

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem

Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Tóth János rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Szekeres László dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

Comenius Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Csehy Zoltán tanszékvezető
Tel.: 00421-2-593-39-484
E-mail: kmjl@phil.uniba.sk

Ára: 3 €

Új könyveink:

Baki Attila–Gyurovszky László: Kényszer hatása alatt. A (cseh)szlovákiai magyarság története a számok tükrében. Népszámlálások, választások és iskolák 1919–2024. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024, 352 p. /Nostra Tempora, 34./

Botiková, Marta–Deáky, Zita: The Life of Women in Slovakia and Hungary (1955–1989). As seen by two women ethnologists. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024, 304 p., /Interethnica, 12./

Lampl, Zsuzsanna: Hungarian parties and voters. The stormy beginnings of Hungarian politics in Slovakia following the regime change in 1989. Budapest, Hungarian Academy of Sciences – Fórum Minority Research Institute, 2025, 168 p.

Liszka József (összeáll.): Acta Ethnologica Danubiana 27. Az Etnológiai Központ Év-könyve / Ročenka Výskumného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2025, 344 p.

Liszka, József: Bezhraničnosti. Etnologicko-folkloristické aspekty (nielen) kultúry na maďarsko-slovenskom etnickom rozhraní. Šamorín–Komárno, Fórum inštitút pre výskum menšín, 2025, 336 p.

Öllös László (et al.): A szlovákiai magyarok értékrendje és annak változásai. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2025, 224 p. /Disputationes Samarienses, 12./

Popély Árpád–Simon Attila: Magyar parlamenti képviselő Csehszlovákiában. Magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben 1918–1992. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024, 304 p.

Simon Attila: Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2023, 248 p. /Nostra Tempora, 30./

Sipos Szilvia (összeáll.): A Szlovákiai Magyar Levéltár kalauza. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024, 120 p.

Tóth Károly: Autonómiakísértet. Tanulmányok, esszék, cikkek, beszélgetések 1982–2013. Összeállították, szerkesztették, a szöveget gondozták és jegyzetekkel ellátták: Balla Kálmán és Filep Tamás Gusztáv. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2025, 696 p.

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
www.forumszemle.eu
E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Vesztróczy Zsolt

„Ja hovorím szlovenszki, ale ja som uherszki”
A szlovákkérdés Jókai Mór 1848–49-es írásaiban

Oros Bugár Anna

My sme všetci kamoši
Mi mind haverok vagyunk?
Nyelv, kontaktus, attitűdök

Tóth Alexandra

A nyelvi előítéletesség vizsgálata óvodapedagógia szakos hallgatók körében

Erdődi Csobády Csilla

A helynevek működése kisebbségi társadalomban

Keresztes Csaba

Az Erdély története könyv keletkezése és utóélete

Fedinec Csilla

A nemzeti kisebbségek kérdésének biztonságpolitikai újraértelmezése az orosz–ukrán háború következtében

Štefan Ižák–

Olekszandr Bertalan

A nemzeti kisebbségi kérdés mint külpolitikai és európai integrációs eszköz Szlovákia és Magyarország Ukrajna-politikájában a háború idején

Szabó L. Dávid

Digitális egyenlőtlenségek és generációs különbségek

Könyvek

2026

1

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 441
E-mail: simon.attila@foruminst.sk
Simon Attila igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 498
E-mail: roncz.melinda@foruminst.sk
Roncz Melinda igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom

P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: +421 908 400 435
E-mail: liskajozsef@azet.sk
Liszka József igazgató

Gramma Nyelvi Iroda

Parková 4., 931 01 Šamorín
E-mail: gramma@foruminst.sk
Lanstyák István irodavezető

A folyóirat megrendelhető és előfizethető az intézet elektronikus könyvesboltjában: forumeshop.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
XXVIII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Gyurgyík László (Komárom, Szlovákia), **Hunčík Péter** (Dunaszerdahely, Szlovákia),
LampI Zsuzsanna (Nitra, Szlovákia), **Lanstyák István** (Pozsony, Szlovákia),
Liszka József (Komárom, Szlovákia), **Mészáros András** (Pozsony, Szlovákia),
Simon Attila (Somorja, Szlovákia), **Vajda Barnabás** (Komárom, Szlovákia),
Végh László (Somorja, Szlovákia).

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), **Csergő Zsuzsa** (Kingston, Ontario, Kanada),
Csernicskó István (Beregszász, Ukrajna), **Fedinec Csilla** (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), **Susan Gal** (Chicago, USA), **Kovács Attila**
(Lendva, Szlovénia), **K. Lengyel Zsolt** (Regensburg, Németország), **Petteri Laihonen**
(Jyväskylä, Finnország), **Laczó Ferenc** (Maastricht, Hollandia), **Szarka László**
(Budapest, Magyarország), **Andrej Tóth** (České Budějovice, Csehország).

Angol fordítás
HARASZTI ILDIKÓ
Korrektúra
RONCZ MELINDA

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek.

Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: Kassák Központ • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ára: 3 € • 2026. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kassákov centrum • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • marec 2026 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

TARTALOM

Tanulmányok

VESZTRÓCZY ZSOLT

„Ja hovorím szlovenszki, ale ja szom uherszki”. A szlovákkérdés Jókai
Mór 1848–49-es írásában 5

OROS BUGÁR ANNA

My sme všetci kamoši. – Mi mind haverok vagyunk? Nyelv, kontaktus,
attitűdök: szlovák középiskolások véleménye a szlovákiai magyarokról 23

TÓTH ALEXANDRA

A nyelvi előítéletesség vizsgálata az SJE óvodapedagógia szakos
hallgatóinak körében 49

ERDŐDI CSOBÁDY CSILLA

A helynevek és kisebbségi társadalomban való működésük 73

KERESZTES CSABA

Adalékok az Erdély története könyv keletkezéséhez és utóéletéhez 95

FEDINEC CSILLA

A nemzeti kisebbségek kérdésének biztonságpolitikai újraértelmezése
az orosz–ukrán háború következtében 121

ŠTEFAN IŽÁK–OLEKSZANDR BERTALAN

A nemzeti kisebbségi kérdés mint külpolitikai és európai integrációs
eszköz Szlovákia és Magyarország Ukrajna-politikájában a háború idején 141

SZABÓ L. DÁVID

Digitális egyenlőtlenségek és generációs különbségek a mesterséges
intelligenciához fűződő motivációk és attitűdök tükrében 163

Könyvek

PRÉM MÓNIKA

Jeney Éva: A megosztó és a megosztható múlt 191

DERGEZ-RIPPL DÓRA

Bólya Anna Mária (szerk.): Néptáncszínház – és ami mögötte van.
Tanulmányok a népzene, a néptánc és a színpadi tánc világából 195

BALOGH ERZSÉBET

Kontra Miklós: Angol és magyar nyelvészeti tanulmányok, Válogatott
írások, 1980–2023. Studies in English and Hungarian Language
Matters, Selected Papers, 1980–2023 198

SZENDI TÜNDE

Parapatics Andrea: A múltban gyökerező identitás jelene és jövője.
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 238. 201

Számunk szerzői 204

VESZTRÓCZY ZSOLT

„Ja hovorím szlovenszki, ale ja szom uherszki”

A szlovákkérdés Jókai Mór 1848–49-es írásaiban

ZSOLT VESZTRÓCZY

„Ja hovorím szlovenszki, ale ja szom uherszki.” The Slovak Question in the 1848–49 Writings of Mór Jókai

Keywords: Mór Jókai; 1848–49; journalist; satirical journal; Életképek; Esti Lapok; Charivari; Slovak national movement; Jozef Miloslav Hurban; Slovak Legion; Slovak Honvéds (soldiers)

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.01>

„Ja hovorím szlovenszki, ale ja szom uherszki”, azaz „szlovákul beszélek, de magyar vagyok.” Ez a mondat állítólag Tiszolc egyik szlovák polgárától származik, aki 1849 februárjában részt vett a Hurban vezette Szlovák Légióval vívott ütközetben. Ebben az összecsapásban a honvédek, a nemzetőrök és a környező szlovák települések lakói együttes erővel üzték el a császári oldalon harcoló legionáriusokat. Ez a katonailag csekély súlyú esemény politikailag rendkívüli jelentőséggel bírt, hiszen egy hazai nemzetiség döntő többsége a magyar szabadságharc mellé állt a másik oldalon harcoló honfitársai ellenében. Ezt a látszólag paradox helyzetet szeretném bemutatni az újságíró Jókai Mór 1848–49-es írásain keresztül.

A nemzetiségi és a szlovákkérdés 1848–49-ben

A nemzetiségi kérdés 1848 tavaszán, az eufória elmúltával hamarosan az egyik legnagyobb problémává nőtte ki magát. A nem magyar népek akkor megfogalmazott követelései messze túlléptek az anyanyelvhasználat jogán, végső céljuk egy autonóm nemzetiségi tartomány felállítása volt. Magyar részről viszont kategorikusan elutasították az ország területi megosztását, hiszen a stratégiai cél, más európai országokhoz hasonlóan az egységes, egynyelvű nemzetállam megteremtése volt. Elképzelésüket azonban nem adminisztratív korlátozásokkal, hanem jogkiterjesztéssel próbálták megvalósítani. 1848 tavaszán ugyanis magyar részről általános volt az az ábránd, hogy a társadalmi átalakulás és a „közsabadság” vívmányai meghozzák majd a nem magyar népek önkéntes és

automatikus asszimilációját.¹ Bár a reformkori Pest-Buda gyors magyarosodását látva ezt az elképzelést sokan osztották, de a vidéki lakosság mozdulatlansága és az erősödő nemzetiségi mozgalmak hamar szertefoszlatták ezt az illúziót. A Batthyány-kormány a forradalmat követően így jó ideig értetlenül szemlélte ezeket, a fokozódó elégedetlenség pedig felfoghatatlan volt a számára. (Gergely 2001, 459–460. p.)

Az ország területi megosztása más okból is teljesen elfogadhatatlan volt a számukra. A feudális előjogok eltörlése és a polgári jogegyenlőség megteremtése ugyanis nemcsak kiváltságos személyeket, hanem számos, középkori privilégiummal rendelkező területet is érintett. Ezzel 300 év után helyreállt az ország területi egysége, és létrejött egy egységes, azonos jogállással rendelkező közigazgatási rendszer. Mindezek után újabb, ezúttal nemzetiségi előjogokkal felruházott tartományok létrehozása és azok kiszakítása az éppen egyesülő ország területéből mind liberális, mind magyar nemzeti szempontból teljességgel elfogadhatatlan volt. (Hermann 2019, 44. p.)

Ez a probléma nem csak itthon létezett, a kontinens más kormányai szintén szembesültek vele. Ráadásul 1848 tavaszának Európájában még nem voltak nemzetiségi jogok, így követendő minta sem állt előttük. A kétnemzetiségű Belgium szintén a francia példát követte, a többnyelvűséget kimondó svájci alkotmány pedig csak 1848 őszén született meg két év véres polgárháborút követően. Bár a problémát felismerve 1849 folyamán megszülettek az első liberális válaszok (pl. a frankfurti és a kremsieri alkotmány, a magyar nemzetiségi törvény), de az ellenforradalom győzelme miatt ezek csak elvi jelentőséggel bírtak. (Hermann 2019, 47–49. p.; Szász 1998, 318–319. p.)

Ugyanakkor a magyar kormány is elkövetett két hibát. Az egyik ilyen mulasztás az volt, hogy 1848 tavaszán a törvényhatóságokban elmaradt a népképviselői rendszer bevezetése. Kossuth ugyanis nem cenzusos, hanem általános választójogot akart bevezetni ezen a közigazgatási szinten. Mivel az ország számos megyéjében a nemzetiségek voltak többségben, a helyhatósági választásokat követően több helyen is politikai képviselőt hoztak volna, ami egyfajta áthidaló megoldás lehetett volna. Az alsótábla azonban a parasztmozgalmaktól és a nemzetiségi térnyeréstől való félelmében leszavazta Kossuth törvényjavaslatát, az 1848. évi XVI. tc. 1 §-a² pedig a kérdés rendezését a

1 Kossuth 1848. március 28-án mondott beszéde szerint „mind a szabad alkotmányban, mind a terhek egyenlőségében, mind az urbér megszüntetésében, mind azon kárpótlás iránt, melyet az álladalom az urbéri javadalmakért nyújt, minden magyar koronához tartozó népek egyetértenek, és ez érdekek olvadnak össze.” Április 16-án kelt legutolsó követjelentésében pedig azt írta, hogy „hazánk határai között sokféle nyelvű népek laknak, de van egy alap, melyen [...] ezen különböző nyelvű népek érdekeit talán egyesíteni lehet: ez az alkotmányos szabadság, mely a különböző nyelvű népfajokat, a polgáratlan közös nemzetiségben egymás között egyesítheti; ez alapon egyek lehetünk az Adriai tengerig.” (Kossuth 1951, 699., 743. p.)

2 „A ministerium, a megyei szervezetnek népképviselői alapján történő rendezéséről a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni”. (1847/8-ik 1848, 49. p.)

következő országgyűlésre halasztotta, amire a fegyveres küzdelem megindulása miatt már nem került sor. (Szabad 1977, 121–122. p.; Gergely 2005, 597–607. p.)

A másik hibát a szlovák célkitűzések korabeli megítélése jelentette. Magyar részről a reformkor óta minden törekvésükben pánszlávizmust és a cár ügynökeinek kezét látták, függetlenül attól, hogy politikáról, oktatásról vagy kultúráról volt-e szó. Változást 1848 tavasza sem hozott ebben a tekintetben, amit a Batthyány-kormány április 12-i ülésén történtek is jól mutatnak. Ezen a kabinet a selmecbányai polgármester jelentését értékelve egy kalap alá vette és pánszláv jelzővel intézte el Štúrnak a tavaszi változásokat pozitívan értékelő publicisztikáját, egy líceumi iskoladráma próbáit, valamint az ottani cseh bányászok felkelésre való bujtogatását. (Kossuth 1958, 22–23. p.) Emiatt a Kölcsey-féle „haza és haladás” jelszó a szlovákok esetében egymást kizáró fogalompárrá vált, hiszen a polgári átalakulást csak a magyar kormánytól, míg a nemzetiségi jogok megadását kizárólag a császári udvartól várhatták. Az ő esetükben így nem lehetett szó semmiféle kompromisszumról, sőt a szerbekkel vagy a románokkal ellentétben velük még tárgyalásokra sem került sor. Mindez, kiegészülve egy irreális követeléseket megfogalmazó nemzetiségi programmal, a lipótszentmiklósi petícióval, törvényszerűen vezetett a fegyveres konfliktushoz.³

A pánszlávizmustól és az oroszoktól való félelem már az 1790-es évek óta jelen volt a magyar politikai és szellemi életben, az ezzel kapcsolatos aggodalmainak pedig jó néhányan már akkor hangot adtak (pl. Orczy Lőrinc, Batsányi János, Pálóczi Horváth Ádám, Berzeviczy Gergely, Csehy József, Barcsay Ábrahám, Kazinczy Ferenc, Horváth István, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor stb.). Ezt a mentális traumát Lengyelország 1795-ös, harmadik felosztása idézte elő, amiben Magyarország pusztulásának az előképét látták. (Csapláros 1977, 44–69. p.; Kovács 1973, 220–226. p.) E nemzedék félelmeit Döbrentei Gábor rendkívül találóan úgy fejezte ki egy Kazinczyhoz írt levelében, hogy „az ő sorsuk a mienk rémisztő tüköre lehet”.⁴ Ezt a sokkhatást az 1830-as lengyel felkelés bukása tovább fokozta, az országot elpusztító orosz támadás vagy a nemzethalál víziója a reformkori irodalmi és politikai közgondolkodásnak egyik fontos alappillérvé vált. Mindez számos kortársnál jelent meg (pl. Széchenyi István, Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós, Vörösmarty Mihály, Deák Ferenc, Kossuth Lajos stb.), bár ennek a félelemnek a Szent Szövetség Európájában reálpolitikai alapja nem volt. (Kovács 1973, 226–228., 231–239. p.)

3 A petíciót még Seaton-Watson, a szlovák ügy egyik legnagyobb támogatója is úgy értékelte, hogy „a program különös keveréket alkot. A kéréseken végighaladva, az utolsó három pont kivételével [sajtó- és gyülekezési szabadság, általános választójog] ... a többit csak irreálisnak és eltűzöttnek tekinthetjük. Ennek bizonyítéka, hogy alkotói a pillanatnyi eufória hatása alatt cselekedtek, és szöges ellentétben álltak a gyakorlati lehetőségekkel”. (Scotus Viator 1995, 111–112. p.)

4 Döbrentei Gábor levele Kazinczy Ferencnek. (Kazinczy 1906, 177. p.)

A hazai politikai elit valamilyen ismeretlen okból ezt a félelmet a nemzeti ébredés korában tapasztalható szlovák nyelvi-kulturális kezdeményezésekkel kapcsolta össze, majd azokat egységesen pánszlávizmusnak minősítette. Általános volt ugyanis az a vélemény, hogy egy Magyarország ellen irányuló orosz támadás esetén a szlovákok egyfajta ötödik hadoszlopként ellenünk fordulnak majd, ennek megelőzését pedig az elmagyarosításukban látták. Félelmeiket jól tükrözte az a levélváltás, ami a pozsonyi evangélikus líceum tanára, Ludevít Štúr és az evangélikus egyház főfelügyelője, Zay Károly között zajlott 1840 októberében a Pozsonyi Evangélikus Líceum Cseh-Szláv Tanszéke és Szláv Intézete kapcsán. Štúr az ott folyó nyelvi képzést igyekezett más területekre is kiterjeszteni, így előadásokat tartott a szláv népek történetéről, irodalmáról és kultúrájáról, míg magyar részről ezeket kizárólag a teológushallgatók nyelvi képzésére akarták korlátozni. (Markusovszky 1896, 457–464. p.; Bakos 1957, 30–33. p.) Amikor Štúr az ott folyó képzés mellett érvelt, Zay ezt azzal hártotta el, hogy az európai kultúra és szabadság előretolt bástyájának, a független Lengyelországnak a bukása után annak történelmi szerepét Magyarország vette át. Azért, „hogy ezt a szerepet végre tudja hajtani, szükséges az, hogy óvakodjunk az ellenséges elemekkel való mindennemű kapcsolattól, és elmagyarosítsuk ennek öntudatlan hordozóit, a magyarországi szlávokat: ha ezzel késlekedünk, akkor rövidesen a cár XIV. Lajos módjára kiálthat majd fel, de nem azt fogja mondani, hogy »nincsenek Pireneusok« hanem hogy nincsenek »Kárpátok«, és azután már semmi egyéb nem marad, búcsút mondhatunk kultúrának, szabadságnak, protestantizmusnak.” (Listy 1954, 489–497. p.)

Az orosz veszély gondolata a napóleoni háborúk óta jelen volt az európai politikai közgondolkodásban is, mely a pánszlávizmusban egy hivatalos, állami ideológiát látott. Radetzky tábornok, az osztrák vezérkari főnök emiatt már 1809-ben emlékiratot készített egy esetleges támadás kivédésére, majd később szintén többször (1811, 1828, 1829) hangot adott ennek a véleményének. (Kovács 1977, 174–176. p.) Pedig egy ilyen összecsapásnak a legitimitáson és a status quón alapuló Szent Szövetség Európájában nem volt reálpolitikai alapja, ráadásul ezt az Oroszország, Ausztria és Poroszország által megkötött münchengräzti szerződés eleve kizárta. (Magyarország 1980, 2. köt. 735–736. p.; Deák 1983, 300. p.) De a pánszlávizmus sem volt az akkori cári külpolitika része, hiszen I. Miklós kifejezetten megtiltotta az állami hivatal viselő orosz utazóknak, hogy bármiféle politikai tevékenységet folytassanak a Habsburg Monarchia területén. (Kun 1981, 55–56. p.)

Ugyanakkor a szlovák politikai elit egy jó része, főként a Štúr fémjelezte irányzat valóban komoly érdeklődést mutatott Oroszország, az orosz kultúra és általában a szláv kölcsönösség iránt. A nemzeti ébredés idején, a herderi jóslat hatása alatt mindez természetes jelenség volt. Ráadásul kapcsolatban álltak olyan, Magyarországon is megforduló orosz tudósokkal, mint Izmail Ivanovics Szeznyeviszkij, Oszip Makszimovics Bodjanszkij vagy Mihail Petrovics Pogogyin; az utóbbi az oroszországi pánszláv mozgalom egyik vezéralakja volt. De ez a magánjellegű viszony független volt a hivatalos orosz

politikától, sőt kimondottan szemben állt Szentpétervár külpolitikai szándékaival. A cár számára ugyanis a Habsburgokkal ápoljt jó viszony számított, nem néhány irodalomrajongó értelmiségi szimpátiája, ezért a velük való politikai szövetségést eleve megtiltotta alattvalóinak. Így minden tekintetben alaptalannak tekinthető az akkori magyar félelem, mely a szlovák szépirodalomban és nyelvművelésben pánszláv aknamunkát látott. (Arató 1960, 2. köt. 244–251., 256–275. p.; Malevič 1959, 339–358. p.)

A szabadságharcra csak egy kis létszámú, evangélikus értelmiségiekből álló csoport fordult szembe Ludevít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža vezetésével, akik 1848 őszétől császári oldalon keresték a boldogulásukat. Szeptemberben egy önkéntesekből álló katonai egységet is alakítottak Szlovák Légión néven, a Hurban vezette alakulat pedig a szabadságharc folyamán mindannyiszor részt vett az ellenünk indított támadásokban. Az egység létszáma 500 és 3000 fő között mozgott, ami kis létszáma és gyenge harcértéke miatt főként megszálló, rendfenntartó és őrző feladatokat látott el a hadjáratok során. (*Lexikón* 1997, 234–244. p., 293. p., 333. p.)

Igazán komoly összecsapásokra a nemzetiségekkel csak ott került sor, ahol a polgári átalakulás következtében feudális eredetű, kiváltságos kerületek szűntek meg, mint például a román és a szerb határőrök vagy az erdélyi szászok esetében. Az egyszerű jobbágyok számára viszont az új rend egyértelműen társadalmi emelkedést hozott, így ennek védelmében később nemzetiségi hovatarozástól függetlenül nagy számban álltak be a honvédseregbe. A magyarországi románok esetében ez 15 000, míg a szlovákokéban 25-30 000 főt jelentett, akik a magyarok után a legtöbb katonát adták a szabadságharc számára.⁵ A honvédseregnek számos olyan kiválóan teljesítő egysége volt, mely nagyrészt vagy döntően ebből a nemzetiségből került ki (pl. a 4., 15., 16., 17., 20., 40., 46., 51., 64., 100. és 124. honvédzászlóalj, a 2., 34., 60., 33. volt császári gyalogezred több egysége, a Weissl-gránátosok vagy a 3., 8. és 10. huszárezred). (Bona 2000, 18., 106. p., 751–752., 759. p.) A branyiszközi áttörést is két tisztán szlovák alakulat, a Zólyom megyei 1. és 2. zászlóalj (később 51. és 124. honvédzászlóalj) hajtotta végre 1849 februárjában, Komárom várában pedig szintén jelentős létszámban szolgáltak Klapka parancsnoksága alatt. (Bona 2000, 74. p.) De legnagyobbbrészt ugyancsak ez a nemzetiség alkotta a 8. Coburg és a 10. (Vilmos) huszárezred állományát, melyek Galíciából, illetve Bukovinából szöktek haza. (Bona 2000, 18. p.; *A forradalom* 2009, 218–220. p.) 1849 augusztusában pedig Selmecebánya környékén, majd Nógrádban gerillamoz-

5 Bona Gábor számítása a megyék nemzetiségi aránya, az újoncozási kvóták és a felállított alakulatok alapján. (*A szabadságharc* 1998, 72. p.; Bona 2011, 76. p.) Vele ellentétben Steier 40 000 főről ír, ami túlzásnak tekinthető. Szlovák részről Ivan Mrva 30 000 „Kossuthért harcoló és meghaló” szlovák honvédet említ, miközben a magyar honvédsereg összesen nem vesztett ennyi embert a szabadságharc idején. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a szerző sok más szlovák történéssel ellentétben nem hallgatta el népe nagyarányú részvételét a magyar szabadságharcban. (Mrva–Segeš 2012, 283. p.; Steier 1937, 1. köt. 372. p.)

galom kezdődött, melynek szlovák résztvevői Világosról tudomást se véve szeptember végéig folytatták a harcot. (Viktor 1999, 118. p.; Mrva 2010, 70. p.)

A szabadságharc szlovák hősei közül többnek is megőrizte nevét az utókor. Például Janik Jánosét, aki nemzetisége és a császári hadseregben szerzett tiszti rendfokozata ellenére is a magyar ügy mellé állt, majd ezredesi rangban a körülzárt Komárom védelmének egyik irányítója volt. (Hermann 2013, 55–83. p.) Vagy Kmety György tábornokét, a csornai győzőt, aki Iszmail pasa néven a krími háborúban is kitüntette magát. (Bona 2011, 73. p.) Vagy Guyon Richard hadtestének tábori papját, Poleszni (később Erdősi) Imrét, aki a branyiszkói áttörésnél újkori Kapisztránként egy száz keresztel vezetett rohamra a szlovák honvédeket a gyilkos golyózáporban. (Alleker 1894, 18–25. p.) Vagy Horárik Jánosét, aki a radikális Egyenlőségi Társulat tagjaként Petőfi, Vasvári és Tánácsics közeli harcostársa volt. Jellačić támadása idején már Perczel Mór szárnysegédjeként szolgált a Zrínyi-szabads csapatban, majd újságíróként és népszónokként támogatta a magyar ügyet. (Tordai 1954, 298–299. p.; Viktor 1999, 145–147. p.)

Jókai, a hírlapíró

1848 tavaszát újságíróként megélő Jókai a szabadságharc alatt végig megmaradt zsurnalisztának, akinek a toll volt a fegyvere.⁶ Más márciusi ifjakkal ellentétben nem állt be katonának, mint például Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Vidats János, Hamary Dániel, Oroszhegyi Józsa, Sükei Károly, Vajda János vagy Degré Alajos, bár ősszel részt vett Kossuth alföldi toborzó körútján, sőt a Honvédelmi Bizottmány megbízásából járt a forradalmi Bécsben is, ami nem volt veszélytelen vállalkozás. De a puskáját ember ellen sosem használta, a kardját pedig a szolnoki csata után Damjanich tábornoknak ajándékozta azzal az indoklással, hogy legalább az harcoljon, ha ő maga nem is. (*Jókai Mór* 1904, 168. p.)

1848 márciusában Jókai a Frankenburg Adolf-féle irodalmi hetilap, az *Életképek* szerkesztője volt. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 625–627. p.) Az író szerint „ahogy a conservatív párt politikai lapjának satellese volt az aristokrata *Honderű*, a neutrális táblabíró világ orgánumának a *Pesti Divatlap*: úgy csatlakozott a liberális reformok közlönyéhez a demokrata *Életképek*, s a milyen harcok folytak amazok között a politika magas régióiban, nem kevesebb erélyvel küzdöttek emezek az aethetica, poézis és társadalmi élet mezején.” (*Jókai Mór* 1904, 13–14. p.)

6 Akkori szerepét Jókai úgy értékelte, hogy „én 49-ben nem voltam sem az országnak képviselője, sem a magyar kormány tanácsosa; voltam egyszerű újságíró, s kötelességemet úgy hiszem betöltöttem akkor, midőn azon józan alkotmányos ellenzéknek [...] elvei mellett küzdöttem a hogy tudtam.” (*Jókai* 1980, 599. p.)

1848 áprilisától már Petőfivel együtt szerkesztette a lapot, de a közös munka csak a nyár végéig tartott. Augusztusban Jókai Laborfalvi Rózával kötött házassága és a költő *Vörösmartyhoz* című verse miatt megszakadt a barátságuk, bár ez a lap működésében nem okozott különösebb zavart.⁷ A tényleges szerkesztői munka legnagyobb részét addig is Jókai végezte, barátja pedig csak a beküldött versekkel foglalkozott. A szakítást követően Petőfi érvényben lévő szerződése miatt még év végéig a lap szerkesztője maradt, sőt a munkái is változatlanul ott jelentek meg. (*Petőfi Sándor* 1960, 468–469. p.)

Az *Életképek* a folyamatosan romló Habsburg–magyar viszony miatt ősztől kezdett profilt váltani és politikai irányba eltolódní.⁸ Részben ennek is volt köszönhető, hogy az előfizetők száma 1500-ról 300-ra csökkent, majd csődbe jutott.⁹ A lap év végén megszűnt, utolsó száma december 31-én jelent meg. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 202–204. p.) Jókai 1849 januárjától elvileg a *Pesti Hírlap*nál folytatta volna a szerkesztői munkát, de a romló hadi helyzet és a főváros kiürítése ebben megakadályozta, bár az 1849. évi első szám valóban az ő neve alatt jelent meg. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 80–81. p.)

1848–49 fordulóján a Jókai házaspár is Debrecenbe menekült. A munka nélkül maradt újságíróként kezdetben a felesége tartotta el, de Nyáry Pálnak köszönhetően február elején a kormány lapjánál, a *Közlöny*nél kapott állást.¹⁰ Bár ezt eredetileg a kormányzati közlemények megjelentetésére szánták, de az úgynevezett nem hivatalos részben már publicisztikák is kezdtek megjelenni, amivel az értesítő ugyancsak elindult a profilváltás irányába. E rovat élére a lapot felügyelő, mellesleg békepárti Nyáry Pál javaslatára Jókai került, aki mérsékelt hangú, megegyezést kereső írásaival hamar a politikai viták kereszt-

7 Jókai szerint „Petőfi hibázott abban, hogy jó barátjának szívviszonyába, családi ügyeibe beavatkozott. De én is hibáztam, a midőn a helyett, hogy »ezért« a sérelemért mint férfi férfi ellen, léptem volna vele szemben: mint szerkesztő bántottam meg a szerkesztőtársat a költeményéért.” (*Jókai Mór* 1904, 80–81. p.)

8 Gyulai szerint „Jókai mint politikai hírlapíró, a forradalom szülötte... Jókai az *Életképek* című szépirodalmi lapot szerkesztette, midőn 1848-ban a márciusi mozgalmak őt is magukkal ragadták [...] s lapjába politikai cikkeket kezdett írni. Azonban az *Életképek* nem vált politikai lappá, csak némi politikai színezetet nyert.” (Gyulai 1911, 134–135. p.)

9 Az író később úgy látta az *Életképek* megszűnését, hogy „a kettős szerkesztés mellett e lapnak azon félévi folyama valódi kincstárát képezi a magyar szépirodalomnak. Itt jelentek meg valamennyi irodalmi matador legszebb művei... hanem egy mulasztást ejtettünk: – elhagytuk a lap mellől a divatképet. – S az az egy divatkép lenyomta az egész magyar literatúra súlyát Petőfivel együtt. A legnagyobb erkölcsi diadal közepett megbuktunk anyagilag. [...] De ne fogjuk rá az elmaradt divatképre; a politika ölte meg a lapunkat, a mindent elnyelő Astaroth, a politika. Senkinek sem kellett költészet, szépirodalom többé.” (Jókai 1955, 236. p.) Zsigmondy szintén a megváltozott politikai helyzet számlájára írta a lap megszűnését. (Zsigmondy 1924, 27–28. p.)

10 Kossuth február 5-én nevezte ki Jókait, aki február 9. és 27. között látta el ezt a feladatot. (Szekeres 1979, 17. p.)

tüzébe került. Bár Kossuth figyelmeztetésére egy időre határozottabb hangnemet ütött meg, de hamarosan visszakozott, majd meg is vált a *Közlöny*től. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 233–238. p.)

Február 22-én Jókai egy új napilapot indított *Esti Lapok* néven, melynek ő lett a kiadója és egyben a felelős szerkesztője is. A *Pesti Hírlap* politikai irányvonalát folytató sajtótermék békepárti hangnemével a radikálisok orgánumának, a *Marczius Tizenötödikének* lett a legfőbb ellenfele. A lap szellemi holdudvarát olyan nevek fényjelezték, mint Nyáry Pál, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos vagy Kemény Zsigmond, akik komoly befolyással voltak annak szellemiségére. Bár az író már áprilisban elköltözött Debrecenből, az újság június elejéig még létezett. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 245–246. p.) Eközben Pesten ugyanilyen néven egy másik lapot is indított, és a *Pesti Hírlap*nak júniustól ugyancsak ő lett a szerkesztője. Ezek július elejéig, a főváros újabb kiürítéséig léteztek, de a rövid szegedi, majd aradi intermezzo már nem kínált lehetőséget az újra-kezdésre. (*A magyar sajtó* 1985, II/1. köt. 259–260. p.)

Mind az *Életképek*nek, mind az *Esti Lapok*nak volt egy humoros melléklete, a *Charivari*. Bár ezek nem voltak önálló sajtótermékek, a profiljuk alapján politikai élclapok voltak, ahol 1848–49 folyamán sorra jelentek meg Jókai írásai. Szerencséjére ezeket név nélkül közölte, így a szabadságharcot követően nem lehetett őt perbe fogni szarkasztikus, gyakran felségsértő humora miatt.¹¹

Gyulai Pál úgy értékelte akkori munkásságát, hogy írásai közül „legtöbbet értek humoros apróságai, a melyek mai élclapjainkat pótolták, s már akkor kitűnt, hogy Jókai itt sokkal inkább helyén van, mint a politikai vezércikkek terén”. (Gyulai 1911, 135. p.)

Ezt az élclapi humort az író az 1850-es években a *Vasárnapi Újság*ban, a *Nagy Tükör*ben, *Kakas Márton Album*ában és az *Üstökös*ben folytatta Kakas Márton, majd az 1860-as években Tallérossy Zebulon leveleivel, akiből később még regényalakot is csinált. De ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első hazai politikai élclap megteremtése, az anekdota- és adomagyűjtéséről nem is beszélve. Az innen származó humoros elemek későbbi műveiben számos alkalommal bukkannak elő, így Tompa Mihály joggal nevezhette őt a „magyar humor halhatatlan teremtőjé”-nek. (Nagy 1975, 42., 92–96. p.; Hansasági 2015, 68–72. p.)

Jókai a szlovákkérdésről

Az író a szlovák- és általában a nemzetiségi kérdés tekintetében maradéktalanul a magyar liberális nemesség álláspontját osztotta. A márciusi napokban, az akkori optimista

¹¹ A szépirodalmi munkái ezzel szemben mindig teljes névvel jelentek meg. Ha pedig a hírlapokban megjelent írásait szignózta, akkor csak a Jókai szó vagy egy J. betű szerepelt aláírásként.

közhangulatnak megfelelően még ő is a nem magyar népekkel való összefogást hirdette, a nemzetiségi különbségek feloldását pedig a polgári és politikai átalakulástól várta. Ennek szellemében szólított fel március 19-én megjelent *Nyílt szavak honunk fiatalságához* című írásában arra, hogy „igyekezzünk honunk idegenajku fiatalságát magunkhoz testvéri kapcsolatokkal csatolni, [...] s fogjunk kezét mindenkivel, kinek jelszava a szabadság”. (Jókai 1968, 15. p.) A fegyveres harc megindulását követően azonban már jóval egyértelműbben fogalmazott: „históriai múltja e földön nincs másnak, mint a magyar nemzetnek. Polgári jogegyenlőséget, a szabadság közös élvezetét minden e honban lakó polgárnak kívánunk adni, de nemzetiségi egyenjogokat nem. Hazánk földét sem Ausztriába beleolvasztani, sem nemzetiségi plágák szerint eldaraboltatni nem engedjük. Bőkezűek, szabadelvűek akarunk lenni minden emberiségi jogokban, de önzők a nemzetiségében.” (Jókai 1968, 446. p.)

1848 nemzetiségi mozgalmak különböző erősségűek voltak. Míg a horvát, szerb vagy román mozgalmak mögött valóban komoly társadalmi támogatottság és jelentős katonai erő állt, addig a szlovákok esetében ez csak egy kisszámú, evangélikus értelmiségi csoportot jelentett, miközben a magyar seregben ezerszám harcoltak a „derék tót” honvédek. Ez a hatalmas kontraszt persze feltűnt a kortársaknak, akárcsak Jókainak, aki ezt a szerveződést a súlyának megfelelően humorral, sőt nemegyszer gúnyval kezelte.

Az első komoly szlovák megmozdulásra március 28-án, Liptószentmiklóson került sor. Ludovít Klein hibbei jegyző vezetésével egy csoport betört a megyegyűlésre, majd a testületet egy olyan határozat meghozatalára kényszerítette, hogy a liptói törvényhatóság attól kezdve helyi és országos szinten a szlovákokat fogja hivatalos nyelvként használni. (Mrva–Segeš 2012, 270. p.; Mrva 2010, 29–30. p.) Jókai ezt gyilkos szatírában ítélte el, miszerint Klein „beront a terembe, egész corteshadsereget vezetve háta mögött, ott földhöz csapja magát, iszonyú jajveszélés közt megcsókolja a földet, fejét a pallóhoz veri, ruháját beporozza, haját megtépi, azután térdre áll s égnek feszített öklökkel irtóztatós dictiót tart a tótnyelv ügyében”. (Jókai 1968, 84–85. p.)

Ez az affér mindenestre nyomot hagyhatott benne, mert július folyamán még két másik írásában, az *Előfizetési hirdetményben* és a *Tót prédikációban* is a nyelvükkel élcelődött. (Jókai 1968, 234–235. p., 250. p.) Jókai ezekben tótosan írt, vagyis egy olyan, szlovák és magyar szavakat egyaránt tartalmazó keveréknyelvet használt, ami akkoriban rendkívül jellemző volt a szláv felmenőkkel rendelkező felső-magyarországi nemességre.¹² Később ugyanezzel a nyelvi humorral találkozhatunk a népszerű élcslap-

12 Ez a fajta nyelvi humor nem volt ismeretlen Jókai számára, hiszen a pápai önképzőköriben egy alkalommal Petőfi is árvai dialektusban adta elő a Szózatot. Bár ezzel nagy derűtséget váltott ki a hallgatóságából, de a társaság vezetése megrovással honorálta a produkcióját. (Jókai 1913, 13. p.; Mikszáth 1960, 1. köt. 54. p.)

és regényfigura, Tallérossy Zebulon esetében is, kinek megformálásánál ugyancsak jól tudta kamatoztatni még gyermekkorában szerzett szlovák nyelvi ismereteit.¹³

A Klein-féle incidenst számos hasonló akció követte. A szlovák vezetők részt vettek a bécsi, majd a felkelésbe torkolló prágai szláv kongresszuson, ahol a politikai nyilatkozatokon és tárgyalásokon túl már az utcai harcokban is tevékenyen részt vettek. Rádadásul májusban, Liptószentmiklóson egy olyan politikai programot fogadtak el, ami Felső-Magyarország egy jelentős részét önálló szlovák tartománnyá alakította volna. Magyar részről válaszul elfogatóparancsot adtak ki ellenük, ami végképp elmérgesítette ezt az amúgy is feszült viszonyt.

A nyár folyamán Jókai a *Charivari* hasábjain többször is reflektált a szlovákokkal kapcsolatos eseményekre, általában meglehetősen csípős élcekkel. Az ország területi egységét megkérdőjelező liptószentmiklósi programra például úgy reagált, hogy vannak, akik elfogadják „a tótok azon kívánatát, hogy mindazon városnak, mellyben feles számmal laknak tótok és magyarok, egyik fele Tótországhoz tartozzék”, de ennek kapcsán említeni lehetne a területcserét is szóba hozó *Hol leszünk két év múlva* című írását. (Jókai 1968, 237. p.; 176–192. p.) Máshol arról adott hírt, hogy „a felső várme gyékből iszonyú csapat tótság tódul alá kaszákkal felfegyverkezve az alföldre – kaszálni.” (Jókai 1968, 237. p.) A prágai szláv kongresszust Bábel tornyának nevezte, mert annak résztvevői kénytelenek voltak németül tanácskozni, hogy valahogy „megértsék egymást”. (Jókai 1968, 254. p.) Egyik-másik élce pedig valahol már lenézésszámba ment, mint például 1848 áprilisában, a pozsonyi pogromról szóló írása, miszerint az ott kifolytatott pálinkában „tizével, húszával feküdt [...] az ember és tót vegyesen. Úgy néztek ki, mint a legszeretetremlétebb malacok”. (Jókai 1968, 106. p.) Vagy három dolog miatt haragszik a magyar, de leginkább azért, „ha tótnak mondják”. (Jókai 1968, 249. p.) Hrabovszky altábornagy sikertelen karlócai támadása kapcsán arról írt, hogy a felkelők a honvédeket ezután „elkezdték gúnyolni, mocskolni [...] tótul, rácul s más pogány nyelveken”. (Jókai 1968, 229. p.) De hasonló jellegű az úgynevezett „tót suspírium” is, ami a szlovák mindennapi nyelvben oly gyakori „bozsemoi” szólást forgatja ki.¹⁴ Jókai ezt nem „Istenem”-nek fordítja, hanem úgy, hogy „jaj be ihatnám”, amivel a reformkorban elterjedt alkoholizmusukra utal. (Jókai 1968, 255. p.)

A szlovák mozgalom politikai vezetőjéről szóló írása is inkább politikai publicisztika felé hajlott. Štúrt „országos pánszláv lázító”-nak nevezte, kinek tanítványai a pozsonyi evangélikus líceumban az „év végével aztán mindent egyebet tudtak, csak magyarul nem, még csak olvasni sem”. Bár Jókai az írását igyekezett humorosan befejezni, misze-

13 Az író nyelvtudása még a gyermekkorából származik. Kicsinek sokat volt Ógyallán élő nagyszüleinél, ahol gyakran játszott együtt egy ottani szlovák juhász gyermekeivel. Mikszáth szerint ennek során „rövid idő alatt annyi sok tót szó ragadt rá – hogy abból harminc-negyven év múlva is jutott Tallérossy Zebulonnak.” (Mikszáth 1960, 1. köt. 22–23. p.)

14 Helyesen Bože mōj, vagyis Istenem

rint, „hogy a magyar nyelvet örökre el nem feledtem, annak köszönhetem, hogy nem jártam a praelectióira”, valahol ez mégis inkább a rosszul sikerült publicisztikára emlékeztetett. (Jókai 1968, 226. p.) Štúr ugyanis a cseh-szlovák nyelv és irodalom tanszéken tanított, így nem lehetett számonkérni rajta néhány diák hiányos magyar nyelvtudását.

A szeptemberi hadjárat

1848 szeptemberében a Hurban vezette, mintegy 500 főből álló Szlovák Légió is támadást indított a törvényes magyar kormányzat ellen. Ám hiába hívták harcba a szlovák népességet „nemzeti jogaik”-ért, a szeptemberi hadjáratnak is nevezett akció tömegtámogatás híján alig két hét alatt kifulladt. Az ennek során történt atrocitásokat, mint például Ótura feldúlását az udvar sem tűrte, így a Morvaországba visszavonuló egységet még a császári katonaság is megtámadta. (Mrva 2010, 46–49. p.; Viktor 1999, 72–78. p.)

A pákozdi csata előtti napokban Jókai a legfőbb ellenséget, a horvát bánt vette célba tollával. Ennek megfelelően a *Charivariban* szeptember 24-én megjelent egy közlemény, miszerint Jellačić, az „ördögnek és a camarillának kegyelméből Pannonia királya, horvátországi bán [...] hivatalos közlönyéül lapunkat, mint mellynek schwarzgelb tendenciájáról eddigelé is meggyőződhetett, méltóztatott elfogadni”. (Jókai 1968, 330–331. p.) A továbbiakban Jókai egy új fejezetet nyitott *Hivatalos rovat*. *Jellasics közlönye* címmel, ahol attól kezdve folyamatosan a bánon, az uralkodóházon és annak szövetségesein écelődött, így a szlovákok is gyakran a tollára kerültek.

Az író leginkább a vezetőiket vette célba. A Jellačić által „kinevezett” kormánynak például három szlovák tagja is volt, Hurban, Štúr és a pesti evangélikus egyházközség Bécs felé húzó lelkesze, Ján Kollár. Ő ugyan elhatárolódott honfitársai katonai akciójától, de mégsem menekült meg Jókai tollától, aki a kultuszminiszteri tárcával tisztelte meg.

Az ősz folyamán mind a Dunántúlon, mind Felső-Magyarországon a lakosság részéről rengeteg panasz volt a támadók garázdálkodásai miatt, amire Jókai is reflektált. Jellačićot „minden zsványoknak és rablóknak nagyhercege” címmel ruházta fel, míg Kollár neve alatt számos rendeletet „bocsátott ki”, miszerint a lopás és a rablás ezentúl nem büntetendő cselekmény.¹⁵ Ezzel a horvátokat és a szlovák felkelőket jelképesen közönséges martalócokká fokozta le, az ellenünk támadó különféle nemzetiségeket pedig ennek megfelelően csak „rabló csordá”-nak nevezte.¹⁶

15 „elhatározom: hogy mind azok, kik előttem a harambasai pályán megbuktak s részint felakasztattak, részint kerékbe törettek, ezentúl mint szabadság hősök említettessenek, mert nem illik: hogy midőn mi dicsőségtől vétetünk körül, őseink, kik e pályát megtörték, gyalázva említettessenek. Minélfogva gondoskodtunk róla, hogy Zöld Marcy, Angyal Bandi, Hóra és Kloska, Sobri, Milfait és Pintye Gregor s több itt meg nem nevezett atyánkfíái, – Rajasics patriarcha által canonisáltatván a kalendáriumba betéttessenek.” (Jókai 1968, 332. p.)

Jellačić kudarca, majd a pákozdi csataterőről való elmenekülése számos újabb élcet eredményezett. Julius Caesar egykori jelszavát például úgy adaptálta rá, hogy „Jöttem, láttam, és elszaladtam”. (Jókai 1968, 392. p.) Máskor pedig azon gúnyolódott, hogy a bán hogyan osztja majd fel az elfoglalt országot „cimboraí” között. A szlovák triumvirátusé lett volna például a Garam, a Vág és a Nyitra folyó környéke, bár egyúttal óvta őket, hogy „valahol instellatió helyett fel ne akasztassanak”, ami jól mutatja akkori magyar megítélésüket. (Jókai 1968, 378. p.)

Az író, éppen az őszi események hatására ismételten tollára vette az önálló szlovák kerület és a saját tartománygyűlés kérdését, ami egy gyilkos szatírát eredményezett. Eszerint a tót országgyűlés házszabályai a következők lesznek: „Balfelől ülnek a drótos tótok, középett a kaszás tótok, jobbfelől a gyócsos tótok. Egyszerre harminc szájnál többnek nem szabad kiabálni. Elnök lesz, a ki valamennyinél jobban tud ordítani. Valamely kérdés eldöntésénél botokkal, vagy kaszanyelekkkel verekedni nem szabad, kalappal hajigálózni igen. Diplomaticus nyelv a tót, [...] a káromkodásoknál megtartatnak a magyar technicus terminusok. Ülés alatt fazikakat drótozni megengedtetik, de kaszákat köszörülni nem. A ki írni és olvasni tud, képviselővé nem választathatik. Ha valamely képviselő részeg talál lenni, lefekhetik a padok alá. A szavazatok általános hajbakapással fognak eldöntetni, mely eseteknél a körmökön kívül más fegyvert használni nem szabad. A melyik vélemény a másikat kiveri a tanyából, az határozattá válik... A gyűlésteremben a képviselőknek egymástól lopni nem szabad. Az elnök – mint az angoloknál gyapjuzsákon, – itt egy lipthói brinzás hordón fog ülni. [...] A karzatról a képviselőkre krumplival hajigálni nem szabad, mert az szent gyümölcs. Ha a képviselők a királylyal nem volnának egy értelemben, nem kapnak pálinkát.” (Jókai 1968, 348–349. p.) Ennek diplomáciai képviselőjére pedig „consulokká és követekké kineveztetnek minden az ország határain kívül utazó drótos tótok”. (Jókai 1968, 332. p.)

Ez utóbbi megbízatás természetesen nem volt véletlen, hiszen tradicionális szlovák mesterségről volt szó. Másrészt a drótos tót alakja és a „drótozni-fótozni” szólás a magyar vidékeken közismert volt, így ezt a sztereotípiát Jókai később többször is használta velük kapcsolatban. Sőt Hurban ipari miniszter nevében még egy rendeletet is kiadott a „nemzeti ipar” védelmében, ahol gunyoros formában vette sorra a szlovákokhoz köthető tradicionális termékeket (pl.: vasdrót, borovicska, brindza, ostyepka, hajdina, zindely, főzőkanál stb.). (Jókai 1968, 349. p.) A mozgalom vezetőit, Hurbant, Štúrt és Hodžát pedig a görög mitológiából ismert Cerberushoz hasonlítva „háromfejű pokolbeli kutya”-nak nevezte. (Jókai 1968, 391. p.)

16 „Ellenünk lázitották a horvátot, a szerbet, rácot, a morvát, az oláhot, a szász, s a hol csak rabló csordára akadtak, azt mind ellenünk küldék.” (Jókai 1968, 366–367. p.)

A téli hadjárat

1848. december 4-én a császári sereg újabb támadásával párhuzamosan a Szlovák Légión is megindult Magyarország ellen. Az áprilisig tartó úgynevezett téli hadjáratban a 3000 főnyi alakulat egészen Sáros megyéig jutott, de a harcok során csak kiegészítő feladatokat végzett. (Mrva 2010, 58–64. p.; Viktor 1999, 85–108. p.)

Az újabb támadás hírére Jókai sorra vette a számba jöhető ellenfeleket, a szlovákok esetében pedig ironikusan csak azt írta, „Hurban megint beütött az országba, [...] mindenünnen kiverik, mégis bejön”. (Jókai 1968, 445. p.)

1848 tavaszától kezdve az író számos alkalommal élcelődött a szlovákokon, bár többségében konkrét eseményekre reagált. Év végére azonban már kezdte differenciáltan megítélni őket, aminek beszédes jele a *Szomorú napok* című regénye kapcsán kiadott közleménye volt 1848. december 31-én. Ebben mindenkivel tudatta, hogy öncenzúrárt gyakorolva félbehagyja a koleralázadás idején játszódó művét, amit addig folytatásokban közölt az *Életképekben*. Döntését azzal indokolta, hogy ebben „a historia eseményeihez hiven azon kegyetlenkedések voltak előadva: miket 1831-ben a felső megyei szláv ajkúak követtek el, [de] ... jelen időinkben épen e szláv testvéreink buzganak legerősebben szabadságunk igaz ügye mellett minden idegen ajkú hontársaink között. Ezek ellen izgatni most a legnagyobb eszélytelenség volna”, így írásaival azután már csak a másik oldalon harcoló szlovákokat vette célba. (Jókai 1968, 454–455. p.)

Jókai a továbbiakban már maximálisan érvényesítette ezt a differenciált megközelítést, amire a klasszikus példát a Tiszolc környéki harcokról szóló írása jelentette. 1848. február 26-án, e település melletti Murányalján a Kristóf Lajos vezette helyi szlovák nemzetőrök legyőzték és elűzték a Szlovák Légiót. Jókai szerint „Tiszolc környékén maga a szláv köznép verte meg Hurbánt” a megjelenő huszárok segítségével. Ugyanis „az ottani tót népség a legjobb szellemű, azt mondja, ha kérdik, miféle nemzet, ja hovorim slovenszki, ale ja szom uherszki. »Tótul beszélek, de magyar vagyok.«”¹⁷ Az ott történetekre később nemegyszer visszatért, ráadásul egyre satirikusabb stílusban. A *Ritkaságok gyűjteménye* című írásában például a Nemzeti Múzeumnak szánt korabeli ereklyék közé felvette azt a furkósbotot is, „a mellyel Hurbán uramat Tiszolcon hátba hajították”. (Jókai 1980, 117. p.)

Két nappal később, valószínűleg még a történet hatása alatt született *Sláv sympathia* című írása. Ebben a szlovák–magyar viszonyt úgy értékelte, hogy Hurbanék, vagyis a „panszlavismus apostolai nemcsak hogy pártolást nem találnak, sőt kiveretnek a szlávajku községekből. A felsővidékek örömmel küldik adójukat és újoncaikat a haza

17 Az író által használt „uhorszki” szó (szlovákul: uhorský) a szlovák nyelvben valójában nem magyart, hanem magyarországit jelentett függetlenül az illető nemzetiségétől. (Jókai 1980, 88. p.)

szolgálatára. Mindnyájan szóval és tettel a mienknek vallják magukat”. Az író szerint mindez a kormányzat által kiadott *Priatel' ludu* című lapnak köszönhető, „melly jó szellemű cikkei által e népet idejekorán felvilágosítva, elválhatlanul hozzánk csatolta”. (Jókai 1980, 93. p.) Ez a sommás, de rendkívül idealista megállapítás igencsak túlértékelte e kiadvány szlovákokra gyakorolt hatását. Ez a döntően paraszti társadalom ugyanis nem olvasmányai hatására, hanem a számára jobbágyfelszabadítást és személyi szabadságot hozó új rend védelmében fogott fegyvert.

Jókai írásainak fő célpontja az egység parancsnoka, Hurban volt, akit „óbesterpap”-nak vagy „tiszteletes óbester”-nek nevezett, *Három Hurbán egyszerre* című írásában pedig már egyszerűen csak egy csatából menekülő, bocskoros koldusnak. (Jókai 1980, 144–145. p.) De máskor is felemlégette gyors „visszavonulás”-ait, és a bátorságáról nem zengett ódákat. (Jókai 1980, 113., 144., 484. p.) De népvezérként szintén nevésségessé tette, hiszen a kor szokásainak megfelelően Hurban is gyakran intézett beszédet az elfoglalt települések szlovák lakóihoz. Jókai ezt úgy írta le, hogy „prédikála az óbesterpap lóhátról az egybegyült közönségnek drága dolgokat a szent bibliából holmi agyonverésekről és város felgyújtásról s egyéb keresztényi cselekedetekről. És énekelének az ő búcsújáró hivei [...] ilyenforma zsoltárokat...:

»Az urakat agyonverjük,
A zsidókat felakasztjuk,
A magyarokat kikergetjük,
A földeken megosztozunk
Alleluja.«” (Jókai 1980, 88. p.)

A drótos sztereotípiát az ő esetében is használta. Kassai bevonulásáról 1849 márciusában például úgy írt, hogy ennek során „utána kiabált a nép: »Fazikat drótozni, serpenyőt!»”, míg az embereit „serpenyősebészek”-nek nevezte. (Jókai 1980, 157. p.) Štúr megítélése még negatívabb volt, ő az író szerint „megszállván Kassa vidékét, most ott azon környéket tartja meghódítva, drótozván a környék serpenyőit s el is lopván, a mihez könnyen hozzá lehet férni”. (Jókai 1980, 114. p.)

Az ősszel emlegetett Ján Kollár ekkora már szintén átállt a másik oldalra, ráadásul 1849 márciusától František Hánrich és Ján Hlavač társaságában ő volt a szlovák ügyek egyik tanácsadója a császári udvarban. Jókai felháborodva konstataálta, hogy „a bécsi ministerium [...] mindenféle emberek közreműködtével a tót ügyeket a magyar rovására elintézte”. (Jókai 1980, 219. p.)

Az 1849. március 4-én kiadott olmützi alkotmány megszüntette Magyarország különállását és a birodalom egyik tartományává fokozta le. Felszámolta annak területi egységét, az elcsatolt részeket, így Erdélyt, a Partiumot, a Temesközt, Bácskát, a Határőrvidéket, Horvátországot, Szlavóniát és a Tengeremelléket pedig közvetlenül Bécs alá rendelték. Az új alkotmány a „néptörzsek” egyenjogúságának elvét és művelődéshez való jogukat ugyancsak kimondta, bár ez a konkrétumok nélküli elvi deklaráció komoly csalódást keltett mindenkiben politikai, társadalmi és nemzetiségi hovatartozástól füg-

getlenül. A horvát és román igények ugyanis ennél jóval nagyobbak volt, az önálló szlovák koronataromány felállítása pedig szóba sem került, ráadásul Olmützbe menesztett küldöttségük sem járt sikerrel. (Gergely 2001, 234–237. p.; 453–455. p.)

Jókai jól látta ezt a csalódottságot és az uralkodóházba vetett bizalom pillanatnyi megrendülését, ezért javaslatot tett a magyarok ellen harcoló népeknek a kiegyezésre. 1849. március 6-án megjelent írásában elítélte, hogy „Ausztria [olyan] ígéreteket tett a tőlünk különböző nemzetiségeknek, mikről előre tudta, hogy nem teljesíthetők”. De abban az illúzióban ringatta magát, hogy ennek természetes következményeként „most e nemzetiségek a velünk folytatott természetelleni harcot felhagyva, alkupontokkal fordulandnak hozzánk”. Ennek előmozdítása érdekében először is általános amnesztiát javasolt, másrészt a magyarokat megillető jogok biztosítását az ő számukra is, külön kiemelve, hogy „nyelvét, nemzetiségét senkinek erőszakkal meg nem támadjuk”. Az ország területi egységét megkérdőjelező terveket azonban határozottan elutasította: „ami a közigazgatási formákat s a helyérdekeket illeti, ezek tárgyában részrehajlatlanok leszünk.” (Jókai 1980, 90–91. p.)

Jókai ajánlata eleve kudarcra volt ítélve. Írása magánvélemény volt, nem pedig a kormány hivatalos álláspontjának tolmácsolása. Másrészt mindössze az áprilisi törvények által már amúgy is biztosított liberális szabadságjogokat és állampolgári jogegyenlőséget kínálta a kiegyezés feltételéül. Ez viszont messze elmaradt az olmützi alkotmányban foglaltaktól. Ott ugyanis mindezeket túl nemcsak a néptörzsek egyenjogúságát mondták ki, hanem bizonyos területi engedményeket is tettek, bár ezek meglehetősen messze voltak a nemzetiségek igencsak túlzó igényeitől.

A nyári hadjárat

A harmadik, úgynevezett nyári hadjáratra 1849 júniusa és augusztusa között került sor. A 2000 fős egységet ekkor már nem is a magyarok, hanem a Selmecebánya környékén harcoló szlovák gerillák ellen vetették be, akik a világosi fegyverletétel ellenére szeptember végéig folytatták a harcot. Az egységet 1849. november 20-án végleg feloszlatták. (Mrva 2010, 70. p.; Viktor 1999, 115–118. p.)

1849 júniusában Štúrék Haynau kiáltványát próbálták meg terjeszteni a szlovákok között, de kevés sikerrel jártak. Jókai ezt a szokott módon értékelte: „Hurban a felső vidéki szlávok közt lázító proclamatiókat osztat ki kóborló drótos tótok által. A népség azonban mindenütt előljáráihoz viszi e hazug, csábító iratokat és nem hisz nekik.” (Jókai 1980, 411., 1151. p.)

Hasonló véleménye volt a postagalamb-afférről is. A Morvaországban elfogott madárnál egy olyan iratot találtak, amely a magyarországi szláv népeket lázította a magyar kormány ellen, de Jókai nem hitt az efféle titkos agitációban. Úgy vélte, hogy Štúrék „itt fetrengett csordáinak” bőven „lett volna alkalmuk és idejük élő szóval beszélni a magyarszláv népekhez, hogy most galambpostával legyenek kénytelenek őket

felszólítani. Mintha Ferenc József proclamatióit nem elég utca szegletről tépte volna le a magyarszláv nép: hogy most galambokkal levelezzenek hozzá”. (Jókai 1980, 394–395. p.)

Lapjai megszűnése miatt Jókai már nem tudta értékelni a selmecebányai és nógrádi eseményeket, de korábbi írásait tekintve egyértelmű, hogy mit lett volna a véleménye az ott történekről.

Bár Jókai 1848–49-ben egy irodalmi lapot, egy hivatalos közlönyt és egy hírlapot szerkesztett, a legtöbb figyelmet mégis a *Charivariban* megjelent humorisztikus írásai érdemlik. Ebben sorra vette és görbe tükörben mutatta be a magyar szabadságharc ellenségeit, legyenek azok az uralkodócsalád tagjai, a birodalom tábornokai vagy csak hazai nemzetiségi vezetők. Az utóbbiak között kiemelten foglalkozott a szlovákokkal, de 1849-től következetesen különbséget tett a szabadságharcot támogató derék tótok és a másik oldalon harcoló pánszláv felkelők között. Bár az utóbbiakról nemegyszer meglehetősen gunyorosan írt, a róluk alkotott kép a stílus ellenére is hű, bár görbe tükre volt a szabadságharc alatti szlovák–magyar kapcsolatoknak.

Irodalom

- 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek 1848. Pest, Landerer és Heckenast.
- Alleker Lajos 1894. *Erdősi Imre, a branyiszkói hőspap emlékezete*. Nyitra, Neugebauer.
- Arató Endre 1960. *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon, 1790–1848*. Budapest, Akadémiai.
- Bakoš, Ľudovít 1957. *Ľudovít Stúr ako vychovávateľ a bojovník za slovenskú školu. Školské pomery na Slovensku v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 19. storočia*. Bratislava, Slovenská akadémia vied.
- Bona Gábor 2000. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. átdolg. jav. kiad. Budapest, Heraldika.
- Bona Gábor 2011. A szlovákok a szabadságharcban. In Sáposová, Zlatica (szerk.): *Dejiny a kultúra. Multikulturalita a cezhraničná spolupráca mesta Košice a Miškovec. Történelem és kultúra. Multikulturalitás és a határon átnyúló együttműködés Kassa és Miskolc között*. Prešov, Universum, 64–76. p.
- Csapláros István 1977. *A felvilágosodástól a felszabadulásig*. Budapest, Magvető.
- Deák István 1983. *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Budapest, Gondolat.
- A forradalom és szabadságharc képes története* 2009. Hermann Róbert (szerk.). Debrecen, T. K. K.
- Gergely András 2001. *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*. Budapest, Osiris.
- Gergely András 2005. Általános választójog 1848-ban? A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen. *Századok*, 139. évf. 3. sz. 585–610. p.
- Gyulai Pál 1911. *Bírálatok, 1861–1903*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Hermann Róbert 2013. Janik János, egy szlovák–magyar honvédezredes a magyar szabadságharcban. In Kiss Vendel (szerk.): *Komárom ismeretlen csillagai: Komárom 1848-as*

- történetének históriai félárnyékba került szereplői. 2011. április 29-én a 20. Komáromi napok alatt rendezett történész konferencia előadójának tanulmányai. Komárom, Jókai Mór Városi Könyvtár, 28–84. p.
- Hermann Róbert 2019. A nemzetiségi törvény születése 1849-ben. In Kovács Kálmán Árpád (szerk.): *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Tudományos konferenciák az Országházban*. Budapest, Országház, 36–60. p.
- Jókai Mór 1913. *Az én kortársaim. 1848-as emlékek*. Prónai Antal szerk., [Budapest], Révai. /Olcsó Jókai, 273./
- Jókai Mór 1955. *Írói arcképek*. Bisztray Gyula szerk., Budapest, Művelt Nép.
- Jókai Mór 1968. *Cikkek és beszédek. 1848. március 19. – 1848. december 31.* Szekeres László (szerk.), Budapest, Akadémiai. /Jókai Mór összes művei/
- Jókai Mór 1980. *Cikkek és beszédek. 1849. február 9. – 1849. július 6.* Szekeres László szerk., Budapest, Akadémiai. /Jókai Mór összes művei/
- Jókai Mór önmagáról. *Önéletrajz és egyéb emlékezések, 1825–1904* 1904. Beöthy Zsolt szerk., Budapest, Franklin.
- Hansági Ágnes 2015. A magyar Bouvard és Pécuchet. Egy ember, aki mindent tud? *Tempevölgy*, 7. évf. 1. sz. 68–83. p.
- Kazinczy Ferenc levelezése 1906. Váczy János szerk., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, XVI. kötet.
- Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847–48 1951. Barta István szerk., Budapest, Akadémiai. /Kossuth Lajos összes munkái, 11./ (Magyarország újkori történetének forrásai).
- Kovács Endre 1973. *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Budapest, Gondolat.
- Kun Miklós 1981. A pánszlávizmus gyökereinél. A 19. század első fele szláv mozgalmainak értékeléséhez. *Világtörténet*, 3. évf. 4. sz. 54–75. p.
- Lexikón slovenských dejín* 1997. Škvarna, Dušan szerk., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Listy Ludovíta Štúra* 1954. Ambruš, Jozef szerk., Bratislava, Slovenská akadémia vied. 1. kötet.
- A magyar sajtó története, 1848–1867* 1985. Szabolcsi Miklós szerk., Budapest, Akadémiai, II/1. kötet.
- Magyarország története 1790–1848* 1980. Mérei Gyula főszerk., Budapest, Akadémiai.
- Malevič, Oleg 1959. Znalosti ruskej predrevolučnej spoločnosti o živote a činnosti Ludovíta Štúra. In Hroziencič, Jozef (szerk.): *Z dejín československo-slovanských vzťahov*. Bratislava, Slovenská akadémia vied. /Slovanské štúdie, 2./ 339–386. p.
- Markusovszky Sámuel 1896. *A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával*. Pozsony, Wigand.
- Mikszáth Kálmán 1960. *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Akadémiai. /Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések, 18./
- Mrva, Ivan 2010. *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*. Bratislava, Perfekt.
- Mrva, Ivan–Segeš, Vladimír 2012. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava, Perfekt.
- Nagy Miklós 1975. *Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest, Szépirodalmi.
- Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése* 1960. Pándi Pál szerk., Budapest, Szépirodalmi.
- Scotus Viator 1995. *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava, Slovakia Plus.

- Steier Lajos 1937. *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
/Magyarország újabbkori történetének forrásai/
- Szabad György 1977. *Kossuth politikai pályája*. Budapest, Kossuth–Magyar Helikon.
- A szabadságharc katonai története Pákozdtól Világosig 1848–49* 1998. Bona Gábor szerk., Budapest, Zrínyi.
- Szász Zoltán 1998. A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In Szabad György (szerk.):
A magyar országgyűlés 1848–49-ben. Budapest, KIT Képzőművészeti, 307–338. p.
- Szekeres László 1979. Jókai és a debreceni békepárt. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 83. évf.
1. sz. 15–26. p.
- Tordai György 1954. Horárik. *Élet és Tudomány*, 9. évf. 10. sz. 296–299. p.
- Viktor, Gabriel 1999. *1848–49 legendája a szlovák történetírásban*. Pozsony, Kalligram.
- Zsigmond Ferenc 1924. *Jókai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

ZSOLT VESZTRÓCZY

“JA HOVORÍM SZLOVENSZKI, ALE JA SZOM UHERSZKI.” THE SLOVAK QUESTION IN THE 1848–49 WRITINGS OF MÓR JÓKAI

In 1848–49, unlike many of his fellow „Youth of March,” Mór Jókai did not enlist as a soldier but remained active as a journalist until the end of the War of Independence. Among his works from this period, the humorous pieces published in Charivari—a supplement to the journals he edited, *Életképek* and later *Esti Lapok*—deserve the most attention. In these writings, he presented a satirical caricature of the enemies of the Hungarian struggle, focusing primarily on Jozef Miloslav Hurban, commander of the Slovak Legion, and Ľudovít Štúr, the political leader of the movement. However, while he remained relentlessly mocking and condemnatory toward them, he spoke with deep respect of the many thousands of Slovak (tót) soldiers fighting on the Hungarian side. This same duality characterized Hungarian public opinion during the War of Independence regarding the Slovaks, who provided the second-largest contingent of soldiers to the revolutionary army after the Hungarians.

OROS BUGÁR ANNA

My sme všetci kamoši. – Mi mind haverok vagyunk?

Nyelv, kontaktus, attitűdök: szlovák középiskolások
véleménye a szlovákiai magyarokról¹

ANNA OROS BUGÁR

“My sme všetci kamoši.” Are We All Buddies? Language, Contact, and Attitudes: The Opinions of Slovak High School Students Regarding Hungarians in Slovakia

Keywords: attitude survey; majority–minority relations; Hungarians in Slovakia; Slovak high school students

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.02>

Bevezetés

A kisebbség és többség csoportközi viszonyainak vizsgálata kiemelt jelentőségű a sokszínű társadalmakban, így Szlovákiában is. A kisebbség önmagáról alkotott képe nemcsak a csoporttal való és csoporton belüli azonosulás és dinamikák függvénye, hanem erős összefüggést mutat a többségi társadalom kisebbséghez való viszonyulásával. Jelen tanulmány a szlovák középiskolások attitűdjeit elemzi a magyarok mint nyelvi kisebbséggel kapcsolatban. Célja feltárni, hogyan vélekednek a mai fiatalok magyar társaikról, és milyen tényezők befolyásolhatják a véleményüket.

A vizsgálat a 2023–2025 között zajló országos, magyar tanítási nyelvű középiskolások körében végzett doktori kutatáshoz kapcsolódik, amelyben a kisebbségi identitás különböző aspektusait térképeztem fel, és amely végleges, területi szempontból reprezentatív mintáját 1104 adatközlő alkotja. A vizsgálat kiterjedt a magyar diákok szlovák nyelv és társadalom iránti attitűdjeinek feltérképezésére. A kisebbségi középiskolások

1 A szerző a Collegium Talentum program ösztöndíjasa.

A kutatás a VEGA 1/0174/25-ös számú, „Objektív és szubjektív tényezők hatása a nyelvi tájkép alakulására a szlovák–magyar vegyes lakosságú területen” megnevezésű projekt keretében készült.

körében gyakori az a feltételezés, hogy szlovák kortársaik lenézik és megvetik őket – részben ez a vélekedés hívta életre a jelenlegi kísérővizsgálatot. Tanulmányomban csak a szlovák diákokkal készült felmérés eredményeit mutatom be. A magyar középiskolások attitűdvizsgálatának eredményei a doktori disszertációmban kerülnek bemutatásra.

A tanulmány első, elméleti fejezetében röviden áttekintem a nyelv és identitás kapcsolatát, tárgyalom a közép-európai nemzetfelfogás sajátosságait, valamint bemutatom a kisebbségi nyelvhasználathoz és a nemzeti kisebbségekhez kapcsolódó társadalmi attitűdök vizsgálatának elméleti alapjait. Ebben a részben külön alfejezetben foglalom össze azokat a korábbi kutatásokat is, amelyek a szlovák többség magyar kisebbségről alkotott vélekedéseit vizsgálták, ezzel keretet adva a saját empirikus vizsgálatom elhelyezéséhez.

A dolgozat második részében az általam végzett kutatást mutatom be. Először a módszertani keretek ismertetésére kerül sor, majd a felmérés eredményeit tárgyalom. Az elemzés négy fő témakör köré szerveződik: 1) a kisebbség jelenlétének érzékelése, 2) a magyar nyelv és kultúra megítélése, 3) a szlováktudásról alkotott vélekedések, 4) a kölcsönös viszonyulásokat és előítéleteket érintő attitűdök.

A zárófejezetben összefoglalom az eredményeket, valamint a gyakorlat számára adódó tanulságokat.

1. Elméleti háttér

1.1. Nyelv és identitás

Ma a világon több mint 7000² élő emberi nyelvet tartunk számon. Nyelvnek tekinthető minden olyan kommunikációs eszköz, amely egy közösen elfogadott jelrendszerre épül, és lehetővé teszi az emberek számára gondolataik, érzelmeik kifejezését, valamint a kölcsönös interakciókat. (Nádor 2019) A nyelvek a szociokulturális tevékenységek fő eszközeiként társas funkciókat töltenek be. A nyelv azonban nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem közösségformáló, érzelmi és identitásképző tényező is. (Halliday 1978)

Az egyének által használt nyelvek közül az anyanyelv kiemelkedő jelentőséggel bír, mivel sajátos érzelmi és identitásképző funkciót tölt be. Nyelvtudományi szempontból –

2 Az Ethnologue adatbázisa alapján jelenleg 7159 nyelvet tartunk számon a világon (2025). Természetesen az ilyen számok meghatározásánál elengedhetetlen figyelembe venni az emberi nyelvek folyamatosan változó természetét, illetve azokat a társadalmi konvenciókat, amelyek alapján az emberek beszédét különálló nyelvként értelmezzük. A nyelvek közötti határokat nyelvészeti szempontból nem lehet pontosan meghúzni, hanem politikai hatalmi viszonyok, kulturális, társadalmi tényezők (pl. nyelvhasználók attitűdjei) játszanak szerepet abban, hogy mikor beszélünk külön nyelvről. Lásd Max Weinreich (1945) híres mondását: „A nyelv olyan nyelvjárás, amely hadsereggel és hadiflottával rendelkezik.”

különös tekintettel a több nyelvet beszélők esetében – éppen az érzelmi tényezők miatt nehéz megragadni az anyanyelv pontos jelentését, azonban a Skutnabb-Kangas által javasolt négy kritériumot figyelembe vevő meghatározás irányadó e tekintetben. Eszerint az anyanyelv lehet a beszélő származási nyelve (az elsajátítás ideje szerint); a legjobban ismert nyelv (kompetencia szerint); a leggyakrabban használt nyelv (funkció szerint); illetve az a nyelv, amellyel a beszélő a leginkább azonosul, vagy amellyel őt mások azonosítják (azonosítás szerint). (Skutnabb-Kangas 1997) Egy bizonyos nyelvvél való azonosulás a nyelv és identitás kapcsolatának meghatározásában különösen fontosnak tűnik, hiszen egy nyelvvél való azonosulás a(z) (anya)nyelvet a személyes identitás szerves részévé teszi. Továbbá a(z) (anya)nyelvhez való kötődés gyakran az otthonosság és a haza érzésével kapcsolódik össze (Homišínová 2008), s így a közösséghez tartozás tudatának alapját képezi.

Jenkins hangsúlyozza, hogy a nyelvelsajátítás folyamata világunknak nyelvi jeleken keresztül történő azonosításán alapul, ezáltal a nyelv és a beszéd az identifikációs folyamat központi elemeiként jelennek meg. (Jenkins 2008) A kognitív nyelvészet álláspontja szerint a nyelv leképezi a beszélő által megismert világot, a világ működését, törvényszerűségeit. A világról való beszédkor azonban nem tudunk kilépni nyelvi világunkból. A gondolkodás sem választható el a nyelvtől, Tomasello erre nyelvi gondolkodásként utal. (2002, 160. p.)

Az anyanyelvvél való azonosulás nem csupán nyelvi, hanem kulturális dimenziókat is magában foglal. Az azonos nyelv által közvetített azonos, bizonyos mértékig kanonizált kultúra fontos alapját képezi az ugyanazt a nyelvet beszélők közötti közösségérzetnek. Minden nyelv szorosan kapcsolódik a nyelvet használó közösséghez, ily módon „a nyelv csak részben egyetemes, minden nyelv részben egy kultúrához, az e kultúrát folyamatban alkotó közösséghez tartozik, mert a világ jelenségeinek megismerésében és azok nyelvi leképezésében különböznek az egyes közösségek, az egyezések mellett is”. (Tolcsvai Nagy 2017, 37. p.)

1.2. Nyelv és nemzet

A modern nemzetfogalom Európában a felvilágosodás eszméinek hatására, illetve a francia forradalom körüli politikai és társadalmi változások idején született meg. A 18. század végén és a 19. század elején az állam és a nemzet összekapcsolódása egyre fontosabbá vált, így a nyelv, mint a nemzeti identitás egyik legfontosabb eleme, központi szerepet kapott. Az egységes nyelv az új nemzetállamok egyik alapköve lett, hiszen a közös nyelv nemcsak kommunikációs eszköz volt, hanem a közös kultúra, történelem és értékek hordozója is. A nyelv fokozatosan vált a nemzeti identitás megkerülhetetlen elemévé a 19. századi nacionalizmus erősödésével, amikor a nyelv már nemcsak kulturális eszköz, hanem politikai szimbólum is lett. E folyamat során a nyelv egyre inkább az önálló nemzeti lét egyik fő kritériumává vált, különösen a közép-európai és kelet-európai

térségben, ahol az etnikai sokszínűség miatt a nyelv és a nemzet viszonya hangsúlyos kérdés lett. (Sipos 2015; Oltay 2017; Nádor 2019)

Míg Nyugat-Európában inkább a politikai nemzetfelfogás dominált, amely az állampolgárságot tekintette a nemzethez tartozás alapjának, addig a német modell a kulturális és nyelvi homogenitást hangsúlyozta, és exkluzív módon értelmezte a nemzet fogalmát. (Hanák 1997; Öllös 2006). Közép-Kelet-Európában máig a német nemzetfelfogás a dominánsabb, amelyben az etnikum, az anyanyelv, a közös történelmi tudat és a hozzá kapcsolódó szimbólumok, illetve a közösség eredete kerülnek előtérbe. (Sipos 2015) A nyugati és közép-kelet-európai felfogásban különbség van az etnikai identitás determináltságának értelmezésében is. Mivel Közép-Kelet-Európában a nemzettudat gyakran állami kereteken kívül alakult, az etnikai identitás értelmezése inkább primordiális (esszenciális), tehát azt az érintettek eleve adottnak, meghatározottnak és változatlanak tartják, amolyan vérségi örökségnek minősítik. (Bačová 1997)

1.3. A magyar kisebbség Szlovákiában

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája értelmében őshonos nemzeti kisebbségeknek tekintjük azokat a közösségeket, amelyek saját szülőföldjükön váltak kisebbséggé Európa határainak módosulásai következtében (Council of Europe 1992). A szlovákiai magyar kisebbség ennek értelmében Szlovákiában őshonos kisebbségnek számít, miközben rendelkezik anyaországgal, ami a szomszédos Magyarország.

A magyar kisebbségi közösségekben az anyanyelvnek erős identifikáló szerepe van. (Lanstyák 2002; Gereben 2011) Több felmérés és vizsgálat igazolja, hogy a magyar anyanyelv és nemzetiség vállalása szoros összefüggést mutat egymással. A magyar nyelv, mint közösségi jellegzetesség, kiemelkedő szerepet játszik e közösségek etnikai identitásában. (Cserniczkó–Szabó Mihály 2010) A magyar nyelv a közösségi önazonosság fő hordozója, amelynek használata a társas identitás szempontjából szalienciafaktorként működik (vö. Burke–Stets 2000).

A többségi társadalom számára azonban a kisebbségi nyelvhasználat gyakran bizalmatlanságot kelt. Ahogy Dolník–Pilecky (2012) és May (2012) kiemelik, a többség hajlamos a nyelvet pusztán eszközként értelmezni, míg a kisebbség számára az identitás fundamentális része. A szlovák nemzetfelfogásban – más közép-európai államokhoz hasonlóan – a nyelv és a nemzet szoros összekapcsolódása miatt a kisebbségi nyelvhasználat sokszor szeparatizmusnak vagy lojalitási problémának tűnik.

Bár tagadhatatlan, hogy a szlovákság és a szlovákiai magyarság között vannak kulturális, történelmi és más társadalmi különbségek, a többi Kárpát-medencei magyar kisebbségi és többségi kapcsolatokhoz viszonyítva elmondható, hogy ezek a különbségek kisebbek, mint a többi magyar kisebbség esetében, ahol vallási (Románia, Ukrajna, Szerbia), illetve írásrendszeri különbségek (Ukrajna, Szerbia) is megjelennek. Ebből kifolyólag

a szlovákiai magyarság esetében elsősorban az eltérő nyelv az, amely leginkább meghatározza a szlováksággal vagy a magyarsággal való azonosulást, és amelyben a többségi és kisebbségi közösség közti másság kifejeződik (vö. Lanstyák 2000). Más etnikai kisebbségek, pl. romák, zsidók, skótok esetében az etnikai önazonosság a nyelvcsere túl is megmarad, míg ez a szlovákiai magyarok esetében nem jellemző. (Lanstyák 2002)

Brubaker (1996) szerint a kisebbségek kettős nyomás alatt élnek: egyszerre kell szembenézniük az állam nemzetesítő nacionalizmusával és az anyaország nacionalizmusával, amelyhez etnikailag és kulturálisan kötődnek. A szlovákiai magyarok esetében ez különösen élesen mutatkozik meg, hiszen a többség a nemzetállami homogenizáció logikája alapján az asszimilációt természetes folyamatként értelmezi, míg a kisebbség saját identitásának megőrzésének lehetőségét az anyanyelv intézményes támogatásában látja (vö. Spolsky 2004).

Az éppen aktuális politikai diskurzuson túl azonban felmerül a kérdés, hogy a szlovák többség valós viszonya a magyar kisebbséghez milyen tényezőkön alapul. A csoportközi attitűdök vizsgálata szempontjából kiemelkedő jelentőségű Tajfel és Turner (1986) társadalmi identitáselmélete, amely szerint az egyén önértékelése szoros kapcsolatban áll a csoporthoz való tartozás érzésével. Az emberek hajlamosak saját csoportjukat pozitívan értékelni, míg a más csoportokkal való összehasonlítás során előítéletek és sztereotípiák alakulhatnak ki. Ezen elméleti keret alapján a többségi csoport attitűdjei a kisebbség felé nem csupán a csoportközi viszonyokat, hanem a kisebbség önazonosságát is befolyásolják. Verkuyten (2005) kiegészíti ezt azzal, hogy a kisebbségi csoporttagok identitása és önértékelése nagymértékben függ a többségi értékeléstől, valamint a társadalmi normák és a multikulturalizmus elfogadottsága is módosítja a csoportközi viszonyokat.

1.4. Nacionalizmus és politikai diskurzus

A rendszerváltás utáni Szlovákiában a nacionalista ideológia újjáéledésével és legitimációjával – sok más közép-európai és balkáni országhoz hasonlóan – kiéleződtek az etnikai feszültségek. Duin és Poláčková ezeket az új politikai berendezkedéseket „etnikai demokráciaként” jellemzi. Ez olyan állami ideológia, amely nemzeti–történelmi mítoszokra épül, miközben az országban élő őshonos kisebbségek szintén rendelkeznek saját etno-történelmi mítoszrendszerrel, amelyet az államalkotó többség potenciális veszélyként érzékel. A demokratikus intézményeket a többség rendszerint oly módon szervezi meg, hogy azok felett az államalkotó nemzet gyakoroljon ellenőrzést. (Duin–Poláčková 2000, 338. p.)

A 90-es években erősödő szlovák nacionalizmus hatására a magyar kisebbség 1998 után megerősítette politikai kommunikációját, ami hozzájárult etnikai önazonosságuk erősödéséhez, ugyanakkor a többség részéről bizalmatlanságot váltott ki, ami akadályozta a kisebbségi jogok teljes körű érvényesülését. (Uo.)

Erre reagált a 2000-es évek elején kibontakozó nemzeti populista diskurzus is, amelynek politikai aktorai rendszerint a „magyar kérdés” tematizálásával igyekeztek támogatottságot szerezni. Ez a diskurzus megerősítette és legitímálta a már meglévő sztereotípiákat a magyarokkal szemben. Ján Slota például azt állította, hogy a magyarok nem valódi magyarok, hanem elmagyarosodott szlovákok, akik nem hajlandók szlovákul beszélni, sőt el szeretnék szakítani Dél-Szlovákiát; míg Robert Fico szerint a magyar kisebbség „túlzott jogokkal” rendelkezik, amelyek a szlovák többség diszkriminációjához vezetnek. Ezek a kijelentések nemcsak a politikai színtéren, hanem a médiában és a mindennapi diskurzusban is visszhangra találtak (vö. Mesežnikov–Gyárfášová 2008).

Ezek a narratívák máig tovább új és új formákban jelennek meg a közéletben. Aktuálisan ezt jól mutatja a negyedik Fico-kormány nyílt nacionalista diskurzusa, például a kulturális miniszter 2023-ban tett kijelentése, miszerint „a szlovák nép kultúrája szlovák kell, hogy legyen, szlovák, és nem más”,³ amely az egységes szlovák nemzeti identitás kizárólagosságát és homogenitását hangsúlyozza.⁴

Ennek kapcsán Michal Vašečka szlovák szociológus a következőképpen fogalmazott a *Denník N* napilapban megjelent riportban:⁵ „a szlovákok és a magyarok között kevesebb a kulturális különbség, mint azt a két oldal nacionalistái szeretnék”, továbbá kiemeli, hogy Magyarország és Szlovákia lakosságának genetikai összetétele is igencsak nagy hasonlóságot mutat. Vašečka szerint a felek gyakran tagadják a másik csoport önképét, amit a szocializáció és az oktatási rendszer is megerősít, mivel nem alakítja ki a közös

3 Ministerka Šimkovičová: „Kultúra slovenského ľudu má byť slovenská a žiadna iná.” *Denník N* – YouTube. Online: https://www.youtube.com/watch?v=Gli_SHs8dAc&ab_channel=Denn%C3%ADkN (Utolsó letöltés: 2026. február 4.)

4 Itt szeretném megjegyezni, hogy a jelen tanulmányban bemutatott kutatás lefolytatása után, de írásom szerkesztése idején ismét napirendre került az 1945-ben elfogadott Beneš-dekrétumok kérdése, amelyek értelmében ma Szlovákiában magyar és német felmenőkkel rendelkező tulajdonosoktól koboznak el ingatlanvagyonot a két kisebbség második világháború alatti kollektív bűnösségére való hivatkozással. A téma megnyitását követően a szlovák kormány a Büntető Törvénykönyv módosításába belefoglalta, hogy a dekrétumok „tagadása és megkérdőjelezése” akár fél év szabadságvesztéssel is járhat. Fiala-Butora János nemzetközi emberi jogász szerint ez a nemzetállami berendezkedés és Szlovákia alapításmítosának újabb megnyilvánulása, amely alapján a magyarok az országban legfeljebb „megtúrt másodrendű polgárok lehetnek, az egyenlőség fel sem merülhet”. Fiala-Butora János 2025. Szlovák szorongás áll a Beneš-dekrétumos jogkorlátozás mögött. *Válasz Online*. <https://www.valaszonline.hu/2025/12/22/szlovakia-magyarország-benes-dekretumok-robot-fico-fiala-butora-janos/publi/> (2025. december 22.)

5 Szalay Zoltán 2021. Všetci Slováci sú pastieri z hôr, všetci Maďari sú barbari z Ázie. Stereotypy?! To nie my, to iba oni! (slovensko-maďarská anketa). *Denník N*, 2021. 09. 26. Online: <https://dennikn.sk/2548852/vsetci-slovaci-su-pastieri-z-hor-vsetci-madari-su-barbari-z-azie-stereotypy-to-nie-my-to-iba-oni-slovensko-madarska-anketa/> (Utolsó letöltés: 2026. február 4.)

történelem szemléletét. „Mind a két fél meg van győződve arról, hogy a másik ártott neki. És ebben igazuk is van, csak éppen a saját felelősségüket kevésbé ismerik el.” Mindkét oldal folyamatosan verseng a területi legitimitásért, és azon, ki volt előbb a Kárpát-medencében. Hozzáteszi, a jelenség nem egyedi, nemzetközi tendencia, azonban döntő, hogy az aktuális politika mennyire táplálja a nacionalista diskurzust, és mekkora társadalmi kereslet van rá.

1.5. Empirikus vizsgálatok a szlovák többség magyarokról alkotott véleményéről

A fejezet a szlovák többség magyar kisebbséggel kapcsolatos attitűdjeit tárgyaló empirikus kutatások válogatott áttekintését nyújtja, amely nem a teljesség igényével készült, hanem a hozzáférhető publikációkra és adatforrásokra támaszkodik. A szakirodalmi feltárás (kulcsszavas keresések és releváns adatbázisok áttekintése) eredményei arra utalnak, hogy a szlovák–magyar csoportközi viszonyok, kiemelten a többségi attitűdök vizsgálata napjainkban nem képez kiterjedt, naprakész kutatási területet. Személyes szakmai értesülések alapján valószínűsíthető, hogy vannak olyan felmérések, amelyek eredményei nem hozzáférhetők a nyilvánosság számára, így az áttekintés szükségszerűen a publikált és elérhető forrásokra korlátozódik.

A szlovák–magyar csoportközi viszonyokat a rendszerváltás után kezdték empirikus módszerekkel vizsgálni. Pavol Frič (1993) az 1990–1993 között a *Centrum pre sociálnu analýzu* (C.S.A., magyarul: *Társadalmelemző Központ*) és az *Ústav pre výskum verejnej mienky* (ÚVV, magyarul: *Közvélemény-kutató Intézet*) által végzett kutatások eredményeit elemzi. Az adatokból kiderül, hogy 1990-ben a szlovákok túlnyomó többsége (92%) elvárta a magyar kisebbségtől a szlovák nyelv elsajátítását, ami jelzi, hogy a nyelvtudást az integráció alapfeltételének tekintették. Ugyanakkor bizonyos kérdésekben eltértek a homogén és a vegyesen lakott területeken élő szlovákok vélekedései. A homogén szlovák régiókban a válaszadók kétharmada úgy vélte, hogy Dél-Szlovákiában a szlovákok hátrányosabb helyzetben vannak, mint a magyarok, és 79%-uk szerint a magyarok többre tartják magukat náluk. 1993-ban 43%-uk nem szeretett volna magyar szomszédot. Ezzel szemben a vegyes területeken élők körében ezek az arányok jóval alacsonyabbak voltak: 43%-uk gondolta úgy, hogy a magyarok jobb helyzetben vannak, 58%-uk értett egyet azzal, hogy felsőbbrendűek, és 22%-uk zárkózott el attól, hogy magyar szomszédja legyen.

Ezek az eredmények is azt mutatják, hogy a személyes kontaktus és a közvetlen együttélés árnyaltabbá és kedvezőbbé teszi a kisebbségről alkotott képet, míg a tapasztalat hiánya inkább felerősíti az előítéleteket. Ugyanakkor a kutatások a szlovák–magyar kapcsolatok általános megítélésének javulását is dokumentálták: a vegyes területeken élők körében 1990 és 1993 között 34%-ról 70%-ra, a homogén szlovák területeken pedig 18%-ról 41%-ra nőtt azoknak az aránya, akik pozitívnak ítélték a két etnikum viszonyát (uo.).

Kanyicska és Popper egy összefoglaló áttekintésben több korábbi kutatást idéz, amelyek szerint a közvetlen, rendszeres érintkezés a magyar kisebbséggel – főleg regionális szinten – pozitívabb általános érzelmekkel jár együtt, míg kontaktus nélkül a megítélés lényegesen kedvezőtlenebb (idézi: Kanyicska–Popper 2022).

Kambara szerint a hétköznapi interakciókban inkább a békés együttműködés jellemző, míg a politikai szint erősíti a nacionalista ellentéteket. Szlovák perspektívából a magyar kisebbség kérdése főként politikai problémaként jelenik meg, nem mindennapi együttélési konfliktusként. (Kambara 2014)

Egy 2002-ben végzett ad hoc kvalitatív kutatás eredményei alapján a szlovák interjúalanyok felelegetik a történelmi sérelmeket, a megkérdezettek a konkrét konfliktusokat gyakran inkább a politikai elithez kötötték, mint a hétköznapi interakciókhoz. (Paul 2003)

Egy Szlovákiában élő etnikai csoportok közötti kölcsönös megítélést vizsgáló felmérés a többségi és kisebbségi csoportok sztereotípiás percepcióját vizsgálta Szlovákiában. Az adatfelvétel 2004-ben és 2017-ben valósult meg, amely kimutatta, hogy mindkét vizsgálat alkalmával a szlovák többség a magyarokat összességében barátságosnak és megbízhatónak találta. A magyarok percepciója hasonló módon volt stabilan kedvező, mint a ruszinok és csehek megítélése szemben például a romákkal. A kutatás eredményei alapján a magyarok más kisebbségi csoportokkal összevetve nem tartoznak a stigmatizált csoportok közé (vö. Výrost 2020).

Kanyicska és Popper (2022) vizsgálata a kontaktushipotézis mentén arra utal, hogy a magyarokkal rendszeres kapcsolatban álló fiatal felnőttek kisebb társadalmi távolságról és alacsonyabb intergrup-szorongásról számolnak be. Eredményeik szerint a szlovák–magyar viszonyt nem terhelik olyan akadályok, amelyek tartós társadalmi távolságot indukálnának. A személyes kontaktushoz gyakran pontosabb csoportismeret (tipikus jellemzők, tulajdonságok) és akár nyelvi nyitottság (néhány magyar kifejezés elsajátítása) is társul. A közvetlen érintkezés hatására inkább a csoportközi hasonlóságok percepciója jellemző, mintsem a különbségek hangsúlyozása. Ugyanakkor a szerzők figyelmeztetnek, adataik alapján nem dönthető el, hogy a kontaktus okozza-e az alacsonyabb előítéletességet, vagy éppen a kedvezőbb attitűdök teszik valószínűbbé a kontaktust.

2. A kutatás

2.1. A kutatás célja

Jelen kutatás célja a szlovák középiskolások magyar kisebbséggel kapcsolatos attitűdjeinek feltárása. A vizsgálat arra keresi a választ, hogyan érzékelik a diákok Szlovákia nyelvi, nemzetiségi és kulturális sokszínűségét, milyen sztereotípiákat észlelnek a magyar kisebbséggel kapcsolatban, illetve milyen tényezők befolyásolják a magyarokkal szembeni viszonyulásukat.

2.2. A kérdőíves attitűdvizsgálat módszertana: mintavétel és az adatközlők

A kutatás kérdőíves attitűdvizsgálat formájában valósult meg, amelyet nyugat-szlovákiai, szlovák tanítási nyelvű középiskolák diákjai körében végeztem. A vizsgálatba olyan diákok kerültek bevonásra, akik középfokú tanulmányaikat érettségi vizsgával zárják. Az adatgyűjtés 2025 májusában és szeptemberében három szlovák tannyelvű intézményben zajlott, kettőben személyes jelenlétemben, míg a másikban az iskolában oktató tanár felügyelete alatt. Mind a három oktatási intézményben a vizsgálatban mind a négy évfolyam részt vett, vagyis az adatközlők életkora 15–19 év. Ezen kívül néhányan online, hőlabda módszerrel is kitöltötték a kérdőívet, amelyet a résztvevők barátaiknak, osztálytársaiknak továbbítottak.

Az adatgyűjtést eredeti tervem szerint 10 szlovák tanítási nyelvű gimnáziumban szándékoztam elvégezni. Sajnos a megszólított szlovák tanítási nyelvű középiskolák nem engedélyezték a kutatás lefolytatását. Emiatt az elemzés végül kisebb mintán alapul, mint ahogyan az az előzetes kutatási tervben szerepelt. Emiatt hangsúlyoznunk kell, hogy a tanulmányban levont következtetések csupán az adott mintára vonatkoznak, szélesebb körű következtetéseket körvonalazni lehet csupán, s a téma mindenképpen további kutatást igényel.

A kérdőív zárt végű feleletválasztós, Likert-skálás és nyílt kérdésekből állt. Bizonyos feleletválasztós kérdések után az adatközlők kifejhették és megindokolhatták válaszukat. A kérdőív több témakört is érintett, tanulmányomban azonban kizárólag a magyar kisebbséggel kapcsolatos vélekedéseket vizsgáló kérdések eredményeit elemzem. Az elemzés során minden esetben feltüntettem a diákoknak feltett kérdést annak magyar fordításában.

A végleges mintát összesen 133 diák alkotja, akik – a kérdőívben feltett szociodemográfiai adatokra vonatkozó kérdésekre kapott válaszok alapján – mind a Nagyszombati (szlovák többség által lakott részében) és Nyitrai kerületben járnak középiskolába, 46 fiú és 87 lány. Az iskolatípus szerinti megoszlásuk a következő: 54-en gimnáziumi tanulók, 77-en szakközépiskolások, 2-en pedig konzervatóriumba járnak. Az adatbázis kialakításakor azokat az adatközlőket, akik anyanyelvüket és/vagy nemzetiségüket magyarként tüntették fel, kizártam az elemzésből. A végleges mintában így 127-en a szlovákok, míg 4-en a szlovákok és a magyart vallották anyanyelvüknek, továbbá egy hallgató az orosz, egy pedig az angol nyelvet tüntette fel anyanyelveként. Nemzetiségüket 131-en szlovákként, egy diák ukránként, egy pedig angolként határozta meg.

A következő fejezetben az összesített eredményeket mutatom be. Egyes kérdéspáronál statisztikai elemzést végzek, hogy vizsgáljam, a válaszok összefüggenek-e egymással. Ezt kereszttablán és Pearson-féle khi-négyzet-próbával (χ^2) tesztelem: ha a p-érték 0,05 alatti, az statisztikailag szignifikáns együttjárásra utal, vagyis a megfigyelt

kapcsolat az adott mintában nem magyarázható pusztán véletlennel. A kapcsolat erősségét jelző ϕ / Cramér-V értékeket a továbbiakban a Cohen-féle küszöbök szerint értelmezem: 0,10=kicsi, 0,30=közepes, 0,50=erős hatás. Fontos, hogy sem a szignifikancia, sem a hatásméret nem jelent oksági viszonyt. A többfokú Likert-tételeket az értelmezhetőség és a próba feltételei miatt három kategóriába vontam össze.

2.3. Az attitűdfelmérés eredményei

2.3.1. A magyar vagy szlovákiai kisebbségek jelenlétének érzékelése

Az adatközlők Szlovákia nyelvi és nemzetiségi sokszínűségének érzékelését és az azzal való tapasztalataikat öt kérdés vizsgálta.

Elsőként a diákokat arról kérdeztem, hogyan jellemeznék Szlovákiát nyelvi szempontból (K: *Hogyan jellemeznéd Szlovákiát nyelvi szempontból?*). Három válaszlehetőség közül választhattak: *egynyelvű, kétnyelvű, többnyelvű*. Az eredmények azt mutatják, hogy az adatközlők többsége (63,6%, 75 fő) érzékeli Szlovákia nyelvi sokszínűségét. Míg 36,1%-uk (48 fő) egynyelvűnek, 19,5%-uk (26 fő) kétnyelvűnek tartotta az országot, a legtöbben, összesen 44,4%-uk (59 fő) a többnyelvűséget jelölte meg.

A következő kérdésben arra kértem a diákokat, hogy jellemezzék Szlovákiát nemzetiségi szempontból (K: *Hogyan jellemeznéd Szlovákiát nemzetiségi szempontból? [Csak azt az állítást jelöld meg, amelyikkel a leginkább egyetértesz!]*). Az adatközlők két válaszlehetőség közül választhattak: *A szlovák nemzet országa vagy Több nemzet és nemzetiség országa*. Az előbbit 36,8% (49 fő), míg a többség, 63,2% (84 fő) az utóbbit jelölte meg. Vagyis a kitöltők többsége szerint az ország nem kizárólag a szlovák nemzeté.

Az elemzés során a kétnyelvű és a többnyelvű kategóriákat összevontam, s a kapott eredményt összevettem az előző kérdésre kapott válaszokkal. A két változó (nyelvi és nemzetiségi megítélés) között szignifikáns összefüggés mutatható ki ($\chi^2(1, N=133)=17,94$; $p<0,001$; $\phi=0,37$), ami közepes erősségű kapcsolatot jelez. Azok, akik Szlovákiát nyelvi szempontból két- és többnyelvűnek tartják, statisztikailag szignifikánsan gyakrabban jellemezték az országot egyben több nemzet és nemzetiség közös otthonaként.

A következő kérdés arra irányult, hogy a diákok oktatásuk során találkoztak-e a kisebbségekkel, tanultak-e róluk iskolai keretek között (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Kisebbségek mint témakör gyakorisága az iskolai oktatásban (N=133)

Az iskolában tanultak már valaha a Szlovákiában élő kisebbségekről? A nyelvükről, kultúrájukról, történelmükről, szokásaikról?	Igen, sokszor	Igen, párszor már említettük őket	Nem, nem igazán	Nem, soha
	15%	45,1%	40%	13%

A válaszadók 15%-a (20 fő) jelezte, hogy gyakran tanult Szlovákia kisebbségeiről, míg a legtöbben, 45,1%-uk (60 fő) csak alkalmi említésekről számolt be. További 30,1%-uk (40 fő) úgy nyilatkozott, hogy az iskolában eddig alig esett szó a kisebbségekről, és 9,8%-uk (13 fő) mondta azt, hogy az iskolában nem találkozott ezzel a témával. A kisebbségek témájának iskolai oktatásban való megjelenési gyakorisága és Szlovákia egy nemzetként vagy több nemzetiségként való jellemzésének módja között azonban nem állapítható meg statisztikailag szignifikáns összefüggés.

Arra is kíváncsi voltam, hogy az adatközlők közül hányan állnak személyes kapcsolatban szlovákiai magyarokkal. Ennek kapcsán a következő kérdést tettem fel: *Vannak szlovákiai magyar ismerőseid, barátaid vagy családtagjaid?* Az eldöntendő kérdésre a diákok *Igen – Nem* választ adhattak, akik így két csoportra oszthatók: 57,1% (76 fő) azoknak az aránya, akik valamilyen kapcsolatban állnak a magyarokkal, míg 42,9%-uk (57 fő) nem ismer személyesen magyar embert.

A magyar kisebbséghez tartozó ismerősök megléte szignifikáns kapcsolatban állt Szlovákia egy- vagy többnyelvűként való nyelvi jellemzésével ($\chi^2(1, N=133)=14,48$; $p < 0,001$; $\phi=0,33$). A magyar ismerősökkel rendelkezők nagyobb arányban tekintették az országot két- vagy többnyelvűnek, míg akiknek nincsenek ilyen kapcsolataik, gyakrabban jellemezték Szlovákiát egynyelvűként.

A nemzetiségi jellemzés és a magyar kisebbségi ismerősök megléte között szignifikáns ($\chi^2(1, N=133)=4,75$; $p=0,029$), de a kapcsolat erőssége kicsi ($\phi=0,19$). Vagyis míg a nyelvi sokszínűség észlelése szorosabban együtt jár azzal, hogy a diákoknak vannak-e magyar ismerőseik, addig a nemzetiségi keretezés esetében kisebb mértékű, de statisztikailag kimutatható kapcsolat figyelhető meg.

A nyelvi és nemzetiségi szempontokon túl a kultúrával kapcsolatban is megvizsgáltam a diákok álláspontját, az adatközlők a következő állítást értékelték: *Az itteni magyarok kultúrája és nyelve Szlovákia kultúrájának része.* A kérdés különösen aktuális, hiszen a kulturális minisztérium jelenleg a kormánykoalícióban részt vevő szélsőjobboldali Szlovák Nemzeti Párt (SNS) irányítása alá tartozik, amely rendszeresen hangsúlyozza a szlovák kultúra és nyelv kizárólagosságát. A válaszok megoszlását a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. A magyar kultúra helyének megítélése (N=133)

Az itteni magyarok kultúrája és nyelve Szlovákia kultúrájának része.	Teljesen egyetérték	Egyetérték	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
	6,8%	16,5%	25,6%	22,6%	18,8%	9,8%

Az állítással egyetértők aránya (23,3%, 31 fő) alacsonyabb, mint az elutasítóké (41,4%, 55 fő). Ugyanakkor jelentős azok aránya is (25,6%, 34 fő), akik bizonytalan álláspontot

képviselnek, vagyis részben egyetértenek, részben nem. 9,8%-uk (13 fő) pedig nem foglalt állást a kérdésben.

Az attitűdkategóriákat összevontuk (*teljesen egyetértek + egyetértek; nem értek egyet + egyáltalán nem értek egyet; egyet is értek, meg nem is + nincs véleményem*), majd ezeket összevetettem az ország nemzetiségi jellemzésével. Szignifikáns, de kis-mértékű eltérés mutatkozott ($\chi^2(2, N=133)=6,06$; $p=0,048$; Cramér-V=0,21). A Szlovákiát a szlovák nemzet országaként leírók körében gyakoribb volt az elutasítás (55%), míg a több nemzet együttélését hangsúlyozóknál ritkább (33%), és körükben gyakoribbabbak voltak a részleges vagy teljes egyetértő válaszok. Az eredmények arra utalnak, hogy az ország nemzetiségi összetételének felfogása kimutathatóan összefügg a kulturális integráció elfogadásával vagy elutasításával.

2.3.2. A szlovákiai magyarok nyelvének és nyelvtudásának megítélése

Ahogy az elméleti részben is kifejtettem, Szlovákiában a „magyarság” elsősorban a magyar nyelv – annak is főként anyanyelvként való – használatában nyer kifejeződést. A nyelvvel kapcsolatos attitűdök mindig túlmutatnak a pusztán nyelvi jelenségeken: a nyelv presztízse szorosan összefonódik a nyelvet beszélő közösség társadalmi megítélésével. Az olyan szubjektív jellemzők, mint például egy nyelv „szépsége”, gyakran abból fakadnak, ahogy a befogadók viszonyulnak a közösséghez, amelyet egy adott nyelv képvisel (vö. Lambert et al. 1960; Giles–Niedzielski 1998; Garrett 2010).

Egy következő kérdésben az adatközlők az alábbi állítást értékelték: *A magyar egy szép nyelv. Egyetértésük mértékét ismét Likert-skálán adhatták meg (lásd 3. táblázat).*

3. táblázat. A magyar nyelv szépségének megítélése (N=133)

A magyar szép nyelv.	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
	6,8%	18%	21,1%	21,8%	26,3%	6%

Az eredmények alapján az adatközlők csaknem fele (48,1%) nem értett egyet azzal, hogy a magyar nyelv szép. Ugyanakkor 24,8%-uk (33 fő) kifejezetten szépnek tartotta, 21,1%-uk (28 fő) bizonytalan e tekintetben, míg 6%-uknak (8 fő) nem volt véleménye.

Érdekes összefüggés rajzolódik ki, ha a magyar nyelv szépségének megítélését a magyar ismerősök meglétével vetjük össze. Az összehasonlítás azért is releváns, mert feltételezhető, hogy azok a szlovákok, akiknek nincs magyar ismerősük, ritkábban találkoznak a magyar nyelvvel. A két változó között szignifikáns a kapcsolat ($\chi^2(2, N=133)=17,14$; $p < 0,001$; Cramér-V=0,36). Azok körében, akiknek nincs magyar ismerősük, jóval nagyobb arányban jelent meg az elutasítás (57 főből 35), és csupán 4-en

tartják szépnek a magyar nyelvet. A magyar ismerőssel rendelkezők körében a megítélés kiegyenlítettebb, az egyetértés és az elutasítás pontosan azonos arányban fordult elő (76 főből 29-29). Ez az eredmény arra utal, hogy személyes kapcsolat hiányában a magyar nyelv (és a nyelvet beszélő magyar közösség) megítélésének presztízse nagyon alacsony. A magyar nyelvvel való gyakoribb találkozás – a személyes kapcsolat következtében – ugyanakkor önmagában nem feltétlenül eredményez egyértelmű pozitív megítélést, hiszen a kisebbség nyelvének státusza alapvetően alacsonyabb, de mindenképpen mutatott pozitív hatást a diákok értékítéletére.

A szlovákiai magyar kisebbséggel szemben gyakran megfogalmazott kritika a hiányos vagy elégtelen szlováktudás. A következő kérdéssel azt vizsgáltuk, hogyan ítélik meg a többségi diákok a magyar kisebbség szlovák nyelvi kompetenciáit. Ennek felmérésére a következő állítás szolgált: *Úgy gondolom, hogy a szlovákiai magyarok nem tudnak jól szlovákul.* A válaszok megoszlását a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat. A szlovákiai magyarok szlováknyelv-tudásának értékelése (N=133)

Úgy gondolom, hogy a szlovákiai magyarok nem tudnak jól szlovákul.	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
	10,5%	15,0%	38,3%	20,3%	3,8%	12,0%

A kapott adatok azt mutatják, hogy szinte azonos az állítással egyetértők (25,5%, 34 fő) és elutasítók (24,1%, 32 fő) aránya. Csupán a válaszadók egynegyede látja úgy, hogy a szlovákiai magyarok nem tudnak jól szlovákul. Ez az arány pozitívként is felfogható, hiszen a választ adó diákok nagy része nem egy mereven „hibáztató” álláspontot képvisel. Ezen állítás megítélésében volt a legmagasabb a bizonytalanok száma (38,3%, 51 fő). Ez valószínűleg annak tudható be, hogy az adatközlők érzékelték az állítás sarkított, általánosító mivoltát, hiszen ismerhetnek olyan magyarokat, akik magas szinten beszélnek az államnyelvet, de olyanokat is, akik számára nehézséget okoz a nyelv használata. 12%-uk (16 fő) választotta a *Nincs véleményem* lehetőséget. Tehát összesen az adatközlők fele nem foglalt állást a kérdésben, ami némileg ellentmond annak az általános vélekedésnek, mi szerint a szlovák anyanyelvűek egyöntetű véleménye az, hogy a szlovákiai magyarok nem tudnak szlovákul. Ugyanakkor a kérdőíves vizsgálatok esetében mindig fenn kell tartani a válaszok értelemezése során azt a lehetőséget is, hogy a válaszadók csupán a kitöltés egyszerűbbé tétele miatt jelölik meg a semleges vagy *nincs véleményem* válaszlehetőséget.

A szlováktudásról alkotott vélekedést a magyarokkal való személyes kapcsolat tükrében is megvizsgáltam, és statisztikailag nem mutatkozott összefüggés a két változó között, hiszen a megoszlások szinte azonosak voltak mindkét csoportban. Ez részben

azzal magyarázható, hogy azok, akik személyesen is kapcsolatban állnak magyarokkal, többnyire szlovákul kommunikálnak velük, így közvetlen tapasztalataik vannak arról, hogy a kölcsönös megértés általában biztosított, ugyanakkor éppen ők érzékelhetik leginkább az esetleges nyelvi nehézségeket is.

A szlovák köztudatban a magyarokkal kapcsolatban az egyik gyakran visszatérő sztereotípa az, hogy nem akarnak megtanulni és/vagy beszélni szlovákul. Ez a nézet sokszor a magyar ajkúak között is elterjedt. Kutatásaink bizonyítják, hogy a magyar nyelvűek részéről ez a feltételezés mára inkább mítosznak tekinthető, amely jelentősen eltér a valóságtól. Két friss kutatásunk empirikus adatai azt mutatják, hogy a magyar iskolába járóknak a szlovák nyelv elsajátításával kapcsolatos attitűdjeik pozitívak: a doktori kutatásomban a magyar tanítási nyelvű középiskolások kérdőívés felmérése (N=1104), és egy 2024/25-ös tanévben magyar tanítási nyelvű alapiskolások körében végzett vizsgálat (N=995). Mindkét korosztály eredményei arról tanúskodnak, hogy kifejezetten erős a szlovák nyelv elsajátítására irányuló szándék. (Oros Bugár–Vančo–Kozmács 2025)

A kérdés vizsgálatához az adatközlőknek a következő pozitív kijelentésről kellett véleményt alkotniuk: *Az itteni magyarok igyekeznek megtanulni szlovákul.* A kapott eredmények a következők (lásd 5. táblázat).

5. táblázat. A magyarok szlováktanulási törekvéseinek megítélése (N=133)

Az itteni magyarok igyekeznek megtanulni szlovákul.	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
	6,8%	33,1%	25,6%	11,3%	7,5%	15,8%

Számszerűen jóval magasabb azoknak az aránya, akik egyetértenek az állítással (39,9% igen, 18,8% nem), ami azt bizonyítja, hogy a válaszadók nem sztereotipikus véleménynek adtak hangot („a magyarok nem is akarnak megtanulni szlovákul”), amely tény mindenképpen pozitívnak tartható. Esetünkben azonban nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a válaszadók legnagyobb része (41,4%) ismét nem tudott vagy akart egyértelműen állást foglalni a kérdésben. Ebben az esetben is érvényesnek tartom az előző kérdésnél a kérdőívek kitöltésére vonatkozó megállapításomat.

2.3.3. A szlovák–magyar viszony kölcsönös percepciói

A továbbiakban a szlovák diákoknak a többség és kisebbség kapcsolatára, valamint az ahhoz társuló attitűdökre és sztereotípiákra vonatkozó kérdések válaszait elemzem. A témakörhöz tartozó kérdések az egymás iránti megbecsülés vagy éppen ellenszenv, valamint a magyarokkal való kapcsolatteremtési hajlandóság feltérképezésére irányultak.

6. táblázat. Attitűdmegoszlások a szlovák–magyar viszonyról (N=133)

	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
a) Azt gondolom, hogy a szlovákok lenézik a (szlovákiai) magyarokat.	18,8%	27,8%	35,3%	9,0%	4,5%	4,5%
b) Már hallottam lenéző megjegyzéseket a magyarokkal szemben.	45,9%	38,3%	5,3%	1,5%	5,3%	3,8%
c) Azt gondolom, hogy a (szlovákiai) magyarok lenézik a szlovákokat.	15,8%	18,0%	31,6%	21,1%	3,0%	10,5%
d) Szívesen ismerkedem (szlovákiai) magyarokkal.	8,3%	23,3%	18,8%	12,8%	13,5%	23,3%

Az első, erre vonatkozó kérdésben arra kértem a diákokat, hogy ítélik meg, a szlovák többség lenézi-e a magyar kisebbséget (lásd 6. táblázat, a) tétel). Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók majd fele (46,6%) igaznak tartja az állítást, s mindössze 13,5%-uk (18 fő) utasította el egyértelműen a kijelentést. A válaszadók egyharmada ambivalens, középutas álláspontot képvisel, ami jelentheti, hogy a kérdés kapcsán egyaránt figyelembe vesznek pozitív és negatív elemeket, de a kapott adatok bizonytalanságra is utalhatnak ezzel kapcsolatban. Ugyanakkor az a tény, hogy csupán 4,5%-uk (6 fő) nyilatkozott úgy, hogy nincs véleménye, s ez a szám a legalacsonyabb az összes kérdést tekintve, arra utal, hogy a válaszadók majd mindegyike igyekezett állást foglalni a kérdés kapcsán. A válaszok alapján kialakított kép azt mutatja, hogy a diákok jelentős része érzékeli a magyar kisebbség társadalmilag alárendelt státuszát a többség helyzetéhez képest – még úgy is, hogy nem mindenki rendelkezik magyar ismerősökkel –, s figyelmet érdemlő tény az állítást elutasítók alacsony száma.

Ezt a kérdést kiegészítendő, a b) állítás egy konkrét élmény felidézésére vonatkozott, amelyben a diákok azt értékelték, hogy hallottak-e már a magyarokkal szemben lenéző megjegyzéseket (lásd 6. táblázat). Tanulságos, hogy az adatközlők 84,2%-a (112 fő) megerősíti, hogy találkozott már a környezetében ilyen megnyilvánulásokkal. Csupán a válaszadók 6,8%-a (9 fő) nem értett egyet ezzel, a többiek pedig (9,1%, 12 fő) nem tudta vagy nem kívánta felidézni, volt-e hasonló tapasztalata. Ez arra utal, hogy a lenéző kijelentéseket is tartalmazó beszéd mód széles körben észlelhető a diákok közvetlen

környezetében, függetlenül attól, hogy a megjegyzések nem feltétlenül a saját véleményüket tükrözik.

A harmadik állítás az első fordítottja volt, amelynek a megítélése eltolódást mutat (lásd 6. táblázat, c) állítás) az előző mintázathoz képest. Az adatközlők harmada (33,8%) vélekedik úgy, hogy a szlovákiai magyarok lenézik a szlovákokat. Ebben az esetben is többségben vannak azok, akik szerint az egyik népcsoport tagjai lenézik a másik népcsoport tagjait. Az előző állítás válaszaival összevetve magasabb azok száma, akik elutasítják (24,1%, 32 fő) a kijelentést, s a válaszokon belül ebben az esetben is magas azoknak a száma, akik véleményükkel középen helyezkednek el (31,6%, 42 fő). A kérdésben 10,5%-uk (14 fő) nem foglalt állást. Ebből arra következtethetünk, hogy bár sokan a magyarok részéről is feltételeznek lenéző magatartást, ezúttal többen vannak, akik ezt nem érzékelik és/vagy gondolják a kisebbséggel kapcsolatban. A fiatalok körében tehát nem egyértelműen jelenik meg az a közbeszédben és szlovák történelmi emlékezetben gyakran hangzottatott vélekedés, miszerint a magyarok lenézők a szlovákokkal szemben.

A *Szívesen ismerkedem (szlovákiai) magyarokkal* kérdés megfogalmazása szándékosan eltért az előző, általánosító állításoktól: ezúttal a diákok saját személyes viszonyulását vizsgáltam (lásd 6. táblázat, d) tétel). Az adatközlők csaknem egyharmada (31,6%) vélekedett úgy, hogy az ismerkedések esetében számukra nem hátrányos tényező az illető magyar mivolta. 18,8%-uk (25 fő) a köztes kategóriát, vagyis sem a teljes elutasítást, sem a teljes egyetértés lehetőségét választotta. Ugyanakkor jelentős volt az elutasítók száma is (26,3%, 45 fő). Emellett, ebben az esetben a legmagasabb, 23,3% (31 fő), azoknak az aránya, akik nem fogalmaztak meg véleményt.

A kérdés válaszait összevettem az első fejezetben vizsgált, magyar ismerősök meglétét felmérő kérdéssel. A magyar ismerősök megléte szignifikáns, közepes-erős kapcsolatban áll azzal, mennyire szívesen ismerkednek a válaszadók szlovákiai magyarokkal ($\chi^2(2, N=133)=30,33; p<0,001; \text{Cramér-V}=0,48$). Akiknek van magyar ismerősük (76 fő), közülük 38-an nyilatkoztak egyetértően – ebből 11-en teljes mértékben. Az ismerős nélküli csoportban (57 fő) mindössze 4 fő értett egyet, és senki sem választotta a „teljesen egyetértek” opciót. Náluk jóval gyakoribb volt az elutasítás (24 fő) vagy a semleges/vegyes álláspont (29 fő). Az eredmények egyértelműen alátámasztják, hogy a személyes kontaktus kulcsszerepet játszik a magyar kisebbséggel szembeni attitűdök és a magyarokkal való további kapcsolatok kialakításában. Noha a személyes kapcsolat erősen együtt jár a nyitottsággal (50% vs. 7%), az ismerősökkel rendelkezők körében sem általános, nagyjából minden második válaszadó jelez nyitottságot, ami arra utal, hogy a kontaktus minősége és kontextusa is meghatározó lehet.

A következő állításban: *A szlovákok és az itteni magyarok nem kedvelik egymást*. Az adatközlők hármaskálán adhattak választ a kérdésre (*Igen; Részben igen, részben nem; Nem*). Az adatközlők több mint fele (60,2%, 80 fő) a középső kategóriát választotta,

vagyis nem tudta egyértelműen sem megerősíteni, sem pedig tagadni ezt az általánosítást. 21,1% (28 fő) az aránya azoknak, akik egyetértettek a kijelentéssel, míg hasonló, 18,8% (25 fő) azoké, akik elutasították. Az eredmény arra utal, hogy a fiatalok körében az általános szlovák–magyar viszony megítélése inkább ambivalens, mintsem egyértelműen pozitív vagy negatív, s nagyok lehetnek az egyéni különbségek.

A kérdés után lehetőséget adtam a válasz indoklására is. Az alábbiakban ezeket a magyarázatokat a három válaszkategória szerint (*igen / nem / részben*) csoportosítva ismertetem.

1. Nem kedvelik egymást (28 fő)

Azok, akik szerint a szlovák–magyar viszony egyértelműen negatív, többnyire tapasztalati hivatkozásokkal éltek (*„tapasztalatból tudom”, „a környezetemben is látom, perek stb.”, „ez a mindennapi életben is látszik”). Többen pejoratív vagy gúnyos megnevezéseket idéztek fel, amelyek a mindennapi beszédben érzékelt lenézést jelzik („a magyarok tótoknak hívják a szlovákokat, vagy Észak-Magyarországnak Szlovákiát”, „a magyarokon minden szlovák gúnyolódik... mi az, magyar vagy?”). Előfordultak durva, sértő vagy akár szélsőséges kiszólások is („mert k*csögök”, „a magyar totálisan retardált”, „tankokba velük”, „imádom Slotát”). Egy kisebb rész nyelvi normakövetésre hivatkozott („Szlovákiában szlovákul”), miközben mások előítéletet és kirekesztést emeltek ki a szlovák többség felől („Szlovákiában a szlovákok részéről agresszió figyelhető meg a magyarokkal szemben”, „a szlovákok sokszor elítélnék (mint félig magyar származásút”). Jelentős motívum volt a történelmi-politikai sérelmek és a területi hivatkozások megjelenése is („régén a mi területünk hozzájuk tartozott”, „sokan azt szeretnék, ha Komárom és a déli sáv Magyarországhoz tartozna”). Ugyanakkor az indoklások több mint negyede érdemi magyarázat nélkül maradt („mert”, „mert csak”, „nem tudom”, „-”, „nem” stb.), ami arra utal, hogy a negatív értékelés sok esetben átvett közhelyekre, nem pedig konkrét tapasztalatokra támaszkodik.*

2. Kedvelik egymást (25 fő)

Azok, akik szerint nincs rossz viszony a két csoport között, leggyakrabban személyes kapcsolataikra és a mindennapi tapasztalataikra hivatkoztak. Többen hangsúlyozták, hogy a környezetükben nincs gyűlölet vagy feszültség, inkább a kölcsönös tisztelet a jellemző: *„teljesen rendben vannak, nem tapasztaltam gyűlöletet”, „szerintem jól kijönnek egymással”, „az én ismeretségi körömben a magyarok és a szlovákok kedvelik egymást”, „mind haverok vagyunk”, „nincsenek politikai vagy más problémáink a magyarokkal”, „a környezetemben mindenki tiszteli a másikat és kijönnek egymással, bár vannak kivételek”. A válaszok egy része kifejezetten a javuló tendenciát emelte ki: „már nem abban a helyzetben vagyunk, hogy előítéletek lennének, több a kölcsönös tisztelet”, „a helyzet a múlthoz képest sokat javult, nekem is vannak barátaim az itteni magyarok között”.*

Gyakori volt a személyfüggőség hangsúlyozása is, amely relativizálja a nemzetiségi hovatartozás jelentőségét: „embertől függ: valaki szeret valakit, más meg nem, függetlenül a nemzetiségtől”, „mind emberek vagyunk”, „attól függ, ki”. Néhányan a konfliktus hiányáról számoltak be („nem érzékelek köztük feszültséget”, „nem tudok konfliktusokról”).

3. Részben igen, részben nem (80 fő)

A köztes választ adók indoklásai több, egymást átfedő mintát rajzolnak ki.

– Személyfüggőség: a leggyakoribb indok az volt, hogy a viszony az emberektől függ: „attól függ, ki”, „egyesek jól kijönnek egymással, mások nem”, „találkoztam gyűlölködő megnyilvánulásokkal is”, „nem a származás számít, hanem az ember”.

– Bizonytalanság és tapasztalat hiánya: többen nem tudtak indoklást adni: „nem tudom megindokolni, csak ilyen érzésem van”, „nem tudom”, „nincs személyes tapasztalatom”.

– Történelmi és politikai tényezők: előkerültek múltbeli sérelmek és aktuálpolitikai utalások: „a magyarok hosszú éveken át elnyomtak minket”, „bizonyos feszültség van... amit a magyar miniszterelnök, Orbán lépései is okoznak”, „mert valaha Magyarországhoz tartoztunk”, „mond önnek valamit Ján Slota neve?”.

– Regionális különbségek: több válasz utalt arra, hogy a viszony helyfüggő: „régiótól függ... Nagyszombatban nem kedvelik őket, Galántán viszont igen”, „Párkányban ezt nem érzem, Galántán/Sellyén viszont igen”, „vegyes lakosságú területen élek – meg tudom ítélni”.

– Nyelvi különbségek: a nyelvhasználat is konfliktusforrásként jelent meg: „Szlovákiában szlovákul”, „a magyar akcentus gyakran ürügy a lenézésre”, „a szlovákok azt akarják, hogy Szlovákiában szlovákul beszéljenek, míg a magyarok szerint magyarul is tudni kellene, főleg az idősök szerint”.

A csoport narratívája ambivalens és kontextusfüggő. Egyszerre láttat jó együttműködési mintákat és előítéletes megnyilvánulásokat, és mindezt többnyire egyéni attitűdökkel, régióval, történelemmel és nyelvi különbségekkel magyarázza.

2.3.4. Anyanyelvi oktatás és társadalmi esélyek

Az utolsó alfejezetben a magyarokkal kapcsolatos kulcsterületek iránti attitűdökre vonatkozó adatokat elemzem. Vizsgálom az anyanyelvi oktatáshoz való jog szükségességének és a kisebbségi nyelv kisebbség és többség számára való hasznosságának megítélését, valamint a magyar fiatalok érvényesülési esélyeire vonatkozó adatokat.

7. táblázat. A kisebbségi nyelv oktatásban való szerepének megítélése (N=133)

	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
a) A szlovákiai magyaroknak joguk van az anyanyelvi oktatásra.	14,3%	38,3%	23,3%	9,8%	11,3%	3,0%
b) A szlovákiai magyar gyerekeknek is szlovák iskolákba kellene járniuk.	19,5%	20,3%	27,1%	17,3%	6,0%	9,8%
c) Hasznos lenne Szlovákia számára, ha a szlovákok (legalább délen) tanulnának magyarul.	8,3%	14,3%	22,6%	27,1%	21,8%	6,0%

Az a) állítás az Európai Unió szintjén is elismert, alapvető nyelvi jogot fogalmaz meg. A válaszadók ezzel kapcsolatos egyetértésük fokát jelölték meg. Látható, hogy az állítással teljes mértékben egyetértők csupán kis csoportot alkotnak (14,3%), azonban ha összevonjuk őket az egyetértőkkel, láthatjuk, hogy az adatközlők több mint fele (52,6%) elismeri a kisebbség anyanyelvi oktatáshoz való jogát. Az adatközlők ötöde (21,1%) megtagadná ezt a lehetőséget. Ennél kicsit többen, 23,3%-uk (31 fő) nem tudta eldönteni, mit gondol az ügyben, és csupán 3%-uk (4 fő) nem nyilvánított véleményt. Pozitívum, hogy a kifejezett támogatás relatív többségben van, kisebb mértékű ellenállással és számottevő ambivalenciával.

A következő állítás (7. táblázat, b) tétel) tartalmilag az előző ellentéte: a szlovák tanítási nyelvű iskola kötelezővé tételét támogatná a magyar gyerekek számára is. Az egyetértés ebben az esetben is jelentős, de nem alkot többséget, összesen 39,8% (53 fő). Az elutasítók aránya 23,3% (31 fő), miközben a részben egyetértőké 27,1% (36 fő), és 9,8%-uknak (13 fő) nincs véleménye. Így a minta megosztott, és az eredmény némiképp ellentétet mutat az a) tétellel, ahol az anyanyelvi oktatáshoz való jog támogatása 52,6% volt. A két kérdést egymás után olvasva az látszik, hogy az elvi jogok (absztrakt szinten) szélesebb körű elfogadást kapnak, mint a konkrét gyakorlati megvalósulásuk. Sokan támogatják az anyanyelvi oktatás elvét, de nem feltétlenül pártolják, hogy a magyar gyerekek magyar iskolába is járjanak.

A c) tétel azt vizsgálta, látnak-e társadalmi szintű hasznot a magyar nyelv tanulásában. Kiemelném, hogy a kérdés nem az egyéni nyelvtanulási hajlandóságra vonatkozott, hanem a kisebbségi nyelvnek mint általános érvényesülési és társadalmi erőforrásnak a megítélésére. Az adatközlők körében 22,6% (30 fő) az egyetértés aránya, az elutasításé

több mint ennek a kétszerese, összesen 48,9% (65 fő). Az ambivalensek 22,6%-os (30 fő) arányt képeznek, míg 6%-uknak (8 fő) nincs véleménye. A minta közel fele nem lát a többségi társadalom számára előnyt a magyarnyelv-tanulásban.

8. táblázat. Percepciók a magyarok esélyeiről és előnyeiről

	Teljesen egyetérték	Egyetérték	Egyet is értek, meg nem is	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet	Nincs véleményem
a) <i>Úgy gondolom, hogy a magyar kortársainknak nehezebb érvényesülniük Szlovákiában.</i>	14,3%	27,1%	29,3%	12,0%	6,0%	11,3%
b) <i>Van előnye is annak, ha valaki magyar.</i>	11,3%	21,1%	23,3%	9,0%	11,3%	24,1%

Az „*Úgy gondolom, hogy a magyar kortársainknak nehezebb érvényesülniük Szlovákiában*” kérdés segítségével (8. táblázat, a) tétel) azt vizsgáltam, hogy az adatközlők véleménye szerint jelent-e hátrányt a magyar nemzetiség korosztályuk érvényesülési lehetőségét illetően. A válaszadók 41,4%-a gondolja úgy, hogy magyar fiataként nehezebb érvényesülni Szlovákiában, míg 18% gondolja úgy, hogy az eltérő nemzetiség nem jelent többletkihívást a kisebbség számára. Semleges vagy ambivalens választ adott az adatközlők csaknem harmada (29,3%), és 11,3%-nak (15 fő) nem volt véleménye. Összeségében az érvényesülési hátrány percepciója gyakoribb, mint az elutasítása, ugyanakkor jelentős a bizonytalan mezőny is.

A 8. táblázatban szereplő b) állítás segítségével azt vizsgáltam, hogy véleményük szerint a magyarsághoz tartozás előnyökkel is járhat. Ezzel az adatközlők 32,4%-a (43 fő) egyetértett, míg az ezt elutasítók 20,3%-ot (12 fő) képeznek. Nem tudott dönteni az állítást illetően 23,3% (31 fő), s ugyancsak magas a véleménnyel nem rendelkezők aránya 24,1% (32 fő). Annak ellenére, hogy számszerűleg magasabb az állítással egyetértők aránya, a kapott válaszok ebben az esetben erős megosztottságot mutatnak. Vagyis a válaszadók nem érzik egyértelműen úgy, hogy a más nemzetiséghez való tartozás, ami minden esetben többek között többlet nyelvtudást és kultúraismeretet jelent, előnnyel járna. Az egyetértők aránya relatíve alacsony, miközben magas a semleges és a vélemény nélküli válaszoké.

A magyar kortársaknak nehezebb érvényesülni és a magyarnak lenni előnyökkel is jár tételek között kisebb-közepes erősségű, de szignifikáns együttjárás mutatkozott ($\chi^2(4, N=133)=21,92; p=0,00021; \text{Cramér-V}=0,29$). A megoszlások két mintát rajzolnak ki: 1) akik tagadják a kisebbség érvényesülési nehézségeit, azok gyakrabban utasítják

el azt is, hogy a magyarságnak előnyei lennének; 2) akik a nehezebb érvényesülést érzékelik, azok körében gyakoribb az előnyök érzékelése, de körükben majdnem hasonló mértékű a középértéket jelölők aránya.

A 8. táblázatban feltüntetett két állítást ismét összevetettük a magyar ismerősök meglétét feltérképező kérdéssel (lásd 2.3.1. fejezet). A *magyar kortársaknak nehezebb érvényesülni* állítás kismértékű–közepes, de szignifikáns ($\chi^2(2, N=133)=7,35; p=0,025$; Cramér- $V=0,24$) kapcsolatban áll a *magyar ismerősök meglétével*. Akiknek van magyar ismerősük, gyakrabban értenek egyet azzal, hogy a magyar fiataloknak nehezebb érvényesülniük, míg az ismerős nélküliek körében gyakoribb a semleges válasz. Ha az állítást binárisan értelmezzük (egyetértők vs. nem egyetértők és semlegesek), akkor azoknál, akiknek van magyar ismerősük, 2,7-szeres az esélye az egyetértésnek a hátrányérzettel kapcsolatban. Ez arra utal, hogy a személyes kontaktus érzékenyebbé teszi a percepciót az esetleges hátrányokra.

A *magyarnak lenni előnyökkel is jár* közepes erősségű, szignifikáns kapcsolatban áll ($\chi^2(2, N=133)=15,63; p<0,001$; Cramér- $V=0,34$) az ismerősök meglétével. Akiknek van magyar ismerősük, lényegesen gyakrabban értenek egyet ezzel az állítással, míg az ismerős nélküliek körében gyakoribb a semleges vagy elutasító válasz. Bináris értelmezésben az egyetértés esélye 5,2-szeres.

Azonban kiemelném, hogy mindkét állítással a magyar ismerősökkel rendelkezők nagyjából fele értett egyet, tehát nem beszélhetünk egyértelmű többségről. Ezekből két következtetést lehet levonni: 1) a magyarokkal kapcsolatban lévő szlovákok inkább észlelik mind a magyar nemzetiséghez tartozók kihívásait, mind az előnyeit, mint azok, akiknek nincsenek a környezetükben magyarok – utóbbiak jellemzőek nem feltételeznek sem előnyt, sem hátrányt a helyzettel kapcsolatban; 2) a magyar ismerősökkel rendelkezők körében sem jellemző a teljes konszenzus, az egyetértés aránya csupán az ismerős nélküliekhez képest magasabb, és jelentős az ambivalens válaszok jelenléte.

Összegzés

Délnyugat-Szlovákiában szlovák középiskolások körében végzett kérdőíves kutatásom a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos attitűdöket, valamint a többség és kisebbség közti viszonyt vizsgálja a 133 fős minta adatainak tükrében. Az eredmények főbb megállapításait az alábbiakban foglalom össze.

Összességében elmondható, hogy a két, magyarok által leginkább lakott kerületből származó adatközlők több mint fele áll személyes kapcsolatban magyarokkal, míg a többiek csupán érzékelik a magyarok jelenlétét, de nincs velük közvetlen tapasztalatuk. A diákok többsége ennek nyomán az országot inkább többnyelvűnek és több nemzet és nemzetiség közös terének írja le. Ugyanakkor a magyar nyelv presztízsét alacsonyra értékelik, esztétikai megítélésében bizonytalanok, és többséget alkotnak a negatív

értékítéletek. A magyarok nyelvi és kulturális integrációjának elfogadását csupán az adatközlők kisebb része támogatta, vagyis a válaszadók többsége nem érzi a magyar kultúrát Szlovákia kultúrájának részeként.

A magyarokkal kapcsolatban az adatközlők döntő többsége hallott/hall lenéző megjegyzéseket, ugyanakkor ennél kevesebben, nagyjából a diákok fele gondolja úgy, hogy a szlovákok körében általános a magyarok lenézése. Egy válaszadó így fogalmazott: *„Még ha pár embernek vannak is a magyarokkal kapcsolatban megjegyzései vagy fenntartásai, általában csak ártalmatlan csipkelődésről van szó.”* Az adatközlők körében kisebb arányban, de jelen van az a nézet is, hogy a magyarok lenézők a szlovákokkal szemben. Ehhez kapcsolódik a következő megjegyzés: *„Szerintem az, hogy a magyarok viccet űznek a szlovákokból, azt nem szabadna, tiszteletben kellene tartaniuk a szlovák közösséget, hisz mi itt otthon vagyunk.”*

A magyarok nyelvtudásához kötődő állításokkal kapcsolatban a diákok inkább óvatosak, a szlováktudás szintjének általános megítélése erősen megosztott, ugyanakkor többséget alkotnak azok, akik elismerik a kisebbség államnyelv-tanulási törekvését. Az oktatási nyelvhez kapcsolódó nézetekben kirajzolódik egy elv-gyakorlat rés. Az anyanyelvi oktatáshoz való jogot relatív többség támogatja, de domináns az a vélemény, hogy a magyar gyerekek szlovák iskolába járjanak. Az adatközlők nagyobb része úgy látja, hogy a magyar nyelv tanulása a többség számára nem hozna társadalmi hasznot. A magyar fiatalok érvényesülési esélyeiről szóló percepciókban inkább hátrányt érzékelik.

Kutatásom is rávilágított arra, hogy adatközlők véleményére ható tényezők közül a legerősebb – melyre már korábbi kutatások is rámutattak – a kisebbség tagjaival való személyes kontaktus. A magyar ismerősökkel rendelkezők következetesen többnyelvű és többnemzetiségű országképet rajzolnak fel, pozitívabban viszonyulnak a magyar nyelvhez, nyitottabbak a kapcsolatteremtésre, és egyszerre érzékelik a kisebbségi lét hátrányait és előnyeit. Ez a mintázat arra utal, hogy a közvetlen interakció nem pusztán pozitívabb attitűdöket eredményez, hanem árnyaltabbá is teszi azokat. Itt utalnék a dolgozat címében szereplő *„mi mind haverok vagyunk”* idézetre, amelyet az egyik adatközlő írt. Látható, hogy a magyarokkal közelebbi kapcsolatban lévőknél a viszony magától értetődővé válik, a nyelvi különbségektől a szlovákok szinte teljesen el tudnak tekinteni, amikor a kapcsolat már „haveri”. Feltételezhető, hogy ha a magyarokkal való kapcsolat minőségét és közelségét (pl. családtag – barát – osztálytárs – távoli rokon stb.) tovább bontanánk, rétegzettebb minta és további összefüggések rajzolódhatnak ki.

Szeretném kiemelni a szinte minden kérdésnél megfigyelhető jelenséget, miszerint sokan a kérdőív válaszlehetőségeinek középső értéket jelölték meg. A konkrét tételeknél ez az *egyet is értek, meg nem is* és a *részben igen, részben nem* válaszlehetőséget jelentette. Ahogy feljebb kifejtettem, ez utalhat a közömbösségre, véleményhiányra

és/vagy bizonytalanságra, illetve bizonyos kérdések esetében akár árnyaltabb gondolkodásra is. Ez egyrészt illeszkedik ahhoz az általános tendenciához, hogy a többség jóval ritkábban gondolkodik a kisebbségről, mint a kisebbség a többségről, másrészt jelzi, hogy még olyan régiókban is, ahol a kétnyelvűség és a magyarok jelenléte mindennapos, ritkán tematizálódik a magyarok helyzete vagy a szlovák–magyar viszony. Ezt támasztja alá a kisebbségek témájának iskolai oktatásban való jelenlétét feltérképező kérdés is, amely során az adatközlők csupán töredéke számolt be arról, hogy többször is foglalkoztak a kérdéssel. Az egyik iskolában a kérdőív kitöltése után egy diák megjegyezte: „még soha életemben nem gondolkodtam ennyit a magyarokról” (a kitöltés kb. 15 percig tartott), ami jól érzékelteti a téma marginalitását az oktatásban és a mindennapi gondolkodásban egyaránt.⁶

Mindent összevetve a minta inkább elfogadást, ugyanakkor óvatosságot mutat a fiatal kitöltők részéről. A normatív elvek elfogadása szélesebb körű, mint azok gyakorlatban, mindennapi életben való támogatása. Ez egyrészt fakadhat abból, hogy a Z generáció egyik jellemzője az individualizmus, illetve a mások ügyeibe való beavatkozás kerülése (vö. Bereczki 2022), mindezek ellenére az adatközlőkre nem jellemző az egyértelmű pozitív és támogató magatartás.

Néhány esetben a válaszokban az adatközlők a magyar kisebbség teljes elutasítása is megjelent. A nyitott kérdésekben megjelenő magyarokat célzó agresszív, durva megjegyzésekből is idézek néhányat: *mert a magyar teljesen retardált, és már születésekor is bűnösnek számít; Szlovákiában szlovákul; mert a magyar egy bazmeg, mindegyikük; menj a francba, te magyar lány, nem lesz semmilyen interjú, dugd fel a seggedbel; a magyarokat transzportálni vissza a parasztföldre, ezzel hungariara gondolok, ria ria Hungarian ámen te paraszt!* Azonban hangsúlyoznám, hogy ezek a nézetek összesen 6 adatközlőtől származnak, vagyis a szélsőséges nézeteket hangoztatók aránya 4,6% a teljes mintán belül, mégis két okból tartottam fontosnak megemlíteni őket. Az egyik ok, hogy az aránylag kisszámú mintában is megjelentek szélsőséges vélemények. A másik, hogy a magyar középiskolások között végzett felmérésben, melyben 1104 adatközlő vett részt, egyetlen szélsőséges megjegyzés sem hangzott el. Ennek tükrében még fontosabb lenne, hogy az oktatásban a kisebbségek léte, története, problémái, jogai hangsúlyosabban jelenjenek meg. Hiszen a magyar diákok mindennapjainak része a szlovák többség, de még azoknak a szlovák diákoknak az életében is, akik magyarok által is

6 Két rövid személyes élményem – egyetemi tanulmányaim idejéből – jól illusztrálja ezt a mintázatot. Egy szlovák egyetem pedagógiai tárgyát oktató tanár aggályát fejezte ki, attól tartva, hogy a magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóknak Magyarországra kell költözniük, ha magyart szeretnének tanítani. Egy másik, leendő tanároknak pszichológiát oktató tanár szintén meglepetéssel értesült arról, hogy Szlovákiában magyar tanítási nyelvű iskolák is működnek.

lakott vagy azoktól nem messze élő területeken élnek, a kisebbségekről alkotott nézeteik, a róluk való tudás kívül esik érdeklődési körükön. A tantervi és iskolai gyakorlatba beépített érdemi kisebbségi tartalom, kontaktusprogramok, a két- és többnyelvű kompetenciák értékének bemutatását célzó projektek vagy műhelyek, a kölcsönös megértés és az elfogadó együttélés feltételei.⁷

Irodalom

- Báčová, Viera 1997. Primordiálny verzus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. *Československá psychológia*, 41. sz. 303–313. p.
- Bereczki Enikő 2022. *A rejtélyes Z generáció*. Budapest, HVG Könyvek.
- Brubaker, Rogers 1996. National minorities, nationalizing states, and eternal national homelands in the New Europe. In Brubaker, Rogers (szerk.): *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 55–76. p. [2006. Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok. *REGIO: Kisebbség, Politika, Társadalom*, 17. évf. 3. sz. 3–29. p.]
- Burke, Peter J.–Stets, Jan E 2000. Identity Theory and Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63. évf. 3. sz. 224–237. p.
- Council of Europe 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148)*. Strasbourg.
- Cserniczkó István–Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. p.
- Dolník, Juraj–Pilecký, Marcel 2012. Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku (Sociolingvistický príspevok). *Jazykovedný časopis*, 63. évf. 1. sz. 3–30. p.
- Frič, Pavol 1993. Verejná mienka o postavení maďarskej menšiny na Slovensku (po novembri 1989). In Frič, Pavol–Gál, Fedor–Hunčík, Peter–Lord, Christopher (szerk.): *Maďarská menšina na Slovensku*. Praha, EGEM, 34–45. p.
- Garrett, Peter 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gereben Ferenc 2011. Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosság-tudatában. In Híres-László Kornélia et al. (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi*

⁷ Az elmúlt évek néhány sikeres, kontaktusalapú és ismertető kezdeményezése: *Rozumieme si – Cseregyerek* kölcsönös vendéglátás a szlovák és szlovákiai magyar családok között, közös iskolai és délutáni programok.

Mi/y – paralelné bubliny // párhuzamos buborékok: a Sokratov inštitút és Pozsonyi Magyar Szakkollégium 2024-es projektje, előadássorozat szlovák és magyar szakemberekkel közös kultúráról, történelemről és nyelvi jogokról.

Denník N – Slovenské mýty – Slovensko–maďarské historické mýty: a szlovák–magyar történelem gyakori mítoszainak forrásalapú feldolgozása a napilap tematikus rovatában. <https://dennikn.sk/tema/slovenske-myty/>

- emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 245–256. p.
- Giles, Howard–Niedzielski, Nancy 1998. Italian is Beautiful, German is Ugly. In Laurie Bauer–Peter Trudgill (szerk.): *Language Myths*. London, Penguin Books, 85–93. p.
- Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London, Edward Arnold.
- Hanák Péter 1997. A nemzeti identitás konstrukciója és problémái. *Múlt és Jövő*, 9. évf. 2. sz. 4–7. p.
- Homištinová, Mária 2008. *Identitás. Nyelvhasználat. Asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó.
- Jenkins, Richard 2008. *Social Identity* (3rd ed.). London–New York, Routledge.
- Kambara, Yuko 2014. Slovak Perspectives on the Hungarian Minority: The Possibility of an Ethnographic Approach to Nationalism and Multi-ethnic Experiences. In Osamu Ieda (szerk.): *Transboundary Symbiosis over the Danube: EU Integration between Slovakia and Hungary from a Local Border Perspective* (Slavic Eurasian Studies 27). Sapporo, Slavic Research Center, Hokkaido University, 17–31. p.
- Kanyicska Belán, Dóra–Popper, Miroslav 2022. Attitudes and relations between the Slovak majority and the Hungarian minority in Slovakia. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8. évf. 3. sz. 192–215. p.
- Lambert, Wallace E.–Hodgson, Raymond C.–Gardner, Robert C.–Fillenbaum, Samuel 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60. évf. 1. sz. 44–51. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 12–18. p.
- May, Stephen 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. London–New York, Routledge.
- Mesežnikov, Grigorij–Gyárfášová, Olga 2008. *National Populism in Slovakia*. Bratislava, Institute for Public Affairs.
- Nádor Orsolya 2019. Nyelv – identitások – nyelvi identitás. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia IX. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 7–29. p.
- Oltay Edith 2017. Concepts of Citizenship in Eastern and Western Europe. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 11. sz. 43–62. p.
- Oros Bugár Anna–Vančo Ildikó–Kozmács István 2025. Szlovák nyelvvel kapcsolatos attitűdök az alsó tagozaton. Országos felmérés eredményei a szlovákiai magyar iskolákban. *Katedra – Szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja*, 33. évf. 3–4. sz. 75–83. p.
- Öllös László 2006. Nemzet és külpolitika. *Magyar Kisebbség*, 10. évf. 41–42. sz. 165–185. p.
- Paul, Ellen L. 2003. Perception vs. Reality: Slovak Views of the Hungarian Minority in Slovakia. *Nationalities Papers*, 31. évf. 4. sz. 485–493. p.

- Poláčková, Zuzana 2015. Maďarská menšina v procese transformácie po roku 1989: typológia prechodu od partikulárneho k občianskemu. *Studia Politica Slovaca*, 8. évf. 2. sz. 22–40. p.
- Sipos Lajos 2015. Nemzetfogalom és irodalom. *Magyar Napló*, 27. évf. 3. sz. 33–36. p.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, Kisebbségi adattár VIII.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A nyelv kulturális, ideológiai értelmezései. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 32–45. p.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Verkuyten, Maykel 2005. Ethnic Group Identification and Group Evaluation Among Minority and Majority Groups: Testing the Multiculturalism Hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88. évf. 1. sz. 121–138. p.
- Výrost, Jozef 2020. Ako sa vidíme navzájom: Etnické stereotypy obyvateľov Slovenska a otázka ich stability v čase. In Regináčová, Nikola–Šutaj, Štefan–Ďurkovská, Mária (szerk.): *Etnické vzťahy na Slovensku na začiatku 21. storočia*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 9–25. p.
- Weinreich, Max 1945. Der YIVO un di problemen fun undzer tsayt [The YIVO and the problems of our time]. *YIVO Bleter*, 25. évf. 1. sz. 3–18. p.

Anna Oros Bugár

“My sme všetci kamoši.” Are We All Buddies? Language, Contact, and Attitudes: The Opinions of Slovak High School Students Regarding Hungarians in Slovakia
This study examines the attitudes of Slovak high school students (N=133) in Southwestern Slovakia toward the Hungarian minority, based on survey data. The analysis covers the perception of the minority’s presence, the appraisal of Hungarian language and culture, beliefs regarding Hungarian speakers’ proficiency in Slovak, as well as general attitudes and prejudices. While the majority acknowledges linguistic and ethnic diversity, the prestige of the Hungarian language is perceived as low, and acceptance of integration remains divided. The most significant explanatory factor is personal contact: students with Hungarian acquaintances show a more positive linguistic appraisal, are more likely to adopt a „multilingual country” narrative, demonstrate a greater willingness to establish social ties, and possess a more nuanced perception of the minority. A „gap between principle and practice” also emerges: while there is broad conceptual support for mother-tongue education, it does not translate into the acceptance of its practical implications (e.g., the choice of Hungarian schools or the recognition of the Hungarian language’s utility).

A nyelvi előítéletesség vizsgálata az SJE óvodapedagógia szakos hallgatóinak körében

ALEXANDRA TÓTH

An Investigation of Linguistic Prejudice among Preschool Education Students at J. Selye University

Keywords: sociolinguistics; linguistic attitude; linguistic prejudice; language ideologies; linguistic tolerance

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.03>

Bevezetés

A nyelvtudománynak ki kell bújni a rendszernyelvészet elefántcsonttornyából, hogy valós nyelvi problémák megoldására fókuszálhasson (vö. Labov 1982). Ilyen, régóta fennálló probléma például a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés, melyet joggal nevez Sándor Klára (2001) *a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyájának*: a nyelvi előítéletességen alapuló nyelvi diszkrimináció mind a mai napig szerves része nyelvközösségünknek. Ennél is szomorúbb, hogy e (lélektani szempontból) káros jelenséget éppen az oktatási intézmények tartják fenn és örökítik át az utókornak (mintegy folklorizálva és legitimálva azt). Míg a legtöbb kutatás (pl. Domonkosi 2007, Kovács 2014, Jánk 2018, Dančo Jakab 2021) az iskolai környezetre, a (magyar)tanárok nyelvi előítéletességére, diszkrimináló magatartására és annak következményeire fókuszál, addig szinte alig találunk olyan munkát (pl. Szabó–Mátyus 2014, Bodor 2019, Bodnár 2022), amely az óvodával mint a köznyelv tanításának és az egyéni nyelvi attitűd formálásának első intézményesített színterével is foglalkozna. Ez azért lenne fontos, hogy rávilágítsunk arra, hogy már az óvodapedagógusok is képesek a nyelvhasználathoz, a nyelvi diverzitáshoz való hozzáállásukkal befolyásolni a gyermekekben kialakuló képet a nyelvről (a saját és mások anyanyelvváltozatáról egyaránt).

Dolgozatomban¹ a fenti problémára reflektálva leendő óvodapedagógusok (alapképzésben részt vevő egyetemi hallgatók) viszonyulását vizsgálom az óvodások nyelv-

1 A jelen munka *Az SJE TKK óvodapedagógia szakos hallgatóinak viszonyulása az óvodások nyelvhasználathoz* című szakdolgozatom (Tóth 2024a) fejezeteit alapul vevő OTDK-dolgo-

használatához (a standard vs. nemstandard formák megítélésére helyezve a hangsúlyt). A kutatásom színteréül választott komáromi Selye János Egyetem mint „az egyetlen önálló jogalanyisággal rendelkező, a nemzeti kisebbség nyelvén – magyarul – oktató felsőoktatási közintézmény Szlovákiában” fontos szerepet tölt be a szlovákiai magyar értelmiségi réteg nevelésében. (W1)

A dolgozat elméleti része a fentebb felvázolt probléma szakirodalmi hátterét ismer-teti. Az első fejezet a preskriptív (előíró) és a deskriptív (leíró), illetve a szubtraktív (fel-cserélő) és az additív (hozzáadó) nyelvszemléletet mutatja be. A második fejezet az oktatásban megjelenő nyelvi diszkrimináció jelenségével foglalkozik: nemcsak rámutat annak negatív hatására, hanem a lehetséges megoldásokra is kitér.

A harmadik fejezet a nyelvközösségben leggyakrabban megjelenő nyelvi (nyelvhe-lyességi) ideológiákat ismerteti Lanstyák István munkái (2009, 2011, 2017, 2023) alapján. Az áttekintés révén könnyebben rámutathatunk a pedagógusok gyermekek nyelvhasználatához való (esetenként diszkriminatív) viszonyulására is.

A munka gyakorlati részében (5. és 6. fejezet) a leendő óvodapedagógusok (N=89) nyelvi attitűdjére irányuló kérdőíves felmérés eredményeit ismertetem három független változó alapján: az életkor, a korábbi (közoktatásból hozott) tapasztalatok és az éppen látogatott évfolyam szerint. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy elfogadhatónak tartják-e a nem köznyelvi elemek és formák megjelenését az óvodát látogató gyermekek beszédében, illetve milyen javítási gyakorlatot követnek. A kutatás eredményei az egyes nyelvi ideológiák előfordulásának mértékére is rámutatnak, például arra, hogy adatköz-lőim negatívan ítélik-e meg a gyermekek nyelvi, értelmi, erkölcsi vagy műveltségi szintjét pusztán a nyelvjárási vagy más nem köznyelvi változatok használata alapján.

1. Preskriptív kontra deskriptív nyelvszemlélet

1.1. A preskriptív nyelvszemlélet és a nyelvművelés

A preskriptív nyelvszemlélet azon a felvetésen alapul, hogy megkülönböztethetünk helyes, valamint helytelen nyelvhasználatot, vagyis a nyelv egyes változatai helyesnek bizonyulnak más változatokkal szemben. (Sándor 2014, 35. p.)

A preskriptív, azaz előíró nyelvszemléletet követő nyelvészek (nyelvművelők) nemcsak feltárni akarják, hanem meghatározni is, hogy az emberek hogyan beszélhetnek egy adott nyelvet. (Kontra 2005, 176–177. p.) A nyelvművelők mellett sok laikus is úgy véli,

zatom (Tóth 2024b) rövidített, szerkesztett változata. Horizontális fókuszát tekintve szűkebb (öt helyett csupán három független változóval dolgozik), vertikális szempontból viszont alaposabb megfontolásokra épül a szakdolgozatomnál (pl. a módszertani háttér és az össze-függések mélyebb feltárása, a konklúziók részletesebb kifejtése).

hogyan vannak helyes és helytelen formái a nyelvnek: olyanok, melyeket a nyelvészek (nyelvművelők) írhatnak le, valamint az iskolai oktatásban sajátíthatók el. (Kontra 2005, 176–177. p.)

Minden nyelvnek van egy standard változata, amelybe a „kodifikálók” által megvizsgált és kiválasztott szavak kerülnek. Ebből következik, hogy a standard egy „kodifikált nyelvváltozat”, melynek egyik feladata egységessé és közérthetővé tenni a nyelvet. (Tolcsvai 2017, 222. p.) A problémát az okozza, hogy bizonyos nézetek, amelyek kizárólag a standard nyelvváltozatot tartják helyesnek (csak annak normarendszerét fogadják el), ebből kifolyólag pedig a nyelvjárási beszélőket műveletlenebbnek, fejletlenebbnek tekintik, mondván, hogy nem tudták megtanulni a szerintük helyes vagy szép – a standarddal azonosított – magyar nyelvet. (Lanstyák 2011a, 49. p.) Irreleváns viszont minden beszélőtől elvárni azt, hogy a nyelvművelők által „helyesnek” vélt módon beszélje az anyanyelvét (lásd: Kontra 2023).

A nyelvművelő tevékenység egyrészt a beszélőre, vagyis az egyén beszéd szokásainak befolyásolására, másrészt pedig bizonyos előnyösnek vélt nyelvi változások előidézésére irányul: a diskurzusalakító tevékenység célja a nem standard, vagyis helytelennek vélt elemek beszédből való kivonása, a nyelvre és annak változásaira irányuló, korpuszalakító tevékenységé pedig a nyelv „egészséges fejlődésének” az elmozdítása. (Lanstyák 2014, 23–24. p.) Az, hogy a nyelvre „rávarrható-e” az „egészséges”, valamint a „beteg” kifejezés, a nyelvészeti naturalizmus gondolatvilágára visszavezethető metafora. (Sebők 2012, 35. p.)

1.2. A deskriptív nyelvszemlélet és a szociolingvisztika

Sándor (2014, 33–35. p.) a leíró nyelvszemlélet lényegét azzal magyarázza, hogy a nyelvészek munkáját a fizikusokéhoz és a biológusokéhoz hasonlítja: ahogy a fizikusok megfigyelik és tanulmányozzák az inga mozgását, a biológusok pedig az élőlények viselkedését – anélkül, hogy megszabnák, mit hogyan tegyenek –, úgy a nyelvészeknek is „csak” leírniuk szabad a nyelvet, illetve annak változatait.

Míg a nyelvművelők a kodifikált norma betartására, addig a nyelv és társadalom összefüggéseit vizsgáló szociolingvisták a valós beszédgyakorlatra összpontosítanak (Bónová–Jasinská 2019, 7. p.) Egyetérthetünk tehát Kiss Jenővel (1995, 14. p.), aki szerint a leíró nyelvész a valóságot és a valóságban előforduló nyelvhasználatot térképezi fel, az előíró pedig „a valóság helyett saját vágyaival foglalkozik”. (Sándor 2014, 393. p.)

Kiss Jenő (1995, 15. p.) a szociolingvisztika legfontosabb alaptételei közé a következőket sorolja: 1. a nyelv heterogén rendszer; 2. a nyelvhasználat alapvető jellemzői a változatok; 3. szoros a kapcsolat a társadalmi variáció, „tagolódás, rétegződés és a nyelvhasználati változatosság között”.

2. A nyelvi diszkrimináció

Nyelvi diszkriminációról akkor beszélünk, ha a nyelvi előítéletesség egy másik csoport vagy személy felé irányuló viselkedésben (pl. pedagógiai értékelésben) is megnyilvánul, a nyelvi előítéletesség tehát önmagában még nem egyenlő a nyelvi diszkriminációval, forrása viszont lehet annak. (Jánk 2019, 30. p.) Azt a gondolkodásmódot, amely a nyelvi diszkrimináció alapjául szolgál, lingvicizmusnak nevezik. (Simigné Fenyő 2008, 42. p.) Ezt a kifejezést Tove Skutnabb-Kangas (1994) alkotta meg, akinek a neve a legismertebbek közé tartozik a nyelvi emberi jogok témakörében.

Ha a beszélők nyelvhasználata eltér a többi ember normaként kezelt nyelvhasználatától problémákat és kisebb érvényesülési esélyt jelentve számukra, akkor nyelvi hátrányról beszélünk – ez lehet nyelvváltozati vagy nyelvhasználati hátrány is. (Jánk 2017, 34. p.) Az előbbit a standard nyelvváltozat, az utóbbit pedig a kidolgozott kód (Bernstein 2003, 58–59. p.) ismeretének hiánya adja (megjegyzendő, hogy jelen kutatás csupán az első jelenségre fókuszál).

Sándor (2014, 400–401. p.) szerint a nyelvjárást használó gyermek az iskolában hátrányból indul a sztenderdet beszélővel szemben, hiszen neki nemcsak a válasz helyes tartalmára kell koncentrálnia, hanem arra is, hogy figyelmet fordítson egy számára kevésbé ismert nyelvváltozat „helyes” használatára. Éppen ezért fontos, hogy a nyelvi hátrány kiegyenlítése már az óvodában elkezdődjön. Már Orsolya és Már Edit (2022, 117–122. p.) rámutatnak arra, hogy az óvoda fontos feladata a nyelvi-kommunikációs kompetenciák fejlesztése, amely a későbbi tanulás, munkavállalás és a szocializációs folyamat sikerességét is meghatározza.

Jánk István (2017, 27–47. p.; 2018b, 74–191. p.) több mint 550 leendő és már praktizáló magyartanárral folytatott kutatásával rámutat, hogy a pedagógusok értékelését is befolyásolja a tanulók otthonról hozott (standardtól eltérő) nyelvváltozata (lásd: Jánk 2017, 27–47. p.). Ezt igazolják egy későbbi kismintás vizsgálat eredményei is (lásd: Talárom 2023, 19–23. p.).

2.1. A nyelvi előítéletesség hatásai

Skutnabb-Kangas (1994) felhívja a figyelmet arra, hogy súlyos lelki sérüléseket szenvedhetnek el azok a gyerekek, akiket kényszerítenek, hogy saját nyelvi csoportjuk helyett máséhoz tartozzanak. Ezt a nyelvi sokszínűséget pusztító tevékenységet „nyelvirtásnak” nevezi, a jelenség egyik legfőbb színtereként pedig az iskolát említi meg. (Sándor 2014, 388. p.)

Papp István (1935, 16–17. p., idézi: Kontra 2010, 58. p.) már a 20. század első felében rámutat arra, hogy az a gyerek, aki miután belép az iskolai közösségbe, és az addig természetesnek vett, családjá által is használt nyelvhasználat miatt folyamatosan

negatív megjegyzéseket kap, azonkívül, hogy megpróbálja levedleni azt, később is kellemetlenül fogja magát érezni szülőfalujára és az itt elsajátított anyanyelvváltozatára gondolva.

Az értékelésénél megjelenő, sokszor nem tudatos nyelvi diszkrimináció is nagy hatással lehet a további tanuláshoz való hozzáállására, hiszen hiába igyekeznek az elvárásoknak megfelelni, ha a tartalmi tudása háttérbe szorul a nyelvhasználata mellett. Ilyenkor a Pygmalion-effektus, azaz az „önbeteljesítő jóslat” fog érvényesülni, eszerint a gyermek azonosul a szereppel, amelyet a pedagógus rákényszerít. (Jánk 2018b, 196–197. p.)

Jellemző a mai társadalomra a „nyelvi bizonytalanság”, amely abból a folyamatos előíró bánásmódból fakad, melyben a nyelvhasználó gyermekkorától fogva részesül. Nyelvi bizonytalanság az, mikor a beszélő idegen környezetben feszélyezve érzi magát nyelvhasználata miatt, és fél a megbélyegzéstől. Ilyenkor görcsösen próbál elkerülni minden helytelennek vélt formát, viszont ennek eredményeként sokszor hiperkorrekció, vagyis túlhelyesbítés jön létre (például a *Sütjünk!* használata a *Süssünk!* helyett), amely megint nyelvhelyességi hibának minősíthető, és támadható. (Sándor 2014, 402–403. p.) A másik gyakori védekezési mechanizmus az, ha az illető inkább meg sem szólal, vagy legalábbis nagyon keveset beszél. (Lanstyák 2018, 258. p.)

2.2. Toleráns nyelvi attitűd kialakítása

A nyelvileg toleráns hozzáállással rendelkező egyének tudják, hogy a mások által használt nyelvváltozat nem minden esetben határozza meg a beszélő műveltségi szintjét vagy egyéb személyiségbeli vonását, ezért is fontos már gyermekkorban elkezdni a nyelvi attitűd formálását. (Jánk 2024, 221. p.)

A nyelvileg toleráns pedagógusi attitűd kialakítására használható a Lőrincz Gábor, Istók Béla és Baka L. Patrik (2022) által létrehozott BBB-módszer, amely a szociolingvisztikában már ismert megoldásokat magába foglaló három kulcsszó rövidítéséből áll össze: *bővítés*, *barátságos attitűd*, *beszédhelyzet*.

A pedagógus meghatározó személy a gyermek nyelvi kompetenciáinak fejlesztése szempontjából, viszont fontos, hogy az egyén nyelvhasználatának „javítása” során minden megjegyzést „bővítés céljával, barátságos attitűddel és beszédhelyzethez kapcsolva” tegyen. A bővítés és barátságos attitűd itt annyit jelent, hogy a pedagógus a gyermek által használt nem standard szavak használata után nem ítélkezik, csupán felhívja a figyelmét az adott szó köznyelvi formájára, mellyel a szókincsét bővíti, és nem minősíti negatívan a már meglévőt (elkerülve így a lélekrombolást). A beszédhelyzet szerint pedig eldöntendő, hogy az adott szó adekvát, odaillő vagy pedig nem, azaz inadekvát. (Lőrincz–Istók–Baka 2022, 61–74. p.) Ebből kiindulva a diákoknak (esetünkben az óvodásoknak) a standard szabályainak kizárólagos elsajátítása helyett inkább azt

kellene megtanítani, hogy mikor, kivel és milyen helyzetben használhatják a diáknyelvet vagy más változatokat, és melyek azok a szituációk, melyek tényleg megkövetelik, hogy a köznyelvi formákat alkalmazzák (Molnár 2020, 110–111. p.), vagyis a szabályok mellé a „szabálysértés szabályait” is szükséges hozzátanulni. (Lanstyák 1998, 16. p.) Fontos szerepet játszik a hozzáadó (additív) pedagógia, melynek célja, hogy a pedagógus úgy tanítson meg egy új nyelvváltozatot a tanulóknak, hogy az közben ne veszítse el a saját nyelvváltozatát sem. Az ezzel szemben álló irányzatot felcserélő (szubtraktív) pedagógiának nevezzük, ennek az a célja, hogy a gyermek a saját nyelvváltozatát felcserélje az új, standard nyelvváltozatra. (Kontra 2010, 58. p.)

3. A nyelvi ideológiák

Az emberek nyelvről való gondolkodását és nyelvi viselkedését (beszédtevékenység, nyelvtanulás, nyelvalkítás különféle formái) a nyelvi mítoszok és babonák mellett nagyban befolyásolják a nyelvi ideológiák is. (Lanstyák 2011a, 13–15. p.) Míg a *nyelvi mítosz*, a *nyelvi babona* és a *nyelvi tévhit* kifejezések már önmagukban is arra utalnak, hogy valamilyen téves feltételezés áll mögöttük, ezzel is negatív jelentést érzékeltetve, addig a nyelvi ideológiákat „csupán leíró, nem értékelő gondolatrendszerként” definiálják, azaz nem tartják kimondottan sem negatív, sem pozitív vonatkozásúnak. (Szabó 2015, 335. p.; Bilász 2017, 17. p.)

Susan Gal (2002, 197. p.) szerint a nyelvi ideológiák a beszélők elképzelései arról, hogy mire jó a nyelv, és hogy mit árulnak el a különböző nyelvi formák a használójukról. Nyelvi ideológiákkal a hétköznapi emberektől kezdve a társadalomtudósokig (beleértve a nyelvészeket is) mindenki rendelkezik.

Lanstyák (2015, 14–17.; 2017, 17–39. p.) több mint 200 nyelvi ideológiát nevezett meg és jellemzett, hat tematikus csoportba sorolva őket. A továbbiakban az ő munkái (2017, 4–36.; 2023, 37–39.; 2009, 32–34.; 2011a, 9–29. p.) alapján foglalom össze – a teljesség igénye nélkül – a legfontosabb nyelvi ideológiákat.

Az egyik meghatározó nyelvi ideológia a nyelvi standardizmus, amely meggyőződés arról, hogy a standard nyelvváltozat a többi fölött áll és fejlettebb azoknál. Mivel ez az ideológia nagyban befolyásolja a nyelvről való gondolkodást, ezért domináns nyelvi ideológiának nevezzük. (Lanstyák 2023, 37–39.; 2017, 36. p.) A nyelv sokszínűségének visszaszorítását támogató ideológia a standardizmus mellett a nyelvi homogenizmus is, amely az egységes (sokszor a nyelvváltozatokat nélkülöző) nyelv létrejöttét szorgalmazza. (Uő 2017, 4. és 23. p.) A nyelv védelme érdekében több ideológia (pl. a nyelvi purizmus) is az idegen szavaktól való mentességet támogatja. Ez a szemléletmód a hagyományos nyelvi formákat használó beszédmódot nagyobbra értékeli az idegen kifejezéseket tartalmazónál. (Uő 2017, 10. és 34–35. p.) Az idegen szavak, valamint a kevésbé iskolázott beszélők által használt szavak beépülésétől való védelem a nyelvi defektivizmus képviselői

számára is fontos, hiszen szerintük ezek „romlott” nyelvi formák, amelyek helytelennek minősíthetők. Ezek a formák a nyelvi damnificizmus ideológiája szerint ártalmasak lehetnek egyéb nyelvi formákra és nyelvváltozatokra. A nyelvi dekadentizmus ideológiája romlásnak tekinti még az idő előrehaladtával végbemenő nyelvi változásokat is, amelyek során a nyelv elveszíti a szépségét, vagy akár korlátozódnak a kifejezési lehetőségei. (Uő 2017, 18–19. p.)

A nyelvi sokszínűséget visszaszorító ideológiák mellett megemlítenő az azt épphogy támogató nyelvi pluralizmus és nyelvi vernakularizmus ideológiája is. (Uő 2017, 33. p.) A nyelvi pluralizmus legtöbbször ún. destandardizáció formájában nyilvánul meg, vagyis a nem standard szavak (pl. a magyar standard helyett használatos határon túli kifejezések) kodifikálását támogatja. (Uő 2009, 34. p.) A nyelvi vernakularizmus azt a nyelvváltozatot tartja helyesebbnek az egyéb nyelvváltozatokkal (pl. a standarddal) szemben, amely kifejezi az egyén helyi identitását. Ezzel egyrészt támogatja a kisebbségi nyelvhasználatot, másrészt pedig a pluralizmushoz hasonlóan a határon túli kifejezések elismerését is szorgalmazza. (Uő 2009, 32–34. p.)

Vannak olyan ideológiák is, amelyek összefüggésbe hozzák a beszélőt a beszédével, vagyis a nyelvhasználata alapján következtetést vonnak le az egyénre vonatkozóan. Ezek közé sorolható a nyelvi moralizmus, a nyelvi doktizmus, a nyelvi mentalizmus és a nyelvi kompetencionizmus is. (Uő 2011a, 28. p.) A nyelvi moralizmus erkölcsileg bélyegzi meg az egyént, ha nem „védi” meg az anyanyelvét a „helytelen” kifejezésektől, mivel ezt a hazája elleni vétkeknek tekinti. (Uő 2017, 9. p.) A mentalizmus ideológiáját követők az egyén értelmi képességei és nyelvhasználata között hajlamosak párhuzamot vonni, így alacsonyabb intelligenciájúnak tartják a szerintük helytelen kifejezéseket használókat. (Uő 2017, 9. és 28. p.) A nyelvi kompetencionizmus az egyén nyelvtudását és anyanyelvismeretét bélyegzi meg, a nyelvi doktizmus pedig alacsonyabb iskolázottsággal köti össze a nyelvi elemek nem megfelelő használatát. (Uő 2011a, 29.; 2017, 9–11. és 20–26. p.)

4. Módszertani keret

4.1. Célok

A kutatásom célja feltárni, hogy miként viszonyulnak a leendő óvodapedagógusok az óvodás gyermekek nyelvhasználatához. Online kérdőíves felmérés révén térképezem fel a Selye János Egyetem óvodapedagógia szakos hallgatóinak² nyelvi attitűdjét arra vonatkozóan, hogy szubtraktív (felcserélő) vagy additív (hozzáadó) látásmóddal közelítik-e meg a nyelvhasználatot.

² Az SJE-n az óvóképzés alapszinten, a tanítóképzés pedig – annak közvetlen folytatásaként – mesterszinten valósul meg.

4.2. Hipotézisek

H1: Feltételezem, hogy az 1. és 2. évfolyamos hallgatók körében nagyobb eséllyel találkoznak hozzáadó nyelvszemlélettel, mint a 3. évfolyamosoknál, mivel volt olyan, a Selye János Egyetemen végbemenő harmonizációs folyamat³ eredményeként létrejövő tantárgyak (*Magyar nyelv és nyelvi normák / Maďarský jazyk a jazykové normy* – MJN), amely nyelvi toleranciára is nevel; ezzel szemben a 3. évfolyamosokról ugyanez már nem mondható el: az egykori *Bevezetés a magyar nyelvtudományba / Úvod do štúdia maďarského jazyka* – MJL1 nevű tárgy csak érintőlegesen foglalkozott a témával (a tantárgyak infolapjáért lásd: W2).

H2: Feltételezem, hogy az idősebb korosztályt képviselő kitöltők fiatalabb társaikkal szemben sokkal inkább a felcserélő pedagógiát támogatják a hozzáadó helyett, mivel az iskolás éveik alatt még ez a szemlélet volt az elterjedtebb (lásd: Sándor 2002, 136–137. p.).

H3: Feltételezem, hogy azok az adatközlők, akik előzőleg több kritikát kaptak a nyelvhasználatuk miatt, a mintakövetés elve alapján nagyobb eséllyel hajlanak a felcserélő nyelvszemlélet felé.

4.3. Módszerek

2024. január 31. és 2024. március. 2. között online kérdőíves felmérést végeztem a Selye János Egyetem alapképzését látogató óvodapedagógia szakos hallgatók körében, beleértve a levelező és nappali tagozatos hallgatókat egyaránt. Az adatközlők nagy létszáma miatt döntöttem e megoldás mellett. A 19, nyílt és zárt végű kérdésekből álló kérdőív egy része az adatközlőkre, a témával kapcsolatos korábbi tapasztalataikra, az őket ért hatásokra vonatkozott, a másik része pedig azt mérte fel, hogy jelenleg mennyire toleránsak az óvodások nyelvhasználatával kapcsolatban, és miként viszonyulnának ahhoz, ha már most gyakorló pedagógusok lennének.

3 A Selye János Egyetemen (más szlovákiai felsőoktatási intézményekhez hasonlóan) 2020 és 2022 között került sor az ún. *harmonizációra*, melynek részeként az egyetem összhangba hozta a belső minőségbiztosítási rendszerét a 296/2018. számú, a felsőoktatás minőségbiztosításáról szóló törvénnyel. A sikeres harmonizáció értelmében az egyetem továbbra is működtetheti az akkreditált programjait, valamint önállóan, egy felsőbb szerv jóváhagyása nélkül is módosíthatja azokat. (W3; Vataščin 2024)

5. A kutatás eredményei

5.1. Háttér adatok

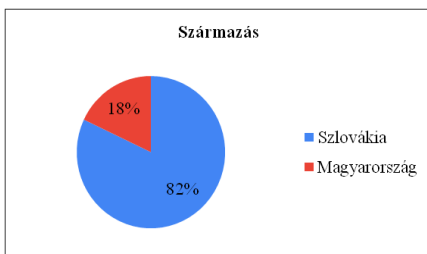
A 2023/2024-es tanévben az SJE óvodapedagógia szakját 317 hallgató⁴ látogatta, közülük az online kérdőíves felmérésbe 89-en kapcsolódtak be. A kitöltők létszáma az összes óvodapedagógia szakos hallgató létszámának a 28%-át teszi ki. Számításba kell azonban vennünk azt is, hogy az egyetemet aktívan látogató (nem csupán beiratkozott) hallgatók száma ennél kevesebb lehet, így pedig a minta az alapsokaság 1/3-át is könnyen elérheti.

1. táblázat. Az alapsokaság összevetése a mintával

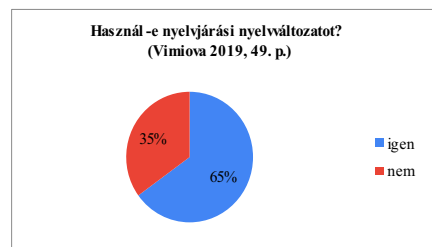
	Alapsokaság			Minta		
	Összesen	Nappali	Levelező	Összesen	Nappali	Levelező
1. évfolyam	77	52	25	25	16	9
2. évfolyam	125	39	86	24	16	8
3. évfolyam	115	56	59	40	24	16
Óvodapedagógia szakos hallgatók létszáma	317	147	170	89	56	33

Az adatközlőkről összegyűjtött háttér adatokat az 1–5. ábra mutatja. Az elemzés során csak három független változóval dolgozom (1. évfolyam, 2. életkor, 3. tapasztalat), az egyéb felmerült aspektusokat (4. származás, 5. nyelvjárás használata) a BA-szakedzőtomban fejtem ki. (Tóth 2024a, 41–42. p.)

1. ábra. Az adatközlők származása

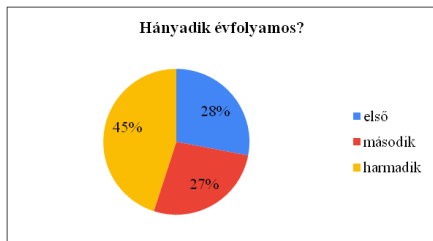
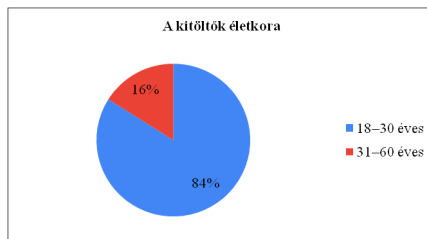

2. ábra. Nyelvjárás használata

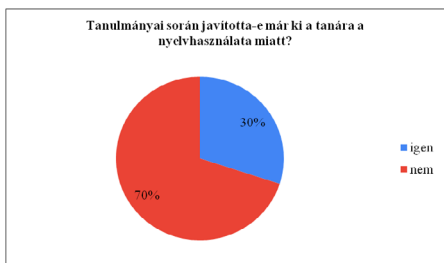
4 Az alapsokaságról szóló adatokat a Selye János Egyetem Tanárképző Karának tanulmányi osztálya bocsátotta rendelkezésemre.

3. ábra. Az adatközlők által látogatott évfolyam

4. ábra. Az adatközlők életkora⁵

A kérdőív első felében felmértem, hogy milyen a hallgatók tapasztalata a nyelvhasználatra irányuló tanári javítgatásokkal kapcsolatban. A kitöltők csupán 30%-a emlékezett úgy, hogy javította már ki tanára az esetleges „helytelen” beszédmódja miatt (lásd: 5. ábra). A legtöbben a javítások okaként a nyelvjárás használatát jelölték meg. Előfordult, hogy az egyén kiejtését (nyelvjárási akcentusát) javították ki, mikor az adott nyelvjárásra jellemző tájszólásban beszélt, pl. *A palóc kiejtésemet javították ki* (illabiális „a”). A másik gyakori eset pedig az volt, mikor a szavak nyelvjárási formájának használatakor javított a tanár, pl. *vót, köll, ötet* (nyelvi standardizmus). Az egyik válaszon a tanár javításának (gúnyos) stílusa is megmutatkozik: *Amikor a kelleni fog helyett azt mondtam, kellesz, arra úgy válaszolt a tanár úr, hogy ne tegezzem* (az északkeleti nyelvjárási régióban használatos nyelvi elem). A nyelvjárásosság után a második legtöbbet javított nyelvi elem, illetve forma a szlovakizmus volt (nyelvi standardizmus, nyelvi purizmus).

5. ábra. A hallgatók korábbi tapasztalata

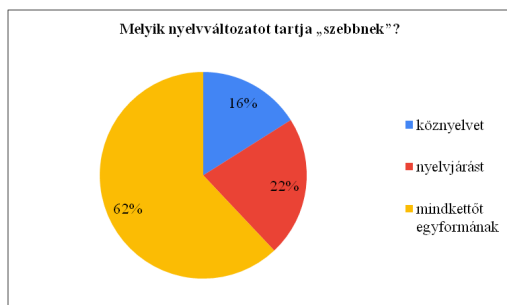

5 A kitöltők életkora eredetileg hat kategóriára volt felosztva (18–20 évesek, 21–30 évesek, 31–40 évesek, 41–50 évesek, 51–60 évesek és 60 év felettiek), viszont így olyan mértékű aránytalanság mutatkozott, amely miatt nem lehetett volna releváns adatokat kinyerni.

5.2. A kérdőív kiértékelése

Kíváncsi voltam arra is, hogy a köznyelv és a nyelvjárás „szépségéről” hogyan vélekednek az adatközlők: eldönthették, hogy az egyiket a másik elé helyezik-e – ezzel azt a homogenista szemléletmódot képviselve, mely szerint lehet az egyik nyelvváltozat „szebb” a másiknál –, vagy pedig nem tesznek különbséget a kettő között. Az eredmény pozitív képet mutat, hiszen a válaszadók 2/3-a egyforma értékűnek tekinti mindkét nyelvváltozatot. A maradék 1/3 nagyobb része tartja „szebbnek” a nyelvjárást (nyelvi vernakularizmus), mint a köznyelvet (nyelvi standardizmus) (lásd: 6. ábra). A nyelvjárás előnyben részesítését általában azzal magyarázzák, hogy az egyedivé teszi használóját. Emellett a köznyelv nyelvjárásokra gyakorolt káros hatásától való félelem is megjelenik az adatközlők válaszaiban: *Ha mindenki „szépen”, a köznyelvnek megfelelően beszél, elvesznek a gyönyörű, ízes tájszólások* (nyelvi pluralizmus).

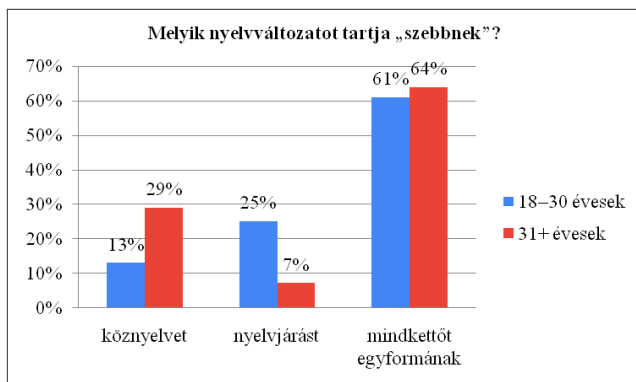
6. ábra. A nyelvváltozatok „szépségének” megítélése

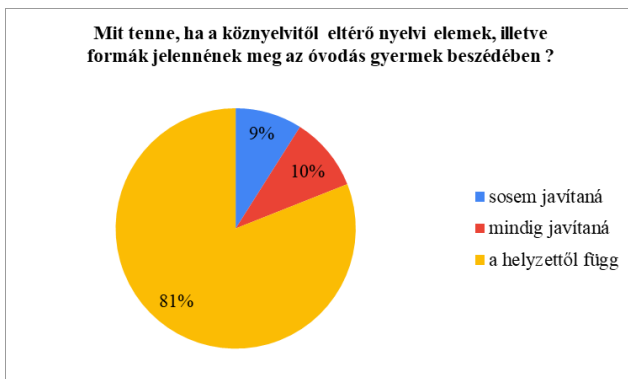
A válaszokból kiderült az is, hogy míg a „fiatalabb” (18–30 évesek) korosztály nagyobb eséllyel tartja szebbnek a nyelvjárást, mint a köznyelvet, addig az „idősebb” (31 év feletti) korosztálynál ez pont fordítva mutatkozik meg (lásd: 7. ábra).

A következő kérdés már azt az életszerű szituációt vetette fel, hogy mit cselekednének a hallgatók abban a helyzetben, ha egy óvodás a köznyelvtől eltérő nyelvi formákat és elemeket használna a beszédje során. A kitöltők 81%-a a szituáció alapján döntene, és csak akkor javítana, ha az adott forma nem adekvát, vagyis nem illik bele az adott helyzetbe (lásd: 8. ábra).

7. ábra. A nyelvváltozatok „szépségének” megítélése a különböző korosztályok által

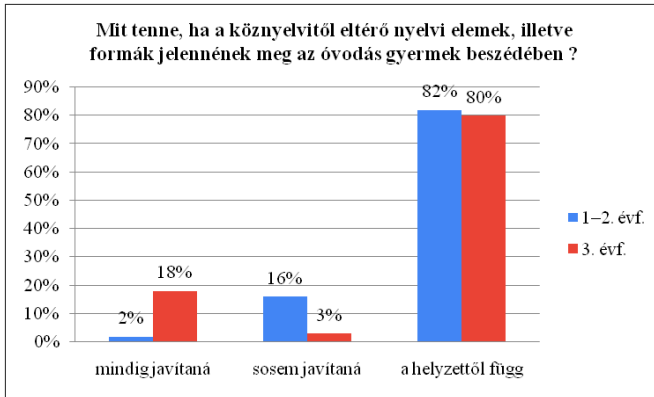

8. ábra. A javítás mértéke

Azoknál pedig, akik nem a beszédhelyzet figyelembevételével javítanának, jól megfigyelhetők az évfolyamok közötti különbségek (lásd: 9. ábra). Míg a 3. évfolyamosoknál nagyobb mértékben fordul elő, hogy helyzettől függetlenül is minden esetben kijavítaná a gyermeket, addig az 1. és 2. évfolyamosok inkább sosem javítanak a nyelvhasználatot. Ezt a mértékű eltérést az újonnan bevezetett *Magyar nyelv és nyelvi normák* elnevezésű szemináriumi óra hatásának is betudhatjuk, hiszen az első- és másodéves hallgatók egy egész szemeszteren keresztül elemezheték a nyelvhasználat kérdéseit (lásd: W2), a harmadik évfolyam tanulmányaiból pedig ez kimaradt.

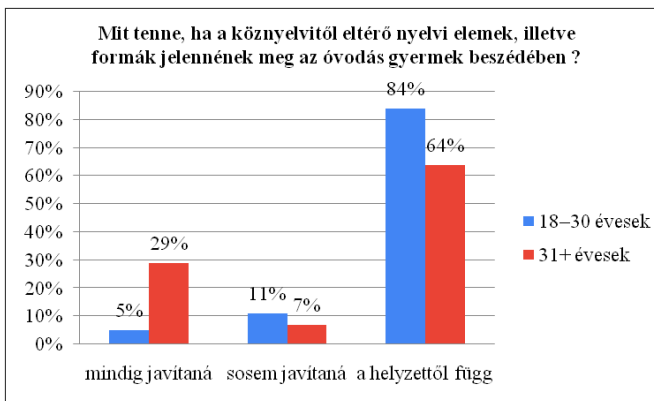
9. ábra. A javítás mértéknek változása évfolyamonként

Bár az 1. és 2. évfolyamos hallgatók sokkal elnézőbbek az óvodások nyelvhasználatát illetően (sosem javítaná: 16%), mint a 3. évfolyamosok (mindig javítaná: 18%), szinte ugyanannyira nem megfelelő ez a túlzottan megengedő hozzáállás sem, mint a 3. évfolyamosok „szigora”.

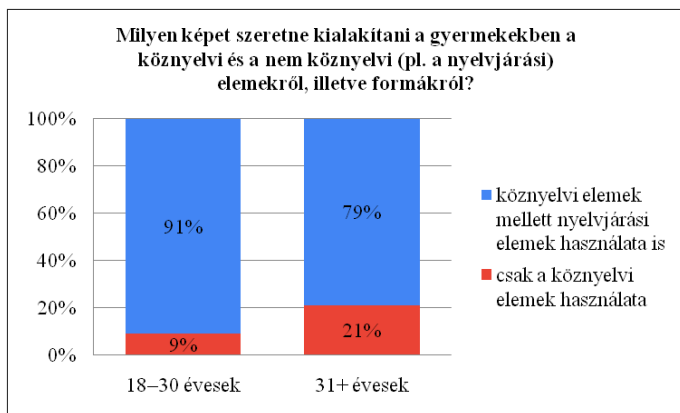
A válaszok ennél a kérdésnél is kimutatták a korosztályok közötti eltéréseket. Kiderült, hogy a 18–30 évesek 20%-kal nagyobb eséllyel veszik figyelembe a beszédhelyzetet a javítás során, mint a 31 év felettek. Az idősebb korosztály 29%-a mondta azt, hogy helyzettől függetlenül mindig kijavítaná a gyermeket, ezzel szemben a fiatalabb korosztály csupán 5%-a cselekedne így (lásd: 10. ábra). Ez visszavezethető arra, hogy az oktatásban régebben még inkább az előíró szemlélet volt a domináns a leíró szemlélettel szemben.

10. ábra. A javítás mértékének változása korosztályonként

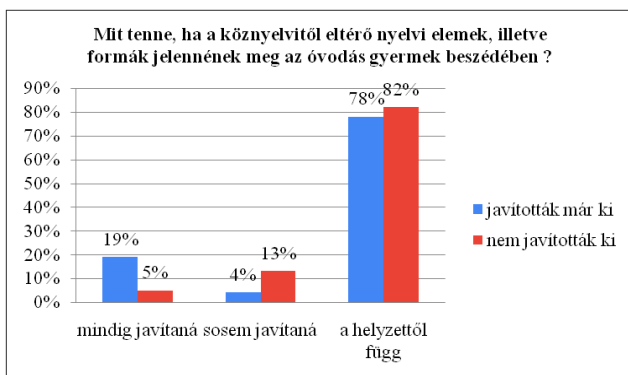
Ez a szemléletmód egy következő kérdés válaszainál is megmutatkozik, melyből kiderül, hogy a 31 év feletteknél gyakoribb a nyelvi standardizmus ideológiájának megjelenése, mint a 30 év alattiaknál, hiszen nagyobb százalékban támogatják azt a nézetet, mely szerint érdemesebb kizárólag a köznyelvi elemeket használni (lásd: 11. ábra). Ettől eltekintve az ábra még így is azt a biztató tényt igazolja, hogy a hallgatók túlnyomó többsége (a 30 év alattiak 91%-a és a 31 év feletiek 79%-a) elfogadja a köznyelvi elemek mellett a nyelvjárási vagy egyéb nem köznyelvi elemek használatát is.

11. ábra. A különböző korosztályok hozzáállása a köznyelvi és nyelvjárási elemek használatához

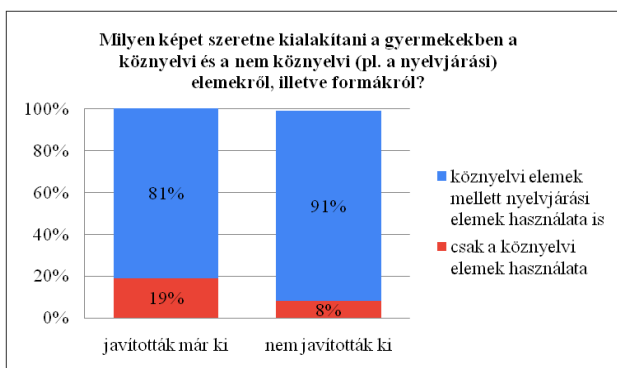

A fentebb említett két kérdésre (lásd: 9–11. ábra) érkezett válaszoknál eltérés mutatkozik a nyelvhasználati javítgatásokat átélt válaszadók és az ilyen tapasztalatokkal nem rendelkezők válaszai között is. Azok, akiket ért már tanár általi kijavítás, nagyobb eséllyel javítanak ki az óvodások beszédét helyzettől függetlenül minden esetben, mint azok, akiket nem értek ilyen hatások (lásd: 12. ábra). Míg a javítgatásokat „elszenvedő” egyének csoportja könnyebben elítéli a nem köznyelvi elemek használatát is, addig a másik csoport e téren is engedékenyebb (lásd: 13. ábra). Ez a két eredmény arra enged következtetni, hogy azok a leendő pedagógusok, akik elődeiktől több kritikát kaptak a nyelvhasználatukukra, nagyobb eséllyel fogják a saját tanítványaiknak is ezt a szemléletmódot továbbadni (értsd: mintakövetés).

12. ábra. A korábbi tapasztalatok hatása a javítás mértékére

13. ábra. Az előző tapasztalatok hatása a nem köznyelvi elemek használatának elfogadására

A következő ábra azt is megmutatja, hogy melyek azok a nem köznyelvi kifejezések, amelyeket a legzavaróbbnak tartanak a kitöltők (lásd: 14. ábra). A válaszadók 1-től 5-ig terjedő skálán értékelhették az egyes kifejezéseket, ahol az 1-es választásával egyáltalán nem zavarónak az 5-ös választásával pedig a teljes mértékben zavarónak minősíthették az egyes megnyilatkozásokat. A legzavaróbbnak (átlag = 2,88) a töltelékszó használatát tekintették (Mo = 3; Me = 3; $\sigma = 1,4$).⁶ A töltelékszavakat sokszor hajlamosak vagyunk elítélni, még akkor is, ha sok esetben funkcióval rendelkeznek a beszéd során, a közlő időt nyer általuk a mondandója folytatásához, a befogadónak pedig több ideje van a

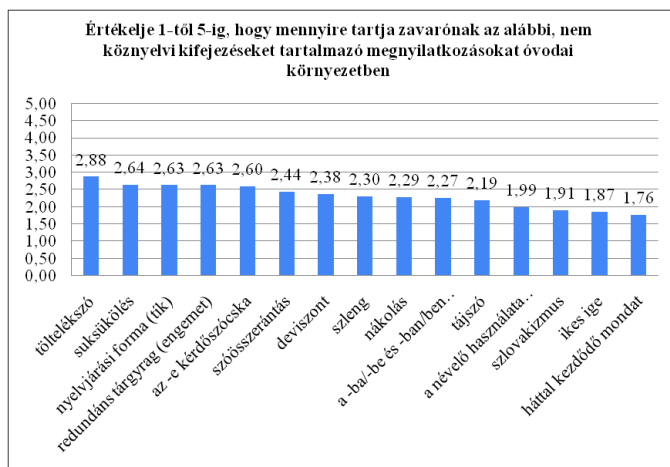
⁶ módusz (Mo): az adatsor leggyakrabban előforduló eleme; medián (Me): az adatsor középértéke az elemek sorba rendezése után; szórás (σ): az adatok átlagtól való eltérésének mértéke

közölt információ feldolgozására. (Gyarmathy 2015, 21. p.) Schirm Anita (2021, 153–158. p.) egyetemi hallgatókkal és dolgozókkal végzett kutatásában is tetten érhető az a kettősség: bár az adatközlők felismerik a diskurzusjelölők funkcióit és fontosságát, mégis megbélyegzik a használatukat bizonyos helyzetekben.

A suksükölést a kutatásban részt vevő hallgatók a második legzavaróbbnak ítélték (átlag = 2,64; Mo = 2; Me = 2; $\sigma = 1,3$). Sándor (2014, 394. p.) munkája alátámasztja, hogy a suksükölés elleni leggyakrabban felhozott érv az, hogy az egyén nem tud különbséget tenni a felszólító és kijelentő mód között.

A nyelvjárásiasságot illetően a kitöltők harmadik legzavaróbbnak találják a nyelvjárási formák (pl. *ti* helyett *tík*) használatát (átlag = 2,63), ezzel szemben a nyelvjárások szókincsét (tájszavakat) már kevésbé bélyegzik meg (Mo = 1; Me = 3; $\sigma = 1,4$).

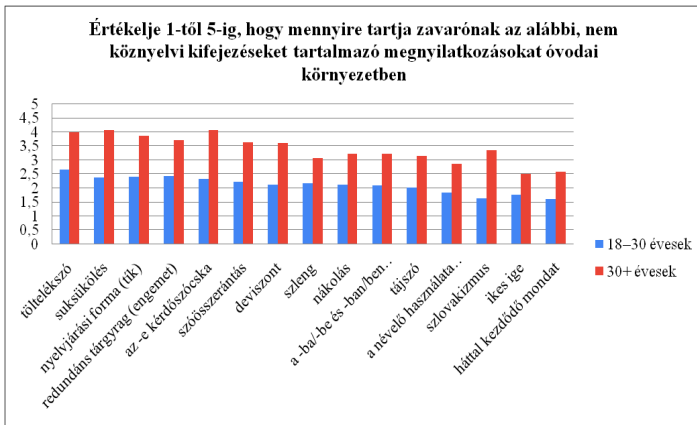
14. ábra. A legzavaróbbnak tartott nem köznyelvi kifejezések

A nem köznyelvi kifejezések megítélésében jelentős eltérések mutatkoznak a 18–30 évesek és a 30 év feletti korosztály véleménye között. Míg az idősebb korosztály válaszai sok esetben elérték a 4-es átlagot, addig a másik csoport válaszainak átlaga szinte nem is emelkedik 2,5 fölé (lásd: 15. ábra).

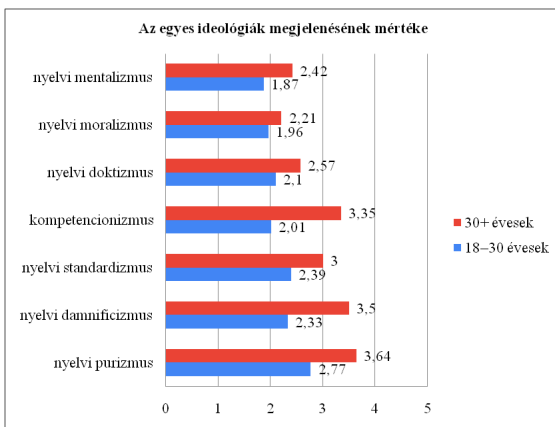
A kérdőíves felmérés következő részében a kitöltőknek olyan állításokról kellett eldönteniük, hogy egyetértenek-e velük, amelyek az egyes nyelvi ideológiák megjelenésére utaltak. Ebből kiderült, hogy milyen mértékben jelennek meg a negatív nyelvhelyességi ideológiák a hallgatók körében. A három leginkább tetten érhető nyelvi ideológia a nyelvi purizmus (átlag = 2,91; Mo = 3; Me = 3; $\sigma = 1,23$), a nyelvi damnificizmus (átlag = 2,52; Mo = 2; Me = 2; $\sigma = 1,24$) és a nyelvi standardizmus (átlag = 2,48; Mo = 3; Me = 3; $\sigma = 1,09$) volt (lásd: 16. ábra). Nem meglepő, hogy ez a három nyelvi ideológia érte el a legmagasabb számot, hiszen egymással szoros összefüggésben állnak.

15. ábra. A korosztályok közötti különbségek nem köznyelvi kifejezések elítélésében

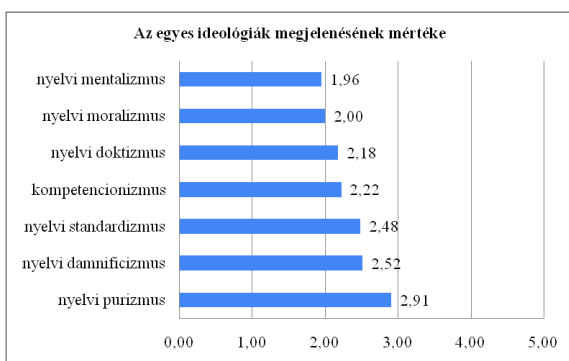
A másik négy nyelvi ideológia nézeteivel egyetértők az egyént a nyelvhasználat alapján bélyegzik meg. Ezek közül a nyelvi kompetencionizmus ideológiája (átlag = 2,22; Mo = 2; Me = 2; $\sigma = 1,11$) mutatkozott meg leginkább a hallgatók körében (lásd: 16. ábra), ami annyit jelent, hogy a nem köznyelvi elemeket használó gyermeket hiányos nyelvi képességekkel rendelkezőnek minősítik. Bár ez a négy ideológia a legritkább a kitöltők körében, a 2 körüli átlag mégis aggasztó, nem érthetünk ugyanis egyet azzal, hogy az a gyermek, aki anyanyelveként nem a nyelv köznyelvi változatát sajátította el (és ezáltal nem ezt használja a mindennapjaiban), műveletlenebb (nyelvi doktizmus), erkölcsstele-nebb (nyelvi moralizmus) vagy gyengébb értelmi képességekkel (nyelvi mentalizmus) rendelkezne.

16. ábra. A nyelvi ideológiák megjelenésének mértéke

A következő ábrából látszik, hogy a 31 év feletti korosztálynál jelentősen nagyobb mértékben jelentek meg az egyes nyelvi ideológiák, mint a 30 éves kor alattiaknál. Míg az idősebbik korosztály válaszai alapján a standardizmus és a hozzá kapcsolódó ideológiák megjelenése minden esetben elérte a 3-as és az afölötti átlagot, addig a fiatalabb korosztálynál ez kevésbé jellemző (lásd: 17. ábra). Az olyan ideológiákkal való egyetértés is gyakoribb a 31 év feletti kitöltők körében, amelyek negatívan ítélik meg a gyermeket a nem köznyelvi elem, illetve forma használata miatt. Ezek közül a káros hatású ideológiák közül a nyelvi kompetencionizmus a 3-as feletti átlagot is elérte, vagyis a nyelvhasználat alapján leggyakrabban a nyelvi ismeretekre, tudásra következtetnek sokan.

17. ábra. Korosztályok közötti eltérések a nyelvi ideológiák megjelenését illetően

6. Eredmények, következtetések

A kutatás eredményeiből kiderült, hogy hogyan viszonyulnak a vizsgált mintát alkotó leendő óvodapedagógusok az óvodás gyermekek nyelvhasználatához, és mennyire elfogadóak a nem köznyelvi formák használatát illetően. A hipotézisek nagyrészt beigazolódtak.

Feltételeztem (H1), hogy az 1. és 2. évfolyamos hallgatók elfogadóbbak lesznek a nem köznyelvi kifejezések használatát illetően az újonnan beiktatott (*Magyar nyelv és nyelvi normák / Maďarský jazyk a jazykové normy* – MJN) tantárgyuknak köszönhetően. Az ezekből az évfolyamokból érkező kitöltőknél kevésbé jelent meg a beszédhelyzet figyelembevétele nélküli folyamatos javítgatásokra való hajlam (lásd: 9. ábra), mint a 3. évfolyamosoknál, viszont gyakrabban mentek a másik véglet felé is, vagyis hajlamosabbak az óvodás gyermekek nem köznyelvi beszédének kijavítását teljesen elkerülni. Egyik „szélsőséges” hozzáállást sem tekinthetjük maradéktalanul elfogadhatónak: a gyermekek köznyelvvél való ismerkedésének már az óvodában el kell kezdődnie (összhangban az aktuálisan érvényben lévő állami oktatási programmal: ÁOP 2022), tudatosítanunk kell azonban azt is, hogy a folytonos javítgatásnak, valamint az óvodapedagógus negatív hozzáállásának káros hatásai is lehetnek a gyermek saját nyelvhasználatához való hozzáállására. (Bodor 2018) Kulcsfontosságú tehát, hogy a köznyelv tanítása a megfelelő módon történjen.

Feltételezésem (H2), mely szerint az idősebb korosztály nagyobb eséllyel támogatja a felcserélő pedagógiát a hozzáadóval szemben, több kérdésnél is beigazolódott. Azok a 30 év felettek, akik nem helyzetből függően javítanák ki a gyermek nyelvhasználatát, nagyobb százalékban javítanák inkább mindig, mint sosem (lásd: 10. ábra), és a nem köznyelvi elemeket is nagyobb gyakorisággal ítélik el, mint a fiatalabb korosztály (lásd: 11. és 15. ábra). Ennek az lehet az oka, hogy az idősebb korosztály általános és középiskolás éveit jobban ki volt téve a hagyományos nyelvművelői szemléletnek, mint a liberálisabb világban szocializálódott fiatalabb generáció.

Feltételeztem (H3), hogy azok, akik előzőleg több kritikát kaptak tanáraiktól a nyelvhasználatuk miatt, nagyobb eséllyel hajlanak az előír nyelvszemlélet felé. A javítgatásokat megélt kitöltők hajlamosabbak a beszédhelyzet figyelembevétel nélküli folytonos javítgatásokra, valamint a nem köznyelvi elemek megítélésében is „szigorúbbak”, mint a kitöltők másik fele, hiszen nagy eséllyel a tanáraiktól kapott mintát közvetítik, majd adják tovább a következő generációnak (lásd: 12–13. ábra).

A legtöbb esetben a válaszok pozitív képet mutatnak a hallgatók hozzáállásáról a nyelvhasználatához. Az adatközlők nagy része elfogadja a nem köznyelvi elemek használatát is a köznyelvek mellett, és az óvodás gyermeket is csak abban a helyzetben javítaná ki, amikor az általa használt kifejezés nem odaillő (lásd: 8–13. ábra). Ritkán ugyan, de megjelennek olyan nyelvi ideológiák is a hallgatók körében, amelyek kimondottan károsnak tekinthetők (nyelvi kompetencionizmus, nyelvi doktizmus, nyelvi moralizmus, nyelvi mentalizmus) és kis mértékben sem tolerálhatóak.

A konklúzióink tehát az, hogy bár az eredmények többségében pozitív képet mutatnak, minden, a nyelvi toleranciára nevelés érdekében tett lépés továbbra is hasznos lehet a nyelvpedagógiai paradigma megváltoztatása felé vezető úton. Kiváló módszereket és játékos feladatokat találunk többek között Pál Helén (2022) és Parapatics Andrea (2018, 2020) könyveiben, segítve így a pedagógusokat a nyelvjárási (és más nem köznyelvi) formákhoz való toleráns nyelvi attitűd kialakításában. Ma már olyan kurzusfelhívásokkal is találkozhatunk, amelyek a tanulók által használt nyelvváltozatok iskolai oktatásban való megközelítésére irányulnak. Ilyen például a Pannon Egyetem kínálatában megjelenő *A regionális nyelvi háttér kezelése az iskolában* című („nem csupán magyar szakos tanároknak” szóló) kurzus (W4). Célszerű lenne hasonló lépéseket tenni óvodai környezetre fókuszálva is, hiszen nem feltétlenül felel meg minden – az iskolai környezetben bevált – módszer az óvodáskorú gyermekek nyelvi háttérének a kezelésére is.

A jelen kutatást, amely nagyrészt szubjektív nyelvi adatokon alapszik, célszerű lenne a jövőben objektív nyelvi adatokra épülő eredményekkel is kiegészíteni: megbízhatóbb megállapításokhoz jutnánk például akkor, ha az óvodai foglalkozásokon is megfigyelhetnénk, hogy konkrét beszédhelyzetben hogyan viszonyulnak a (már praktizáló) pedagógusok az óvodások nyelvhasználatához (ehhez persze egy újabb módszertani dilemmával, az ún. megfigyelői paradoxonnal – vö. pl. Sándor 2014, 67–70. p. – kellene szembenéznünk).

Összegzés

A dolgozatomban egy olyan nyelviattitűd-vizsgálat eredményeit mutattam be, amely leendő óvodapedagógusok (a Selye János Egyetem hallgatóinak) az óvodás gyermekek nyelvhasználatához való viszonyulását elemzi online kérdőíves felmérés keretében három független változó (1. életkor, 2. korábbi tapasztalat, 3. évfolyam) alapján.

A munka elméleti részében a fenti problémakör szakirodalmát tekintetem át. Az első fejezetben jellemeztem a preskriptív (előíró) és szubtraktív (felcserélő), valamint a deskriptív (leíró) és additív (hozzáadó) nyelvszemlélet közötti különbségeket. A második fejezetben a nyelvi diszkrimináció témáját jártam körbe: felhívtam a figyelmet a lingvizizmus jelenségére és az iskolai környezetben tetten érhető formájára: a pedagógusok által folytatott diszkriminatív jellegű tevékenységre, valamint arra, hogy ez milyen hatással van az ember későbbi életére. A fejezet végén ismertettem a nyelvileg toleráns pedagógusi attitűd kialakítását elősegítő BBB-módszert (Lőrincz–Istók–Baka 2022) és annak összetevőit. A harmadik fejezetben pedig kifejtettem a nyelvi előítéletességre legnagyobb befolyással lévő nyelvhelyességi ideológiákat.

A dolgozat gyakorlati részében az egyetem óvodapedagógia szakos hallgatói számára készített online kérdőíves kutatás eredményeit mutattam be (N=89). Ezek meglepő módon – a korábbi kutatások lehangoló eredményeihez képest (vö. Jánk 2018b, Lőrincz–Istók–Baka 2022) – pozitív összképet mutatnak a pedagógusjelöltek hozzáállásáról a gyermekek nyelvhasználatához (mivel szubjektív nyelvi adatokról van szó, óvatosan kell őket kezelni): a kitöltők túlnyomó többsége elfogadja a nem köznyelvi elemek nyelvhasználatban való megjelenését, valamint csak a beszédhelyzet figyelembevételével javít. Hozzá kell ugyanakkor tennünk, hogy bár a többség nyelvileg toleránsnak látja magát, a három független változó (életkor, korábbi tapasztalat és évfolyam) alapján kirajzolódnak bizonyos eltérések.

Kiderült például, hogy az adatközlőket leggyakrabban a nyelvjárási akcentusuk, valamint a tájszó- és szlovakizmushasználatuk miatt kritizálták egykori tanáraik, és hogy ezek a javítgatások hatással vannak a nyelvhasználatról való gondolkodásukra is. Azok a kitöltők, akiket a korábbi tanulmányaik során már ért nyelvi megbélyegzés, kritikusabb szemmel tekintenek ma a nem köznyelvi elemek és formák beszédbe való beékelődésére, valamint kevésbé veszik figyelembe a beszédhelyzet fontosságát a gyermekek nyelvhasználatának kijavításakor (lásd: 5., 12. és 13. ábra).

Egy másik fontos befolyásoló tényező az adatközlők életkora. A 30 év fölötti kitöltők válaszai nagyobb mértékben utaltak standardista szemléletmódra (lásd: 10., 11. és 15. ábra), mint a 30 év alatti társaiké.

A Selye János Egyetemen végbemenő harmonizációs folyamatok során létrehozott *Magyar nyelv és nyelv normák* (MJN) nevű tantárgynak a hallgatók nyelvi attitűdjére gyakorolt pozitív hatása is megfigyelhető. Azon évfolyamok hallgatóinál (1. és 2.), akik

már részt vettek e nyelvileg érzékenyítő kurzuson, kevésbé jelenik meg a folyamatos javítgatásra irányuló kényszer, mint azoknál a harmadéves társaiknál, akik a gyakorlati tudás helyett a *Bevezetés a magyar nyelvtudományba* (MJL1) óra keretein belül, pl. a nyelvtudomány történetéről szereztek elméleti ismereteket (lásd: 9. ábra). Negatív jelenség ugyanakkor, hogy hajlamosabbak akár teljes mértékben is elhagyni a gyermekek nyelvhasználatának „kijavítását”, ami semmiképpen sem örvendetes a köznyelv tanítása első intézményesített színterének tekinthető óvodában.

A kérdőív egy része arra irányult, hogy mely nem standard kifejezéseket tartják a legzavaróbbnak a kitöltők (lásd: 14. ábra). Egy korábbi kutatás (Domonkosi 2007, 46. p.) eredményeihez hasonlóan esetünkben is leginkább a töltelék szavak használata zavarta az adatközlőket. Második helyen a szintén gyakran megbélyegzett suksükölés végzett, majd ezt a nyelvjárási kifejezések követték.

Kimutatható volt a negatív nyelvi ideológiák megjelenése is a hallgatók körében. A leggyakrabban a nyelvi standardizmus és az ehhez kapcsolódó ideológiák (nyelvi purizmus, nyelvi damnificizmus) jelentkeztek, és kevesebb alkalommal fordultak elő az egyén egyéb értékeinek (tudása, erkölce, nyelvi és értelmi képességei) megítélésére irányuló nyelvi ideológiák (lásd: 16. és 17. ábra). Elmondható, hogy alapvetően ritkábban jelentek meg a károsabb hatású nyelvi ideológiák (nyelvi kompetencionizmus, nyelvi doktizmus, nyelvi moralizmus, nyelvi mentalizmus), viszont az ezekkel való azonosulás még kis mértékben sem fogadható el.

Irodalom

- Bernstein, Basil 2003. *Class, codes and control. Volume I. Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London, Routledge.
- Bilász Boglárka 2017. *Nyelv és ideológia*. Bratislava, Univerzita Komenského.
- Bodnár Noémi 2022. Óvodások és kisiskolások nyelvi attitűdje. *Gyermeknevelés*, 10. évf. 1. sz. 146–160. p. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2022.1.146.160>
- Bodor Viktória 2018. A dialektológiai ismeretek alkalmazásának fontossága az óvodai anyanyelvi nevelésben. In Enikő Nagy-Kolozsvári–Szilvia Kovács (szerk.): *Multikulturalizmus és diverzitás a 21. században Nemzetközi tudományos konferencia*, Ungvár, 40–43. p. Absztraktkötet.
- Bodor Viktória 2019. Óvodapedagógusok és tanítók viszonyulása a nyelvi diverzitáshoz. *Anyanyelv-pedagógia*, 11. évf. 2. sz. 86–89. p. https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/img/keptar/2019_2/Anyv_XII_2019_2_13.pdf
- Bónová, Iveta – Jasinská, Lucia 2019. *Jazyková kultúra nielen pre lingvistov (vybrané javy)*. Košice, Filozofická fakulta UPJŠ.
- Dančo Jakab Veronika 2021. Eltérő nyelvszemléletek egy szlovákiai magyar középiskola anyanyelvóráin. In Gráczki Tekla Etelka–Ludányi Zsófia (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, 109–130. p.

- Domonkosi Ágnes 2007. Attitűd, értékítélet, minősítés: az érték szempont érvényesülése a nyelvi nyelvhasználati reflexiókban. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. Sectio Linguistica Hungarica*. XXXIV. Eger, EKF Líceum Kiadó. 38–54. p.
- Gal, Susan 2002. Language ideologies and linguistic diversity: where culture meets power. In Keresztes László–Maticsák Sándor (szerk.): *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 197–204. p.
- Gyarmathy Dorottya 2015. Diszharmóniás jelenségek, megakadások a beszédben. In Gósy Mária (szerk.): *Diszharmóniás jelenségek a beszédben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 9–48. p.
- Jánk István 2017. Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. *Szociológiai Szemle*, 27. évf. 3. sz. 27–47. p.
- Jánk István 2018a. A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának módszertani korlátai és lehetőségei. *Magyar Nyelvőr*, 142. évf. 2. sz. 150–169. p.
- Jánk István 2018b. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben – négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Jánk István 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Jánk István 2024. The current state and main problems of Hungarian native language education. *Acta Linguistica Academica*, 71. évf. 1–2. sz. 219–234. p.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus, és mit lehet ellene tenni? In Gábrity Molnár Irén–Mirmics Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló*. Szabadka, MTT, 175–202. p.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra Miklós 2023. Jövőt formáló nevelés. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2. évf. 1. sz. 9–25. p.
- Kovács Edina 2014. A tanár szakos hallgatók nyelvi attitűdjeinek társadalmi nemi sajátosságai. *Anyanyelv-pedagógia*, 7. évf. 2. sz. 35–47. p.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: the case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society*, Vol. 11. No. 2. 165–201. p.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 1. sz. 27–44. p.
- Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin–Cseh Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 13–57. p.
- Lanstyák István 2011b. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In Hires László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Márku Attila (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitikai és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó, 48–58. p.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2015. Újra a nyelvi ideológiákról. In Misad Katalin–Cseh Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia V*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 9–33. p.

- Lanstyák István 2017. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). In Kis Tamás (szerk.): *A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról*. https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf. (letöltve: 2023. november 23.)
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István 2023. *Váltakozások a magyar nyelvben nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági szempontból*. Pozsony, Szenci Molnár Albert Egyesület.
- Lőrincz Gábor–Istók Béla–Baka L. Patrik 2022. Nyelvi diszkrimináció vagy nyelvi tolerancia? A BBB-módszer alkalmazásának lehetőségei a (kisebbségi) pedagógiai gyakorlatban. *Civil Szemle*, 19. évf. 2. sz. 61–80. p.
- Már Orsolya–Már Edit 2022. Nyelvi hátránykompenzáció drámapedagógiai módszerekkel az óvodában. In Hulyák-Tomesz Tímea (szerk.): *A digitális oktatás tapasztalatai a kommunikációs készségfejlesztésben*. Budapest, Hungarvox Kiadó, 117–127. p.
- Molnár Mária 2020. „Vigyázz, hogy ezeket a kifejezéseket helyesen használd!” In Hoss Alexandra–Viszket Anita (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 4. Hasonlóságok és különbözőségek a nyelvben és az anyanyelvi nevelésben*. Pécs, PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, 109–122.p.
- Nagy Zoltán 2015. Pályán lévő pedagógusok nyelvi attitűdjei. In Pusztai Gabriella–Morvai Laura (szerk.): *Felsőoktatás & Társadalom 4. Pálya – modell. Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében*. Nagyvárad–Budapest, Partium Könyvkiadó–Personal Problems Solution –Új Mandátum Könyvkiadó, 246–267. p.
- Pál Helén 2022. *Segédletek nyelvjárástani ismeretek tanításához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Parapatics Andrea 2020. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Phillipson, Robert–Rannut, Mart–Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In Skutnabb Kangas, Tove–Phillipson, Robert–Rannut, Mart (eds.): *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Contributions to the Sociology of Language 67. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 1–22. p.
- Sándor Klára 2001. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika*, 45–46. sz. 241–259. p.
- Sándor Klára 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél – Egy nemzetközi kutatás tanulságai. *Társadalomkutatás*, 20. évf. 1–2. sz. 121–149. p.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó.
- Schirm Anita 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Budapest, Loisir Kiadó.
- Sebők Szilárd 2012. A metaforák és a nyelvi ideológiák kapcsolata egyes metanyelvi diskurzusokban. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia II*. Pozsony, Szenci Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 30–49. p.
- Simigné Fenyő Sarolta 2008. Lingvicizmus, nyelvi imperializmus. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom, XXXV*. 40–52. p.
- Szabó Gergely 2015. „Hogy fejezzem ki magam szépen?” – Nyelvi ideológiák az obszcenitások mögött. *Magyar Nyelvőr*, 139. évf. 3. sz. 334–347. p.
- Szabó Tamás Péter–Mátyus Kinga 2014. Óvodások és kisiskolások nyelvi ideológiái. In Ladányi Mária–Vladár Zsuzsa–Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák*. Budapest, MANYE–Tinta Könyvkiadó, 215–221. p.

- Tallárom Réka 2023. *Magyar szakos egyetemi hallgatók nyelvi előítéletességének vizsgálata*. Debrecen. (OTDK-dolgozat)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A magyar standard helyzete. In Uő (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 222–239. p.
- Tóth Alexandra 2024a. *Az SJE TTK óvodapedagógia szakos hallgatóinak viszonyulása az óvodások nyelvhasználatához*. Komárom, Selye János Egyetem. (szakdolgozat)
- Tóth Alexandra 2024b. *A nyelvi előítéletesség vizsgálata leendő óvodapedagógusok körében*. Komárom. (OTDK-dolgozat)
- Vataščin Péter 2024. Új tanulmányi programokat hozhat létre és akkreditálhat önállóan a Selye János Egyetem. *Új Szó*. <https://uj szo.com/regio/uj-tanulmanyi-programokat-hozhat-letre-es-akkreditalhat-onalloan-a-selye-janos-egyetem> (2025. szeptember 2.)
- Vimiova Kinga 2019. *Nyelvjárási attitűd vizsgálata az óvodában és az alsó tagozaton Dunaszerdahelyen és környékén*. Nyitra, Univerzita Konštantína Filozofa. (szakdolgozat)

Források

- ÁOP = <https://www.minedu.sk/data/att/96d/24534.b6f65c.pdf>
- W1 = <https://www.ujs.sk/hu/az-egyetem/az-egyetemrol.html> (letöltve: 2025. szeptember 2.)
- W2 = <https://ais2.ujs.sk/> (letöltve: 2025. szeptember 2.)
- W3 = <https://www.ujs.sk/hu/hirarchivum/7250-az-sje-harmonizalta-es-letrehozta-sajat-belső-minosegbiztositasi-rendszeret.html> (letöltve: 2025. szeptember 2.)
- W4 = <https://manyi.htk.uni-pannon.hu/oktatas/felnottkepzes/203-a-regionalis-nyelvi-hatter-kezelese-az-iskolaban> (letöltve: 2025. szeptember 2.)

ALEXANDRA TÓTH

AN INVESTIGATION OF LINGUISTIC PREJUDICE AMONG PRESCHOOL EDUCATION STUDENTS AT J. SELYE UNIVERSITY

The objective of this study is to assess the attitudes of prospective preschool teachers at J. Selye University toward the language use of preschool children. The theoretical framework outlines the distinctions between prescriptive and descriptive, as well as subtractive and additive linguistic perspectives. It further explores the phenomena of linguistic prejudice, linguistic stigmatization, and linguistic discrimination, alongside the underlying language (typically „correctness”-based) ideologies. The empirical section presents a survey (N=89) that examines—based on three independent variables (1. age, 2. experience, 3. year of study)—whether students tolerate the use of non-standard linguistic elements and forms in children’s speech. Contrary to previous similar research, the results show a predominantly positive attitude among respondents. This shift is attributed, among other factors, to a linguistically sensitizing course titled Hungarian Language and Linguistic Norms, established as part of the harmonization processes in recent years.

ERDŐDI CSOBÁDY CSILLA

A helynevek és kisebbségi társadalomban való működésük

CSILLA ERDŐDI CSOBÁDY

Place Names and Their Functioning in a Minority Society

Keywords: onomastics; toponym collection; sociology of place names; Slovak–Hungarian bilingual environment

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.04>

Bevezetés

A tanulmány az eddigi nagyobb kutatási eredményeim (vö. Erdődi Csobády 2025) összefoglalója: három szlovák–magyar kétnyelvű településen végzett helynévgyűjtés és helynévismereti vizsgálat következtetéseit és tanulságait tartalmazza. Célom, hogy a mind ez ideig elvégzett kutatásról tudományos párbeszéd alakulhasson ki, így megvilágítva az eredmények más-más szemszögét.

Az első fejezet a szakterminusok áttekintését tartalmazza. A kutatási témához kapcsolódó fogalmak többféleképpen értelmezhetők – jómagam a funkcionális elméleti keretet alkalmazom.

A következő rész a kutatás módszereit és helyét mutatja be. A helynévgyűjtés módszertana főképp az E. Nagy–Szilágyi-Varga–Kis szerzők által írt *Bevezetés a helynévkutatásba* című online segédletből (2022) indul ki. A helynév-szociológiai vizsgálatok alapjaira Győrffy Erzsébet *Helynév-szociológia* című könyve (2018), E. Nagy Katalin (2021) és Szilágyi-Varga Zsuzsa (2024) monográfiája. A kutatópontok a Rozsnyói járás délkeleti részén, a szlovák–magyar határ mentén helyezkednek el: *Körtvélyes (Hrušov)*, *Szádalmás (Jablonov nad Turňou)* és *Tornagörgő (Hrhov)*.¹

1 A munkában a települések nevét először magyarul, majd zárójelben szlovákul közlöm.

A harmadik egységben a helynévgyűjtés eredményeit összegzem a három település kapcsán. A számadatokon túl találunk itt QR-kódokat, amik a községek helynévszótárához és online térképéhez irányítanak.

A negyedik fejezetben a települések lakossága körében végzett helynévismereti eredmények komparatív elemzésére térek rá. Az alappopulációból kvótás mintavétellel választottam ki a mintavételi csoportot az életkor és a nem alapján. A vizsgálat során elemeztem a nyelven kívüli tényezők (pl. életkor, foglalkozás, szabadidős tevékenység, születési hely, lakóhely) hatását a helynevek ismeretére, a családon belüli helynévismeretet, valamint a szlovák helynevek ismeretét a kétnyelvű közösségekben. Ezen kívül minden településen további szempontot vontam be az elemzésbe: *Körtvélyesen* a romák, *Szádalmáson* a lakóhely helynévismeretre és térszemléletre gyakorolt hatását, *Torna-görgön* pedig az aktív és passzív névkincs közti különbséget tanulmányoztam. Ezeket területi okokból külön nem részletezem, csak összefoglalom a tanulmányban.

Az összefoglaló tartalmazza a tanulmányban feltüntetett eredmények következtéseit, hasznosíthatóságát, kinyitva a kérdéskört más tudományágak felé is. A dolgozat végén a szakirodalmi jegyzék található.

1. Elméleti háttér

1.1. A helynév fogalma

A tulajdonnevek alkategóriáit a névvel jelölt objektum alapján hozhatjuk létre, így a helynév mint valamilyen földfelszíni alakulatot vagy közigazgatási egységet jelölő nyelvi elem is ide tartozik. (J. Soltész 1979, 81–95., 173. p.; Hajdú 2003, 58. p.) A tulajdonnevek (így a helynevek) jelentésszerkezete komplex (vö. Hajdú 2003, 82–95. p.), társadalmi megegyezésen alapszik. (Majtán 1980, 44. p.; Tolcsvai Nagy 2008) J. Soltész Katalin írja (1979, 28–29. p.), hogy a tulajdonnév legfőbb jelentése a denotatív jelentés: azaz a névvel egy objektumot azonosítunk. Az etimológiai jelentést a helynév közszóji vagy földrajzi köznévi része árulja el, ami néha egyértelmű, máshol elhomályosult (saját példa alapján a *Meszes-patak* és a *Csiga-mál*). A konnotatív (vagy asszociatív) jelentés arra mutat rá, hogy a nevet használók elméjében milyen asszociációs tartalmakat aktivál egy név. A társas és kulturális jelentés a tulajdonnevek erős társadalmi beágyazottságát fejezi ki. Előbbi a névhasználók identitását mutatja, míg utóbbi társadalomtörténeti változásokat hordoz magán. (J. Soltész 1979, 26–32. p.; Majtán 1980, 43–44. p.; Győrffy 2018, 27. p.; Bauko 2019, 92. p.; Reszegi 2022, 45–53. p.) Vannak olyan névtípusok is, amik nem követik a változásokat: itt a táj átalakulásáról van szó, saját példa erre a *Gyertyános* megnevezésű terület, ahol ma már nincsenek gyertyánfák (vö. Ainiála-Östman 2017, 3. p.).

A névadás minden közösségre jellemző. Általában azok az objektumok kapnak nevet, amik az adott csoport számára fontosak. A név mindig az objektum valamely jellegét emeli ki. (J. Soltész 1979, 24–26. p.; Hoffmann 2007, 34. p.) A denotátum sajátossága szerint a helynevek osztályozása a következő: víznevek, vízparti helyek nevei, domborzati nevek, tájnevek, határnevek, lakott területek nevei, építménynevek. (Hoffmann 2007, 46–48. p.) A névadás több módon történhet, ráadásul a jelölt hely más-más jellemzőjére utalhat a megnevezés, a névrendszerben ezért előfordul a többnevűség: egy területet egyidejűleg több névvel illet a közösség. A nevek származhatnak azonos vagy eltérő nyelvből, de az eltérés lehet morfológiai vagy lexikális, esetleg hangalakbeli is (vö. Póczos 2008, 179. p.).

A fentebb leírtak függvényében egyértelmű, hogy a helyneveket megvalósulási helyükkel együtt vizsgáljuk (vö. Hajdú 1994, 16. p.), ezek ismeretében helynév-szociológiai szempontból elemezzük.

1.2. A helynevek társadalmi működése

A szocioonomasztika a társadalom és névhasználat kapcsolatával foglalkozik, a fogalmat elsőként Hans Walther használta 1971-ben. (Ainiala–Östman 2017, 7. p.) Bauko (2019, 18–20. p.) tágran értelmezve definiálja a szocioonomasztikát, a vizsgálati lehetőségek közé sorolja a névpolitikát, névtervezést, kisebbségi névhasználatot, névváltoztatást, névkontaktológiát, névdivatot, névattitűdöt, a névhasználat és a nyelven kívüli tényezők (életkor, nem, foglalkozás, szabadidős tevékenység, vallási hovatartozás stb.) kapcsolatának vizsgálatát. A helynév-szociológia elemzési rétegei közül kutatásomban én a helynévismeretet befolyásoló tényezők vizsgálatát állítottam a középpontba.

Azt a közeget, ahol az egyén a tulajdonneveket – esetünkben a helyneveket – elsajátítja, névközösségnek nevezzük. A névközösségre jellemző, hogy hasonló hely- és helynévismerettel rendelkeznek, hasonló a térszemléletük, a kognitív rendszerük a világról. (Hoffmann 2012, 15. p.) A kor előrehaladtával az egyén több névközösséghez is tartozhat, amik főképp a lakóhely, foglalkozás, szabadidős tevékenységek mentén alakulnak ki. Ezek az ún. szociálisan szerveződő közösségek, amik mellett meghatározó még a genetikusan szerveződő névközösség: a családi szintér. (Györffy 2018, 102–108. p.)

Attól függően, hogy az adott terület egyes részeivel milyen intenzív kapcsolatban van a közösség (vagy a névközösségek), néhány helynév ismertebb lesz, míg mások kevésbé. (Ainiala–Östman 2017, 9. p.) Ebből adódnak a helynévismereti vizsgálatok, amik során a kutató kísérletet tesz arra, hogy felfedje az egyén szociális hálóját (tehát milyen névközösségekben van jelen), megvizsgálja, milyen nyelvi (államnyelv, kisebbségi nyelv ismerete) vagy nyelven kívüli (kor, nem, foglalkozás, szabadidős tevékenység, lakóhely, születési hely stb.) tényezők hatnak a helynévismeretére – tehát feltárja az

egyén identitását² (vö. Ainiala–Östman 2017, 8. p.; Györffy 2018, 42–43. p.). A nevek ugyanis (jelentésszerkezetükből adódóan) hordozói és mutatói lehetnek a névadó és/vagy névhasználó kulturális, társadalmi, csoportbéli (hobby, foglalkozás), nemzeti vagy etnikai, lokális, egyéni (nem, kor) identitásának (vö. Helleland 2012; Györffy 2017; Bauko 2019, 95–96. p.).

1.3. A helynévismeretet és -használatot befolyásoló tényezők

1.3.1. A nyelvi tényezők

A nyelvi tényezők közé a kisebbségi nyelvet, az államnyelvet (és annak ismeretét), illetve a nemzetiséget³ sorolom. A Szlovákiában jelenleg élő magyar nemzeti kisebbség a legnagyobb, a teljes lakosság 7,75%-át teszi ki.⁴ A magyar nemzeti kisebbség őshonosnak tekinthető, az ország némely részein hatalom nélküli többséget alkot (Lanstyák 2000, 149. p.), ugyanakkor mindenütt kapcsolatban van a szlovák nemzetiségű és nyelvű lakossággal. „A különböző etnikumok kapcsolata szükségszerűen hozza magával a nyelvek kapcsolatát” – írja Kiss Jenő (2002, 195. p.), ez pedig társadalmi kétnyelvűséghez vezet, ami mindig valamilyen társadalompolitikai okokra mutat vissza (vö. Kiss 2002, 216–217. p.; Borbély 2014, 34. p.).

A kétnyelvűség funkcionális meghatározását Weinreich írta le: „azok a beszélők kétnyelvűek, akik mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak” (idézi Lanstyák 2011, 321. p., lásd Weinreich 1953, 1. p.). Ebben a használat kerül a középpontba, nem a nyelvtudás mértéke, tehát egy kontinuumra vonatkozó kétnyelvűségi helyzetet ír le (vö. Bartha 1996, 266. p.; Lanstyák 2000, 140. p.; Borbély 2014, 24. p.). A közösség kétnyelvű, ha a tagok nagyobb része kétnyelvű (vö. Bartha 1999, 65. p.; Borbély 2014, 36. p.). Ezt Lanstyák azzal indokolja, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználata hatással van az egynyelvűek beszédjére. A kétnyelvű beszélőközösség tagjai rendelkeznek „kétnyelvű kommunikatív kompetenciával”: meg tudják ítélni, milyen szituációkban szükséges az államnyelv használata, vagy milyen helyzetben beszélhetnek anyanyelvükön – a szlovákiai magyar beszélőközösségben a nyelvek funkcionálisan is elkülönülnek (vö. Lanstyák 2000, 140–141. p.; Kiss 2002, 231–232. p.).

2 Az identitásról bővebben lásd Gereben 1999, 58. p.; Bauko 2019, 94–95. p.

3 A nemzetiséget azért sorolom a nyelvi tényezők közé, mert „a nemzet tagja az, aki a nemzet nyelvét beszéli, a nemzeti kultúrához tartozónak vallja magát”. (Andorka 2006, 256–258. p.) Kiss írja, hogy „a nemzeti kisebbségnek általában szinonimája a nyelvi kisebbség”. (2002, 176–177. p.) Úgy vélem, hogy a szlovákiai magyarság körében a választott nemzeti-ség szorosan összefügg az egyén anyanyelvével.

4 <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR>

A szlovákiai magyar kisebbséget a kutatásomban kétnyelvűnek tekintem; a közösség fontosabb jellemzői:

- kisebbségi kétnyelvűség;
- többségében magyardomináns kétnyelvűség;
- többségében ellenőrzött kétnyelvűség (az államnyelvet oktatási intézményekben sajátítják el);
- aszimmetrikus nyelvi érintkezés (vö. Lanstyák 2000, 149–150. p.; Borbély 2014, 74–75. p.).

Mivel a hatalmi helyzetben lévő államnyelv a domináns, ezért elkerülhetetlenül hat a kisebbségi nyelvre, ezáltal a kisebbségek körében egy olyan nyelvváltozat jön létre, amelyben kontaktusjelenségeket tapasztalhatunk (Kiss 2002, 156. p.) – ezek a helynevek használatában is megmutatkoznak, pl. *Malicsko, Záhumenka, Emenvé, Jéerdé* (vö. Csobády 2024).

A nyelv- és névpolitika a helynevek vizuális és szóbeli használatát nyelvi szempontból befolyásolja (vö. Lanstyák 2000, 97–105. p.; Fiala-Butora 2012, 153–154. p.; Bauko 2019, 63. p.). A témát érintő törvényekre s azok gyakorlati megvalósulására ebben a tanulmányban terjedelmi és tartalmi okokból nem térek ki.

1.3.2. A nyelven kívüli tényezők

Axiómaként tarthatjuk számon, hogy az életkor növekedésével a helynévkincs bővül. A korcsoportoknak eltérő tapasztalataik vannak a helyről, ahol élnek, és az ismert és használt helynevek fajtája függ attól is, hogy az egyének számára mi fontos. Megfigyelhető, hogy a gyermekek olyan területet is megneveznek, ami a felnőttek számára elhanyagolható, de a kisgyerekeknek a mindennapi életterét jelenti. (Győrffy 2018, 29. p.)

A helynévismeretre számos más tényező is hatással van, mint pl. a születési hely, lakóhely, mobilitás (pl. munkahelyi), foglalkozás, szabadidős tevékenység, érdeklődési kör, felekezeti hovatartozás, szociális tér, földbirtoklás, a település sajátosságai (történelmi, gazdasági, földrajzi). Csobády kutatásaiban (2020a, 2020b, 2023) láthatjuk, hogy a születési hely nagy szerepet játszik a helynevek megismerésében, az egyén számára meghatározó, hol szerzi korai tapasztalatait. Az elsődleges szocializáció helye a család, ami egy genetikusan szerveződő névközösség. Ebben a közegben nemcsak az anyanyelvünket, világlátásunkat sajátítjuk el, hanem ezzel együtt a helyneveket is. Vannak olyan helynévváltozatok, amiket kifejezetten egyes családok használnak, de gyakori, hogy a család által birtokolt területet és annak környékét a családtagok jobban ismerik, részletesebben nevezik el (vö. Krško 2016, 78–79. p.; Győrffy 2018, 106–107. p.; Szilágyi-Varga 2024, 186–187. p.).

A belterületen belüli lakóhely szintén befolyással lehet arra, az egyén melyik részét ismeri jobban a településnek. A lakóhely tükrözhet társadalmi pozíciót vagy különböző etnikai csoportok elkülönülését (vö. Krško 2016, 86–87. p.; E. Nagy 2021, 59–62., 153–173. p.; Szilágyi-Varga 2024, 217–220. p.).

A foglalkozás és a hobbi egyaránt domináns tényezőként hatnak az egyének névismeretére (vö. Krško 2016, 81. p.; Ainiala–Östman 2017, 9. p.). Csobády eredményeinél (2020a, 2020b, 2023) azonban azt látjuk, hogy a foglalkozás sem minden esetben mérvadó, hiszen ha az egyén nem érdeklődik pl. erdőn vagy földeken dolgozó munkásként a nevek iránt, akkor nem tanulja meg azokat.

A helynévismeret olyan komplex jelenség, hogy szinte minden egyénnél külön vizsgálhatnánk az összetevőit. Bár ezek a tényezők többnyire az egyén identitásának részét képezik, egy másik nézőpontot szeretnék behozni ebbe a vizsgálatba: ez pedig a térszemlélet. Bármelyik tényezőt vizsgáljuk (életkor, születési hely, lakóhely, foglalkozás, hobbi), mind összefügg azzal, hogyan szemléljük, érzékeljük a körülöttünk lévő teret, amely az egyes tényezők hatása alapján „szélesedik” körülöttünk. Ennek mintájára hozzuk létre saját kognitív térképünket: ez az elménkben létrejövő kép a térről, ami körülvesz minket (vö. Györffy 2018, 8. p.; vö. E. Nagy 2021, 16. p.). Ennek explicit megvalósulása a mentális térkép (vö. Cséfalvay 1990, 18. p.; Györffy 2015, 100. p.). A mentális térképek nem tükrözik teljes mértékben az egyén kognitív térképét, csak épp annyit, amennyit az alkotó meg akar osztani, vagy amennyit a rajztudása enged. (Cséfalvay 1990, 18. p.)

2. A kutatás módszertana és helye

2.1. A kutatás módszerei

A helynévkutatást munkám során két irányra osztottam fel: elsőként a helynevek összegyűjtését tűztem ki célul, majd a helynév-szociológiai vizsgálat során a lakosok névismeretét elemeztem különböző szempontok alapján. Mindkét irány több kutatási részből áll, melyek egymásra épülnek és kiegészítik egymást (vö. Krško 2014, 95. p.).

A helynévgyűjtés során a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (MNHP) keretén belül kialakított módszertant vettem alapul, amihez az E. Nagy Katalin, Szilágyi-Varga Zsuzsa és Kis Tamás által szerkesztett *Bevezetés a helynévkutatásba* (2022) című online segédletet használtam. A névszociológiai elemzés módszertanához Györffy Erzsébet *Helynév-szociológia* (2018) című monográfiáját vettem alapul.

A gyűjtés folyamán passzív (történeti adatfeltárás, megfigyelés, terepbejárás) és aktív (félig strukturált interjú, mentális térképezés) módszerekkel dolgoztam. A teljes névanyagot a diakrón és szinkrón írott forrásokból származó adatok, valamint az élőnyelvi gyűjtés során szerzett információk összessége alkotja. A kutatás során mind a belterületi, mind a külterületi helyek megnevezéseit összegyűjtöttem. Mivel a történeti dokumentu-

mok gyakran töredékes ismeretekkel szolgálnak, ezért a jelenkori gyűjtésekkel ezeket a hiányokat szükséges pótolni (vö. Pásztor 2013, 127. p.).

A helynévgyűjtés során kiválasztott adatközlők az ún. névmesterek (vö. Hoffmann 2012, 22. p.), akik feltehetőleg jó ismerői a település helynévállományának. A település teljes jelenkori névkorpusza főképp az ő segítségükkel állt össze, ezt csupán néhány adattal egészítették ki a további interjúalanyok (vö. E. Nagy 2021, 21. p.).

Az adatközlők körét a helynév-szociológiai vizsgálat eredményeinek reprezentatívítása érdekében bővítettem: *Körtvélyesen* a lakosság 10,5%-ával (34 fő), *Szádalmáson* a lakosság 5%-ával (36 fő), *Tornagörgön* pedig szintén a lakosság 5%-ával (51 fő) készítettem interjút. Az interjúalanyok összessége alkotta a mintavételi csoportot, amit kvótás mintavétellel állítottam össze. Ennek kiindulópontjaként azokat a jellemzőket választjuk ki, amiket a teljes populációból a mintavételi csoportban arányosan szeretnénk képviseltetni (vö. Babbie 2001, 207. p.). Kutatásomban ezek a tényezők elsősorban az életkor és a nem voltak, de a nyelv- és névszociológiai helyzet miatt törekedtem arra, hogy a nemzetiségek (szlovák és magyar) is arányosan képviseltetve legyenek. A három kutatópont mindegyikén személyesen készítettem el az interjúkat: több mint 120 személlyel dolgoztam, volt, akivel az adatok pontosítása végett többször beszéltem.

Az adatközlőket négy korcsoportra osztottam: 1) 20 év alattiak, 2) 21–40 év közöttiek, 3) 41–60 év közöttiek, 4) 61 éven felüliek (lásd Györffy 2018, 79. p.; E. Nagy 2021, 17. p.; Szilágyi-Varga 2024, 36. p.). Az interjúkat többségében az adatközlők saját lakókörnyezetében készítettem el. A beszélgetésekről hangfelvétel készült (egy esettől eltekintve), amit a telefonom hangrögzítőjével archiváltam. A hangfelvétel készítésébe az adatközlők beleegyeztek, ami az adatok fonetikus lejegyzésénél, a nevek lokalizálásánál és magyarázatánál volt segítségemre (vö. Krško 2014, 97. p.). Az interjúk kérdések a személyes adatok felvételével kezdődtek, majd az adatközlő képzeletben járhatta be a határt, felidézve számára fontos helyeket, emlékeket, eseményeket. Ennek során segítő és kiegészítő, pontosító kérdéseket is feltettem, végül az előre elkészített élőnyelvi helynévlistát kérdeztem le tőlük. Így felszínre kerülhettek az addig valamilyen okból feledésbe merült helynevek is. Mentális térképezésre a lekérdezés előtt került sor, ám ez önkéntes feladat volt, sokan nem vállalták.

Az összegyűjtött történeti és élőnyelvi adatok rendszerezésére adatbázist használtam. Ebbe az összes forrásból származó összes helynévváltozat bekerült. A helynévváltozatok lehetnek szinonim nevek (eltérő szemantikai tartalommal), alakváltozatok (legalább egy morféma eltéréssel), de hangalaki változatok (eltérő kiejtéssel) is. Kétnyelvű településeket vizsgálva a magyar nyelvtől eltérő névpárokat szintén bejegyeztem az adatbázisba. Az összegyűjtött névállományt végül szócikk formába öntöttem, helynévszótár készült belőle.⁵

5 A formai felépítést az E. Nagy–Szilágyi-Varga–Kis szerkesztésében megjelent online segédletben (2022) találjuk.

2.2. A kutatás helye

A helynévgyűjtést és a helynév-szociológiai vizsgálatot három településen, *Körtvélyesen (Hrušov)*, *Szádalmáson (Jablonov nad Turňou)* és *Tornagörgön (Hrhov)* végeztem. A falvak Szlovákia délkeleti részén, a szlovák–magyar határ mentén terülnek el. Közigazgatásilag a Kassai kerülethez, azon belül a Rozsnyói járáshoz tartoznak.

1. ábra. A Rozsnyói járás délkeleti része

Forrás: képernyőfelvétel Google Maps műholdképéről

A környék természeti kincsekben gazdag: a *Felső-hegyen* völgyek, barlangok és sziklák találhatóak, míg az *Alsó-hegy* szakadékokkal (helyi földrajzi köznével *zsombolyok*) és tölcészerű víznyelőkkel, ún. *töbrökkel* (vagy ahogy a tornagörgői lakosok mondják, *tebrek*) van tele. Utóbbiak a helynévhasználatban gyakran a *mocsár* földrajzi köznével jelennek meg. A barlangok, szakadékok a lakosok körében kevésbé ismertek. Ezeknél fordul elő leginkább, hogy csupán szlovák megnevezésük gyűjthető össze, hiszen cseh és szlovák barlangászoktól kapták nevüket. A környezetre tehát a hegyek, dombok, völgyek és erdők jellemzők leginkább, de gazdag legelőkben, szántóföldekben és gyümölcsösökben is – ez tükröződik a települések helynévállományában. Mivel kisebb belterületű falvakról van szó, az utcáknak hivatalos megnevezéseik nincsenek – ez nem jelenti azonban azt, hogy a helynévállományban nem találunk utcaneveket, hiszen a népi megnevezések között találunk ilyen fajtájú helynevet.

A trianoni békeszerződés után a 20. század történései az itt élőket is érintették. 1918-ban ugyanis az *Alsó-hegy* tetején húzták meg a határt, így Csehszlovákiához kerültek az itt fekvő települések. Az első bécsi döntés érvényében 1939-től 1945-ig újból Magyarországhoz csatolták őket. Ezalatt 1944-ben hetekig frontvonal volt a *Torna-patak* völgye: az *Alsó- és Felső-hegyről* érkező lövések és bombázások gyakran az

ártatlan falusiakat érték. A háború végeztével szintén Csehszlovákiához tartoztak a községek, egészen annak szétválásáig, 1993-ig – ettől az évtől a Szlovák Köztársaság határmenti települései.

A társadalmi-politikai változások által a magyarok kisebbségi helyzetbe kerültek, bár a lakossági arányokat tekintve az érintett településeken többséget alkottak, ám a fogyás ennek ellenére érzékelhető.⁶ Járási és kerületi viszonylatban a szlovák többségnek köszönhetően fokozatosan kialakult a falvak közösségeiben is a kétnyelvűség. Az itt élők nyelvhasználatára nemcsak a kontaktusjelenségek jellemzők, hanem a keleti palóc nyelvjárás jegyei is. A hangtani és alaktani sajátosságokat néhány pontban így tudnánk összefoglalni (vö. Mazurka 2008, 13–16. p.; Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009, 150–151. p.; Rási 2018):⁷

– az illabiális *ā* (köznyelvben *a*) és a labiális *ā* (köznyelvben *á*) hangok használata (*Ákācos*);

– a zárt *ē* használata (*Evetēs*);

– az *ó*, *ő* és néha az *é* fonéma is záródó diftongusban (*vőűgy*, *óudal*);

– az *e-ö* variánsokat tartalmazó szavakban illabiális zárt *ē* (*Gēdē út*);

– erősebben *j-ző* (*Jány-kút*);

– az *-ol*, *-öl* hangkapcsolatokban az *l* kiesik, a magánhangzó megnyúlik (*Bót*);

– kétszótagos szavakban az utolsó szótagban az *é* helyett rövid *e* (*szekerút*);

– az *ü*, *ű* helyett gyakran *i*, *í* fonémák (*kilső*);

– jellemző a *meg-* igekötő teljes hasonulása (*mevvár*);

– egyeztetés hiánya („és akkor váláki *Fej-pátáknak híjják*).

A nemzeti kisebbség aránya a 2021-es népszámlálási adatok szerint⁸ minden településen eléri a 2021-től törvényben lévő 15%-os nyelvi küszöböt, így az anyanyelv szóbeli és vizuális használatára a kisebbségi nyelvtörvény lehetőséget ad. Körtvélyesen a lakosság 79%-a (266 fő) magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek (265 fő), 19%-a szlovák nemzetiségűnek (64 fő), 20%-a szlovák anyanyelvűnek (67 fő) vallja magát. Szádmás községben 78% a magyar nemzetiségűek aránya (590 fő), de 81% jelölte a magyar anyanyelvet (612 fő); 20% vallotta magát szlovák nemzetiségűnek (150 fő), 17% pedig szlovák anyanyelvűnek (127 fő). Tornagörgő lakossága 80%-ban vallotta magát magyar nemzetiségűnek (814 fő), 87%-ban pedig magyar anyanyelvűnek (883 fő). A szlovák nemzetiséget jelölők száma 18% (184 fő), anyanyelvét 11%-uk jelölte szlováknak (111 fő).

6 A magyar nemzetiségű és/vagy anyanyelvű lakosság országos viszonylatban fogy, melynek okát szociológiai vizsgálatokkal lehetne pontosan alátámasztani (vö. Gyurgyík 2006; Fiala-Butora 2012, 144. p.).

7 A példák saját gyűjtésem élőnyelvi anyagából származnak.

8 <https://www.onkormanyzas.sk/2021-es-nepszamlalas-nemzetisegi-adatai>

3. A helynévgyűjtés eredményei⁹

3.1. Helynévgyűjtési eredmények Körtvélyesen

Körtvélyes adatbázisa összesen 1251 rekordot¹⁰ tartalmaz, ami a település teljeskörű helynévállományát fedi le. Az adatbázis alapján írtam meg a község helynévszótárát, ami összesen 642 szócikkből áll,¹¹ melyből 265 utaló szócikk (tehát 377 a megnevezett objektum, táblanév¹²). Az alapján a település adatsűrűsége¹³ 38,26 adat/km,² objektumsűrűsége¹⁴ pedig 22,47 objektum/km².

A teljes helynévállomány részét képezik korábbi gyűjtések adatai is: Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtéséből (Pesty 1864/48) 16 adat, Dely Nóra 1995-ös szakdolgozatából 222 adat, Pogány Nóra 2006-ban végzett gyűjtéséből (Pogány 2007) pedig 246 adat került be a korpuszba. A 2023-ban végzett saját élőnyelvi kutatásom során 271 megnevezett objektum 397 nevét sikerült összegyűjteni.

Az élőnyelvi gyűjtésből és írott forrásokból származó szlovák (és helyenként cseh) helynevek 108 objektumot jelölnek, 132 standardizált névvel, összesen 233 rekord. A külterület földrajzi adottságai miatt külön vizsgáltam a barlangokat, szakadékokat, lyukakat, amikből a szlovák névállományban 12 táblanév és 16 standard név van – tehát 12 objektumot 16 név jelöl.

A település helyneveiről egy online elérhető térképet szerkesztettem a MyMaps program segítségével,¹⁵ amit az alábbi ábrán szemléltetek. A térkép a meglehetősen nagy adatmennyiség miatt a teljes helynévállományt nem tartalmazza (egyik településen sem).¹⁶ A belterületen 38 jelölőt helyeztem el, ami alatt 75 megnevezés található, míg a külterületen 222 jelölő található összesen 326 névvel.

9 A települések helynévszótára az alábbi linken érhető el: https://drive.google.com/file/d/1h_JK3UCcPjIbHUqOL1AMF8yUANKzh8hR/view?usp=sharing

10 Az adatbázis sorainak száma (az összes forrásból származó összes adat).

11 Ezek a standardizált nevek (egy terület összes névváltozata).

12 Egy területre vonatkozóan a standardizált nevekből egyet választunk ki.

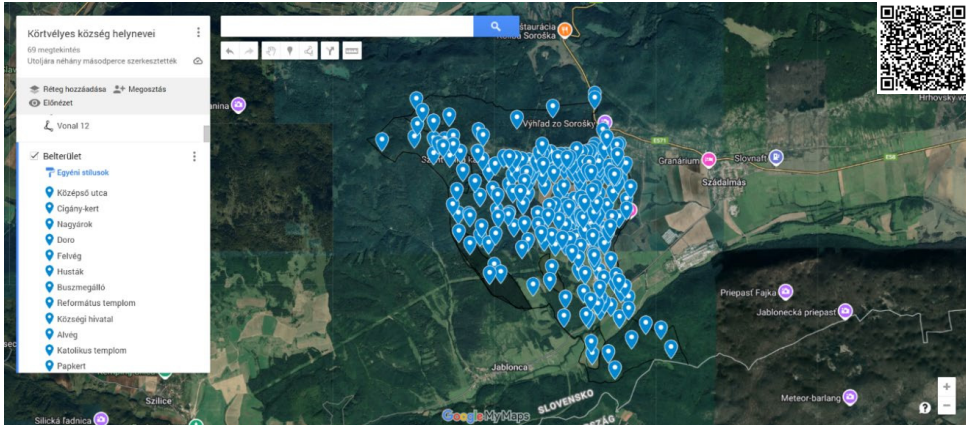
13 A nevek számának és a település területének a hányadosa.

14 Az objektumok számának és a település területének a hányadosa.

15 https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1y5vEoF3_FmmZp7Z7v7f1lwnH96paKho&usp=sharing, vagy a képen található QR-kóddal beolvasható.

16 A válogatás a kutató szubjektív megítélése alapján történt: elsősorban a legtöbbek által ismert nevek kerültek fel, a nagyobb kiterjedésű vagy jelentőségű területek nevei, majd fokozatosan a kisebb területek nevei, amíg áttekinthető volt a térkép.

2. ábra. Körtvélyes község helynevei térképes jelölőkkel a MyMaps alkalmazásban

Forrás: képernyőfelvétel a MyMaps alkalmazásról

3.2. Helynévgyűjtési eredmények Szádalmáson

Szádalmás község helynévgyűjtésének eredménye 1374 rekord, 921 név (standard nevek) és 520 megnevezett objektum (táblanév), ez a szótárban 401 utaló szócikket jelöl. Ezen adatok alapján a település adatsűrűsége 37,65 adat/km², objektumsűrűsége pedig 21,26 objektum/km².

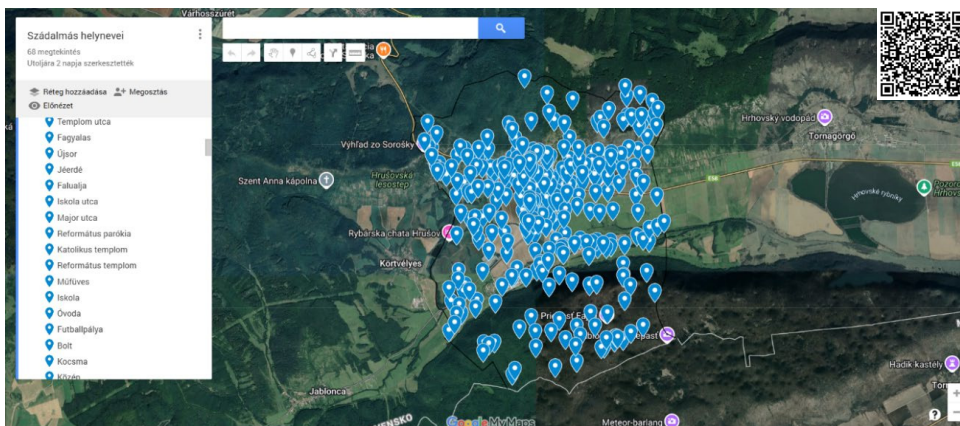
Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtésében (Pesty 1864/48) 19 adat, Szabó Tünde 2014-es és 2015-ös munkáiban (Szabóová 2014; Szabó 2015) összesen 189 helynév-adat, Németh Zsuzsanna monográfiájában (2006, 51. p.) pedig 112 Szádalmásra vonatkozó adat található. Saját, 2024-ben végzett élőnyelvi kutatásom során 551 nevet jegyeztem le, amik 345 objektumot jelölnek.

Az élőnyelvi gyűjtésből és írott forrásokból összesen 213 szlovák (és helyenként cseh) nyelvű rekordot jegyeztem le, ami 161 névre, illetve 132 denotátumra vonatkozik. A külterület földrajzi adottságainak köszönhetően barlangokból, szakadékokból, lyukakból a szlovák névállományban 80-at találunk, 103 névvel jelölve.

A település helyneveiről itt is készítettem egy online elérhető térképet¹⁷ a MyMaps program segítségével, amit az alábbi ábrán láthatunk. A belterületen 158 nevet találunk, ami 74 objektumot jelöl, a külterületen pedig 459 név 275 területet fed le.

17 <https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1Vy4mlt4DjC1365ZklZqJSf2t98FvOvQ&usp=sharing>, vagy a képen található QR-kóddal beolvasható.

3. ábra. Szádalmás község helynevei térképes jelölőkkel a MyMaps alkalmazásban

Forrás: képernyőfelvétel a MyMaps alkalmazásról

3.3. Helynévgyűjtési eredmények Tornagörgőn

Tornagörgő község helynévgyűjtéséből 1379 rekord, 1048 név (standard nevek) és 643 megnevezett objektum (táblanév) származik (a szótárban 404 utaló szócikk olvasható). A település adatsűrűsége 29,05 adat/km², objektumsűrűsége 17,82 objektum/km².

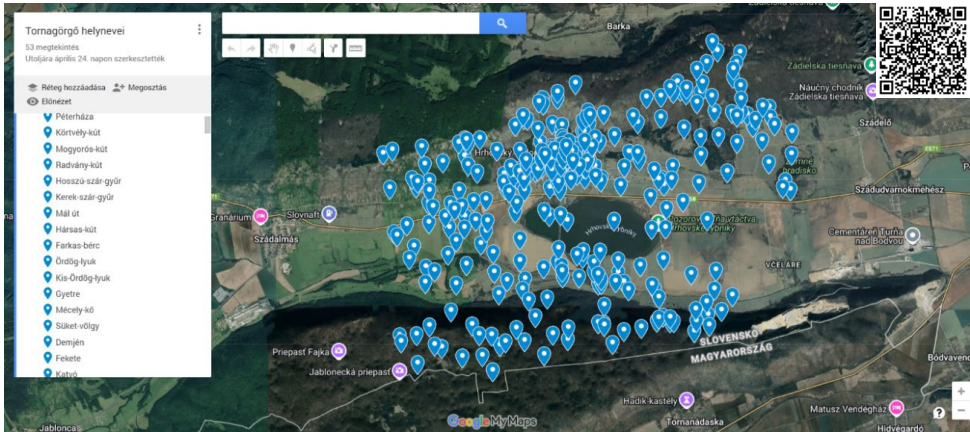
Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtéséből (Pesty 1864/48) 10 adat, Rémiás 2004-es könyvéből pedig 77 adat szerepel Tornagörgő kapcsán. A 2024-ben végzett kutatásom során 605 nevet gyűjtöttem össze, amik 380 denotátumra vonatkoznak.

Az élőnyelvi gyűjtésből és írott forrásokból összesen 264 szlovák (és helyenként cseh) nyelvű rekord származik, amiből 207 név 164 objektumot jelöl. A külterület földrajzi adottságainak köszönhetően a barlangokból, szakadékokból, lyukakból a szlovák névállományban 98-at találunk, 119 névvel jelölve.

A település helyneveiről itt is készítettem egy online elérhető térképet¹⁸ a MyMaps program segítségével. A belterületen 209 név 108 objektumot jelöl, míg a külterületen 366 megnevezés 243 területet fed le.

18 https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1hzdk47Bx17_6siSMSSeEyE7e1bl_HNI&usp=sharing, vagy a képen található QR-kóddal beolvasható.

4. ábra. Tornagörgő község helynevei térképes jelölőkkel a MyMaps alkalmazásban

Forrás: képernyőfelvétel a MyMaps alkalmazásról

4. A helynévismereti eredmények összegzése

4.1. Az elemzés keretei

A helynév-szociológiai elemzések a funkcionális nyelvészetnek arra a szempontjára építkeznek, hogy a nyelvhasználatot (így a névhasználatot is) annak természetes közegében vizsgáljuk, a „helynevekhez tartozó szociális vagy kulturális jelentések megfejtéséhez az azokat használó közösségek megismerésén keresztül vezet az út”. (Szilágyi-Varga 2024, 8. p.)

A kutatás során helynévként tekintettem minden olyan elemre, amelyet az adatközlő hely(ek) megnevezésére, jelölésére használt (vö. Pásztor 2013, 135. p.). Egy-egy leíró jellegű (pl. *Kis buszmegálló*, *Katolikus tér*) vagy földrajzi köznévi alapú (pl. *Templom*, *Patak*) szó tulajdonnévi státuszát a helyi névhasználati szokások alapján határoztam meg. Ebben főképp az segített, hogy az adott hely(név) lokalizációs funkciója érvényesül-e a kommunikáció során.

A helynév-szociológiai elemzéskor a hangalaki változatokat (pl. *Tapolca* ~ *Tapóca*) nem tekintettem különálló adatnak, viszont a morfémani eltéréseket (pl. *Bodos* ~ *Bodosd*) igen. Azokat a szlovák nyelvű vagy szlovák nyelvből származó változatokat, amiket az adatközlők használtak (pl. *Obec*, *Zajko*, *Jéerdé*), szintén a lista elemeiként tartom számon, míg a fordítással létrejött szlovák nyelvű helynévpárokat külön elemeztem (pl. *Alsó-hegy* ~ *Dolný vrch*, *Nagy-Kerges* ~ *Veľká Bystrá*).

Az interjúalanyok helynévismeretét Zsolnai alapján (1967, 193. p.) három kategóriába osztottam: aktív, passzív és negatív névismeret. Aktív névismeret esetén a helynevet az illető lokalizálni is tudja, tehát a denotátum elhelyezkedését ismeri. A passzív névis-

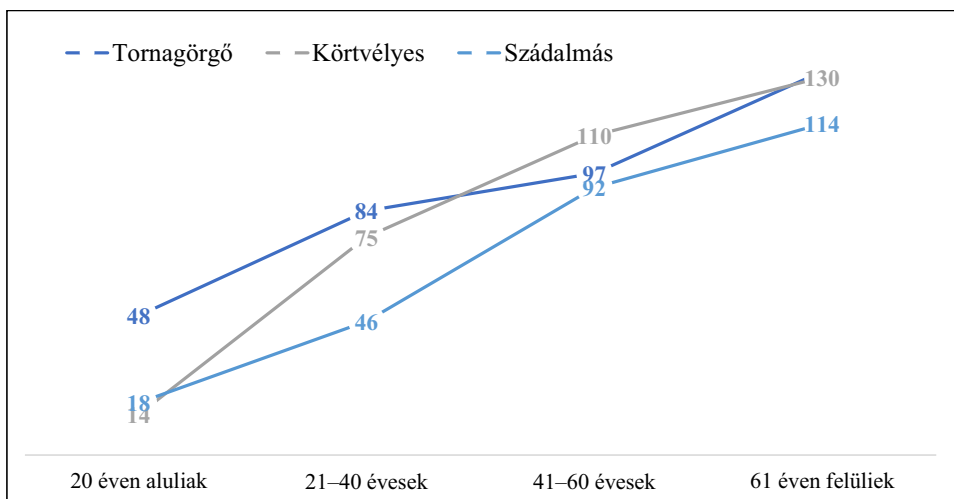
meret ezzel szemben azt jelenti, hogy az adatközlő csak hallásból ismeri a megnevezést, pontos lokalizációja a jelölt területnek bizonytalan, pontatlan vagy nem ismert. Negatív névismeretről akkor beszélünk, ha az egyén nem is hallotta az adott toponimát. A vizsgálat során helynévismeret alatt az aktív és a passzív névismeret összességét értem. A fejezetben *Körtvélyes*, *Szádalmás* és *Tornagörgő* lakosságának névismereti vizsgálatából származó eredményeket összegzem, az általánosításokból vonok le következtetéseket.

4.2. A komparatív elemzés néhány aspektusa

4.2.1. Az életkor és a helynévismeret kapcsolata

A kutatás eredményeiből láthatjuk, hogy az életkor alapvetően meghatározza a helynévismeretet, hiszen a kor előrehaladtával az egyének élettere kiszélesedik, ennek köszönhetően fokozatosan újabb helyneveket sajátítanak el. Az 1. diagramon a három mintavételi csoport eredményeit összevetve láthatjuk, korosztályos kategóriánként. Fontos megjegyezni, hogy a diagramon számadatokat láthatunk, tehát hogy az adott korcsoport átlagosan hány darab helynevet ismer. Zöld színnel a *körtvélyesi*, lila színnel a *szádalmási*, kék színnel pedig a *tornagörgői* eredmények láthatók.

1. diagram. A három település mintavételi csoportjának átlagos helynévismerete korosztályonként

A 20 éven aluliak *Körtvélyesen* átlagosan 14 helynév, *Szádalmáson* átlagosan 18 helynév, *Tornagörgőn* átlagosan 48 helynév birtokában vannak. A *tornagörgői* szám

kiemelkedően magas a többihez képest, ami annak tudható be, hogy az itt élő gyerekeknek aktívabb kapcsolatuk van a külterülettel, többet járják a határt. Ez annak köszönhető, hogy a településen többször szerveznek kisebb túrákat az ismertebb helyekhez (pl. *Oltár-lyuk*, *Kerek-szár-gyűr*, *Paklan*). Ezekhez a helyekhez népmondák is kötődnek, így a gyerekek könnyebben megjegyezhetik őket. A helyi alsó tagozattal rendelkező alapsiskolában és az óvodában is a tanárok nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a diákoknak legyenek regionális ismereteik.

A 2. korosztály (21–40 évesek) képviselői *Körtvélyesen* átlagosan 75 helynevet, *Szádalmáson* átlagosan 46 helynevet, *Tornagörgőn* átlagosan 84 helynevet ismernek, tehát minden településen gyarapodást figyelhetünk meg. Ez az élettér terjeszkedésével arányos mértékű növekedés, amiben közrejátszik a szociális kapcsolatok bővülése is, a határban történő önálló mozgás gyakorisága. Legnagyobb ugrást *Körtvélyesen* figyelhetünk meg. Ennek két oka lehet: az egyik, hogy a neveket a legfiatalabbak már nem veszik át az idősebbektől, a másik pedig az, hogy még nem történt meg az átadás. A valódi okra egy valóságos idő-vizsgálat adhat majd választ. *Szádalmáson* viszont azt láthatjuk, hogy a többi településhez képest a 2. korcsoport átlagosan meglehetősen kis számú névkincs birtokában van. Itt a nagyobb ugrás a 2. és 3. korosztály névismerete között van, tehát vélhetően egy generációval korábban megtörtént a helynevek nagyobb lemorzsolódása. Ez minden bizonnyal a megváltozott életmódnak köszönhető, hiszen a községben a 2000-es évek elejétől nem gazdálkodnak az emberek a külterületen.

A 3. generációs csoport (41–60 évesek) átlagos névkészlete a településeken meglehetősen kiegyensúlyozott. *Körtvélyesen* átlagosan 110, *Szádalmáson* átlagosan 92, *Tornagörgőn* átlagosan 97 helynév része az ismert névkincsnek. A legmagasabb névismereti átlagot *Körtvélyesen* láthatjuk, ami vélhetően annak köszönhető, hogy a lakosok ebben a korban gyümölcsösökkel, szőlőkkel foglalkoznak, amiknek megnevezései a *körtvélyesi* helynévállományban nagy számban vannak jelen.

A 61 éven felüliek minden településen átlagosan a legtöbb helynevet ismerik: *Körtvélyesen* 130-at, *Szádalmáson* 114-et, *Tornagörgőn* pedig 132-t. Ez a jelenség nem egyedi, korábbi kutatások eredményeivel párhuzamba vonható. A legidősebbek még az egyes területek aprólékosabb megnevezéseit is ismerik, valamint olyan helyek neveit, amik jelenleg már nincsenek használatban. A korosztályt képviselő adatközlők helynévismerete kétféle tendenciát mutatott: vagy még mindig részletesen, pontosan ismerik a helynévállományt és a helyek lokalizációját, vagy már inkább csak emlék számukra egy-egy név, amit akár évtizedek óta nem is használtak. Az előző korcsoporthoz képest itt nagyobb gyarapodást a *tornagörgői* lakosságnál figyelhetünk meg, aminek minden bizonnyal itt is gazdasági, társadalmi-politikai okai vannak.

4.2.2. A nyelven kívüli tényezők hatása a névismeretre

Bár az 1. diagramról az olvasható le, hogy minden településen korcsoportonként általános bővülést láthatunk a helynévkincsben, ez a tény egyénekre lebontva már nem érvényesül. Ennek oka leginkább az életmódban kereshető, gyakran a tér érzékelésére és szemléletére ható tényezők bírnak a legnagyobb befolyással, ezek pedig az életkoron kívül a foglalkozás, a szabadidős tevékenység, a lakóhely és a területbirtoklás. Ezen kívül a településen eltöltött idő is nyomot hagy a helynévismereten, ami leginkább a születési hely és a mobilitás kérdése. Maga az interjú helyzet szintén befolyásolhatja az adatközlő aktuális névismeretét: lehet stresszfaktor egy ilyen szituáció, amin leginkább csak túl szeretnének lenni. A további vizsgálatokban érdemes lehet a névhasználon kívüli okokra is kiterjeszteni a vizsgálatot, jelen kutatás során ugyanis felmerült a kérdés, hogy egy adott objektum elhelyezkedése (közelsége, távolsága a belterülethez képest) milyen mértékben hat a helynév ismeretére.

Kutatásomban nemcsak tősgyökeres, de a településre az életük valamely szakaszában beköltöző adatközlőkkel is beszéltem, sőt olyanokat szintén bevontam a vizsgálatba, akik bár helyi születésűek, több éve nem élnek a faluban. Az eredmények azt mutatják, hogy ezek a tényezők pozitív és negatív hatással egyaránt bírhatnak – mindez attól függ, hogy milyen egyéb szociológiai faktorról társul. *Tornagörgőn* az elemzésbe bevont család idősebb fiúgyermeké tíz éve nem él a településen, de mivel azelőtt aktív kapcsolata, személyes tapasztalata volt a határral, élénken élnek benne az emlékek, így korosztályához képest átlagos helynévismerettel bír. Egy másik *tornagörgői* adatközlő példáján azt láthatjuk, hogy bár csak nyolc éve költözött a faluba, foglalkozása és érdeklődési köre egyaránt a külterületre irányul, ezért jól ismeri a község helynévkincsét. Ezzel szemben *Körtvélyesen* a 45 éves nő hiába helyi születésű, gyenge helynévismerettel rendelkezik, pedig az erdőre is járt dolgozni. Ez annak tudható be, hogy nem érdeklődik a helynevek iránt, a külterületi toponimákat szinte egyáltalán nem használja. Összegzőként elmondhatjuk, hogy az érdeklődésnek van a legnagyobb szerepe az egyéni helynévismeretben.

5. Összefoglaló

A helynevek gyűjtése azért fontos értékmentő feladat, mert a táji és gazdasági változások miatt a névkészletünknek ez a része egyre jobban elvész, kikopik a használatból, holott a helynevek értékes információkat hordoznak nemcsak az egyes területek jellegéről, hanem a hely történetéről, sőt a névadókról is. Szlovákiai magyar kisebbségi helyzetben ez az értékmentő funkció felerősödik, hiszen az országban a Geodéziai és Kartográfiai Intézet feladata a helynevek összegyűjtése – az uniós jogszabályokkal ellentétben viszont a helynévállomány kizárólag szlovák nyelven van rögzítve, gyakran a kisebbségi

helynevek különböző eljárásokkal történő fordításával. A kétnyelvű helynévgyűjtések tehát hiánypótlók, hiszen nemcsak a magyar helynévállomány összegyűjtését célozzák meg, az ezekhez rendelt szlovák nyelvű helynévpárokat ugyancsak felgyűjtik.

De mégis mi motiválja a kutatókat, érdeklődőket, hogy összegyűjtsék egy kisebb-nagyobb régió helynévállományát? Erre több választ megfogalmazhatunk. Egyrészt az összegyűjtött és standardizált nevek megkönnyítik a kommunikációt, a tájékozódást, de elősegíthetik a gazdasági fejlődést is. Emellett a különböző névváltozatok lejegyzése nyelvi és kulturális értékmegőrzésként szintén felfogható. A helynevek magukban hordozzák a névadó és névhasználó nép (és annak nyelvének) jelenét és múltját, emellett a környezeti változásokról is számot adnak. Előfordul, hogy egy-egy határnévben egy elpusztult település neve élhet tovább. A jelenben való használatuk fontos identitásjelző, -erősítő és -megőrző szereppel bír (vö. Krško 2014, 8. p.).

Kutatásom célja volt, hogy összegyűjtsem a települések teljes körű (írott és szóbeli, történeti és élőnyelvi, magyar és más nyelvű) helynévkincsét, valamint vizsgáltam a lakosság helynévismeretét különböző szempontok alapján.

A kutatás elméleti kereteként a funkcionális nyelvszemléletet határoztam meg: a helynév ez alapján összetett jelentésszerkezettel rendelkezik, emellett társadalmi megvalósulásában érdemes a leginkább vizsgálni. A települések nyelvi helyzetét tekintve az itt élő közösség szlovák–magyar kétnyelvűnek mondható. A magyar nyelvhasználatban észrevehetők a szlovák nyelvből származó kontaktusjelenségek, valamint a lakosok rendelkeznek azzal a nyelvi kompetenciával, hogy tudják, milyen beszédhelyzetben szükséges a magyar, s milyenben a szlovák nyelvet használni (vö. Lanstyák 2000, 140–141. p.). A gyermekkorban elsajátított magyar anyanyelvváltozatra továbbá jellemző még a keleti palóc nyelvjárási elemek használata (I. Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009, 150–151. p.). Mindkét nyelvhasználati sajátosság észrevehető a helynévhasználatban is.

A helynévgyűjtés módszertanát a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott kutatóprogram, a Magyar Nemzeti Helynévtár Program által kidolgozott keretek határozzák meg. (E. Nagy–Szilágyi-Varga–Kis 2022) A teljes körű helynévállomány összegyűjtése két fő lépésből áll: a történeti adatfeltárásból és az élőnyelvi adatgyűjtésből. Az általam áttekintett diakrón és írott anyagok között voltak a katonai felmérések térképei, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának releváns térképei, birtokvázlatok, kataszteri térképek, turistatérképek, helységnévtárak, levéltári anyagok, az eredeti Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés, a Szlovák Tudományos Akadémia által gyűjtött helynévanyagok, korábbi élőnyelvi gyűjtések anyagai, településmonográfiák, egyéb vonatkozó szak- és szépirodalmak. A szinkrón helynévkincset félig strukturált interjúk segítségével gyűjtöttem össze a terepmunka során, a munkának ebben a fázisában a helyneveket legjobban ismerő személyekkel, az ún. névmesterekkel beszélgettem. Az így összegyűjtött diakrón és szinkrón, szlovák és magyar nyelvű helynévállományt adatbázisba rögzítettem, aminek

alapján helynévszótárat és online térképet készítettem (ez a munkában link és QR-kód segítségével is elérhető).

A helynév-szociológiai vizsgálat során a helynévismeret alatt az elemzés során az aktív és passzív névismeret összességét értem (vö. Zsolnai 1967, 193. p.). A tanulmányban kitértem a névismeretet befolyásoló nyelven kívüli tényezők (életkor, nem, lakóhely, születési hely, foglalkozás, szabadidős tevékenység) hatásainak összefoglalására. A helynévismereti vizsgálat módszertani alapját Gyórfy monográfiája adja (2018), valamint saját korábbi tapasztalataimra is támaszkodtam. A három település lakosságának névismereti elemzését összevetve néhány következtetést vonhatunk le. Az egyik, hogy a nyelven kívüli tényezők közül az életkor, a foglalkozás, de főképp az érdeklődés játszik szerepet a névelsajátításban és névhasználatban, ennek van a legkiemelkedőbb hatása a névismeretre. Emellett fontos feltárni az adatközlők szociometriai hálóját is, hiszen sok esetben a szűkebb társadalmi közeg, a család az, aminek az egyén köszönheti saját érdeklődését a hely és a helynevek iránt. Összességében elmondhatjuk, hogy sosem egy tényező az, ami a helynevek ismeretét és használatát befolyásolja, mindig a változók komplexitása adja meg, hogy a vizsgálat során milyen lesz az épp akkor aktuális eredmény (vö. Szilágyi-Varga 2024, 217. p.). Érdekes megfigyelés még továbbá, hogy a lakosok általában tulajdonjog és használat alapján szemlélik a település határait, nem a kataszteri/közigazgatási határok mentén. A magyardomináns kétnyelvű közösségekről elmondható, hogy a mesterségesen létrehozott szlovák nyelvű helynévpárokat kevesen ismerik, azok a spontán beszédhelyzetekben alig vannak használatban. Ezzel szemben a kontaktusjelenségeknek köszönhetően bekerült szlovák nyelvű adatok a lakosok nyelv- és névhasználatában természetes módon vannak jelen.

A táji változásokat a helynevek is magukon hordozhatják. Az általam vizsgált falvak határában a 20. században jellemző volt, hogy minden lehetséges földterületből szántóföldet akartak csinálni, ezért több gyümölcsöst, fás területet kiirtottak (lásd *Irtvány*, *Nyíres*, *Nyárjas* stb. helynevek). Azóta azonban az emberek életmódja megváltozott: míg abban az időben minden család gazdálkodott, mostanra ez a munka visszaszorult, aminek hatására a helynevek használata indokolatlanná vált. Sok terület elgazosodott, az erdei utak járhatatlanná váltak, a források eltűntek – legtöbbjük nevét már csak egy-egy emlékezet őrzi (vö. Vörös 2004, 271–272. p.). Objektív tényezőként hathat a névismeretre még a település területének mérete vagy akár a denotátumok elhelyezkedése a külterületen (vö. E. Nagy 2021, 59., 176. p.).

Ebből az elemzésből ugyancsak látszik, hogy egy település vagy névközösség helynévállománya változékony, és sajnos egyre több név kopik ki a névkincsből, a közös helynévismeret szintje pedig meglehetősen alacsony. Ezért lenne fontos minél szélesebb körben ismertté tenni a helynévgyűjtések eredményeit. Úgy vélem, hogy a nevek standardizálásával, egységesítésével, ismeretterjesztő programok, előadások segítségével ezen az arányon javítani lehetne. Az ilyen jellegű munkák a kulturális örökség megőrzésére

irányulnak, hiszen a társadalmi-politikai viszonyok átalakulásával a helyneveknek nemcsak a lokalizációs, a kommunikációs funkciója is elvész, ezzel a használatból kikopnak.

Az összegyűjtött helynévállomány kimeneti termékei benyújthatók az érintett települések községi hivatalaiba, hogy a nagyobb jelentőségű objektumok megnevezései irányjelzéssel együtt esetleg kihelyezésre kerülhessenek. Szlovákiai magyar kétnyelvű községekben végzett helynév-szociológiai vizsgálatoknak eddig nem volt széleskörű, több szempontot is érintő szakirodalma, ezért a kutatás ebből a szempontból úttörő, iránymutató jellegű lehet. A módszertanban újdonság, hogy nemcsak olyanokkal készítettem interjút, akik nem tősgyökeres lakosok (tehát később költöztek a településre), hanem olyanokkal is, akik bár helyi születésűek, de valamilyen oknál fogva több éve elköltöztek. A vizsgálathoz készült interjúk és mentális térképek még több szempontból elemezhetők, pl. identitásvizsgálat, diskurzuselemzés, dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálatok, kognitív nyelvészeti elemzések (pl. gyermeki tulajdonnév-elsajátítás), térszemlélet; a helynévanyag elemeit pedig nyelvészeti és transzlatológiai vizsgálatoknak lehet alávetni. A további kutatások során érdemes még szélesebb látókörbe helyezni a névismereti elemzéseket, hiszen „objektum, név és használó együttes vizsgálata adhat csak feleletet arra, miért ismerik az egyik nevet jobban a másikkal, egyáltalán arra, mitől függ egy név élettartama”. (Zsolnai 1967, 199. p.) A névismeret, névhasználat és névvalasztás mélyebb megértéséhez történész, szociológus és politológus, jogász, közgazdász és néprajzos kutatók összefogása lenne szükséges, ez hozhatna igazán áttörő és átfogó eredményeket.

Irodalom

- Ainiála, Terhi–Östman, Jan-Ola 2017. *Socio-onomastics. The pragmatics of names*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishink Company. https://books.google.sk/books?id=2fkmmdwaaqbaj&pg=pa1&hl=sk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=true
- Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- Babbie, Earl 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bauko János 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Cséfalvai Zoltán 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csobády Csilla 2020a. Jablonca község helyneveinek vizsgálata. In Presinszky Károly–Vargová, Zuzana (szerk.): *Utak a tudományhoz IX*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 9–18. p.
- Csobády Csilla 2020b. *Jablonca község helyneveinek vizsgálata*. Bc-munka. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Kézirat.

- Csobády Csilla 2023. Helynév-szociológiai vizsgálatok Jablonca községben. *Névtani Értesítő* 45, 41–52. p.
- Csobády Csilla 2024. Kisebbségi helynévhasználat szlovák–magyar kétnyelvű környezetben a Rozsnyói járás választott településein. In Bauko János–Presinszky Károly (szerk.): *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Dely Nóra 1995. *Körtvélyes földrajzi nevei*. Nitra, Vysoká škola pedagogická. Kézirat.
- Erdődi Csobády Csilla 2025. *Helynév-szociológiai vizsgálatok szlovák–magyar kétnyelvű környezetben és oktatásban való alkalmazásuk*. Disszertációs munka. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara. Kézirat.
- Fiala-Butora János 2012. A magyar nyelv jogi helyzete Szlovákiában. In Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Lucidus Kiadó, 144–171. p.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Győrffy Erzsébet 2015. A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról. *Névtani Értesítő* 37, 99–117. p.
- Győrffy Erzsébet 2017. Helynév és identitás. *Névtani Értesítő* 39, 41–53. p.
- Győrffy Erzsébet 2018. *Helynév-szociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Gyurgyik László 2006. A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Összefoglaló jelentés (1989–2004). A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. Magyarok Szlovákiában 1*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Helleland, Botolv 2012. Place names and identities. In Helleland, Botolv–Ore, Christian–Emil–Wikstrøm, Solveig (eds.): *Names and identities. Oslo Studies in Language* 4(2). 95–116. p.
- Hoffmann István 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann István 2012. A funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar nyelvjárások* 50, 9–26. p.
- Hoffmann István 2014. Név és jelentés. In Bauko János–Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitra–Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Magyar Szemiotikai Társaság, 5–21. p.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Krško, Jaromír 2014. *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica, Belianum. Vysokoškolská učebnica. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta.
- Krško, Jaromír 2016. *Všebecnolingvistické aspekty onymie (Z problematiky onymického komunikačného registra)*. Banská Bystrica, Belianum.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2011. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In Szabómihály Gizella–Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. VII. kötet. Nyelv*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 319–354. p.

- Majtán, Milan 1980. Spoločenské fungovanie toponyma. In Majtán, Milan (ed.): *Zborník materiálov zo VII. Slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976)*. Bratislava, Veda, 43–49. p.
- Mazurka Károly 2008. *Szuhogyi palóc tájszótár*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Tinta Könyvkiadó, 13–16. p.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara.
- E. Nagy Katalin 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- E. Nagy Katalin–Szilágyi-Varga Zsuzsa–Kis Tamás 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Németh Zsuzsanna 2006. *Szádalmás a történelem forgatagában*. Szádalmás, Obecný úrad Jablonov n/T. Szádalmás Községi Hivatala.
- Pásztor Éva 2013. Az élőnyelvi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9, 127–138. p.
- Pesty 1864/48 = *Pesty Frigyes helynévtára*. 48. *Torna vármegye*. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fol. Hung. 1114/48. (Szövegkiadás: Pesty Frigyes: *Helynévtár (1864)*. In Rémiás Tibor (szerk.): *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében*. Bódvaszilas–Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002, 267–315. p.
- Póczos Rita 2008. Többnevűség egy mai helynévrendszerben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 179–207. p.
- Pogány Nóra 2007. *Körtvélyes község földrajzi nevei. Zemepisné názvy obce Hrušov*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa. Kézirat.
- Rási Szilvia 2018. Amikor 'mësszólál' a keleti palóc. *Katedra*, 26. évf. 3. sz. 22–23. p.
- Rémiás Tibor (szerk.) 2004. *Tornagörgő kismonográfiája. Malá monografia obce Hrhov*. Tornagörgő, Tornagörgő Község Önkormányzata–Obec Hrhov.
- Reszegi Katalin 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Šmilauer, Vladimír 1963. *Úvod do toponomastiky (Nauky o vlastních jménech zeměpisných)*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Szabó Tünde 2015. Szádalmás helyneveinek vizsgálata. In Novák Anikó (szerk.): *Párhuzamok vonzásában. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2015. évi PhD-konferenciájának tanulmányaiból*. Pécs, 2015. március 7. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Szabóová Tünde 2014. *A lokális térhasználat megnyilvánulásai Szádalmáson*. Debrecen, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék. Szakdolgozat. Kézirat.
- Szilágyi-Varga Zsuzsa 2024. *Helynév-szociológiai vizsgálatok a Partiumban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. A tulajdonnév jelentése. In Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar névtudományi konferencia előadásai*. Budapest, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 30–41. p.
- Vörös Ottó 2004. A nyelvvesztés fokozatai egyének és kisközösségek névhasználatában. In P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 270–276. p.

Weinreich, Uriel 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems.* Paris, The Hague, Mouton Publishers.

Zsolnai József 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*, 91, 191–198. p.

CSILLA ERDŐDI CSOBÁDY

PLACE NAMES AND THEIR FUNCTIONING IN A MINORITY SOCIETY

This study summarizes my results in toponymic collection to date and draws general conclusions from the sociolinguistic investigations of place names (toponym-sociology). The objective of the research was to collect the place names of selected Slovak–Hungarian bilingual settlements and to examine the toponymic knowledge of the local population. The research sites—Körtvélyes (Hrušov), Szádalmás (Jablonov nad Turňou), and Tornagörgő (Hrhov)—are located in the Rožňava District along the Slovak–Hungarian border. The output of the collection for each settlement consists of a database, a dictionary of place names, and an online map. The dictionary includes the comprehensive toponymic stock of each village, compiled through historical archival research and fieldwork. For the sociolinguistic analysis, semi-structured interviews were conducted with 5–10% of the population. The sample was selected using quota sampling based on age and gender. The analysis of name usage and knowledge was carried out according to various criteria, focusing on the influence of both linguistic and extra-linguistic factors.

KERESZTES CSABA

Adalékok az Erdély története könyv keletkezéséhez és utóéletéhez

CSABA KERESZTES

Contributions to the Genesis and Aftermath of the Book History of Transylvania

Keywords: Hungarian–Romanian relations; diplomacy; Nicolae Ceaușescu; reception of the work in Romania; the book’s resonance in Hungary

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.05>

„A régi román–magyar ellentéteket az utóbbi időben elmérgesítették a történészek vitái, a magyarok nehezen fogadják el, hogy Ceaușescu,¹ akit elragad a grandiozitás mániája, »újraíratja« a történelmet, beleértve az ókort is.”²

E kiragadott mondat 1984-ben a francia *Le Monde* napilapban jelent meg, a román és magyar nézeteltérésekről, valamint a magyar belpolitikai helyzetről adott meglepően alapos korrekt és jó helyi ismeretekről tanúbizonyságot adó cikkben.

Pedig az igazi történeti „vita” – vagy jobban mondva: történelemértelmezési keretbe ágyazott diplomáciai feszültség – csak két és fél évvel később robban ki, a Köpeczi Béla³ vezetésével összeállított *Erdély története* című háromkötetes munka⁴ megjelentetésével.

-
- 1 Nicolae Ceaușescu (1918–1989), román kommunista politikus. A Román Kommunista Párt főtitkára (1965–1989), a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának elnöke (1967–1989), Románia elnöke (1974–1989).
 - 2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) MNL OL XIX-I-9-b Az államigazgatás felsőbb szervei, Kultúra, Művelődési Minisztérium, Köpeczi Béla miniszter (a továbbiakban: XIX-I-9-b), 5. tétel-II. rész-sz. n.-1984. Jan Krause háromrészes, 1984. június 26–28–29-én megjelent cikkének magyar fordítása (fordította: Csóregyh László).
 - 3 Köpeczi Béla (1921–2010), művelődés- és irodalomtörténész, kommunista politikus. 1982 és 1988 között művelődési miniszter.
 - 4 *Erdély története. I–III.* Szerk. Köpeczi Béla et al. Budapest, 1986. A rövidített kiadás: *Erdély rövid története.* Szerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1990.

E negyven évvel ezelőtti könyvkiadás aktusa nemcsak a magyar–román kapcsolatokban volt vízválasztó korszakhatár, egyúttal valószínűleg máig ez számít legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó magyar történeti kiadványnak.

Már a megjelenés utáni hetektől kezdve a jelenkorig számos publicisztika értékelte-elemezte a művet és hatásait,⁵ konferenciá(ka)t, vitaesteket, ankétokat is szerveztek a mű bemutatására, tartalmának ismertetésére.⁶ Maga Köpeczi Béla a megírás, szerkesztés és a kiadás történetét 2006-ban foglalta írásba,⁷ amely tanulmány azonban a megjelenés körülményeire vonatkozóan meglehetősen szűkszavú, s inkább dokumentumközlésnek, három, egymással laza kapcsolatban álló jelentés és beszámoló közreadásának tekinthető. (Emellett említést érdemel a Köpeczivel egy korabeli periodikában megjelent francia nyelvű interjú is.)⁸

A kiadás körüli államközi összeütközés eseménytörténete viszonylag bő összefoglalást kapott a két ország kapcsolatait tárgyaló monográfiában.⁹ Ennek lényegi összefoglalása helytálló. (Az 1980-as évek közepén a történelemkutatás és publikálás egyfajta „pót” küzdőtér lett a nemzetközi kapcsolatokban. A pártvezetés belátta, hogy a korábbi álláspont, mely szerint nem szabad ártani az ott élőknek, a helyzet gyors romlásával tarthatatlanná vált. Tisztában voltak vele, hogy nem marad következmény nélkül egy ilyen volumenű munka megjelentetése, de ezen a „mellék-hadszíntéren” már fel merték vállalni a küzdelmet.) Átfogóbb bemutatást kívánna azonban a nemzetközi propaganda-hadjárat lefolyása, a belső politikai viták tartalma, valamint a könyv (s a kapcsolódó egyéb kiadványok) hatása, a dáko-román elmélet virulenciája változásainak leírása.

A főszerkesztést (is) végző Köpeczi azt is többször – mintegy elhárítóan – leszögezte, hogy a trilógiát nem miniszterként, hanem történészként jegyzi, és a történettudományi munkálatok már minisztersége előtt megkezdődtek.¹⁰ Ez igaz, ám a minisztérium szer-

5 Pl. E. Fehér Pál: Mítoszok ellen, a valóság nevében. *Élet és Irodalom*, 5. (1987) 10. p. vagy a legutóbbi időszak blogjellegű összefoglalása: Balogh Gábor: Ceaușescu harca egy könyv ellen – Az Erdély története-ügy és következményei, 2022. augusztus 18. (<https://www.30eveszabaddon.hu/ceausescu-harca-egy-konyv-ellen—az-erdely-tortenete-ugy-es-kovetkezmenyei> Letöltés ideje: 2025. július 21.)

6 Pl. a debreceni konferencia előadásait kötetben is kiadták: *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Szerk. Rácz István. Debrecen, 1988.

7 Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 1. (2006) 47–59. p.

8 L'interview accordée par M. Béla Köpeczi à propos de „l' Histoire de la Transylvanie” en trois volumes. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 29, (1987) 3–4. sz. 375–379. p.

9 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Budapest, 2007.

10 A jogutód minisztérium irattárosának jelen sorok szerzőjének tett kijelentése szerint Köpeczi Béla később kikérte az irattárból a szerkesztésre vonatkozó miniszteri titkársági anyagrészt.

vezeti egységei s az alá tartozó hivatalok segítették, információkkal látták el a kiadási és terjesztési tevékenységet. Emellett az ügyhöz kapcsolódóan nemcsak ismertebbnek számító kül- és belföldi személyiségek, hanem „átlagemberek” is a minisztériumot és a minisztert tisztelték meg bizalmukkal. Erősítette a jelenséget, hogy Köpeczi erdélyi (nagyenyedi) származású lévén, többen reménykedtek megértésében és közvetítésében.

Ez utóbbiak okán a művelődésügyi iratanyag elemzése pontosítja, bővíti és árnyaltabbá teszi ismereteinket. E tanulmány a mű keletkezésének és hatásának azon forrásanyagait tartalmazza, amelyek nagyobb részben a kulturális igazgatás, kisebb részben a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban: MSZMP) és szintén kis részben a Külügyminisztérium iratanyagán belül voltak fellelhetők. Nem törekedtem a diplomáciai tevékenység teljes feltárására, és nem tettem kísérletet a szerkesztés színhelyét jelentő korabeli MTA Történettudományi Intézetében keletkezett, az MTA levéltárában vagy éppen a kiadást végző Akadémiai Kiadó irattárában lévő iratok megismerésére. Mindezen okokból számítanak „adalékoknak” a most tanulmányba foglalt információk, és abból a szempontból is, hogy egy ilyen „bilaterális” jellegű témát csak a romániai forrásanyagok feltárásával lehet teljes mértékben feldolgozni és ismertetni.

A mű útja a kiadásig

Köpeczi Béla több esetben is összefoglalta a kiadás okait, a keletkezés körülményeit.

A könyv előszavában a tartománynak és régiójának is nevezett erdélyi országrész gazdasági-társadalmi-vallási-etnikai történetét vázolta fel röviden. „Erdély történetét megírni nem könnyű dolog” – fűzte hozzá mindehhez, s mintegy szabadkozva jelenti ki: sem a történeti kezdetekről, sem pedig a 20. századról nincs elégséges adat a megfelelő tartalmú feldolgozás elkészítéséhez. A különböző nemzetiségű történészek eltérő véleményei későbbi időpontú szintetizálásának szándékán túlmenően hitet tett a szocialista nemzetek kialakulásának szükségessége mellett. (Köpeczi 1986, 5. p.)

Még a megjelenés előtt, egy 1984-ben keletkezett, címzettet nem tartalmazó feljegyzésben röviden összegezte az előzményeket. „A munka a szigorú tudományosság szellemében készült és az adatokból kiindulva az adott történelmi korszak sajátosságainak megfelelően ismerteti az Erdélyben élő népek, tehát románok, magyarok, németek történetét gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális szempontból. [...] A bibliográfiában természetesen szó esik az eltérő nézetekről is. Bizonyos, hogy több kérdésben nem értünk egyet a román történészek felfogásával, bár igyekeztünk tekintetbe venni és mérlegelni nézeteiket. A munka a marxizmus szellemében készült, az osztályharcot állítja előtérbe, a nemzeti kérdéssel csak attól az időponttól foglalkozik, amikor a modern nemzet kialakulásának a folyamata elindult.” Ez utóbbiból következik, hogy e földrajzi egység történetét nem az etnikumok harcként kívánták bemutatni, hanem különböző

társadalmi erők küzdelmeként vagy konfliktusaként. Számított rá, hogy a megjelenés vitákat fog kiváltani, ezért szerette volna, ha a polémiát a „tudomány területén lehetne folytatni és nem a politikai nézeteltéréseket táplálnák”.¹¹

Később, 1987-ben bővebben nyilatkozott a kezdetekről: 1976-ban, az előkészítő munka során kiosztották a feladatokat és kialakították az alapkonceptiót. Első feladatként a kutatás akkori állása alapján kívántak olyan tudományos munkát letenni az asztalra, amely az ott élő népek történetét tárgyalja („Erdélyben három etnikum élt [...], a román, a szász és a magyar”), és e három etnikum történetíróinak munkáit szándékoztak feldolgozni. A második feladatként Erdélynek mint földrajzi és történeti entitásnak a történetére koncentráltak, beleértve az emberi lét ottani kontinuitását („Erdély története nem a honfoglalással kezdődik”). A harmadik feladat a komplexitás volt: társadalom-, gazdaság-, művelődés- és politikatörténet együttes alkalmazása, szintézissé gyúrása („az egyes kötetek vizsgálata alapján azt kell mondanunk, hogy ez a szintézisalkotás nem egyforma mértékben sikerült a különböző kötetekben, s hadd tegyem hozzá, hogy nemcsak az ismeretek hiánya miatt, hanem bizonyos szemléleti, módszertani kérdések miatt”). Negyedszer: Erdély történetét „Kelet-Közép-Európa” történetével összefüggésben kívánták vizsgálni. Interpretálni is kívánták a felhalmozott tudásanyagot, ellenben a vitákat csak a jegyzetanyagban „folytatjuk le”, írta, és ez esetben is csupán rendkívül szűkszavúan, a leglényegesebbre térve ki. (Ez utóbbit meg is indokolta: „vannak olyan kérdések, amelyekben nem értünk egyet, ilyen vagy olyan történeti irányzatnak a képviselőivel, akár magyarokról, akár nem magyarokról van szó.”) Leszögezte azt is, hogy „mi nem »hivatalos« történelmet írtunk, nem valamely politikai ideológia szolgálatában, hanem a tudományos igazság szolgálatában.” Kritikát kértek, vártak, felülemelkedve a „sovén-nacionalizmuson”. Ez az alapelem folyamatosan napirenden maradt. Hitet tett amellett is, hogy egyszer eljön az az idő, amikor „román, magyar és szász történetírók együtt fogják megírni Erdély történetét”.¹²

Nehezítette a helyzetet, hogy „szembenálló nézetek” alakultak ki, pl. arról, hogy a románok mikor érkeztek Erdélybe, s mikor kerültek túlsúlyba. Kezdetben a történetfonalat csak a trianoni szerződésig tervezték elvinni, ezen végül módosítottak, és „tömör szövegezésben” 1986-ig foglalták össze az Erdélyben lefolyt események sorát. (Köpeczi 2006, 48. p.)

A könyv megírásán túlmenően a kiadás is hosszadalmasra sikeredett. Köpeczi 1983 tavaszán rövid beszámolót adott az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának (a továbbiakban: AGP) a munkálatok állásáról, és a kéziratként már létező mű „nem

11 MNL OL XIX-I-9-b-1984. évi 3-4. tétel-sz. n.-1984.

12 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-697-1987.

történész szempontból” való átnézésére két lektort kért. Az AGP „politikai lektornak” Rajnai Sándort¹³ és Nagy Jánost¹⁴ jelölte ki.¹⁵

A lektori vélemények hónapokkal később mint előterjesztések kerültek az AGP elé. Ezek alapján a bizottság a munka további folytatása mellett döntött, hozzátéve: „a kötet átdolgozása után, a nyomdába adás előtt készüljön jelentés a Politikai Bizottság számára a fennmaradó problémákról”.¹⁶ A lektorok nemcsak maguk dolgoztak, a Külügyminisztérium (és a Külügyi Intézet) munkatársai is alaposan átolvasták a kéziratot, és oldal-számokkal jelezve vontak bírálathoz alá fejezetrészeket, mondatokat vagy éppen kifejezéseket. (Jelen sorok szerzőjének megjegyzése, hogy érdemes lenne összevetni a kéziratot a végül kiadott szöveggel.) A külügyi tisztviselők nagy nemzetközi visszhangot és jelentős román ellenlépéseket jeleztek előre, összességében véve azonban hasznosnak minősítették a könyv megjelentetését. Ezzel ellentétben Nagy János államtitkár nem feltételezte, hogy „a román reagálás ennyire vehemens lesz”, de a kéziratban sárga színnel saját kezűleg húzta át azokat a részeket, amelyek szerint „kihagyhatók, mivel feleslegesen mennek bele aktuális politikai és gazdasági kérdésekbe”. A másik lektor, Rajnai Sándor politikusi szemmel olvasta át a kéziratot, és annak „csak” a román történetírással polemizáló szakaszait kívánta eltávolítani, illetve átszerkeszteni. Észrevételeiben a „túlbizonyítás” elkerülésére, a „félreérthetőség” kiiktatására, a „megfogalmazások pontosságára” helyezte a hangsúlyt. Mindazonáltal ő is egyetértett a kiadással, melyet belpolitikai szempontból lényegesen pozitívabbnak vélt, szemben az esetlegesen jelentkező hátrányokkal.¹⁷

A fentiek már mutatták, hogy a kiadás elé inkább politikai, mint ideológiai vagy tudományos nehézségek tornyosulnak.

Köpeczi szerette volna az 1984. évi karácsonyi könyvvásárra megjelentetni a művet, 50 000 példányban.¹⁸ (Sajnos ezt az adatot nem tudtam megerősíteni, az illetékes Kiadói Főigazgatóság amúgy jól dokumentált nyilvántartásában ugyanis az *Erdély története* kötetre nem találtam engedélyezési bejegyzést.)

-
- 13 Rajnai (Reich) Sándor (1922–1994), diplomata, kommunista politikus. 1977 és 1982 között bukaresti nagykövet. Ezt követően az MSZMP KB tagja.
 - 14 Nagy János (1928–2018), kommunista politikus, diplomata. 1980 júniusától 1985 márciusáig a Külügyminisztérium államtitkára.
 - 15 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 407. óe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. május 3-i ülése.
 - 16 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. óe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. október 24-i ülése.; MNL OL XIX-I-9-ao-007/24-1983.
 - 17 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. óe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. október 24-i ülése.; MNL OL XIX-I-9-ao-007/24-1983.
 - 18 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. óe.

Az 1984. évi kiadás nem valósult meg. A Politikai Bizottság is foglalkozni kívánt az ügygel, és 1984 májusában, az egyébként pozitív tartalmú előterjesztés ellenére, egyrészt a történeti összefoglalóhoz készült „kitekintés” (vagyis az utolsó, „Erdély útja 1918 után” címmel megjelent fejezet) átnézését vélték szükségesnek, másrészt – ami fontosabb – továbbra is mérlegelni kívánták a megjelentetés szükségességét. Oka a konzisztens román álláspont ismerete volt: „Erdély mindenkor, minden időben a román nép történetének része. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy ha Magyarországon magyar történészek tollából jelenik meg ilyen kiadvány, úgy ítélik, hogy beavatkozunk Románia, a román politika, tudomány belső ügyeibe. Részleteiben is támadni fogják a kiadványt a dáko-román kontinuitás tételének el nem fogadása miatt, azért, mert a magyar történészek Erdélyt a középkori Magyarország integráns részének tartják” stb. A bekövetkező lépéseket sem volt nehéz megjósolni, valamint az sem volt titok a vezetés számára, hogy „román részről tudnak a mű elkészültéről”. Enyhítendő a feszültséget, figyelmeztették a szerkesztőségeket, hogy az Erdélyről megjelenő különböző írások megjelentetését „az eddiginél jobban tartsák kézben”.¹⁹

Ahhoz, hogy a „kitekintés” szövegének felülvizsgálata miként ment végbe (Óvári Miklós²⁰ és Aczél György²¹ kapta a feladatot), további kutatások szükségesek, ezzel párhuzamosan azonban egy másik ellenőrzés is zajlott.

Az akkor még kétkötetesre tervezett mű korrektúráinak átnézését – a Ránki Györgygyel²² folytatott megbeszélés alapján és az ő „odafigyelését élvezve” – a Történettudományi Intézet (TTI) munkatársai végezték. Maguk a szerzők csak „egyes kényes javítások ellenőrzésében” vettek részt.²³

E fejlemények miatt Köpeczi Béla új megjelenési időpontot tűzött ki: a következő év végéig.²⁴ 1985 tavaszán aggodalmait fejezte ki a munka menetével kapcsolatban. Gondok adódtak az illusztrációk honoráriumának kifizetésével, a már háromkötetnyire nőtt kézirat nyomdai leadásával, és ezekből fakadóan a karácsonyra tervezett megjelenéssel. Ellenben az Akadémiai Kiadó ekkor már az 1986. év könyvhetét vette célba. Ez ellen, úgy látszik, a miniszter sem tehetett semmit, pedig kissé indulatosan jegyezte

19 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 909. őe. A Politikai Bizottság 1984. május 8-i ülése.

20 Óvári (Manninger) Miklós (1925–2003), kommunista politikus. 1986-ben az MSZMP Központi Bizottságának, valamint a Politikai Bizottságának is tagja, a Központi Bizottság Irodájának vezetője.

21 Aczél György (született Appel Henrik) (1917–1991), kommunista politikus. 1945 után a váltó nevű kommunista párt vezető személyisége, különféle állami és pártbeosztásokban dolgozott a kultúrpolitika alakítása érdekében.

22 Ránki György (1930–1988), történész. 1962 és 1986 között az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, ezt követően igazgatója.

23 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

24 MNL OL XIX-I-9-b-1984. évi 3-4. tétel-sz. n.-1984.

meg a kiadó felé: „Közben mindenki számon kéri a minél gyorsabb megjelenést.” Sikerült azonban azt a tévhírt eloszlatnia, mely szerint a könyvterjesztők csak (!) 30 000 példányt szándékoznának átvenni.²⁵

A megjelenés és az idegen nyelvű kiadások

A könyv végül 1986 novemberében jött ki a nyomdából, és megjelenést sajtókonferencia keretében tudatták a nagyközönséggel. (Földes György adatai szerint a következő másfél évben 100 000 példány fogyott el a műből.)²⁶

Egyértelműen mutatja a mű jelentőségét az, hogy MTA ötéves (történettudományi) beszámolójában e könyvről írtak a legnagyobb részletességgel. Kiemelték a „magyar történelemben oly lényeges szerepet játszó erdélyi föld” története feldolgozásának „nacionalista felfogásokat elhárító és meghaladó objektív” történelemszemléletét, higgadtságát.²⁷

A nacionalizmus vádjának elhárítása a következő hónapok során a főszerkesztőnek is a fő feladatává vált. Az egyre nagyobb nemzetközi feszültség közepette Köpeczi Béla óvatosan igyekezett egyensúlyozni az erdélyi magyarság ügye és a „nacionalizmus” vádjának kivédése között. „Nem kell elfogadnunk mások nacionalizmusát, de vigyázni kell saját elfogultságainkra is. Az a vita, amely most például az Erdély története című munka kapcsán kialakult, igen világosan mutatja: milyen tarthatatlan a nacionalizmus sok elfogultsága. Ha valamilyen régi történelemszemléletet saját eszmerendszere részének fogadja el a politikai ideológia, akkor ellentétbe kerül a mai fejlődés követelményeivel, a korszerűséggel” – jelentette ki egy interjújában. Hozzátette: a kormány érdeke a magyar nemzetiség helyzetének javulása.²⁸

Még közvetlenül a kiadáshoz tartozik, hogy Óvári Miklós már a megjelenést követően kapott egy dedikált példányt. Az Akadémiai Kiadó munkatársainak munkáját pedig a miniszter külön levélben köszönte meg.²⁹ (Pikáns jelleget kölcsönöz a kiadás történetének egy rövid mozzanat: a magyar vámórség egy Cicutti nevű olasz úrtól elkobzott néhány Erdéllyel foglalkozó művet, melyeket aztán a hatóság Köpeczi személyes rendelkezésére bocsátott...³⁰)

25 MNL OL XIX-I-9-b-1985. évi iktatott iratok–1081–1985.

26 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, 2007, 371. p.

27 *Tájékoztató az MTA kutatóintézetei 1981–1985. évi tevékenységéről*. Budapest, 1987, 178. p.

28 Ideológia, történelem, reform. Interjú dr. Köpeczi Béla miniszterrel. *Petőfi Népe*, 1987. május 9., 3. p.

29 MNL OL XIX-I-9-b-1986. évi 3-4. tétel-sz. n.-1986.

30 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987. Később Köpeczi baráti levelezést folytatott Dr. Luigi Cicuttival.

Közben a második kiadáshoz is megtették a gondos előkészületeket, a levélírók és publicisták³¹ által fellelt pontatlanságok, elírások javítását,³² tervezni kezdték az *Erdély története* IV. kötetét is. Ez utóbbiban nemcsak az első három kötet könyvészeti adatai, kronológiája, magyarázott névmutatója, kép- és térkép kiegészítései kaptak volna helyet, hanem a mű külföldi bírálatai, recenziói is.³³ (A Viczián János³⁴ által szerkesztendő kötet kiadása elmaradásának okai előttem ismeretlenek, ám ez a munka ennyi év eltelte után is érdemleges eredménnyel járna.)

Lényegesen aktuálisabbá és egyben fontosabbá vált az idegen nyelvű kötetek megjelenítése. Ismeretes, hogy ezen kiadások később, és több esetben hosszabb időbeli csúszással jelentek meg. A rövidített kiadások³⁵ hamarabb, míg a teljes, háromkötetes mű 2001–2002-ben látott angol nyelven napvilágot.³⁶

E kiadványok megjelenése már a rendszerváltozás időszakára vagy az utánra esett, amikor nemcsak jelentősen lecsökkent, hanem szinte teljesen meg is szűnt a történetkutatásból fakadó diplomáciai feszültség. Tehát az idegen nyelvű könyvekre az 1987 és 1989 évek közötti rövid, de politikai értelemben mozgalmas időszakban lett volna nagy szükség.

Pedig az idegen nyelvű kiadásokhoz már 1986 közepétől komoly előkészületek, tárgyalások zajlottak. Külföldi terjesztésre elsősorban a háromkötetes könyvet szeretnék volna lefordítani, másrészt, mivel már folytak a rövidített kiadás munkálatai, ezt idegen nyelveken is kiadatni.

A miniszter még nyári, NSZK-beli látogatásakor tárgyalt egy essen kiadóval a vezetőjével a trilógia megjelenítéséről. Hamarosan tervbe is vették a kiadást: itthon fordították, lektorálták volna, valamint nyomták volna 1500 példányban, német nyelven, melyből ötszáz példányt a magyar fél vett volna át terjesztésre.³⁷ Az együttes kiadás ekkor (ismeretlen okból) megghiúsult.

Kecsegtetőbbnek tűnt a tengerentúli kiadás lehetősége. Az Akadémiai Kiadóval három szervezet (két USA-beli egyetemi kiadó és egy kanadai egyetem magyar intézete) vette fel a kapcsolatot és tett valamelyest eltérő tartalmú ajánlatot. A magyar fél mérle-

31 Bodor Pál sorolt fel több tévedést az egyik cikkében. *Reményamnézia? Élet és Irodalom*, 11. (1987) 2. p.

32 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

33 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1146-1988.

34 Viczián János (1940–2013), könyvtáros. 1980-tól az MTA Könyvtára munkatársa.

35 *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Hrsg. von Béla Köpeczi. Budapest, 1990.; *History of Transylvania*. Gen. ed. Béla Köpeczi. Budapest, 1994.

36 *History of Transylvania*. Gen. ed. Béla Köpeczi et al. New York, 2001–2002. E kiadvány megjelenítésében a kanadai Hungarian Research Institute is közreműködött.

37 MNL OL XIX-I-21-a-11-1-3. tétel-41602-1986.

gelte a feltételeket, de még legelőnyösebb ajánlat elfogadása is jelentős devizális terhet jelentett volna. A kiadás pénzügyi vonzata okán mind a pártot, mind a minisztériumot bevonták a döntéshozatali folyamatba. Jellemzi az 1980-as évek gazdasági nehézségeit, hogy annak ellenére, hogy a kiadást fontosnak minősítették, devizahiányra hivatkozva mindkét fórum elhárította a pénzbeli hozzájárulás biztosítását. Az elvi támogatásukat azonban megadták. (Sőt, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya már azt sem látta „politikailag kifogásolhatónak”, ha külföldi szervezetek bevonásával, beleértve a nyugati magyar emigrációs alapítványokat is, valósulna meg a kiadás. Ugyanakkor a „tudományos és dokumentációs érdekek [...] nem szolgáltatnak elégséges indokot devizális támogatás biztosítására”).³⁸

A legoptimálisabb, vagyis a kanadai ajánlat megvalósulásában még nagyjából egy évig reménykedett a kiadó, annak ellenére, hogy az ottani partner az 1919 utáni részt teljesen ki akarta hagyni a szövegből. A szellemi és nyomdai költségek akkori 12,5 millió (!) forintnyi³⁹ összegét azonban az Akadémiai Kiadó nem tudta vállalni.⁴⁰

Ezt követően, ésszerű megfontolás alapján, a rövidített, egykötetes munka idegen nyelvű kiadását helyezték előtérbe. Tárgyaltak német, osztrák és francia kiadókkal is, és a műtárgygyűjteményéről híres Thyssen-Bornemisza család is kifejezte készségét⁴¹ a megjelentetés elősegítésére. A mű rövid – angol, német és francia nyelvű – változatának kiadásáról folytak is tárgyalások több kiadóval, a rövid kézirat elkészültéig azonban érdemben nem lehetett megállapodni. Az eredeti mű szerzői gárdája a rövidített, magyar nyelvű szöveg elkészítését a szerződésben vállalt 1987. december 31-i határidőre nem tudta teljesíteni, az több mint egy évet csúszott. Ennek ellenére, függetlenül a még hiányzó részekről, a kiadó megkezdte a nyelvi változatok folyamatos fordítását. „A korrekt idegen nyelvű szövegek előállítása hatalmas és igen kényes feladat, melynek megoldásán gyakorlatilag a szerzők bevonásával a teljes idegen nyelvű szerkesztőség dolgozik” – foglalták össze a másik fő feladat lényegét 1988 októberében.⁴²

Végül a német kiadás látott napvilágot a rendszerváltozás évében, s négy évvel később az angol nyelvű.

38 MNL OL XIX-I-9-ii-11-1-6. tétel-111450-1987.; MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-sz. n-1987.; MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 495. őe. „Természetesen” Köpeczi Béla az Agitációs és Propaganda Bizottságnak is beszámolt a külföldi kiadókkal történt tárgyalásokról. A párt Külügyi Osztálya is „beavatkozott” a tárgyalási folyamatba és a „meddő tanácskozások” helyett érdemi lépéseket, de legalábbis pontos költségvetési tervet sürgetett.

39 Összehasonlításképpen: 1988-ban a havi bruttó átlagkereset 8968 forint volt. Az *Erdély története* könyv három kötete 950 forintba került a könyvesboltokban.

40 MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-sz. n-1987.

41 MNL OL XIX-I-9-k-108. tétel-sz. n.-1988.

42 MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-RF1978-1988.

A nemzetközi visszhang

Természetesen a legfontosabbnak a kötet romániai fogadtatása számított. A román hivatalos szervek meglehetősen régóta bírtak ismeretekkel a készülő kötetről, (Bottoni 2013, 99. p.) és azt sem rejtették véka alá, hogy annak megjelenését politikai gesztusként fogják értékelni, és ellenintézkedéseket fognak életbe léptetni. (Idézi: Vincze 2006, 348. p.)

A Művelődési Minisztérium is kapott informális módon figyelmeztetést. Az állam-szocialista korszakban a szomszédos országokkal egyezményes könyvkiadási kapcsolatok létesültek, és az elszakított magyarság kulturális termékekkel való ellátása kiemelt fontossággal bírt, amivel a környező országok kormányai is tisztában voltak.

A román–magyar közös könyvkiadás folyamatában az 1980-as évek elejétől súlyos problémák és legfőképpen lemaradások következtek be. 1986 nyarán a román tárgyalóköldöttség vezetője szóbelileg és egyben jóindulatúlag el is árulta a hátráltatás elvi okait: „Illetékes román szervek nem veszik jó néven, ahogyan a magyar sajtóorgánumok bizonyos történelmi kérdéseket tárgyalnak. Ha ez a jövőben is így folytatódik, az a kapcsolatokat rontani fogja, és a mi kapcsolatainkat [értsd: a könyvkiadási együttműködést] is akadályozza.” Mindehhez hozzátette: az ünnepi könyvhétre mindaddig nem fog romániai kiadó érkezni, „amíg a magyar könyvsátrakban olyan könyvek láthatók, amelyek »kritizálják Romániát«”.⁴³

A figyelmeztetés nem használt, az év során – számos más kiadvány mellett – az *Erdély története* is megjelent. A magyar félnek ezek után nem okozott meglepetést, hogy a román könyvkiadási delegáció nem érkezett meg a szokásos időben. Miután több mint egy hónapos késéssel mégis megkezdődhetek az egyeztetések, a magyar felet egy újabb, bár kellemes meglepetés érte: a korábban is meglévő és vitákat generáló érdekellentétek ellenére sikerült megállapodásra jutni (tehát már a könyv megjelenése után és a román ellenakciók időszakában). Viszont, az előző évivel ellentétben, a román partner sem szóban, sem írásban semmilyen „egyéb” problémát nem vetett fel. „Szubjektív megállapításuk, hogy a román delegáció vezetője a korábbiaktól eltérően meglehetősen lehangolt volt, magánbeszélgetéseket nem kezdeményezett, még a közös étkezések során sem” – foglalta a jelentésébe a magyar fél képviselője.⁴⁴ Ezt követően, minden más kulturális kapcsolattól eltérően, a közös könyvkiadási tevékenység, ha problémákkal telítetten is, de működött.

Mindeközben dúlt a diplomáciai küzdelem a két ország között.

43 MNL OL XIX-I-9-ao-0017/68-1986.

44 MNL OL XIX-I-9-ao-0017/23-1987.

A mű megjelenését követően Romániában a „fordítók hada” vetette rá magát, és egy „szűk kör” részére néhány hét alatt már román nyelven is elérhetővé vált. Elköteleződött történészek központi utasításra és irányítással a könyv tartalmát feldolgozták. Az említett „ellenintézkedések” első lépéseként hatalmas sajtóakció indult, mely nem szűkölködött az elítélő jelzőkben. A romániai „visszhang” első eseménye egy nagygyűlés, mely egyben a propaganda-hadjárat kezdetét is jelentette. 1987. február 27-én Ceaușescu jelenlétében tartotta együttes ülését a „magyar és német nemzetiségű dolgozók” tanácsa, amelyen mindenki „egyhangúlag” elítélte a könyv megjelenését.

A romániai álláspont és az ezt követően megindított nemzetközi kampány összefoglalására külön, a teljes román irat- és emlékezetanyag feltárásán alapuló tanulmány szükségeltetne. Az ekkoriban alkalmazott legenyhébb kifejezés a történelemhamisítás volt, és a mű kiadásában ab ovo revíziós szándékot véltek felfedezni.⁴⁵

(Később minderről Köpeczi Béla anekdotázott is: „Egy minisztertanácsai ülés után Kádár János⁴⁶ odalépett hozzám mosolyogva: – Úgy illene, hogy ön köszönetet mondjon Ceaușescunak. – Ééénn? Miért? – Hát, kérem. Olyan könyv, mint az Erdély története, naponta több tucat jelenik meg a világon. De hogy egy köztársasági elnök és pártfőtitkár bírálja tudósok és politikusok nagygyűlésén, s aztán hónapokon át ítélkezzenek fölötte történészek, politikusok, írók, szerkesztők... hát... erre még nem volt példa.”)⁴⁷

Magyarországon a politikusok csak lehetővé tették a kiadást és a terjesztést, a hírverés az illetékes intézményekre hárult.

Ebben az időszakban, vagyis szinte a teljes 1987. évben, majd az 1988. év jó részében is a magyar kormányzat a tudományosság határait részben átlépő, ám mégiscsak a jó értelemben vett kulturális propaganda fogalma alá tartozó tevékenységbe kezdett. Míg korábban a párt önkritikusan elemezte a külföldi könyvkiadást („anyagi eszközök híján különösen a politikai és a történelmi tárgyú idegen nyelvű könyvkiadás elégtelen. Nem tudunk elegendő anyagi és szellemi erőt fordítani marxista történetudományunk eredményeinek megismertetésére, hazánk ezeréves történelmének, a szocialista Magyarország létrejötté körülményeinek hiteles bemutatására, az érdekeinkkel ellentétes, esetenként történelemhamisító beállítások cáfolatára”),⁴⁸ most erőforrásokat biztosítottak a könyv terjesztésére.

45 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/2-1987. Az idézőjelbe tett kifejezések a magyar külügyi szolgálat munkatársaitól származnak.

46 Kádár János (1912–1989), kommunista politikus. 1986–1987-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának főtitkára.

47 Az én adomáim. *Romániai Magyar Szó*, 1990. május 11., 3. p.

48 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 477. őe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. november 11-i ülése.

A külügyminisztérium ötszáz példányt kapott arra, hogy azokat a bukaresti és a kolozsvári külügyi képviselőre eljuttassa. Azon országokban működő külképviseletek, ahol jelentős magyar kisebbség vagy emigráció élt, szintén bizonyos számú példányt kaptak. (Pl. Bécsbe 15 példányt, Bonnba 20 példányt, Brazíliába 11 példányt, Londonba 20 példányt küldtek, de a kijevei külképviselet is 20 példányt kapott.) A jelentősebb magyar külképviseleteket (európai tőkés országok, Európán kívüli nagyobb országok) körrendeletben informálták a belföldön többször is kifejtett kormányzati álláspontról. Ebben összefoglalták a sajtótájékoztatón és más helyeken elhangzottakat: A magyar történetírás módszeresen törekszik Közép- és Kelet-Európa, de más régiók, sőt kontinensek történetének feldolgozására is, és ez a törekvés vezette azt a történész munkaközösséget, amely „magára vállalta a mű megírását.” A kötetben hatalmas forrásanyagot dolgoztak föl, és román és szász történészek munkáira is támaszkodtak, és 50 év óta ez az első szaktudományos összefoglalás („a régi munkák Erdély történetét kizárólag a magyar történelem részeként mutatták be”). Ami már új és a diplomácia eszközeit érintette: a külképviseleteknek a kötet megjelenéséről nem szabadott beszélgetést kezdeményezniük, a vitákra viszont fel kellett készülniük. Érdeklődés esetén a könyv átadható könyvtáraknak, történelemkutatással foglalkozó intézményeknek, a külképviselet fontos kapcsolatainak, emigrációs-politikai szempontból fontos szervezeteknek. További igény esetén, korlátozott számban, utólag is tudtak a kötetből példányokat küldeni.⁴⁹

Természetesen ezt követően a diplomáciai szervezetek egyik elsőrangú feladatává vált a terjesztés és a sajtótámogatás biztosítása. A tavasz során egymás után futottak be a külképviseletek jelentései az ajándékkötetek sorsáról.

Ezekből néhány kiragadott példa.

Lengyelországban szívesen fogadták az ajándék köteteket, viszont a recenziálásától ódzkodtak, mondván: két szocialista ország vitájába nem kívánják beleártani magukat. A könyv moldvai terjesztésének különösebb akadálya nem volt, Ukrajnában azonban már nehézségek adódtak: a külügyminiszter heteken keresztül nem fogadta a magyar nagykövetet – aki eddig ilyen eljárást nem tapasztalt. Ő Kárpátalján tudott csak érdemben tevékenykedni, ám míg az ungvári állami egyetem rektora és az egyetem magyar irodalmi tanszéke átvette a példányokat, a levéltárba nem engedték ellátogatni. A *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztősege átvette, ahol szavai szerint „azóta is nagy népszerűségnek örvend”. Ebből láthatóan „az tehát a legfőbb tapasztalat, hogy a hivatalos szervek igyekeztek elkerülni a könyv átvételét, ha pedig ez nem sikerült, akkor kifejezni érdektelenségüket. Sok kérés érkezett viszont hozzám magánemberektől, akik a könyv beszerzéséhez kértek segítséget”. Az utolsó példa spanyolországi. Itt néhány napilap is ismertette a megjelenést, illetve tájékoztatást adtak a romániai álláspontról. A madridi magyar emig-

49 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456-1987.

ráció örömmel fogadta a kiadást, viszont – neolatin nyelvű ország lévén – jelentős mértékűvé növekedett a román ellenakció is. (A nagykövet nem felejtette el közölni azt sem, hogy korábban a román nagykövetség körülbelül 200 kötetnyi, román szerzőktől származó és többnyire Erdélyről szóló könyvet ajándékozott a madridi Nemzeti Könyvtárnak.)⁵⁰ Kedvezőbb fejlemény volt, hogy egy spanyol újságíró – Jesús Pardo Santayana – a következő évben összeállított egy vitairatot Erdély kérdéséről.⁵¹

A magyar állaspontra nézve előnytelen tartalmú tanulmány jelent meg az argentin *Historia* című folyóirat 1987. szeptember–novemberi számában is. Három román történész vitacikkét közölték le, a magyar vélemény említése nélkül. A folyóiratra az ottani magyar emigráció tagjai Csoóri Sándor⁵² figyelmét hívták fel, aki továbbította kérésüket a minisztérium felé. Az emigráns magyarok állítása szerint a történelmi folyóirat példányszáma alacsony, azonban értelmiségiek olvassák, ezért fontos fórum. Válaszcikket maguk akartak készíteni („három-négy napra bezárkózunk és pontról-pontra válaszolunk a támadásokra”), ám Köpeczi Bélától is kértek egy véleménycikket. Csoóri mindehhez hozzátette: „ha Barbuéktól⁵³ kitelik ez a történelmi pimaszság, tőlünk is elvárhatja a világ, hogy ezt helyre tegyük, és nem elsősorban mi, hanem Ti, akik ezt az országot állami szinten képviselitek” – célzott Csoóri az illetékes minisztériumra. A megszólított intézményben támogatták is az emigráció általi válaszadás megsegítését, Köpeczi közreműködését azonban nem. Mindezzel a párt is egyetértett.⁵⁴ (A válasz argentin megjelenéséről nincs adat.)

E cikkkel kapcsolatban említendő meg, hogy a minisztérium sajtóosztályának feladatai megsokasodtak, a nyugati sajtó érdeklődése érezhetően és folyamatosan nőtt Magyarországra felé, és már nemcsak az értelmiség (értsd: belső ellenzék) helyzete érdekelte őket, hanem kimondottan Erdély történelmi szerepe került nemzetközi fókuszpontba.⁵⁵

Nem mindig előnyösen. Svédországból a legnagyobb svéd napilap, a *Dagens Nyheter* közölt egy írást a magyar–román ellentétekről. A cikk ismeretlen beküldője úgy kommentálta a szöveget, mint amit „áthat a román látásmód és befolyás”. Legutóbb hat évvel korábban jelent meg hosszabb cikk az erdélyi kérdéstről, azonban akkor még tárgyilagosan. Ez a legújabb tévedéseket tartalmaz, a szerző magyar történészekkel nem beszélt, csak románokkal. A cikket – a nyersfordítás alapján – valóban áthatja egy erős

50 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/1-1987.

51 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78533-1988. Az 1988-ban megjelent könyv címe: „Conversaciones con Transilvania”.

52 Csoóri Sándor (1930–2016), író.

53 Vélhetően Eugen Barbu (1924–1993) román íróról, újságíróról van szó, aki az 1980-as években a rendszer támaszának számított.

54 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78531-1988.

55 MNL OL XIX-I-9-b-6. tétel-I. rész-Összoldozói értekezlet-sz. n.-1988.

szkepticizmus, mely az *Erdély története* könyvet is kedvezőtlen módon interpretálja: „Magyarország tudományos akadémiaja kiadta Erdély történetét három kötetben – Köpeczi Béla kultuszminiszterrel mint kiadóval –, amelyben a magyarok elsőbbségi jogát a földhöz – mint elsőnek érkezett népét – hozták elő/tárgyalták.”⁵⁶

Nem volt sokkal kedvezőbb az antikommunista román emigráció véleménye és fellépése sem. Köpeczi az említett tanulmányában röviden összefoglalta több mérvadó emigráns román személyiség összességében negatív véleményét is: „a román emigráció elítélte ugyan a kommunista rendszert, mint olyan diktatúrát, amely egyszerre üldözi a románokat és a magyarokat, de jórészt kiállt a román történetírás már említett tézisei mellett”. (Köpeczi 2006, 58. p.) Ennek egyik jele volt a Köpeczi által egyébként nem idézett Ion Ratiu,⁵⁷ a World Union of Free Romanians elnökének fizetett hirdetése, mely a *The Times*-ban jelent meg. Szerinte a magyar emigránsok felelősök azért, hogy a romániai tragikus helyzetet etnikai kérdéssé változtatták, és a „budapesti kommunista kormányzat” az *Erdély története* kiadásával burkoltan megerősítette, hogy e kampány mögött állt. Mindezen túlmenően a hirdetésben történelmi kérdéseket is feszegetett: „Van-e bárki – történész vagy sem –, aki elfogadná azt az állítást, hogy 271–274-ben, amikor a Római Birodalom kiűrtette Dacia Felixet, ezzel teljesen eltávolította a Dunától északra fekvő területekről az összes dákot és rómaidit?”⁵⁸

Ha kimondottan a történelmi kérdésekre nem is, de a román propagandatevékenységre a Művelődési Minisztérium válaszolni kívánt. A „heves támadásnak” nevezett tevékenységre, a nemzetközi közvélemény román szemszögből és „alkalmasint méltatlan eszközök gátlástalan alkalmazásával” való informálását kivédendő már 1987 áprilisában egy ellenkampányt javasoltak. Örömeiket fejezték ki, hogy a külképviseletek terjesztik a kötet magyar példányait, és az ezekhez kapcsolódó egyéb magyar publikációkat, de szerettek volna idegen nyelvű tájékoztató szöveget is készíteni. A külképviseletek sajtóirodák útján és a tudományos intézmények külföldi partneri kapcsolataira építve tárgyilagos recenziók születését szorgalmazták. „Gondolni lehetne néhány ilyen személyiség magyarországi meghívására is”, tette hozzá a javaslat. Nemzetközileg ismert magyar szakértőket külföldi előadói körútra kellene küldeni (itt megemlítették Kosáry Domokos⁵⁹ nevét). Fel kívánták gyorsítani az idegen nyelvű, rövidített tartalmú kiadványok megjelentetését.⁶⁰

56 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987. Ismeretlen személy fordítása.

57 Ion Ratiu (1917–2000), jogász, diplomata, újságíró. 1984-ben a Románok Világszövetségének elnökévé választották, és azt követően a *The Free Romanian/Românul liber* című havilapot szerkesztette.

58 (Advertisement) The truth about Transylvania. *The Times*, 1987. június 3., 2. p.

59 Kosáry Domokos (1913–2007), történész. 1985-től az MTA rendes tagja.

60 MNL OL XIX-I-9-ao-0017/55-1987.

E szándék a Külügyminisztérium véleményével is találkozott. A bukaresti magyar nagykövetség például megerősítette, hogy a magyarul nem beszélők körében is „kimeríthetetlen érdeklődés tapasztalható” a mű iránt: „a román értelmiség mellett már több bukaresti külképviselet [értsd: más országok ottani követsége] jelezte, hogy az idegen nyelvű fordítások megjelenését követően igényt tartanak egyes példányokra. A kötet teljes egészének főbb világnyelveken való kiadását sürgeti elsődlegesen az, hogy a román propaganda óriási sebességgel, gyakorlatilag a román nyelvű publikálásokkal egyidejűleg öt világnyelvre lefordítva kürtöli világgá az Erdély történetét, s ezen keresztül a magyar vezetést támadó írásokat.”⁶¹

A kiadó, a szerzők (főleg Köpeczi Béla), valamint a Művelődési Minisztérium a maga hatáskörében is mindent megtett a könyv propagálására.

Az éves tervek alapján dolgozó külföldi magyar intézetek 1987. évi (ám még az *Erdély története* megjelenése előtt véglegesített) tervébe a könyv bemutatási, terjesztési feladata tételesen nem került be (míg pl. a Római Magyar Intézet utasítást kapott arra, hogy Hanák Péter *Magyarország története* című könyvének találjon olaszországi kiadót).⁶² Az 1986–1987. évről szóló jelentések sem mutatják, hogy az intézetek önmaguktól kezdeményezték volna az előadások, bemutatók tartását. Spontán módon viszont előkerült a téma: a berlini Magyar Kultúra Házában rendezett írói vitaesten szóba került Erdély kérdése. Moldova György⁶³ egy kérdésre válaszolva a romániai magyarokról is beszélt, ám „anélkül, hogy a román–magyar viszonyt, a román politikát nyíltan minősítette volna. Személyes erdélyi tapasztalatain keresztül (pl. tintásüveggel megdobált Dsidasír) érzékeltette az ottani magyar nemzetiség helyzetét. Cseres Tibor⁶⁴ – az *Erdély története* c. műről kérdezték a véleményét – elmondta, igaz, hogy a Ceaușescu-rendszer a könyvvel nincs megelégedve, ő igen. Romániában ellenséges hangon foglalkoznak a témával. Erdélyben pusztulóban vannak a magyar emlékhelyek, feliratok, sírok, eltűnnek a könyvek, anyakönyvek.”⁶⁵ (Cseres – legalábbis minisztériumi források szerint – később is említette az erdélyi magyarok kérdését mint az Írósövetség és a kormány közötti feszültség forrását.)⁶⁶

Jellemzően a bolgár sajtó magyarországi híreit összefoglaló jelentés nem tesz említést a könyv ottani visszhangjáról.⁶⁷

61 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/9-1987.

62 MNL OL XIX-I-9-e-1986. november 10.

63 Moldova György (1934–2022), író.

64 Cseres Tibor (1915–1993), író. 1987-ben a Magyar Írók Szövetségének elnöke.

65 MNL OL XIX-I-9-jj-4-7. tétel-81208-1987.

66 MNL OL XIX-I-9-jj-4-1. tétel-84159-1988.

67 MNL OL XIX-I-9-jj-4-7. tétel-81230-1987.

Hosszas előkészítő munka után, az 1988. évi munkatervi ajánlásokba egy kisebbségi jellegű feladatterv már bekerült („rendezzenek előadásokat a Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikájáról, amelyekhez használják fel a hazánkban élő nemzetiségek életét bemutató film- és videóanyagokat. Ajánlatos ezeket az alkalmakat az Akadémiai Kiadó gondozásában 1986 őszén megjelent »Erdély története« c. mű bemutatására felhasználni”), és ennek alapján szinte mindegyik intézet tervezett előadást a „Magyar Népköztársaság” nemzetiségi politikájáról.⁶⁸ Érdemes megemlíteni, hogy az intézeti munkatervek tartalmának kialakítását Ránki György is befolyásolta. Az MTA elnökségének állásfoglalásával hasonló javaslatára felvetették programjukba az *Erdély történetére* vonatkozó előadások megrendezését is. A tervek szerint hat ország hét városában biztosítottak a TTI munkatársainak előadási lehetőséget, a Párizsi Magyar Intézet és a Római Magyar Akadémia pedig a társszerzők általi könyvbemutatót vett tervbe.⁶⁹

Két intézet esetében találtam biztos adatot az előadások megtartásáról, könyvbemutatót azonban több helyen is tartottak. Ezek eredményeit ekképpen összegezték: „a jelentések szerint a magyar–román vitában a rokonszenv egyértelműen a mi oldalunkra fordult. Ezt igyekeztek az intézetek is a maguk módján előmozdítani. RMA [Római Magyar Akadémia] szimpóziumot szervezett a nemzetiségi kérdésről, több helyen bemutatták az Erdély kötetet.”⁷⁰

Olaszország más szempontból is fontossá vált. A miniszter hivatalos útja során interjút adott a *La Repubblica* újságnak. Természetesen szóba került az *Erdély története* is. Azt, hogy a kiadás politikai okból történt volna, Köpeczi határozottan cáfolta. Viszont arra a kérdésre, mely szerint „Bukarest azt állítja, hogy Erdély történelmileg román”, már ingerültebb választ adott. Megmagyarázta, hogy anakronisztikus lenne a jelenlegi helyzetet a történelmi helyzettel összehasonlítani, amikor együtt éltek románok, magyarok és németek. „Egyetlen probléma van: a népek közötti együttműködés szükségessége. Erdély jelen helyzetéről vitát kell folytatni. A nemzetközi együttműködés egy olyan politikát követel, aláhúzom, követel, a nemzeti kisebbségek irányában, amely megfelel a baráti országok érdekeinek.” Nem titkolta azt sem, hogy a két állam kapcsolatai hidegek, ám nem Magyarország hibájából, s hozzáfűzte: az erdélyiek „szenvednek a nehéz román gazdasági helyzettől”. Mindez nem Románia belügye, a nemzetiségek anyaországi kap-

68 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-81113-1987.

69 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-111328-1987; MNL OL XIX-I-9-e-1987. szeptember 28. Az RMA által megjelentetett évkönyv 1987. számában egy recenziót is közöltek a műről. (Rivista di studi ungheresi annuario del Centro interuniversitario per gli studi ungheresi in Italia, 2. sz. [1987] 121–152. p.)

70 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-84100-1988.

csolatai szükségesek és valóságosak. „A magyar nyelvű kisebbség sorsa aggasztja és irritálja közvéleményünket.”⁷¹

1988 őszén Köpeczi, már a miniszterségről való leköszönés után, részt vett egy olaszországi kulturális értekezleten. Ennek alkalmából olaszra fordítottatott egy összegzést az *Erdély története* kiadásának utóéletéről. Ebben leszögezi: a szerzők nem számítottak arra, hogy a könyv „aktuális politikai polémia tárgya lehet” és a két ország közötti kapcsolatok kérdését is érinteni fogja. Igyekezett a magyar történészek véleményét megmagyarázni. Ennek minden elemére nem térhetek ki, csak néhány lényegesebbre. Továbbra is fenntartotta a dáko-román kontinuitás elfogadhatatlanságát. Elismerte, hogy a román nép már a XVII. században többségbe került a vonatkozó területen. A középső- és kora újkor népi mozgalmakban, harcokban nem láttak és látnak továbbra sem etnikai jelleget. A későbbi magyar kormányzatok nemzetiségi politikáját elítélik. Zárásként hozzátette: „Megmaradhat-e egy ilyen nagy számú nemzetiség, megtarthatja-e anyanyelvét, kultúráját, identitását, vagy asszimilálódnia kell egy olyan politika következtében, amely a XX. század végén, méghozzá egy szocialista országban, homogén nemzeti államot akar létrehozni erőszakos eszközökkel. [...] A szocializmus nagy terve volt, hogy igazságosan oldja meg a nemzeti-nemzetiségi kérdést, s ez egyike azon mai kötelezettségeinknek is, amelynek teljesítése hozzájárulhat megújulásához. Ha Erdély története mindezzel figyelmeztet, akkor érdemes volt megírni, megjelentetni.”⁷²

A miniszternek a szocialista viszonylat legfontosabb államában is helyt kellett állnia, azonban itt nem a nyilvánosság előtt szólalt fel. Köpeczit szovjetunióbeli tárgyalásaira az MSZMP előzetesen felkészítette. A párt arról értesült, hogy ott szintén dolgoznak egy Erdélyről szóló könyvön. Köpeczi e munka ügyét szóba is hozta a megbeszélések során, s igyekezett szovjet partnereit a magyar szempontok felé hangolni. Ez nem várt ellenál-lásba ütközött, Moszkvában ugyanis egyfajta tartózkodó magatartást tapasztalt, de ennél is rosszabbnak minősítette, hogy a kiadás előtt álló szovjet mű román forrásmunkákat vett alapul. A miniszter kinyilvánította, hogy minden vitára nyitott, de hozzátette: a magyar–román ellentétnek nem tudományos, hanem politikai háttere van. Köpeczi arra is felhívta szovjet tárgyalópartnerei figyelmét, hogy a könyv megjelentetését mind román részről, mind Nyugaton úgy fogadják, mint „szovjet állásfoglalást a történeti kérdések kapcsán kialakult magyar–román vitában”.⁷³

Az 1989. évi munkatervi ajánlásokban a kötet megnevezése már nem tűnt fel, az általános tájékoztató tevékenység témái között azonban a magyarországi nemzetiségi

71 MNL OL XIX-I-9-k-109. tétel-RF388-1987.

72 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78342-1988.

73 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 4-2. tétel-sz. n.-1987.

politika bemutatása megmaradt.⁷⁴ Ezen túlmenően a minisztérium igényelte a Magyar-ságkutató Csoport bekapcsolását az akkoriban mind elterjedtebb – és itt nem részle-
tezhető – hungarológiai munkába.⁷⁵

Az Erdély ügyében rendkívül aktív nyugati magyar emigráció is elégedetten vette tudomásul a könyv megjelenését. Tanúság erre Zolcsák Istvánnak,⁷⁶ az Erdélyi Világszö-
vetség társelnökének 1988. februári látogatása a Külügyminisztériumban, ahol elismeré-
ssel szölt a könyvről mint egyfajta „kezdő lépésről”. A régóta várt magyar kormányzati
fellépés véleménye szerint részben már ellensúlyozhatja a túlsúlyban lévő román propa-
gandát: „Románia külső képe még jó, sokan dicsérik még mindig olyan vonásait,
amiket a román propagandairatokból olvasnak” – jelentette ki, összegezve saját tapasztalatait. A külügyi előadó elmondta neki: a könyv angol, német, francia, spanyol kiadása
kapcsán a Nyugaton élő magyar milliomosok segítségét szerették volna megkapni. „Úgy
jártunk velük, mint Mária Terézia annakidején.”⁷⁷ Zolcsák erre csak lebecsüléssel emle-
gette a külföldi magyarság összetartását, anyagi áldozatkészségét.⁷⁸

Míg korábban a kormányzat az erdélyi magyar kisebbség helyzetének külföldi elem-
zését az „elégedetlenség szítására” alkalmasnak és a nyugati hatalmak fellazítási poli-
tikájába illőnek találta, ekkor már elégedettségüket fejezték ki az emigráció hangulat-
változása okán: „a magyar emigráció értékeli erőfeszítéseinket az erdélyi magyar kisebbség
védelmében, csökkent ily módon a velük fenntartott kapcsolatokban az a teher,
ami évtizedekig elválasztott bennünket.” (Hozzátették azonban, hogy a nyugati, még
ellenségesnek tekintett magyar emigráció esetében észrevételezték, hogy a „kiesett”
erdélyi téma pótlására újak előretolásával próbálkoznak, mégpedig a Bős–Nagymaros-
vízlépcső építésének problematikájával.)⁷⁹

74 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-84000-1988.

75 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-84097-1988. Az említett hungarológia esetében érdemes viszont
idézni a Hungarológiai Tanács elnökének kinevezett Köpeczi Béla vonatkozó beszédének
egy részletét: „...mondhatjuk, hogy megnőtt a szakmai érdeklődés a magyar dolgok iránt. Ezt
állíthatjuk a nyelvészettől a történettudományig vagy a közgazdaságtudományig. A finn-ugor
nyelvek és más nyelvek összehasonlítása, Közép-Kelet-Európa története, a magyarországi
reformfolyamatok a gazdaságban – mind ilyen szakmai termék. Az összehasonlító történet-
tudomány, irodalomtörténet, gazdasági elemzés és folytathatom a komparativizmus külön-
féle megnyilvánulásait [megnyilvánulásaival], szükségessé teszik a regionális kutatások elő-
térbe állítását, s Magyarország helyzeténél fogva alkalmas arra, hogy ezt segítse.” MNL OL
XIX-I-9-ii-4-7. tétel-84059-1988.

76 Zolcsák István (1921–2008), mérnök. Brazíliában géptervező mérnök, majd gyártulajdonos.

77 A Külügyminisztérium tisztviselője vélhetően a „de zabot nem” történeti mondásra utalt.

78 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-73169-1988.

79 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-77233-1988.; MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-84172-1988.

Magyarországiak levelei a miniszterhez

Ezekben az években a már említett, a felé áradó bizalom okán, sokan fordultak Köpeczihez levélben. Az 1980-as évek elején többnyire áttelepedésük elintézéséhez kértek segítséget. Ebben a művelődési miniszter érdemben csak ritkán tudott közbenjárni, a legnagyobb segítség, amit tehetett, hogy egy rendelkezésére álló pénzügyi keretből kamatmentes kölcsönt juttatott, többnyire lakásvásárlás céljára.

Időközben, de még a könyv megjelenése előtt, egyre több magyarországi állampolgár fordult a miniszterhez aggodalommal teli levelekben. E levelek tartalma megerősíti azt a történeti narratívát, mely szerint a könyv iránti „rendkívüli érdeklődést [...] sokkal inkább az »Erdély ügyével« ily módon is kifejezett társadalmi szolidaritás fűtötte”. (Bottoni 2013, 99. p.)

Minden levélíró kifejezte fájdalját a romániai állapotok miatt. (Olyan levélíróval nem találkoztam, aki Románia „belügyének” tekintette volna az erdélyi történeteket és az ottani magyarok sorsát.) A művelődési tárca vezetése okán nem meglepő, hogy sok volt köztük a – bár főleg nyugalmazott – pedagógus. Az erdélyi származásúak röviden leírták sorsukat, a román uralom alatti szenvedéseiket is.

Jól példázzák a magyarországi együttérzést egy nyugállományú tanár sorai, aki 1985-ben kilenc napot töltött Erdélyben. „Azt szeretném tudni, és nem csak én, hanem nagyon sokan ebben az országban, akik nem vagyunk gyűlölködők, sovíniszták, de szeretnénk önmegbecsüléssel élni, múltunk, hibáink, de értékeink tudatában is – azt szeretnénk tudni, hogy hogyan használja fel »a« politikus a magánember értesüléseit. Úgy látszik, a magyar politika tapintata s félénksége az elmúlt években nem sok eredményre vezetett a határainkon kívül élő milliós magyar nemzetiségű tömegek emberi jogainak elismertetése ügyében, s kap-e legalább akkora nyilvánosságot ez a kérdés – ha más hangszerelésben is –, mint a világ egyéb részein meglévő fajgyűlölet megítélése?” A miniszter rövid, ám tárgyilagos levélben válaszolt. „Jogosnak tartom nyugtalanságát, abban magam is osztozom. Ami a romániai magyarsággal kapcsolatos információkat illeti, azokat bőségesen kapom hivatalos és nem hivatalos csatornákon keresztül egyaránt. Nem hiszem tehát, hogy az információ-hiány akadályozná az álláspont kialakítását. Azt sem hiszem, hogy a magyar politika tapintata és félénksége volna a problémák előidézője. Az elmúlt évek eseményei bizonyították, hogy az erőteljesebb hangütés sem vezet eredményre. Azzal egyetértek, hogy mindent meg kell tenni az erdélyi magyarok sorsának megjavítása érdekében, s amit a magam eszközeivel meg tudtam tenni és megtehetek, azt nem mulasztom el.”⁸⁰

80 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2005-1985.

A könyv kiadása után megsokszorozódtak a beérkező levelek, melyekben egyrészt örömet fejezték ki a mű megjelenése alkalmából, másrészt gyakran többletinformációkat vagy éppen politikai véleményeket is közöltek.

Szintén nyugalmazott pedagógus üdvözölte a „már nagyon időszerűen megjelentett” trilógiát. „Ami fellelkesít és megnyugtat afelől – fűzte hozzá –, hogy él még a magyar és népünkkel együtt érző tudósaink, kiváló Vezetőink törődnek magyar népünk sorsával, bár egyes »barátaink« szeretnének bennünket »kiiktatni« a népek családjából. Hálás köszönet Önnek, mélyen tisztelt Miniszter Úr, hogy az Ön nagy tudását és erdélyi szívét adta az Erdélyben sínylődő drága magyar népünkért!” (Mindemellett a levélíró nem rejtette véka alá elítélő véleményét sem a magyarországi politikáról: „Amint az »ideáti« és nagyon »óvatos« és az ordító tehetetlenséget észlelem, csak a legnagyobb elkeseredettség vesz erőt rajtam.”) Válaszlevelében Köpeczi csupán megköszönte az elismerő szavakat.⁸¹

„Ez a könyv mind tartalmánál, [mind] történelem szemléleténél és gyönyörű kivitelénél fogva méltó szép Erdélyünkhöz – írta egy nyugalmazott gépészmérnök, hozzátéve: – Különösen örülök, hogy végre kiléptünk a mély hallgatásból és végre közvetett módon reagálunk a történelem-hamisításokra. Csak azt sajnálom, hogy ezt a könyvet erdélyi testvéreink sosem forgathatják.”⁸² (A miniszter válaszlevelet nem küldött.)

Néhányan a miniszterhez fordultak a könyv beszerzése érdekében.

Egy szegedi nyugdíjas éppen klinikai kezelésem tartózkodott a mű megjelenésének idején, s hazamenetele után „a művet sehol az égadta világon” nem tudta megszerezni, ezért a minisztertől igényelt egy sorozatot, kifizetés ellenében. (Megkapta.) Tanulmányosak a kérelmező levél záró sorai is: „Nem kívánom firtatni, hogy miért lehet ezt ilyen kevés példányba elkészíteni és a Végh Antal-féle kiadványt⁸³ meg millió számra, ez nem tartozik rám, de a magam részéről furcsának tartom.”⁸⁴

Szintén orvosi vonatkozása van egy másik kérelemnek. Egy budapesti hölgy dedikációs igénnyel folyamodott a miniszter felé, azonban nem magának, hanem az őt kezelő főorvosnak szánta a köteteket, aki őt „megmentette és visszaadta a családjának”. A főorvos minden ellenszolgáltatást visszautasított. Erdélyi származású lévén és Köpeczi Béla „nagy tisztelőjeként”, csak az Erdély-köteteket kérte cserébe – s ha lehet, aláírva. A kérelmező „elég körülményesen” hozzájutott a kötetekhez, a dedikációt pedig megkapta a minisztertől.⁸⁵

81 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1469-1987.

82 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-202-1987.

83 Vélhetően Végh Antal *GyógyitGatlan?* című könyvére utal a levélíró, amely akkoriban népszerűnek számított.

84 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-120-1987.

85 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-32-1987.

Egy másik nyugalmazott tanár – elegendő pénze nem lévén – nem tudta beszerezni a könyvet, s körülményes fogalmazású levélben fordult Köpeczihez. Az erdélyi magyarok szenvedései leírásán túlmenően („a szívünk vérzik, nincs nyugodalmunk sem éjjel, sem nappal, s kérdezzük: meddig mehet még így és senki, semmiféle hatóság (külföldi barátaink) nincs, aki megállítsa a Ceaușescu-féle rémuralmat?”) kifejezte igényét a „messze földön híres” könyvek megküldésére. Köpeczi Béla az utóbbira nem is reagált, válaszában csak azt jelezte: saját kérésére miniszteri tisztétől megvált, nyugalomba vonult, ám „az illetékes magyar szervek foglalkoznak a kérdéssel, s reméljük, a kialakult nehéz helyzet rendezésére sor fog kerülni”.⁸⁶

Borsos Miklós⁸⁷ erdélyi származású szobrászművész ekként nyilatkozott a műről: „Egy polcra tettem a Bibliámmal.”⁸⁸

Lényegesebb, hogy néhány magyarországi olvasó tartalmi javaslatokkal, bírálattal is szolgált.

Ferencz József⁸⁹ unitárius püspök, a Magyarországi Unitárius Egyház vezetője nemcsak dicsérte a kiadványt, hanem a kisebb elírásokon túlmenően nehezményezte a 16. századi új erdélyi vallásfelekezet „antitrinitárius” megnevezéssel jelölését is, valamint az 1568. évi tordai országgyűlés vallási határozatának – vélt – alábecsülését. Köpeczi Béla kikérte a fejezet szerzője, Barta Gábor⁹⁰ véleményét, és annak alapján igyekezett megnyugtatni a püspököt. Bartát az „antitrinitárius” kifejezés alkalmazásával semmiféle elfogultság ebben nem vezette, megkülönböztető értelmet már csak azért sem tudott annak tulajdonítani, mert tudomása szerint az unitárius egyház nem fogadja el a szentháromság dogmáját. A tordai határozat kapcsán kifejti: „Én a munka során, sőt azóta külön tanulmányban is azt a meggyőződésemet foglaltam írásba, hogy az erdélyi vallási türelemnek az ország politikai-társadalmi sokszínűsége, s nemzetközi jogállásának bizonytalansága volt a fő oka. Szemléletbeni eltérésről van tehát szó, amiről érdemes – sőt szükséges – lenne vitatkozni, hiszen a kérdés jelentősége – az emberi szabadság, a kisebbségek védelme – valóban túlnő az erdélyi viszonyokon. Addig is azonban, amíg erre sor kerül, hadd tartsak ki eredeti álláspontom mellett.” Köszönetét fejezte ki a püspök felé, azért is, mert „figyelmeztetett: nem csak nemzeti, [hanem] a felekezeti viszonyok figyelembe vétele is nagyon fontos, ha az ember olyan kényes témához nyúl, mint Erdély története”.⁹¹

86 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1683-1988.

87 Borsos Miklós (1906–1990), szobrász, grafikus, éremművész.

88 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-11-1987.

89 Ferencz József (1908–1994), teológus, történész. 1971 és 1988 között a Magyarországi Unitárius Egyház (első) püspöke.

90 Barta Gábor (1943–1995), történész. Magyarország és Erdélyi kora újkori történetének kutatója, az *Erdély története* szerkesztője.

Apafi Mihály török deákjának utolsó egyenes ági leszármazottja arra hívta fel a figyelmet, hogy őst nem „Rozsnyainak”, hanem „Rosnyainak” hívták. Bizonyítás gyanánt két oklevelet is mellékel. Köpeczi Béla a levelet és a két oklevél másolatát megküldte a vonatkozó fejezetet szerkesztő R. Várkonyi Ágnesnek,⁹² az eredetiket pedig köszönőlevél kíséretében visszaküldte a beadónak.⁹³ Felkeltette a miniszter érdeklődését az a címe-ekkel díszített kép is, amelyet egy olvasó rokonának adományoztak 1925-ben „nemzeti ereklyeként”. Esetlegesen későbbi felhasználásra megküldte a másolatot a szerkesztőségnek.⁹⁴

A Romániában élők levelei a miniszterhez

Ebben az időszakban az erdélyi értelmiségiek Köpeczi Bélához írt levelei is megsokszorozódtak.

Demény Lajos⁹⁵ erdélyi történész gratulációját és egyben sajnálkozását fejezte ki a magyar miniszterhez. Rosszindulatú, és tudatosan irányított és megrendezett abszurd színjátéknak nevezte a már említett 1987. február 27-i nagygyűlésen történeteket. Ráadásul Köpeczi Béla, a népek barátságát szolgáló munkássága, román nyelvészeti és folklór kutatásai okán eleve tiszteletet parancsoló hangnemet érdemelt volna. Méltatta a trilógiát is („kiváló”, „alapvető”, „tudományos szempontból értékes” stb.), s e miatt is higgadt hangvételű hozzászólásokat kellett volna kiváltania. „Ám nem ez történt. Az államfő személyes utasítására az a szégyenletes (és nyugodtan mondhatom: aljas) dolog történt, hogy az itteni magyarokat kényszerítették ellened, a magyar kormány és párt politikája ellen szervezett alaptalan vádaskodásra. Ez jelzi, mennyire ki van szolgáltatva a romániai magyarság az itteni önkényuralomnak” – jelentett ki bukaresti keltezésű levelében. Ő maga sem mert nyíltan nemet mondani a felkérésnek, beteget jelentett: „meggyőződésesem ellenére nem vállalhattam az aljas eszköz szerepét”. A gyűlésen felszólalók többsége nemhogy nem ismerte, de még nem is látta a könyvet, s elhangzott szövegeiket a pártközpont Propaganda Osztályán állították össze és adták felolvasásra. „Olyan embereknek, akik többségükben szerencsétlen áldozatai lettek a manipulálásnak. Sajnos sokkal súlyosabb a valóság, mint azt a józan ész elképzelhette

91 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-320-1987

92 R. Várkonyi Ágnes (1928–2014), történész. Kutatási területe a kora újkor, a szabadságküzdelmek és a Habsburg-berendezkedés története.

93 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-239-1987.

94 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2836-1987.

95 Demény Lajos (1926–2010) romániai magyar történész, művelődéstörténész. Kutatási területe a 15–18. századi, főleg székely, művelődéstörténet s ugyanezen korszak parasztmegmozdulásai.

volna, bár, be kell vallanom, minket a durva sovinizmus és nemzetiségű elnyomás ma már leplezetlen módszerei többször is figyelmeztettek az utóbbi időben, hogy mindenre számítanunk kell. A nacionalizmus elhomályosította a rációt, az ösztönök diktálnak, és az önkény uralkodik, melynek káros hatását a román nép is szenvedti.” Ha nem lesz erő, mely mindezt megállítsa, a dolgok rosszabbra fognak fordulni, tette hozzá mondanivalójához levelének végén.⁹⁶

Dáné Tibor⁹⁷ erdélyi író is nem kis merészségről tett tanúbizonyságot Kolozsvárról keltezt levelében. Nem szakember, írta, és „nem is szokásom, hogy dicsérjek, bíráljak vagy véleményezzek olyan művet, amelyet nem is ismerek. Az ilyesmit ráhagyom a Hajdú Győző-féle⁹⁸ felszólalókra, akiről remélem, mindenki tudja, hogy azon az ominózus gyűlésen engem közel kétmilliomod magammal nem képviseltek; arra, hogy ott a mi nevünkben beszéljenek, nekik mandátumot nem adtunk.” Sajnálataát fejezte ki, hogy a két ország szakemberei között nem alakult ki olyan tudományos vita, amely a magyar-román közeledést szolgálná. Felhívta Köpeczi figyelmét a Moldován Szovjet Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiájának munkásságára. A moldovai tudományos folyóiratok, állította, az utóbbi évtizedben magas szintű tudományos vitát folytattak le, jelentős részben a földrajzi nevek eredetéről: „az ukránok úgyszólván minden földrajzi nevet maguknak vindikáltak, azaz úgy etimologizáltak, hogy abból az jöjjön ki, miszerint az említett területeken [moldovai, transzniztriai, bukovinai, ukrainai területekről van szó], mióta világ a világ, az ő őseik adtak mindennek nevet. Ezzel szemben a moldován nyelvészek kimutatták száz meg száz földrajzi név vlach, lengyel (»les«), magyar, tatár, bolgár és oszmántörök stb. eredetét. Meglepett a széleskörű ismeret, amellyel a moldován szakemberek a magyarok etelközi és levéidai tartózkodását és a magyar nyelv akkori valószínű állapotát illetően rendelkeznek. [...] Saját etnogenezisüket illetően teljes mértékben elutasítják a dáko-román elméletet. Népüket a III-VII. századokban Dél-Itáliából a balkán-félszigetre kiáramló vlach, blach, blász vagy vlász juhászok leszármazottainak tartják, akik jelenlegi hazájukat – vagyis a [D]nyeszter-Bug vidékét – nem hamarabb, mint a XII. század közepén érték el. Az pedig köztudomású, hogy a román és a moldován nyelv azonos. Kettéválásuk a közös etnogenezist nem érintő jóval későbbi történeti, politikai fejlemény.” Az esetlegesen kialakuló jövőbeli vitákban, javasolta, fel kellene használni a moldován szakemberek kutatásának eredményeit is.⁹⁹

96 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1144-1987.

97 Dáné Tibor (1923–2006), romániai magyar író, műfordító, szerkesztő. A kolozsvári Dacia Kiadó vezetője. 1983-ban nyugállományba vonult.

98 Hajdu Győző (Victor Haidu) (1929–2018), író, szerkesztő. Az *Igaz Szó* című szépirodalmi folyóirat főszerkesztője.

99 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1184-1987. Dáné levelét a külügyi szolgálaton keresztül juttatta el Köpeczihez.

Huszár Sándor¹⁰⁰ erdélyi író levelét érdemes teljes egészében közölni: „Ezúton közlöm, hogy a főszerkesztésében megjelent három kötetes opuszt az ön nevében magamnak dedikáltam. Szerény voltam: barátsággal. Semmi elismerés, semmi nagybecsülés. A barátságát – úgy éreztem – a romániai magyar kultúra közel négy évtizedes szolgálata fejében (igazság szerint) megérdemlem. Különben kénytelen voltam e nem mindennapi cselekedetre vetemedni, miután az említett könyvet több helyről elvitték.¹⁰¹ Értjük egymást. Én így próbálok védekezni: én küldtem Köpeczinek dedikált könyvet és ő küldött nekem. (Nem az ön iránti tisztelet netalántáni hiánya akadályozott meg abban, hogy valóban dedikált könyvet küldjek, hanem a szórvány magyar örökös átka: a kisebbrendűségi gátlás.) Különben én volnék az az író, aki A Hét címen lapot alapítottam Bukarestben a hetvenes évek legelején s akit 13 év múlva zajosan rúgtak ki. Az érdekesség okán közlöm, hogy születésileg kolozsvári vagyok, az 1597-ben kapott nemesi levelünk szerint viszont nagyajtai. Nemesi levélként azt a húsz könyvet lobogtatnám, mi nevem alatt megjelent s mit odaát – nyilván okkal – nem, vagy nagyon kevésbé ismernek. Szorongva kísértem figyelemmel küzdelmét az irodalomért (és nem ellen). Az Ön tisztasága és értéke számomra döntő érv, hogy az Ön oldalán az igazság.”¹⁰² (Huszár Sándort 1987-ben a minisztérium meghívta Magyarországra, ő azonban a „román szigorítások” miatt ennek nem tudott eleget tenni.)¹⁰³

A közel nyolcvanéves erdélyi jogász és író, Demeter János¹⁰⁴ 1987 közepén fordult Köpeczihez a *Századunk sodrában* címmel 1975-ben Romániában megjelent emlékirata magyarországi kiadása érdekében. Levelének végén az Erdély-trilógiára is kitér, melyet „itt imponálónak talált mindenki, aki kivételesen abban a szerencsés helyzetben volt, hogy olvashatta. Szerintem csak a jelenre vonatkozó utolsó fejezet hagy hiányérzetet, mivel a bizonyára politikai tapintattal magyarázható hallgatással szemben az emberekben égetően elevenek a mindennapok élményei. Emelte volna egy-egy rész meggyőző erejét, ha a középkorban lezajlott tömeges bevándorlással és főleg betelepítéssel kapcsolatban megjelent volna néhány konkrét eset dokumentuma is, mint az egy ideig Olténiában mint osztrák tiszt szolgáló br. Bánffy által szervezett betelepítés Maroshévízre (Toplița), vagy szülőfalum (Kerlés) mellett Ároklján (Arcalia) történt masszív betelepítés Moldovából a gr. Bethlen család által. Vlad Georgescu professzor¹⁰⁵ Münchenből ugyanis, másokhoz

100 Huszár Sándor (1929–2005), romániai magyar színműíró, műfordító, szerkesztő. Az 1980-as évek végén Magyarországra települt.

101 Feltételezhetően itt a könyvek elkobzására utal.

102 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

103 MNL OL XIX-J-1-j-128-715-001173-1987.

104 Demeter János (1908–1988), romániai magyar jogász, politikus.

105 Bizonyosan Vlad Georgescu (1937–1988) román történészről van szó. Nyugatra emigrált, 1983 és 1988 között a Szabad Európa Rádió román nyelvű osztályának volt az igazgatója.

hasonlóan, azt hangsúlyozza, hogy ilyen betelepítés és bevándorlás nem történt s nincs tudomása egyetlen ilyen dokumentumról sem. Szerinte a népmozgás ellenkező irányba, innen oda történt.”¹⁰⁶

Köpeczi vélhetően óvatosságból nem válaszolt a levelekre, de nem érdemtelen megjegyezni, hogy a fontosabbnak tartott levelek másolatait megküldte Berecz Jánosnak,¹⁰⁷ az MSZMP vezető pártfunkcionáriusának.

Hasonlóképpen történt a szintén a miniszterhez forduló Sütő András¹⁰⁸ levelével is. Az erdélyi író elragadó szavai fejezik ki leginkább a kor hangulatát, s ezek zárszó gyanánt is ideillenek: „Jól tudom persze, hogy melyek a nyílt beszéd kockázatai. Hogy a pusztá tények, a tagadhatatlanok, miként ugratják az égig a mítoszok sárkányait. Magad is tapasztalhattad erdélyi történelemkönyvünk főszerkesztőjeként. És bár ez a sárkányindulat nem potomság, nem ártalmatlan: a tények erejének tudatában mosolyogni lehet rajta. Nem akárhogyan persze, hanem a szükséges konoksággal.”¹⁰⁹

Irodalom

Bottoni, Stefano 2013. Vonakodó képek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989.

Történelmi Szemle, 55. évf. 1. sz. 79–113. p.

Köpeczi Béla et al. (szerk.) 1986. *Erdély története I.* Budapest, 1986.

Köpeczi Béla 2006. Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 15. évf. 1. sz. 47–59. p.

Vincze Gábor 2006. Lánchránjantól Lánchránjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 41–42. (9.) évf. 3–4. sz. 262–361. p.

106 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1924-1987.

107 Berecz János (1930–2022), kommunista politikus. 1985-től az MSZMP KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkára, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője.

108 Sütő András (1927–2006), romániai magyar író. Az 1980-as években irodalmi és művészeti lapok főszerkesztőjeként dolgozott. Ebben az időszakban a színdarabjait csak Magyarországon lehetett bemutatni és játszani.

109 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2045-1987.

CSABA KERESZTES

CONTRIBUTIONS TO THE GENESIS AND AFTERMATH OF THE BOOK HISTORY OF TRANSYLVANIA

This study presents source materials regarding the genesis and impact of the three-volume work *Erdély története* [History of Transylvania] edited by Béla Köpeczi. These documents are primarily found within the records of the cultural administration, and to a lesser extent, in the archives of the Hungarian Socialist Workers' Party and the Ministry of Foreign Affairs. The research does not aim for a comprehensive disclosure of diplomatic activities, nor does it attempt to examine the documents held in the Archives of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)—specifically those from the Institute of History, which served as the editorial hub—or the records of the Akadémiai Kiadó (the publishing house of MTA). For these reasons, the information presented here is considered „contributions.” Furthermore, a „bilateral” topic of this nature can only be fully processed and described through the exploration of Romanian source materials. The publication of this book forty years ago was not only a watershed moment in Hungarian–Romanian relations; it remains, to this day, arguably the Hungarian historical publication that has triggered the greatest international response.

A nemzeti kisebbségek kérdésének biztonságpolitikai újraértelmezése az orosz–ukrán háború következtében

CSILLA FEDINEC

Security-Policy Reinterpretation of National Minority Issues as a Consequence of the Russia–Ukraine War

Keywords: national minorities; minority protection; security policy; Russia–Ukraine war; legal safeguards; cultural rights; geopolitics; Ukraine; kin-state policy; integration

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.06>

1. Bevezetés

Az orosz–ukrán háború 2022. februári eszkalációja nem csupán Európa biztonságpolitikai architektúráját alakította át gyökeresen, hanem jelentős hatást gyakorolt a nemzeti kisebbségek védelmével kapcsolatos nemzetközi diskurzusra is. A kisebbségvédelem hosszú időn keresztül elsősorban az emberi jogi gondolkodás részeként jelent meg, amelynek középpontjában a kulturális identitás megőrzése, az anyanyelv használata, az oktatáshoz való hozzáférés, valamint a politikai és társadalmi részvétel biztosítása állt.¹ E megközelítés a második világháborút követő európai normarendszer szerves részeként intézményesült az Európa Tanács, az Európai Unió és az EBESZ keretein belül.

A 2022-ben kirobbant teljes körű háború azonban új fényt vetett e hagyományos jogvédelmi optikára. Az orosz politikai vezetés és a hozzá kapcsolódó propagandarendszer az agresszió egyik fő legitimációs elemévé tette a „nemzeti kisebbségek védelmének” narratíváját, különösen az „oroszjékú lakosság” állítólagos veszélyeztetettségére hivat-

1 Thornberry, Patrick: *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford, Oxford University Press, 1991, 3–18. p.

kozva.² E retorika világossá tette, hogy a kisebbségvédelem fogalma nem csupán jogi és morális kérdésként, hanem potenciális geopolitikai eszközként is megjelenhet. A háború tapasztalata ezért alapvetően átalakította azt a módot, ahogyan a nemzetközi intézmények és szakértői közösségek a kisebbségi kérdést értelmezik.

A téma aktualitását tovább növeli, hogy az európai politikai ajánlásokban az elmúlt években egyre hangsúlyosabban jelent meg a jogvédelem és a biztonságpolitika összekapcsolása. Az Európai Unió és az Európa Tanács dokumentumaiban immár egyidejűleg szerepel a kulturális és nyelvi jogok védelme, a politikai részvétel garanciáinak erősítése, valamint a külföldi befolyás és destabilizáció elleni fellépés szükségessége.³ A kisebbségvédelem így fokozatosan kilépett a szűken vett emberi jogi keretek közül, és a tágabb európai biztonságpolitikai diskurzus részévé vált.

A tanulmány központi kutatási kérdése arra irányul, hogy miként alakította át az orosz–ukrán háború a nemzeti kisebbségek védelmének normatív és politikai értelmezését Európában. E kérdéshez kapcsolódóan vizsgálom, hogy milyen módon különíti el a nemzetközi közösség a kisebbségek legitím jogvédelmét a politikai instrumentalizációtól, valamint hogy milyen új elvek és gyakorlatok jelentek meg a jog és a biztonság integrált szemléletében. A tanulmány célja nem pusztán a diskurzusváltozás leírása, hanem annak elemzése is, hogy e folyamat milyen hosszú távú következményekkel járhat az európai kisebbségpolitika és az állami szuverenitás viszonyára nézve.

A kutatás módszertanát elsősorban kvalitatív elemzés képezi. A tanulmány normatív és dokumentumelemzésen alapul, amely során az Európa Tanács, az Európai Unió és az EBESZ releváns jogi és politikai dokumentumait vizsgálom, különös tekintettel a Kisebbségvédelmi Keretegyezmény értelmezési gyakorlatára, valamint az uniós bővítési és jogállamisági jelentésekre.⁴ A forrásbázist kiegészítik nemzetközi szakirodalmi munkák, biztonságpolitikai elemzések, valamint a háborúval összefüggő hivatalos nyilatkozatok és jelentések. A módszertani megközelítés lehetővé teszi annak feltárását, miként változott meg a kisebbségekhez való intézményi és politikai viszonyulás a háború nyomán, és hogyan jelent meg a biztonsági dimenzió a hagyományos jogvédelmi keretek mellett.

2 Lásd például: Putin, Vladimir: Address on the recognition of the so-called Donetsk and Luhansk People's Republics, 2022. február 21. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>

3 European Commission: 2024 Enlargement Package – Ukraine, Rule of Law and Fundamental Rights section (Communication adopted 30 October 2024).

4 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Fourth Opinion on Ukraine, ACFC/OP/IV(2017)002, adopted 10 March 2017, published 5 March 2018, Council of Europe.

2. A kisebbségvédelem hagyományos megközelítése 2022 előtt

2.1. Emberi jogi és kulturális jogi fókusz

A nemzeti kisebbségek védelmének európai megközelítése a 20. század második felében alapvetően az emberi jogi gondolkodás keretein belül formálódott. A kisebbségi kérdés kezelését hosszú időn keresztül nem biztonságpolitikai, hanem normatív és jogvédelmi problémaként értelmezték, amelynek középpontjában az egyéni és kollektív jogok biztosítása, valamint a kulturális sokszínűség megőrzése állt.⁵ A kisebbségvédelem e hagyományos paradigmája abból a felismerésből indult ki, hogy az etnikai, nyelvi és vallási közösségek identitásának megőrzése az európai demokráciák stabilitásának egyik alapfeltétele.

Az emberi jogi megközelítés legfontosabb normatív alapját a második világháborút követően kialakított nemzetközi jogi rendszer képezte. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének dokumentumai – mindenekelőtt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya – a kisebbségi jogokat elsősorban az egyéni jogok részének tekintették.⁶ A kisebbségi hovatartozás szabad vállalása, az anyanyelv használata, a vallásgyakorlás és a kulturális életben való részvétel olyan alapjogokként jelentek meg, amelyek gyakorlása nem függhetett az állam politikai érdekeitől.

E szemlélet az európai intézményrendszerben vált igazán intézményesülté. Az Európa Tanács 1995-ben elfogadott Kisebbségvédelmi Keretegyezménye a kisebbségek védelmét kifejezetten emberi jogi kontextusban határozta meg, hangsúlyozva a kulturális identitás megőrzésének, a nyelvhasználatnak és az oktatáshoz való hozzáférésnek a jelentőségét.⁷ A dokumentum nem teremtett kollektív jogokat szűk értelemben, hanem az egyéni jogok érvényesülésén keresztül kívánta biztosítani a kisebbségi közösségek fennmaradását.

A kulturális jogi fókusz különösen hangsúlyos szerepet kapott a nyelvpolitika és az oktatás területén. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája a nyelvi sokszínűséget az európai kulturális örökség részének tekintette, és az államok számára pozitív kötelezettségeket írt elő az oktatás, a közigazgatás és a média területén.⁸ A kisebbségi nyelvek védelme ebben a megközelítésben nem politikai autonómiaökrekvésekhez, hanem a kulturális identitás megőrzéséhez kapcsolódott.

5 Thornberry, Patrick: *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford University Press, 1991, 21–45. p.

6 ENSZ: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966, 27. cikk.

7 Európa Tanács: A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 1995, 3–5., valamint 12–14. cikkek (kulturális, nyelvi jogok és oktatási részvétel szabályozása).

8 Európa Tanács: Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, 1992, I–III. rész (általános rendelkezések és a Karta céljai az oktatásra, közigazgatásra és médiára vonatkozóan).

A 2022 előtti diskurzusban meghatározó volt az a felfogás, amely a kisebbségeket elsősorban sérülékeny társadalmi csoportokként értelmezte. A hangsúly a diszkrimináció tilalmán, az egyenlő bánásmódon és az asszimiláció elleni garanciákon volt.⁹ A kisebbségi kérdés így szinte teljes egészében a jogvédelem, az integráció és a kulturális pluralizmus keretein belül maradt, miközben a biztonságpolitikai dimenzió csak kivételes esetekben – például fegyveres konfliktusok vagy államszétesési folyamatok idején – került előtérbe.

E hagyományos megközelítés alapvető előfeltevése az volt, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése önmagában hozzájárul a társadalmi kohézióhoz és az állam stabilitásához. A kisebbségek védelme nem a szuverenitás korlátozásaként, hanem a demokratikus állam működésének természetes részeként jelent meg.¹⁰ E paradigma keretei között a kisebbségvédelem és a biztonságpolitika viszonya jórészt reflektálatlan maradt, ami a 2022 után kibontakozó diskurzusváltás egyik legfontosabb előzményének tekinthető.

2.2. Oktatás- és nyelvpolitikai dimenzió

A nemzeti kisebbségek védelmének hagyományos európai megközelítésében az oktatás- és nyelvpolitika kiemelt szerepet töltött be. E területek egyszerre szolgálták az egyéni alapjogok érvényesítését és a kulturális identitás kollektív megőrzését, miközben a társadalmi integráció egyik legfontosabb eszközeiként is funkcionáltak.¹¹ A kisebbségi nyelvek oktatásban való jelenléte és a nyelvhasználat intézményi biztosítása hosszú időn keresztül a kisebbségvédelem legkézzelfoghatóbb indikátorainak számított.

Az oktatáshoz való jog nemzetközi jogi elismerése már a 20. század közepén megjelent, azonban a kisebbségi dimenzió részletesebb szabályozása csak később vált hangsúlyossá. Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikke rögzítette, hogy a nyelvi és etnikai kisebbségekhez tartozó személyeket nem lehet megfosztani attól a jogtól, hogy saját nyelvüket használják és kultúrájukat ápolják.¹² E rendelkezés értelmezése a gyakorlatban elsősorban az oktatás területén nyert konkrét tartalmat, ahol az anyanyelvű oktatás vagy legalább az anyanyelv tantárgyként való jelenléte alapvető követelményként jelent meg.

Az európai intézményi keretek között az Európa Tanács vált a kisebbségi oktatás és nyelvhasználat legfontosabb normatív alakítójává. A Kisebbségvédelmi Keretegye-

9 Henrard, Kristin: *Devising an Adequate System of Minority Protection*. Martinus Nijhoff, 2000, 67–102. p.

10 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford University Press, 2005, 29–54. p.

11 Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum, 2000, 45–78. p.

12 ENSZ: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966, 27. cikk (egyéni jogként ismeri el a kisebbségi identitás ápolását és a nyelvhasználatot).

mény 12–14. cikkei kifejezetten az oktatás és a nyelvhasználat kérdését szabályozták, előírva az államok számára, hogy megfelelő feltételeket teremtsenek a kisebbségi nyelvek tanulásához és használatához.¹³ E rendelkezések mögött az a felfogás húzódott meg, hogy az anyanyelv elsajátítása és intézményes használata az identitás megőrzésének elsődleges eszköze, amely nélkül a kisebbségi közösségek hosszú távú fennmaradása nem biztosítható.

A nyelvpolitika területén külön jelentőséggel bírt a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, amely részletes kötelezettségvállalási rendszert dolgozott ki az oktatás, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a média területére.¹⁴ A Karta szemlélete alapvetően kulturális jellegű volt: a nyelvi sokszínűséget az európai kulturális örökség részeként kezelte, és a nyelvvédelmet nem politikai autonómia követelésekhez, hanem kulturális értékmegőrzéshez kapcsolta. A hangsúly a pozitív állami kötelezettségeken volt, nem pedig a területi vagy politikai önrendelkezés kérdésén.

A 2022 előtti diskurzusban az oktatás- és nyelvpolitika elsősorban integrációs funkciót töltött be. A kisebbségi nyelveken folyó oktatás célja nem az elkülönülés, hanem a kétnyelvűség elősegítése és a társadalmi mobilitás támogatása volt.¹⁵ A domináns megközelítés szerint az államnyelv magas szintű elsajátítása és az anyanyelv intézményes jelenléte nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő célok. Az oktatás így egyszerre szolgálta az identitás megőrzését és az állampolgári integrációt.

Mindazonáltal e terület már a háború előtt is hordozott politikai feszültségeket. A nyelvtörvények, tantervi reformok és oktatási struktúrák gyakran váltak belpolitikai viták és nemzetközi diplomáciai konfliktusok tárgyává.¹⁶ Ennek ellenére a domináns értelmezési keret 2022-ig megmaradt alapvetően jogvédelmi és kulturális jellegűnek, amelyben az oktatás- és nyelvpolitika nem biztonságpolitikai kockázatként, hanem a pluralizmus és a demokratikus állam működésének természetes elemeként jelent meg.

2.3. Az európai normarendszer főbb elemei (EU, EBESZ, Európa Tanács)

A nemzeti kisebbségek védelmének európai normarendszere a hidegháborút követő időszakban fokozatosan intézményesült, és a 2022 előtti megközelítés egyik legstabilabb

13 Európa Tanács: A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 1995. Az Európa Tanács a kisebbségi oktatás és nyelvhasználat normatív kereteinek fő alakítója, és a 12–14. cikkek ténylegesen kötelező érvénnyel írják elő az állami intézkedéseket.

14 Európa Tanács: Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, 1995, II. rész, 7–14. cikkek (kisebbségi nyelvhasználat a helyi közigazgatásban és bírósági eljárásokban, az oktatásban, közszolgálati média és kulturális intézmények gyakorlatában).

15 May, Stephen: *Language and Minority Rights*. Routledge, 2012, 83–116. p.

16 De Varennes, Fernand: *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff, 1996, 101–134. p.

pillérét képezte. E rendszer kialakulását alapvetően az a törekvés vezérelte, hogy a kisebbségi kérdést a demokratikus jogállamiság és az emberi jogok részévé tegye, elkerülve annak biztonságpolitikai vagy területi konfliktusokhoz való közvetlen kapcsolását.¹⁷ A normarendszer három fő intézményi pilléren nyugodott: az Európa Tanács, az Európai Unió és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet keretein.

Az Európa Tanács játszott a meghatározó szerepet a kisebbségvédelem jogi standardjainak kialakításában. A Kisebbségvédelmi Keretegyezmény a kisebbségek védelmét átfogó, kötelező erejű nemzetközi szerződésként szabályozta, amelynek középpontjában az egyenlőség, a diszkrimináció tilalma, a kulturális identitás megőrzése és a nyelvhasználat biztosítása állt.¹⁸ Az egyezmény végrehajtását ellenőrző Tanácsadó Bizottság monitoring rendszere az egyes államok kisebbségpolitikáját rendszeres értékelés alá vonta, hangsúlyozva a jogalkalmazás és az intézményi garanciák fontosságát. A Keretegyezmény értelmezési gyakorlata következetesen került a kollektív jogok politikai értelemben vett elismerését, és a kisebbségvédelmet az államon belüli integráció eszközeként értelmezte.

Az Európai Unió normarendszere sajátos módon, elsősorban a bővítési politika és a jogállamisági feltételrendszer révén gyakorolt hatást a kisebbségvédelem területén. Bár az uniós alapszerződések nem tartalmaznak részletes kisebbségvédelmi szabályozást, a koppenhágai kritériumok kifejezetten előírják a kisebbségek tiszteletben tartását a csatlakozás feltételeként.¹⁹ A Bizottság országjelentéseiben a kisebbségi jogok helyzete a demokratikus intézményrendszer működésének egyik indikátorává vált. E megközelítésben a kisebbségvédelem nem önálló politikai területként, hanem a jogállamiság és az alapvető jogok szerves részeként jelent meg.

Az EBESZ kisebbségvédelmi mechanizmusa a konfliktusmegelőzés logikájára épült, ugyanakkor a 2022 előtti gyakorlatban e dimenzió elsősorban preventív és technikai jellegű maradt. A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos intézménye a potenciális etnikai feszültségek korai felismerését és békés rendezését szolgálta, hangsúlyozva az oktatás, a nyelvhasználat és a politikai részvétel kérdéseit.²⁰ A Főbiztos ajánlásai következetesen

17 Thornberry, Patrick: *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford, Oxford University Press, 1991, 145–168. p.

18 Európa Tanács: A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 1995, 1–5. (egyenlőség elve, a diszkrimináció tilalma), valamint 12–16. cikkek (kisebbségi nyelvek használata és az oktatás biztosítása).

19 European Council: Conclusions of the Copenhagen European Council, 21–22 June 1993, “Political Criteria”, 7–9. pont.

20 OSCE High Commissioner on National Minorities: The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities, 1 October 1996; valamint OSCE: Helsinki Document 1992 – Mandate of the High Commissioner on National Minorities (Conference on the Human Dimension of the CSCE, 9–10 July 1992).

az integráció, a párbeszéd és az intézményi megoldások irányába mutattak, kerülve a szuverenitást érintő politikai követeléseket.

A három intézményi pillér közös jellemzője az volt, hogy a kisebbségvédelmet normatív, jogi és intézményi kérdésként kezelte. A hangsúly az állami kötelezettségeken, a jogérvényesítésen és az integrációs politikákon volt, miközben a kisebbségek külső védelmének vagy geopolitikai szerepének kérdése marginális maradt.²¹ A normarendszer implicit előfeltevése szerint a kisebbségi jogok biztosítása hozzájárul a belső stabilitáshoz, és önmagában is elegendő eszközt jelent a konfliktusok megelőzésére.

E megközelítés eredményeként a kisebbségvédelem 2022 előtt az európai jogállami identitás egyik elemévé vált. A kisebbségek nem biztonsági kockázatként, hanem a kulturális pluralizmus hordozóiként jelentek meg, akiknek védelme az állam demokratikus minőségének fokmérője volt.²² E stabil normatív keret azonban a háború nyomán új kihívásokkal szembesült, amikor világossá vált, hogy a kisebbségi diskurzus geopolitikai eszközzé is válhat.

3. A „kisebbségvédelem” politikai instrumentalizálása az orosz narratívában

3.1. A „védelem” retorikája mint agressziót legitimáló eszköz

Az orosz–ukrán háború egyik sajátos és a nemzetközi jog szempontjából is különösen problematikus eleme az a retorikai stratégia volt, amely a katonai agressziót a nemzeti kisebbségek – mindenekelőtt az oroszajkú lakosság – védelmének szükségességével indokolta. E narratíva nem új keletű az orosz külpolitikai gondolkodásban, ugyanakkor 2022-ben példátlan intenzitással és következetességgel jelent meg az invázió legitimációs diskurzusában.²³ A „védelem” fogalma így kilépett az emberi jogi keretek közül, és a fegyveres beavatkozás igazolásának központi elemévé vált.

A retorika alapját az a tétel képezte, miszerint Ukrajna keleti és déli régióiban az oroszajkú lakosság súlyos és rendszerszintű jogsértések áldozata, amely ellen az ukrán állam nem képes vagy nem hajlandó fellépni.²⁴ E narratívában a nyelvhasználati viták, az okta-

21 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 121–154. p.

22 Henrard, Kristin: *Devising an Adequate System of Minority Protection*. The Hague, Martinus Nijhoff, 2000, 203–228. p.

23 Sakwa, Richard: *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands*. London–New York, I.B. Tauris, 2015, 112–134.

24 Allison, Roy: „Russian ‘deniable’ intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules”, *International Affairs*, 2014/90(6), 1257–1297., különösen 1265–1272. p.

táspolitikai reformok és az államnyelv megerősítésére irányuló törekvések kollektív üldözésként jelentek meg. Az orosz politikai vezetés következetesen a „népirtás”, az „etnikai tisztogatás” és a „humanitárius katasztrófa” kifejezéseit alkalmazta, jóllehet e vádakot sem nemzetközi szervezetek, sem független monitoring mechanizmusok nem igazolták.²⁵

A „kisebbségek védelmére” való hivatkozás különösen hangsúlyos szerepet kapott a Krím 2014-es annektálását követő időszakban, majd a 2022-es invázió előestéjén. Vlagyimir Putyin 2022. február 21-i beszédében az Ukrajnában élő oroszajkú lakosság „megalázásáról” és „jogfosztásáról” beszélt, amelyet Oroszország történelmi és erkölcsi kötelessége megakadályozni.²⁶ A kisebbségvédelem retorikája ebben az összefüggésben nem jogi kötelezettségként, hanem geopolitikai jogosultságként jelent meg, amely felülírja az állami szuverenitás elvét.

E legitimációs stratégia szoros kapcsolatban állt az orosz „honfitársi politika” (sootchestvenniki) koncepciójával, amely a határokon túl élő oroszok és oroszajkú közösségek védelmét az orosz állam külpolitikai felelősségévé tette.²⁷ E megközelítés a kisebbségeket nem elsősorban az adott állam polgáraiként, hanem egy transznacionális politikai közösség részeként értelmezte, amely felett az anyaország különleges védelmi jogot formálhat. A kisebbségvédelem így a befolyásszerzés és a területi revízió egyik eszközévé vált.

A nemzetközi jog szempontjából e retorika különösen súlyos következményekkel járt. A humanitárius intervenció és a „felelősség a védelemre” (responsibility to protect) doktrínája szigorú feltételekhez köti a fegyveres beavatkozás jogszerűségét, amelyek Ukrajna esetében nyilvánvalóan nem álltak fenn.²⁸ A kisebbségek védelmére való hivatkozás ezért nem tekinthető jogszerű indoknak, hanem a joggal való visszaélés klasszikus esetének minősül.

E fejlemény alapvetően megingatta a kisebbségvédelem normatív semlegességébe vetett korábbi bizalmat. Világossá vált, hogy a jogvédelmi nyelvezet alkalmas lehet agresszív külpolitikai célok elfedésére, és hogy a „védelem” retorikája könnyen a destabilizáció eszközévé válhat.²⁹ E felismerés meghatározó szerepet játszott abban a diskurzusváltásban, amely 2022 után a kisebbségvédelem és a biztonságpolitika szorosabb összekapcsolódásához vezetett.

25 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Periodic Reports on the Human Rights Situation in Ukraine, különböző jelentések (pl. 31st, 32nd, 34th, 35th reports).

26 Putin, Vladimir: *Address on the recognition of the so-called Donetsk and Luhansk People's Republics*, 2022. február 21. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>

27 Laruelle, Marlene: *Russian Nationalism. Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London–New York, Routledge, 2018, 167–194. p.

28 United Nations General Assembly: 2005 World Summit Outcome Document (A/RES/60/1), paragraphs 138–139, New York, 2005.

29 Weller, Mark: „Secession, Self-determination and Territorial Integrity”. In Walter, Christian–von Ungern-Sternberg, Antje–Abushov, Kavus (eds.): *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2014, 253–276. p.

3.2. Az orosz propaganda érvrendszere („oroszejúk védelme”)

Az orosz politikai kommunikációban a 2014 utáni időszakban fokozatosan kialakult egy olyan koherens propagandanarratíva, amely az Ukrajnában élő oroszzejú lakosság helyzetét a fegyveres beavatkozás egyik központi indokaként jelenítette meg. E diskurzus kulcseleme az volt, hogy az orosz nyelv használatát és az orosz identitást az ukrán állam által üldözött, egzisztenciálisan veszélyeztetett közösségként ábrázolta.³⁰ A propaganda e keretben a nyelvpolitikai vitákat és az államnyelv megerősítését célzó reformokat rendszerszintű elnyomásaként interpretálta.

Az érvrendszer egyik visszatérő eleme a „nyelvi diszkrimináció” tétele volt. Az ukrán nyelvtörvények és oktatáspolitikai reformok a hivatalos orosz narratívában az „orosz nyelv betiltásaként” jelentek meg, jóllehet e jogszabályok a gyakorlatban nem tiltották az orosz nyelv használatát, hanem az államnyelv szerepének megerősítését célozták.³¹ A propaganda tudatosan figyelmen kívül hagyta a kétnyelvűség széles körű jelenlétét, valamint azt a tényt, hogy az orosz nyelv a médiában és a közéletben továbbra is meghatározó szerepet töltött be. A nyelvhasználati kérdés így az identitáspolitikai központi toposzává vált.

A narratíva másik kulcseleme az „oroszejú lakosság elleni erőszak” és a „népirtás” vádja volt. Az orosz állami média és politikai nyilatkozatok rendszeresen hivatkoztak a Donbasz térségében állítólag elkövetett tömeges atrocitásokra, amelyekkel az ukrán államot tették felelőssé. Az Egyesült Nemzetek Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala jelentései tényadatokra és ellenőrzött esetekre támaszkodnak, nem erősítik meg az orosz narratívában megjelenő általános vádakot a Donbasz térségében.³² E vádak sem az ENSZ, sem az EBESZ, sem az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata alapján nem nyertek igazolást. A „népirtás” terminus használata ennek ellenére tudatos stratégiai célokat szolgált: a legsúlyosabb nemzetközi jogi bűncselekmény fogalmának alkalmazása morális kényszert kívánt teremteni a beavatkozás elfogadására.

A propaganda harmadik fontos eleme az „orosz világ” (ruszskij mir) ideológiai konstrukciója volt. E koncepció szerint az orosz nyelv és kultúra által összekapcsolt közösségek egy egységes civilizációs tér részét alkotják, amelynek védelme az orosz állam történelmi küldetése.³³ Az Ukrajnában élő oroszzejú lakosság ebben az értelmezésben nem pusztán

30 Pomerantsev, Peter: *Nothing Is True and Everything Is Possible*. London, Faber & Faber, 2014, 87–112. p.

31 Kulyk, Volodymyr: „Language Policy in Ukraine: What People Want the State to Do”. *East European Politics and Societies*, 2016/30(2), 297–322., különösen 305–312. p.

32 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 2019. évi jelentés.

33 Laruelle, Marlene: *The ‘Russian World’: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination*. Washington, Center on Global Interests, 2015, 23–47. p.

kisebbség, hanem egy nagyobb politikai-kulturális közösség előretolt része, amelynek „felszabadítása” legitím külpolitikai célként jelenik meg. A kisebbségi státus így elvesztette állampolgári jellegét, és geopolitikai identitássá alakult át.

Az érvrendszer fontos sajátossága volt a jogi terminológia szelektív és torzított használata. A propaganda rendszeresen hivatkozott az önrendelkezés elvére, a kisebbségek védelmére és az emberi jogokra, miközben figyelmen kívül hagyta az állami szuverenitást, a területi integritást és az erőszak tilalmának alapelveit.³⁴ A nemzetközi jog fogalmai így retorikai eszközzé váltak, amelyek célja nem a jogérvényesítés, hanem a politikai legitímáció megteremtése volt.

E narratíva hatása nem korlátozódott a belső orosz közvéleményre. Az orosz diplomácia következetesen igyekezett e diskurzust nemzetközi fórumokon is érvényesíteni, különösen az ENSZ és az EBESZ keretein belül. Az EBESZ hivatalos szervezeti szinten konstatálta az Oroszország által folytatott agressziót és az ezzel kapcsolatos jogsértését tűzte napirendre.³⁵ A kisebbségi jogok nyelvezetének ilyen jellegű instrumentalizálása azonban fokozatosan hiteltelenné vált, amikor a háború során dokumentált tömeges jogsértések világossá tették a „védelem” és a tényleges gyakorlat közötti ellentmondást.

A 2022 utáni nemzetközi reakciók egyik legfontosabb tanulsága éppen az volt, hogy a kisebbségi diskurzus többé nem tekinthető politikailag semlegesnek. Az orosz propaganda érvrendszere rámutatott arra, hogy a nyelv, identitás és jogvédelem fogalmai alkalmasak lehetnek a fegyveres agresszió előkészítésére és igazolására.³⁶ E felismerés alapvetően hozzájárult ahhoz a szemléletváltáshoz, amelyben a kisebbségvédelem már nem kizárólag jogvédelmi, hanem egyben biztonságpolitikai kérdésként is értelmeződik.

3.3. A nemzetközi közösség reakciója és felismerései

A 2022-es orosz invázió hatására a nemzetközi közösség gyorsan és egyértelműen reagált, mind a jogi normák, mind a kisebbségvédelmi diskurzus tekintetében. Az orosz retorika – a „védelem” és a „népirtás” vádja – világossá tette, hogy a kisebbségvédelmi narratívát geopolitikai eszközként lehet instrumentalizálni, és ezzel radikálisan megváltozott az államok és nemzetközi szervezetek hozzáállása. Az ENSZ Közgyűlés határozottan

34 Grant, Thomas D.: *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. Palgrave Macmillan, 2015, 141–176. p.

35 OSCE: Journal of the 1044th Plenary Meeting of the Permanent Council, Vienna, 12 March 2015, agenda item on “Ongoing aggression against Ukraine and violations of OSCE principles and commitments by the Russian Federation”.

36 Snyder, Timothy: *The Road to Unfreedom*. New York, Tim Duggan Books, 2018, 214–247. p.

elítélte Oroszország Ukrajna elleni agresszióját, követelte a fegyveres erők azonnali kivonását és megerősítette Ukrajna szuverenitását és területi egységét.³⁷

Az ENSZ emberi jogi mechanizmusai azonnal hangsúlyozták, hogy az Ukrajnában élő kisebbségek jogai sérülhetnek, ugyanakkor semmilyen nemzetközi jogi alap nincs arra, hogy e védelmet fegyveres beavatkozás indokaként használják fel. Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa is közleményben hívta fel a figyelmet arra, hogy a kisebbségvédelem célja a konfliktusok megelőzése és a békés együttélés biztosítása, nem pedig az államok területi integritásának aláásása. A Főbiztos aggodalmát fejezte ki a konfliktus hatásaival kapcsolatban, és óvta a felek és a nemzetközi közösség figyelmét attól, hogy a kisebbségvédelem kérdését politikai vagy fegyveres célokra használják.³⁸

Az Európai Unió a bővítési és jogállamisági mechanizmusokon keresztül egyértelművé tette, hogy a kisebbségvédelem a demokratikus intézmények és az alapvető jogok érvényesítésének része, és nem használható a szuverenitás megsértésére.³⁹ A 2022-es politikai ajánlások hangsúlyozták a jogi normák és a biztonság szoros összekapcsolását: a kisebbségek védelme csak az állami lojalitással, a törvényes keretek tiszteletben tartásával együtt értelmezhető.

A nemzetközi közösség felismerései között kiemelkedett, hogy a háború során bizonyítottan lojális, aktívan részt vevő kisebbségi közösségek – például a magyarok, románok, lengyelek és a krími tatárok Ukrajnában – aláásták a „menekülés/ártalmas belső elem” narratíváját.⁴⁰ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kisebbségek nem automatikusan jelentik a „belső ellenség” kockázatát, és a jogvédelmi keretek mellett a lojalitás és az integráció is érvényesíthető.

A biztonsági dimenzió integrálása a kisebbségvédelembe ezért alapvetően változtatta meg a nemzetközi normák értelmezését. A korábbi, kizárólag emberi jogi és kulturális fókuszú megközelítés helyett a jog és biztonság kombinációja vált mérvadóvá.⁴¹ Az Európai Tanács és az EU politikai ajánlásaiban a kisebbségvédelem három pillérré épül:

- a nyelvi és kulturális jogok védelme,
- a politikai részvétel és a demokratikus integráció biztosítása,

37 United Nations General Assembly: Resolution A/RES/ES-11/1 (Aggression against Ukraine), adopted 2 March 2022, Eleventh Emergency Special Session.

38 OSCE High Commissioner on National Minorities: Press release: OSCE High Commissioner on National Minorities calls for an end to violence in Ukraine, warns of long-term and wide-spread effects on national minorities, The Hague, 30 March 2022.

39 European Commission (EC): Ukraine 2024 Report – Rule of Law and Fundamental Rights, SWD(2024) 699 final, Brussels, 30 October 2024.

40 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Report on the human rights situation in Ukraine, 2022–2023.

41 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 155–182. p.

– a külső befolyás és a geopolitikai manipuláció elleni védelem.

E felismerések alapján a nemzetközi közösség paradigmaváltása világossá tette: a kisebbségvédelem önmagában nem elég a stabilitás biztosításához. A jogvédelmi mechanizmusokat össze kell kapcsolni a biztonsági intézkedésekkel, és a nemzetközi szervezeteknek egyértelműen el kell különíteniük a valódi védelmet a politikai instrumentalizációtól.⁴²

Ez a megközelítés előkészítette a terepet a 4. fejezetben tárgyalt, 2022 utáni komplex kisebbségvédelmi modell kialakulásához, amelyben a jog, a kultúra és a biztonság egymást kiegészítve érvényesül.

4. A biztonsági dimenzió megjelenése a kisebbségpolitikában

4.1. A jogvédelmi és geopolitikai megközelítés összekapcsolódása

A 2022-es orosz invázió nyomán a nemzetközi szervezetek, államok és szakértői közösségek felismerései jelentősen átalakították a kisebbségvédelem diskurzusát. Az új paradigma abban különbözik a korábbtól, hogy egyidejűleg integrálja a jogi, kulturális és biztonsági dimenziókat, és a kisebbségek védelmét már nem csupán humanitárius vagy kulturális kérdésként, hanem a belső stabilitás és a geopolitikai biztonság szempontjából is kezeli.⁴³

Az Európai Unió és az Európa Tanács politikai ajánlásaiban a kisebbségvédelem három fő pilléren alapul:

– Nyelvi és kulturális jogok védelme: Az államoknak biztosítaniuk kell az anyanyelvi oktatást, a kulturális önazonosság megőrzését, valamint a nyelvhasználat intézményi garanciáit.⁴⁴

– Politikai részvétel és integráció: A kisebbségek aktív részvétele a politikai életben és a döntéshozatalban alapvető garancia az állampolgári lojalitás erősítésére.⁴⁵

42 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Fourth Opinion on Ukraine, ACFC/OP/IV(2017)002; European Commission: Ukraine 2024 Report. Rule of Law and Fundamental Rights section.

43 European Commission (EC): Ukraine 2024 Report – Rule of Law and Fundamental Rights, SWD(2024) 699 final, Brussels, 30 October 2024.

44 Európa Tanács: A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, Strasbourg, 1995, 12–14. cikkek (oktatáshoz való hozzáférés, kisebbségi nyelv tanulása, oktatási intézmények támogatása, diszkrimináció tilalma).

45 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Thematic Commentary No. 2: Effective participation of persons belonging to national minorities in public affairs, ACFC/31DOC(2008)001.

– Külső befolyás elleni védelem: A kisebbségek feletti politikai, információs vagy gazdasági befolyás gyakorlása a nemzetközi jog megsértését jelenti, és a biztonsági kockázatok kezelésének részeként kell értelmezni.⁴⁶

Ez a modell egyértelműen mutatja, hogy a kisebbségek védelme és az állami biztonság nem egymást kizáró, hanem kiegészítő célok. Az új szemlélet szerint a kisebbségek lojalitása és identitásuk megőrzése nem ellentmondásos, hanem egymást erősítő tényezők. Például Ukrajnában a magyar, román, lengyel és krími tatár közösségek aktív részvétele a védelmi erőfeszítésekben és a civil társadalomban alátámasztotta, hogy a „menekülés a belső ellenség elméletétől” téves narratíva volt.⁴⁷

A gyakorlatban a modell az alábbi elemeket foglalja magában:

– Jobbiztonság: az állami intézmények garantálják a kisebbségi jogok érvényesülését, ellenőrzik a diszkrimináció tilalmát, és biztosítják az uniós és nemzetközi kötelezettségek betartását.⁴⁸

– Kulturális támogatás: finanszírozás és infrastrukturális támogatás az anyanyelvi iskolák, kulturális központok és médiacsatornák számára.

– Biztonsági monitoring: folyamatos figyelemmel kísérés a külső befolyás és propagandatevékenységek azonosítására és megelőzésére.⁴⁹

Az új megközelítés tehát a jogvédelem és a biztonsági kockázatok szoros összekapcsolásán alapul, ami radikálisan eltér a 2022 előtti normarendszertől, ahol a kisebbségek védelme kizárólag emberi jogi és kulturális kontextusban jelent meg. A 2022 utáni modell előnye, hogy egyszerre biztosítja a kisebbségek jogait, a társadalmi integrációt, és csökkenti a külső politikai manipuláció lehetőségét.

Ez a komplex szemlélet alapozza meg a 4.2. fejezetben részletezett gyakorlati példákat és intézményi mechanizmusokat, amelyek Ukrajna esetében konkrét jogi és biztonsági megoldások formájában jelennek meg.

46 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 155–182. p.

47 European External Action Service (EEAS): Briefing on minority participation in Ukraine, Brussels, March 2022, 4–10. pont.

48 Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum, 2000, 45–78. p.

49 OSCE High Commissioner on National Minorities: Statement on Ukraine, 2022. február 25., 2–5. pont.

4.2. Gyakorlati mechanizmusok és példák a 2022 utáni modellben

A 2022 utáni komplex kisebbségvédelmi modell gyakorlati alkalmazása Ukrajnában és az európai normarendszer keretein belül több szinten valósul meg, ötvözve a jogi garanciákat, a kulturális támogatást és a biztonsági intézkedéseket.⁵⁰

– Jogbiztonsági mechanizmusok. Az államok és nemzetközi szervezetek biztosítják, hogy a kisebbségi jogok érvényesüljenek, és az állami intézmények hatékonyan fellépjenek a diszkrimináció ellen. Például Ukrajnában a kisebbségi nyelvoktatás és a helyi önkormányzatok politikai részvétele garanciákat kapott, miközben a nemzetközi monitoring mechanizmusok – az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa és az Európa Tanács ajánlásai – folyamatos értékelést biztosítanak.⁵¹

– Kulturális és oktatási támogatás. Az anyanyelvi iskolák, kulturális központok és médiacsatornák finanszírozása és működésének támogatása révén a kisebbségek identitásának megőrzése biztosított. Például a magyar és román közösségek Ukrajnában aktív kulturális programokkal és iskolai kezdeményezésekkel őrizhetik nyelvüket és hagyományaikat, miközben teljeskörűen részt vesznek az ukrán társadalmi és politikai életben.⁵²

– Biztonsági monitoring és védelem a külső befolyás ellen. A 2022-es invázió tapasztalatai világossá tették, hogy a kisebbségi diskurzust geopolitikai eszközként lehet manipulálni. Ennek ellensúlyozására folyamatos monitorozás zajlik a külső propagandatevékenységek, információs befolyásolás és politikai nyomásgyakorlás azonosítására.⁵³ Az ukrán állam és nemzetközi partnerei közösen fejlesztik ki azokat a mechanizmusokat, amelyek biztosítják a kisebbségek védelmét a külső manipulációval szemben, például nyelvi oktatás, médiafelügyelet és civil társadalmi támogatás révén.

– Integráció és lojalitás erősítése. A modell hangsúlyozza, hogy a kisebbségek lojalitása és identitásuk megőrzése nem ellentmondásos, hanem egymást erősítő tényezők. Például a krími tatárok és a magyar kisebbség tagjai részt vesznek a társadalmi és katonai védelmi tevékenységekben, ezzel erősítve az államhoz való kötődésüket, miközben megőrzik etnikai és kulturális identitásukat.⁵⁴

50 European Commission (EC): Ukraine 2024 Report – Rule of Law and Fundamental Rights, SWD(2024) 699 final, Brussels, 30 October 2024, 2.2.1. chapter (EU enlargement).

51 OSCE High Commissioner on National Minorities: Statement on Ukraine, 2022. február 25., 2–5. pont.

52 Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum, 2000, 45–78. p.

53 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 155–182. p.

54 European External Action Service: Briefing on minority participation in Ukraine, Brussels, 2022. március, 4–10. pont.

– Nemzetközi koordináció és ajánlások. Az EU, az Európa Tanács és az EBESZ közös ajánlásai, valamint az országjelentések rendszeres figyelése biztosítja, hogy a kisebbségvédelem politikailag semleges és jogkövető maradjon, ugyanakkor a biztonsági kockázatokat is figyelembe vegye.⁵⁵ A 2022 utáni gyakorlatban a jog, a kultúra és a biztonság integrált szemlélete vált a kisebbségvédelem mérvadó standardjává.

Összességében a 2022 utáni modell célja, hogy a kisebbségek védelme és az állami biztonság összehangoltan valósuljon meg, miközben a nemzetközi jogi normák és emberi jogi elvek érvényesülnek. Ez a szemlélet biztosítja, hogy a kisebbségi jogok ne váljanak politikai fegyverré, hanem valódi eszközként szolgáljanak a társadalmi kohézió és a nemzeti stabilitás erősítésében.

4.3. A kisebbségek szerepe a konfliktusban, a narratívák dekonstrukciója és az anyaország-politika kritikája

A 2022 utáni helyzet különlegessége, hogy a kisebbségek aktív részvétele a fegyveres és civil védelmi erőfeszítésekben megerősítette az államhoz való lojalitást, és egyben dekonstruktív hatással volt a korábbi „menekülés a belső ellenséghez” narratívákra.⁵⁶

A magyar, román, lengyel és krími tatár közösségek példája világosan mutatta, hogy a kisebbségek nem automatikusan jelentik a belső destabilizáció kockázatát, hanem éppen a társadalmi és politikai részvételük révén erősítik a nemzeti kohéziót.⁵⁷ Az ukrán állam és nemzetközi partnerei együttműködése a kisebbségi közösségekkel olyan modellt hozott létre, amely egyszerre biztosítja a kulturális identitás fenntartását és a politikai lojalitást.

Az anyaországok („kin-states”) szerepe a 2022 utáni modellben különösen érdekes. A nemzetközi gyakorlatban a legtöbb állam – például Románia és Lengyelország – támogatta az ukrán kisebbségek integrációját és lojalitásukat, ahelyett hogy önálló politikai befolyást próbált volna gyakorolni.⁵⁸ Magyarország esetében a kin-state koncepció alkalmazása bizonyos kérdésekben megkérdőjelezhető, és a nemzetközi közösség számára kihívást jelent az integráció és biztonság egyensúlyának fenntartása. A magyar kisebbség ukrain helyzete világosan mutatja, hogy a securitizációs retorika – azaz a

55 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC): Fourth Opinion on Ukraine, ACFC/OP/IV(2017)002, Strasbourg, 2017.

56 European External Action Service: Briefing on minority participation in Ukraine, Brussels, 2022. március, 4–10. pont.

57 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 155–182. p.

58 Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC): Fourth Opinion on Ukraine, ACFC/OP/IV(2017)002, Strasbourg, 2017.

kisebbségek biztonsági problémaként történő kezelésének hangsúlyozása – rövid távon fokozhatja a politikai feszültségeket, és erősítheti a külső befolyás lehetőségét.⁵⁹

Ennek oka részben a magyar belpolitikai narratívában keresendő: a „kin-state” szerepét Magyarország erősebben a nemzeti identitás és a határon túli közösségek védelmének eszközeként értelmezi, mintsem az államok belső stabilitásának erősítésére. E megközelítés rövid távon feszültséget okozhat Ukrajna és a magyar kisebbség között, és kockázatot jelenthet a jogi és biztonsági garanciák érvényesítésére.

Középhosszú távon a magyar „kin-state” politika potenciálisan alááshatja a komplex modell működését, mivel:

- növeli a külső befolyás lehetőségét, és részben legitimálja az orosz narratívát („külső védelmi szerep a kisebbségek érdekében”),
- gyengítheti az ukrán állam és a kisebbségek közötti bizalmat,
- hosszú távon korlátozhatja a kisebbségek teljes körű integrációját, és polarizáló hatással lehet a társadalmi kohézióra.

Ez a kritikai dimenzió rámutat arra, hogy a kin-state politika nem minden esetben támogatja a jogi és biztonsági stabilitást, és az anyaországok szerepének mértéke, motivációja és módszerei döntő hatással vannak a kisebbségvédelmi modell sikerességére.⁶⁰

Összességében a 2022 utáni ukrainai példa és az anyaországok viszonya hangsúlyozza, hogy a kisebbségvédelem és a geopolitikai lojalitás kérdése nem választható el egymástól, és a nemzetközi közösségnek tudatosan kell kezelnie a külső befolyás és a belső stabilitás közötti finom egyensúlyt.

5. Összegzés és következtetések

A tanulmány áttekintette a kisebbségvédelem diskurzusának átalakulását az orosz–ukrán háború fényében, kiemelve a 2022 előtti hagyományos megközelítéseket, a háború hatására kialakult geopolitikai fordulatot, valamint a 2022 utáni komplex kisebbségvédelmi modellt.

Az elemzés főbb megállapításai a következők:

- Diskurzusváltás a kisebbségvédelemben. 2022 előtt a kisebbségvédelem főként emberi jogi, kulturális és nyelvi szempontokra koncentrált. A háború hatására világossá

⁵⁹ Balogh, Péter–Kovály, Katalin: Small but Salient: The Securitization of Ukraine’s Ethnic Hungarian Minority. *Nationalities Papers*, 2025/53(4), 798–821., különösen 805–812. p.

⁶⁰ European Commission (EC): Ukraine 2024 Report – Rule of Law and Fundamental Rights, Brussels, 2024, Section 2.2.1 (EU enlargement).

vált, hogy a kisebbségi jogok retorikája geopolitikai eszközzé válhat, így a jogi és biztonsági dimenziók integrálása vált szükségessé.⁶¹

– A „védelem” retorikájának instrumentalizálása. Az orosz narratíva az Ukrajnában élő oroszajkú lakosság védelmét a katonai agresszió indokaként használta fel. A propaganda szelektíven alkalmazta a jogi és emberi jogi fogalmakat, aláásva a kisebbségvédelem normatív semlegességét.⁶²

– A 2022 utáni komplex modell jellemzői: jogbiztonság és diszkrimináció elleni garanciák; kulturális és nyelvi identitás fenntartása; politikai részvétel és lojalitás erősítése; külső befolyás elleni monitoring. A modell lényege, hogy a kisebbségek védelme és az állami biztonság egymást erősítő, nem egymást kizáró tényezők.⁶³

– A kisebbségek aktív szerepe a konfliktusban. A magyar, román, lengyel és krími tatár közösségek példája megmutatta, hogy a kisebbségi részvétel a társadalmi integráció és lojalitás erősítésének eszköze lehet. Ez a gyakorlat dekonstruktív hatással volt a régi „belső ellenség” narratívákra.⁶⁴

– Az anyaország-politika kritikai dimenziója: az anyaországok közül a legtöbb támogatja az integrációt és a lojalitást, Magyarország azonban megkérdőjelezi ezt a modellt a magyar kisebbség kapcsán. Rövid távon: feszültséget okozhat Ukrajna és a magyar kisebbség között; kockázatot jelenthet a jogi és biztonsági garanciák érvényesítésére. Középhosszú távon: a külső befolyás lehetőségét növeli, alááshatja a kisebbségek integrációját és polarizálhatja a társadalmi kohéziót.

A kisebbségvédelem hatékony működéséhez elengedhetetlen az integrált megközelítés, amely egyszerre kapcsolja össze a jogi, kulturális és biztonsági dimenziókat. Ez a szemlélet nemcsak a konfliktusok megelőzését segíti, hanem hozzájárul a társadalmi és állami stabilitás fenntartásához is. Ugyanakkor fontos, hogy a kisebbségi jogok ne válhassanak geopolitikai eszközzé: a nemzetközi mechanizmusoknak – így az EBESZ-nek, az Európa Tanácsnak és az Európai Uniónak – aktívan kell monitorozniuk a külső befolyás és a jogi terminológia torzított használatát, amely a propaganda eszközeként jelenhet meg. Ezzel összefüggésben különösen kritikus az anyaországok, vagyis a kinstate politika tudatos kezelése, hiszen a nemzetközi közösségnek egyértelmű iránymutatásokkal kell biztosítania, hogy az anyaországok politikája ne ássa alá sem a kisebbségek integrációját, sem az állami és társadalmi biztonság céljait. Emellett a kisebbségek

61 Weller, Mark: *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 155–182. p.

62 Snyder, Timothy: *The Road to Unfreedom*. New York, Tim Duggan Books, 2018, 214–247. p.

63 European Commission (EC): *Ukraine 2024 Report – Rule of Law and Fundamental Rights*, Brussels, 2024, Section 2.2.1 (EU enlargement).

64 European External Action Service: *Briefing on minority participation in Ukraine*, Brussels, 2022. március, 4–10. pont.

aktív részvételének ösztönzése is kulcsfontosságú: a társadalmi és katonai részvétel, valamint a politikai integráció erősítése csökkenti a külső befolyás lehetőségét, és egyben hozzájárul a belső stabilitás megerősítéséhez, így a jogi, kulturális és biztonsági dimenziók összekapcsolása valóságos gyakorlati előnyöket teremt.

Összességében a 2022 utáni ukrajnai példa azt mutatja, hogy a kisebbségvédelem többé nem kizárólag humanitárius vagy kulturális kérdés, hanem integrált biztonsági és jogi dimenziót is magában foglal. A siker kulcsa a nemzetközi koordináció, az anyaországok felelősségteljes szerepvállalása, és a kisebbségek aktív lojalitásának erősítése.

Irodalom

- Allison, Roy 2014. „Russian ‘deniable’ intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules”. *International Affairs*, 90(6), 1257–1297. p. DOI: 10.1111/1468-2346.12170
- Balogh, Péter–Kovály, Katalin 2025. „Small but Salient: The Securitization of Ukraine’s Ethnic Hungarian Minority”. *Nationalities Papers*, 53(4), 798–821. p. DOI: 10.1017/nps.2024.51
- De Varennes, Fernand 1996. *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague, Martinus Nijhoff.
- Grant, Thomas D. 2015. *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*. London, Palgrave Macmillan.
- Henrard, Kristin 2000. *Devising an Adequate System of Minority Protection*. The Hague, Martinus Nijhoff.
- Kulyk, Volodymyr 2013. „Language Policy in Ukraine: What People Want the State to Do”. *East European Politics and Societies*, 27(2), 297–322. p.
- Laruelle, Marlene 2015. *The ‘Russian World’: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination*. Washington, Center on Global Interests.
- Laruelle, Marlene 2018. *Russian Nationalism. Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London–New York, Routledge.
- May, Stephen 2012. *Language and Minority Rights*. New York, Routledge.
- Pomerantsev, Peter 2014. *Nothing Is True and Everything Is Possible*. London, Faber & Faber.
- Sakwa, Richard 2015. *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands*. London–New York, I.B. Tauris.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Mahwah, Lawrence Erlbaum.
- Snyder, Timothy 2018. *The Road to Unfreedom*. New York, Tim Duggan Books.
- Thornberry, Patrick 1991. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford, Oxford University Press.
- Weller, Mark 2005. *The Rights of Minorities in Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Weller, Mark 2014. „Secession, Self-determination and Territorial Integrity”. In Walter, Christian–von Ungern-Sternberg, Antje–Abushov, Kavus (eds.): *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford, Oxford University Press, 253–276. p.

Források

- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC): Fourth Opinion on Ukraine, ACFC/OP/IV(2017)002, Strasbourg, 2017, published 5 March 2018.
- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC): Thematic Commentary No. 2: Effective participation of persons belonging to national minorities in public affairs, ACFC/31DOC(2008)001.
- Európa Tanács: A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, Strasbourg, 1995.
- Európa Tanács: Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, Strasbourg, 1992.
- European Commission (EC): 2024 Enlargement Package – Ukraine, Rule of Law and Fundamental Rights section, Communication adopted 30 October 2024.
- European Commission (EC): Ukraine 2024 Report – Political criteria, Fundamental rights and minority protection section, SWD(2024) 699 final.
- European Council: Conclusions of the Copenhagen European Council, 21–22 June 1993.
- European External Action Service (EEAS): Briefing on minority participation in Ukraine, Brussels, March 2022.
- European Union / European Council: European Council Conclusions – Political criteria, 1993.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Report on the human rights situation in Ukraine, 2019.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Report on the human rights situation in Ukraine, 2022–2023.
- OSCE High Commissioner on National Minorities: Helsinki Document 1992 – Mandate of the High Commissioner on National Minorities, Conference on the Human Dimension of the CSCE, 9–10 July 1992.
- OSCE High Commissioner on National Minorities: Press release: OSCE High Commissioner on National Minorities calls for an end to violence in Ukraine, warns of long-term and widespread effects on national minorities, The Hague, 30 March 2022.
- OSCE High Commissioner on National Minorities: Statement on Ukraine, 25 February 2022.
- OSCE High Commissioner on National Minorities: The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities, 1 October 1996.
- OSCE: Journal of the 1044th Plenary Meeting of the Permanent Council, Vienna, 12 March 2015, agenda item on “Ongoing aggression against Ukraine and violations of OSCE principles and commitments by the Russian Federation”.
- Putin, Vladimir: Address on the recognition of the so-called Donetsk and Luhansk People’s Republics, 21 February 2022.
- United Nations General Assembly: 2005 World Summit Outcome Document (A/RES/60/1), paragraphs 138–139, New York, 2005.
- United Nations General Assembly: Resolution A/RES/ES-11/1 (Aggression against Ukraine), adopted 2 March 2022, Eleventh Emergency Special Session.

CSILLA FEDINEC

SECURITY-POLICY REINTERPRETATION OF NATIONAL MINORITY ISSUES AS A CONSEQUENCE OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR

The escalation of the Russia-Ukraine war in February 2022 has profoundly reshaped European security architecture and the international discourse on the protection of national minorities. Traditionally, minority rights in Europe have been primarily framed through human rights and cultural perspectives, emphasising the preservation of linguistic and cultural identity, access to education, and political participation. Institutions such as the Council of Europe, the European Union, and the OSCE have established normative and monitoring frameworks to safeguard these rights, largely treating minority protection as a mechanism for societal cohesion and democratic stability. However, the full-scale invasion of 2022 exposed the potential for minority protection narratives to be used for geopolitical purposes. Russian political rhetoric presented alleged threats to Russian-speaking populations in Ukraine as the pretext for military intervention, instrumentalizing legal and human rights discourse to mask political and territorial ambitions. This highlighted the limitations of a purely normative approach and prompted a re-evaluation of minority protection in security terms. In response, international institutions and the Ukrainian state have adopted an integrated post-2022 model combining legal guarantees, cultural support, and security measures. This approach emphasises protecting minority languages and education, ensuring political participation and loyalty, and monitoring external influence and propaganda. Empirical evidence from Hungarian, Romanian, Polish and Crimean Tatar communities shows that when minorities are actively engaged in civil and defensive efforts, societal cohesion is strengthened and the 'internal enemy' narrative is undermined. The study also examines the role of kin-state policies, emphasising how Romania's and Poland's supportive engagement contrasts with Hungary's more contentious interventions, which could pose risks to trust and integration. Overall, the war has catalysed a paradigm shift in European minority protection, emphasising the inseparability of human rights, political loyalty and security considerations in contexts affected by conflict.

ŠTEFAN IŽÁK – OLEKSZANDR BERTALAN

A nemzeti kisebbségi kérdés mint külpolitikai és európai integrációs eszköz Szlovákia és Magyarország Ukrajna-politikájában a háború idején¹

ŠTEFAN IŽÁK – OLEKSZANDR BERTALAN

The National Minority Issue as a Tool in Foreign Policy and European Integration: Slovakia's and Hungary's Policies towards Ukraine during Wartime

Keywords: national minorities; foreign policy; European integration; Slovakia; Hungary; Ukraine; war; diplomatic strategy; minority rights; EU decision-making

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.07>

1. Bevezetés – A háború, az uniós egység és a „kisebbségi kivétel” problémája

Oroszország Ukrajna elleni, 2022 februárjában kezdődött teljes körű háborúja nem csupán regionális konfliktust jelent, hanem európai vízvázalatóként is működik: újraértelmezi az uniós egységet, a tagállamok külpolitikai prioritásait és a közép-európai térség geopolitikai egyensúlyát. A konfliktus kirobbanása óta az Európai Unió politikai, gazdasági és humanitárius szinten is jelentős intézkedéseket hozott Ukrajna támogatására, beleértve fegyverszállításokat, menekültügyi koordinációt, valamint pénzügyi és infrastrukturális segítséget, amelyek összességében több száz milliárd euróra rúgnak az EU és tagállamok részéről.²

1 A tanulmány megírását támogatta: VEGA project No. 1/0016/26 The Impact of the War on the Migration, Acculturation, and Ethno-identification Processes of Slovaks in Transcarpathia.

2 EU assistance to Ukraine. https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine_en; EU solidarity with Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-solidarity-ukraine/>; EU military support for Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/military-support-ukraine/>; stb.

Mindezek mellett azonban az egyes tagállamok eltérő belpolitikai prioritásai, történelmi kapcsolatai és kisebbségi politikája befolyásolja az uniós fellépés formáját és intenzitását, ami bizonyos esetekben a koherencia és a gyors döntéshozatal kérdését is felveti. Ebben a komplex geopolitikai kontextusban két kivételes szereplő tűnik ki: Szlovákia és Magyarország. Mindkét ország esetében a nemzeti kisebbségi kérdés – jelen elemzésünk szempontjából a kárpátaljai szlovák és magyar közösség kérdése – különös szerepet játszik a külpolitikai döntéshozatalban, még ha eltérő hangsúllyal és intenzitással is.

A kisebbségi dimenzió tehát nem pusztán kulturális vagy szimbolikus kérdés, hanem stratégiai tényező, amely befolyásolja az EU-s döntéshozatalt, az Ukrajnával való kétoldalú kapcsolatokat, és akár blokkoló vagy mobilizáló erőként is funkcionál a háborús kontextusban – különösen Magyarország esetében, ahol a kisebbségi jogok kérdését a Kijev–Brüsszel tárgyalásokba is beemelik.

A jelen tanulmány fő kutatási kérdései a következők:

– Miként válik a kisebbségi kérdés külpolitikai eszközzé a háború idején, és milyen szerepet kap az uniós és nemzetközi fórumokon?

– Hogyan kapcsolódik a kisebbségi dimenzió Ukrajna európai integrációjához, és milyen hatással van a kétoldalú kapcsolatokra, különösen a regionális stabilitás és az uniós egység szempontjából?

A tanulmány módszertani szempontból kvalitatív elemzésre épül. Különös figyelmet fordít a kisebbségi dimenzióra, azaz nem egy általános külpolitikai áttekintést kíván nyújtani, hanem a kisebbségi érdekek és eszközök szerepét vizsgálja a háborús kontextusban, valamint azt, hogy ezek miként alakítják a két ország Ukrajna-politikáját. Elemzi a retorika és a gyakorlat közötti kettősséget, az állami és nemzetközi fórumok szerepét, valamint a kisebbségi politika közvetett hatásait a diplomáciai döntéshozatalra. A tanulmány szerkezete következetesen végigköveti a két modell – szlovák és magyar – összehasonlítását, feltárja a kisebbségi kérdés európai integrációra gyakorolt hatását, valamint röviden érinti a háborús politika más releváns dimenzióit, mint a fegyverszállítás, menekültügy és energiabiztonság.

Az elemzés során külön figyelmet kap, hogy miként alakul a két ország külpolitikai kommunikációja a kisebbségi kérdés mentén, milyen szerepet játszik a retorika és a gyakorlat közötti kettősség, valamint milyen precedensértékkel bírhat ez más tagállamok számára az EU egységének fenntartása és a jövőbeni integrációs folyamatok szempontjából – hangsúlyozzuk, hogy kizárólag Ukrajna vonatkozásában. A kisebbségi kérdés kezelése így nem csupán történelmi vagy kulturális örökség kérdése, hanem aktuális geopolitikai stratégia, amely a háborús helyzet, az uniós egység és a regionális stabilitás összefüggésében kulcsszerepet játszik.

2. A kisebbségi dimenzió helye Szlovákia és Magyarország Ukrajna-politikájában – elméleti és politikai keret

A nemzeti kisebbségek kérdése a háborús régiókban nem csupán belpolitikai jelentőségű, hanem az adott állam külpolitikai stratégiájában is meghatározó szerepet kaphat. Az anyaország (kin-state) politika és a kisebbségi jogok érvényesítése a külpolitikában nemcsak a normatív kötelezettségek teljesítéséről szól, hanem stratégiai eszközként is funkcionálhat az államok külpolitikai céljainak előmozdítására. (Balogh–Halász–Pap 2025)

A kisebbségek politikai instrumentálása több szinten történhet, és számos esz- közt, illetve érvelési módot magában foglal. Egyrészt hivatkozási pontként szolgálhat a külpolitikai érvelésben: amikor az állam a saját nemzeti közössége védelmére hivatkozik a kétoldalú tárgyalások során, ezzel nemcsak a döntéseit legitimálja, hanem a nemzetközi politikai színtéren is pozíciót erősít. Másrészt nyomásgyakorlási eszközként is működhet: a kisebbségek helyzetének kiemelése politikai alkupozícióként szolgálhat az EU-s dön- téshezatalban vagy a kétoldalú viták során, lehetővé téve a külpolitikai célok előmozdí- tását. Harmadrészt a kisebbségi kérdés legitimációs forrásként jelenhet meg, hiszen a hazai közvélemény és a nemzetközi partnerek előtt igazolja a külpolitikai lépéseket, és morális, jogi vagy normatív keretbe illeszti a döntéseket, különösen olyan időszakokban, amikor a konfliktus és a háború miatt a nemzetközi figyelem felerősödik. (Balogh– Kovály 2025)

Az elemzés során világosan kirajzolódik a szlovák és a magyar modell közötti kü- lönség, amely a kisebbségi kérdés hangsúlyozásában és a stratégiai célokban is meg- mutatkozik.

Szlovákia esetében a kisebbségi kérdés alacsony intenzitású, marginális téma, amely nem strukturálja a külpolitikát. A szlovák kisebbségpolitika jellemzője az integráció és a stabilitás hangsúlyozása, amelyben a nemzetközi jogi normákhoz és EU-s tagsághoz való igazodás dominál. A szlovák jogrendszerben ugyan több intézmény létezik a kisebb- ségi jogok védelmére (pl. kormányzati plenipotenciárius), de hiányzik egy átfogó, önálló kisebbségi törvény, ami jelzi a politika periférikus szerepét az aktív külpolitikai célok között. (Surova 2020) Emellett empirikus kutatások szerint a többségi társadalom és a szlovákiai magyar kisebbség közötti attitűdök is inkább regionális és társadalmi jellegűek, mintsem közvetlenül külpolitikai prioritássá válnak. (Kanyicska Belán–Poppee 2022)

A kárpátaljai szlovák közösség bár intézményesen szervezett – iskolákkal, kulturális szervezetekkel és egyházi intézményekkel –, politikai súlya korlátozott. A háborús helyzet sem emelte ki a napirendben, mivel a szlovák külpolitika fókuszában elsősorban a dip- lomáciai stabilitás fenntartása áll. A kisebbségi kérdés érvényesítése a külpolitikai dön- tések során nem jelent elsődleges szempontot, így a szlovák álláspont elsősorban a stabilitást és a pragmatikus, integráció-barát hozzáállást tükrözi. (Kichera 2020)

Magyarország ezzel szemben a kisebbségi kérdést stratégiai, központi elemként kezeli külpolitikájában. A magyar kisebbségvédelmi és diaszpóra politika az utóbbi évtizedben jogi és intézményi reformokon ment keresztül (pl. 2011. évi új kisebbségi törvény, állampolgárság-politika reformja), amelyek nem csak belpolitikai funkciókat látnak el, hanem külpolitikai eszközként is értelmezhetők. (Balogh–Halász–Pap 2025)

A kárpátaljai magyar közösség politikai és intézményi hálója – iskolák, kulturális szervezetek, médiainfrastruktúra, egyházak, választási pártok – lehetőséget biztosít a magyar államnak, hogy közvetlenül kapcsolódjon a külpolitikai döntéshozatalhoz. A kisebbségi jogok védelme nem csupán belpolitikai ügy, hanem az Ukrajna EU-integrációjához és az uniós döntéshozatalhoz való viszonyítás eszköze is: a magyar kormány rendszeresen hivatkozik a kárpátaljai magyarok jogainak helyzetére az uniós csatlakozási tárgyalások blokkolásakor vagy feltételekhez kötésénél. (Bayer 2025)

A kisebbségi kérdés kapcsolata az európai integrációval többdimenziós. Az EU-integráció szempontjából a kisebbségi jogok érvényesítése egyrészt mércéje lehet a csatlakozó ország jogállamisági teljesítményének, másrészt alkupozícióként is szolgálhat, amikor tagállamok kisebbségi jogokra hivatkozva befolyásolják a csatlakozási feltételeket.

A NATO és biztonsági szempontból, noha a kisebbségi jogok elsősorban normatív kommunikációs eszközökként jelennek meg, a konfliktusok időszakában a kisebbségi kérdés retorikája legitímálhatja a szövetségi döntéseket és befolyásolhatja a regionális biztonsági diskurzust – például azzal, hogy a nemzetközi közösséget a „humanitárius és jogvédelmi” narratívák felé tereli.

3. Szlovákia: a kisebbségi kérdés mint periférikus, alig instrumentalizált tényező

3.1. Külpolitikai alapirányok és a kisebbségi dimenzió strukturális háttérbe szorulása

A 2022 februárjában kitört orosz–ukrán háború alapvetően újrendezte Szlovákia külpolitikai prioritásait, amelyek gyorsan és következetesen a regionális stabilitás, az euroatlanti integráció és a kollektív biztonsági kötelezettségek megerősítése köré szorultak. A pozsonyi külpolitika számára az elsődleges cél Ukrajna politikai és humanitárius támogatása, valamint az EU- és NATO-egység fenntartása lett, amelyhez a kisebbségi dimenzió nem kapcsolódott strukturáló tényezőként. A Kiel Institute for the World Economy által működtetett Ukraine Support Tracker adatai szerint Szlovákia a háború kezdete óta folyamatos katonai, pénzügyi és humanitárius támogatást nyújtott Ukrajnának, következetesen igazodva az uniós és szövetségi főáramhoz, miközben a támo-

gatások kondicionalitásában a kisebbségi jogok kérdése egyetlen alkalommal sem jelent meg.³

A szlovák külpolitika ezen orientációja illeszkedik a kisállami külpolitika azon modelljéhez, amelyben a normakövetés és a szövetségi lojalitás elsőbbséget élvez a bilaterális érdekérvényesítéssel szemben. (Steinsson–Thorhallsson 2017) Válsághelyzetekben e stratégia különösen erősen érvényesül: a kis- és közepes államok külpolitikája depolitizálja az identitáspolitikai dimenziókat, és a biztonságpolitikai koherenciát helyezi előtérbe. Ennek megfelelően a szlovák diplomácia Ukrajna esetében következetesen kerülte az etnikai, nyelvi vagy kisebbségi tematizációt, és a konfliktust a szuverenitás, a nemzetközi jog és a humanitárius felelősség kereteiben értelmezte.

A hivatalos politikai kommunikáció is megerősíti, hogy a kisebbségi dimenzió nem vált külpolitikai prioritássá. Robert Fico miniszterelnök nyilatkozatai egyszerre tükrözik az Ukrajna iránti politikai támogatást és a NATO-val kapcsolatos óvatosságot, ugyanakkor a kisebbségi jogok kérdése ezekben a diskurzusokban nem jelenik meg stratégiai feltételként. Kiššová beszámolója szerint Fico az ukrán NATO-csatlakozás kapcsán elsősorban alkotmányos és szövetségi eljárásjogi kérdéseket hangsúlyozott, miközben sem a kárpátaljai szlovák, sem más kisebbségek helyzetét nem emelte be a biztonságpolitikai érvelésbe. (Kiššová 2024) Jurkovičová is rámutatott: Fico Ukrajna gyors EU-csatlakozását is támogató retorikát alkalmazott, amelyben a hangsúly a politikai stabilitáson és az integrációs perspektíván maradt, a kisebbségi dimenzió nélkül. (Jurkovičová 2024)

Ez a megközelítés összhangban áll a szakirodalom azon megállapításával, miszerint a kisebbségi kérdés külpolitikai instrumentalizációja elsősorban akkor válik relevánssá, ha az állam tudatosan kérdés-összekapcsolási (issue-linkage) stratégiát alkalmaz, vagyis a kisebbségi jogokat integrációs és biztonságpolitikai feltételekhez köti. (Sedelmeier 2014; Keohane–Nye 2012) A szlovák modellben e mechanizmus tudatosan hiányzik: a külpolitikai döntéshozatal intézményesen elkülöníti a kisebbségi ügyeket a stratégiai biztonságpolitikai és integrációs kérdésektől, megakadályozva a kondicionalitás (feltételhez kötöttség) kialakulását.

A periférikus szerep részben abból is fakad, hogy Szlovákia nem rendelkezik olyan politikailag mobilizálható diaszpórával Ukrajnában, amely külpolitikai erőforrássá válhatna. A transznacionális kisebbségek külpolitikai súlya ugyanis nem a pusztán létszámból, hanem az intézményesített érdekképviseletből és az anyaországi politikai integrációból fakad. (Brubaker 1996; Waerbury 2010) Ezek a feltételek a szlovák–ukrán relációban nem teljesülnek.

Összességében a szlovák Ukrajna-politika alapirányai – a szövetségi lojalitás, a normatív konformitás és a konfliktuskerülés – strukturálisan kizárják a kisebbségi

3 Kiel Institute: Ukraine Support Tracker. A database of military, financial and humanitarian aid to Ukraine. <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

dimenzió külpolitikai instrumentalizációját. A támogatási gyakorlat, a politikai nyilatkozatok és az intézményi döntéshozatal egyaránt azt mutatja, hogy a kisebbségi kérdés nem válik sem legitimációs forrássá, sem alkupozícióvá, sem blokkoló tényezővé.

3.2. A kárpátaljai szlovák közösség intézményi szerkezete és politikai mobilizációjának hiánya

A szlovák Ukrajna-politika kisebbségi dimenziójának periférikus jellege szoros összefüggésben áll a kárpátaljai szlovák közösség intézményi szerkezetével és politikai mobilizációjának korlátaival. A közösség történetileg stabil, kulturálisan beágyazott és intézményesen szervezett kisebbséget alkot, azonban politikai értelemben nem rendelkezik olyan érdekképviseleti kapacitással, amely külpolitikai súllyá alakítható lenne. A szakirodalom szerint a transznacionális kisebbségek külpolitikai relevanciája elsősorban akkor alakul ki, ha azok intézményesen integrálódnak az anyaországi politikai rendszerbe, és képesek strukturált érdekvéonyesítésre a külpolitikai döntéshozatal irányába. (Waterbury 2010) A kárpátaljai szlovák közösség esetében e feltételek csak részlegesen teljesülnek.

Empirikus szinten a közösség főként oktatási, vallási és kulturális intézményeken keresztül őrzi identitását. Az iskolahálózat, az egyházi struktúrák és a kulturális egyesületek stabil intézményi keretet biztosítanak a nyelvi és kulturális reprodukció számára, ugyanakkor e struktúrák nem kapcsolódnak össze politikai reprezentációs mechanizmusokkal. Peter Kmec szerint az ungvári szlovákok „életképes, önszerveződő és identitását sikeresen megőrző” közösségként működnek, amely kulturális értelemben fontos hídként szolgál Szlovákia és Ukrajna között.⁴ E megfogalmazás azonban implicit módon is jelzi a politikai dimenzió hiányát: a közösség funkciója elsősorban szimbolikus és kulturális, nem pedig érdekképviseleti vagy geopolitikai jellegű.

A politikai mobilizáció hiánya összhangban áll azokkal a társadalomtudományi megfigyelésekkel, amelyek szerint a szlovák kisebbségi közösségek identitása alapvetően lokális és kulturális orientációjú, nem pedig transznacionális vagy államközi politikai jellegű. (Kanyicska Belán–Poppee 2022) Ez a mintázat élesen eltér más közép-európai kisebbségek – különösen a magyar vagy román közösségek – esetétől, ahol az intézményi hálózatok és a pártpolitikai kapcsolatok közvetlenül kapcsolódnak az anyaországi külpolitikai stratégiákhoz. (Kántor et al. 2014) A szlovák modellben e transznacionális politikai infrastruktúra hiányzik, ami eleve korlátozza a kisebbségi dimenzió külpolitikai hasznosíthatóságát.

4 Kmec, Peter: Naša krajanská komunita v Užhorode je veľmi životaschopná. <https://www.facebook.com/PeterKmecPolitician/posts/pfbid031TJDa3LTMLVT2d1EwgpPqWEFN6gaFV5XkLv9XLBLCJWjnnLoiAFZVLCPNhmPwD3I>

A közösség politikai súlytalanságát tovább erősíti az a tény, hogy a szlovák állam kisebbségpolitikája intézményesen elkülönül a külpolitikai döntéshozataltól. A kisebbségi jogok kezelése túlnyomórészt oktatási, nyelvi és kulturális adminisztrációs keretek között zajlik, miközben a külügyi apparátus döntéseit a biztonságpolitikai és integrációs racionalitás strukturálja. Ez az intézményi szeparáció megakadályozza az issue-linkage kialakulását, vagyis azt, hogy a kisebbségi ügyek feltételekként vagy alkupozícióként kapcsolódjanak az Ukrajnával folytatott stratégiai együttműködéshez. (Sebenius 1983; Keohane–Nye 2012; Putnam 1988)

A kárpátaljai szlovák közösség így a szlovák külpolitika nem válik konfliktusgeneráló tényezővé (low-salience minority politics), ugyanakkor nem is képes strukturáló hatást gyakorolni a külpolitikai döntésekre. (Pogonyi 2017) A közösség kulturális jelenléte hozzájárul a jószomszédi narratívához és a kétoldalú kapcsolatok stabilitásához, de nem teremt politikai kényszert vagy stratégiai kötelezettséget Pozsony számára.

Mindez azt eredményezi, hogy a szlovák–ukrán kapcsolatokban a kisebbségi dimenzió nem válik sem legitimációs forrássá, sem nyomásgyakorlási eszközzé. A közösség intézményi struktúrája és politikai mobilizációjának hiánya együttesen járul hozzá ahhoz, hogy a kisebbségi kérdés tartósan periférikus szerepben maradjon. Ez a sajátosság alapvetően meghatározza a szlovák modell jellegét: a kisebbségi politika nem integrálódik a külpolitikai stratégiába, hanem annak kulturális és szimbolikus kísérődimenziójaként funkcionál.

A depolitizáció gyakorlata a belpolitikai diskurzusban is jól érzékelhető. Bár Robert Fico és környezete időről időre kritikus hangnemben nyilatkozott Ukrajna NATO-tagságának feltételeiről, ezek az állásfoglalások alapvetően alkotmányos és intézményi természetűek maradtak, és nem kapcsolódtak össze etnikai vagy kisebbségpolitikai követelésekkel. (Kiššová 2024) Fico figyelmeztetése a parlamenti ratifikáció szükségességére nem a kisebbségi jogok védelméből, hanem a szövetségi döntéshozatal jogi mechanizmusából vezette le az óvatosság indokait. Hasonlóképpen, amikor Fico nyíltan támogatta Ukrajna mielőbbi uniós csatlakozását, a hangsúly az intézményi reformokon és a geopolitikai stabilitáson volt, nem pedig az etnikai kérdések rendezésén. (Jurkovičová 2024)

Ez a diskurzív keretezés jól illeszkedik azokhoz az elméleti megközelítésekhez, amelyek szerint a kisebbségi kérdés akkor válik külpolitikai eszközzé, ha azt az anyaország stratégiai céljaihoz funkcionálisan hozzá lehet rendelni. (Waterbury 2010) A szlovák esetben azonban az aktuális stratégiai cél – Ukrajna gyors és feltétel nélküli integrációs támogatása – kifejezetten ellentétes lenne egy konfliktusorientált kisebbségi politikálással. A kisebbségi ügyek tematizálása növelné a bilaterális feszültséget, gyengítené az EU-n belüli koalíciós pozíciókat, és potenciálisan aláásná Szlovákia megbízható partnereként betöltött szerepét.

A szakirodalom szerint a vétőfenyegetés akkor válik hatékony külpolitikai eszközzé, ha az adott állam képes intézményi szinten blokkolni integrációs folyamatokat. (Schim-

melfennig 2003) Szlovákia azonban sem az EU Tanácsában, sem a NATO döntéshozatali mechanizmusában nem alkalmazta ezt az eszközt Ukrajnával szemben, ami világosan jelzi, hogy a kisebbségi dimenzió nem képez stratégiai erőforrást a döntéshozatalban.

A szlovák modell tehát a tudatos önkorlátozás és a stratégiai lojalitás logikájára épül. A kisebbségi kérdés depolitizálása nem passzív mellékterméke a külpolitikának, hanem aktív döntés eredménye: annak felismerése, hogy a geopolitikai stabilitás, a szövetségi egység és a regionális biztonság hosszú távon nagyobb nemzeti érdek, mint bármely rövid távú etnopolitikai nyereség. Ebben az értelemben Szlovákia Ukrajna-politikája a tranzakciómentes integrációbarát külpolitika tankönyvi példajaként értelmezhető, amelyben a kisebbségi dimenzió szándékosan marad a külpolitikai döntéshozatal peremén.

3.3. Biztonságpolitika, támogatáspolitikai és a kisebbségi dimenzió strukturális irrelevanciája a háborús kontextusban

A 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború radikálisan átrendezte a közép-európai biztonságpolitikai környezetet, és egyúttal éles próbakőként szolgált a régió államainak külpolitikai stratégiái számára. Szlovákia esetében a háborúval összefüggő döntéshozatal egyértelműen a klasszikus biztonságpolitikai racionalitás, az atlanti szolidaritás és az uniós lojalitás logikáját követte, miközben a kisebbségi dimenzió strukturális értelemben teljes mértékben irrelevánssá vált a stratégiai kalkulusokban. Ez a jelenség különösen jól értelmezhető a támogatáspolitikai, a katonai együttműködés és a humanitárius szerepvállalás elemzésén keresztül.

A Kiel Institute for the World Economy által működtetett Ukraine Support Tracker adatai szerint Szlovákia 2022–2023 folyamán a GDP-arányos támogatások tekintetében a régió aktívabb támogató államai közé tartozott, különösen a katonai eszközök – légvédelmi rendszerek, páncélozott járművek, tüzérségi eszközök – átadása és a humanitárius segítségnyújtás területén.⁵ A támogatások volumenének és szerkezetének kialakításakor semmilyen nyoma nem mutatható ki annak, hogy a szlovák kormány a kárpátjai szlovák kisebbség helyzetét bármiféle feltételként vagy mérlegelési szempontként figyelembe vette volna. A döntések kizárólag a NATO kollektív védelmi stratégiájához, az uniós koordinációhoz és a közvetlen regionális biztonsági kockázatok kezeléséhez igazodtak.

Ez a gyakorlat összhangban áll a klasszikus realista biztonságpolitikai elméletekkel, amelyek szerint háborús környezetben az államok elsődleges célja a túlélés, a szövetségi

5 Kiel Institute: Ukraine Support Tracker. A database of military, financial and humanitarian aid to Ukraine. <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

kohézió és a katonai egyensúly fenntartása. E keretben az etnopolitikai kérdések rendszerint másodlagos szerephez jutnak, különösen akkor, ha tematizálásuk növelné a koalíciós instabilitást vagy a diplomáciai súrlódásokat. (Waltz 1979; Mearsheimer 2001)

A biztonságpolitikai döntések depolitizált jellege különösen jól látható a menekültügyi és humanitárius politikában. A háború első hónapjaiban Szlovákia több százezer ukrán menekültet fogadott be, és gyorsított eljárásban biztosította számukra az ideiglenes védelem státuszát, az egészségügyi ellátáshoz és a munkaerőpiachoz való hozzáférést. E folyamat során a kisebbségi kérdés – beleértve a kárpátaljai szlovák közösség esetleges különleges védelmét – semmilyen privilegizált szerepet nem kapott; a humanitárius politika univerzalista és nondiszkriminatív elvek mentén szerveződött, összhangban az uniós menekültügyi normákkal.⁶

A katonai együttműködés területén hasonló mintázat figyelhető meg. A szlovák hadsereg eszközátadásai és a NATO keleti szárnyának megerősítésében való részvétele kizárólag a kollektív védelem és az elrettentés logikáját követték. Az ilyen típusú válsághelyzetekben az etnikai dimenzió csak akkor válik relevánssá, ha közvetlenül összefügg a belső stabilitással. A kárpátaljai szlovák közösség azonban sem demográfiai súlya, sem politikai mobilizációs képessége révén nem jelentett ilyen típusú biztonsági kockázatot, így teljes mértékben kívül maradt a stratégiai döntéshozatal horizontján.

A politikai diskurzus szintjén ez a strukturális irrelevancia szintén egyértelműen megjelenik. Peter Kmec a kárpátaljai szlovák közösség életképességét és kulturális vitalitását hangsúlyozza, kifejezetten depolitizált, kulturális keretben értelmezi a kisebbségi jelenlétet, és semmilyen módon nem kapcsolja azt össze a háborús döntéshozattal vagy a támogatáspolitikával. (Kmec 2024) A közösség „életképessége” ebben az értelmezésben nem stratégiai erőforrás, hanem identitáspolitikai és kulturális érték.

E mintázat jól illeszkedik azokhoz az elméleti megközelítésekhez, amelyek szerint háborús környezetben a külpolitika „szűkített racionalitás” szerint működik, és a döntéshozatal a legszűkebb biztonsági prioritások köré szerveződik. (Waltz 1954) Összességében a háborús kontextusban a szlovák külpolitikai modell következetesen és tudatosan választotta el a biztonságpolitikai és támogatáspolitikai döntéseket a kisebbségi dimenziótól.

A diskurzív depolitizáció szorosan kapcsolódik az identitáspolitika szlovák modelljéhez. Szlovákia esetében azonban az állami identitás konstrukciója nem épül jelentős mértékben a határon túli közösségek politikai szerepére. A háborús kontextus tovább erősítette e normatív keretezést. A politikai kommunikáció súlypontja a nemzetközi jog, a szuverenitás védelme és a humanitárius felelősség hangsúlyozására helyeződött át,

6 ACAPS: Country analysis. Slovakia. <https://www.acaps.org/en/countries/slovakia>; UNCHR The UN Refugee Agency. Slovakia fact sheet. <https://www.unhcr.org/europe/sites/europe/files/2024-10/bi-annual-fact-sheet-2024-09-slovakia.pdf?version=1728644839>

miközben az etnikai dimenzió szinte teljes mértékben eltűnt a hivatalos diskurzusból. Ez a diskurzív minta összhangban áll a normatív hatalomról szóló elméletekkel, amelyek szerint az EU-hoz szorosan kötődő államok külpolitikájában a normák és értékek kommunikációja elsődleges legitimációs forrássá válik. (Manners 2002)

A kárpátaljai szlovák közösség politikai láthatóságának alacsony szintje hozzájárul ahhoz, hogy e közösség nem válik sem belpolitikai mobilizáció tárgyává, sem külpolitikai erőforrássá. A szakirodalom szerint az ilyen típusú „alacsony intenzitású identitáspolitika” stabilizáló hatású lehet, mivel csökkenti az etnikai kérdések politizálásának esélyét és mérsékli a transznacionális konfliktusdinamikát. (Brubaker 2004)

4. Magyarország: a kisebbségi kérdés mint stratégiai külpolitikai eszköz

4.1. A kisebbségi dimenzió stratégiai újrapozicionálása a magyar külpolitikában

A magyar Ukrajna-politika egyik legmarkánsabb sajátossága, hogy a kisebbségi kérdés nem periférikus, hanem strukturális, stratégiai jelentőségű elemként épül be a külpolitikai döntéshozatalba. E modell radikálisan eltér a szlovák megközelítéstől: míg Pozsony tudatosan depolitizálja és marginalizálja a kisebbségi dimenziót, Budapest külpolitikájában a határon túli magyar közösségek védelme aktív, intézményesített és gyakran tranzakcionális eszközzé válik. A kárpátaljai magyar közösség helyzete ebben az értelemben nem csupán identitáspolitikai kérdés, hanem a külpolitikai stratégia egyik központi erőforrása.

A szakirodalom a magyar modellt az anyaországi aktivizmus (kin-state activism) egyik legkonzisztensebb európai példjaként írja le, amelyben az anyaország tudatosan használja fel a külső nemzeti közösségeket külpolitikai befolyásszerzésre. E megközelítés alapvető feltételezése, hogy a kisebbségi dimenzió nem pusztán morális kötelezettség, hanem stratégiai tőke, amely alkalmas bilaterális viták befolyásolására, integrációs folyamatok lassítására vagy feltételekhez kötésére, valamint belpolitikai legitimációs funkció betöltésére. (Waterbury, 2010, 2016)

A 2010 utáni magyar külpolitika tudatos fordulatot hajtott végre e téren. A „nemzetpolitika” intézményesítése, a határon túli magyar intézményrendszer kiterjedt finanszírozása és a kettős állampolgárság rendszere olyan transznacionális politikai hálózatot hozott létre, amely a külpolitikai döntéshozatal közvetlen környezetébe emeli a kisebbségi dimenziót. (Bárdi–Misovicz 2010) Ebben a struktúrában a kárpátaljai magyar közösség nem csupán kulturális vagy identitáshordozó szereplő, hanem közvetítő csatorna és legitimációs hivatkozási pont is lehetne a külpolitikai érvelésben.

A stratégiai újrapozicionálás egyik kulcseleme a kisebbségi jogok normatív keretezésének átalakítása. A magyar külpolitikai diskurzus következetesen a nemzetközi

kisebbségvédelmi normák – az Európa Tanács keretegyezménye, az EBESZ ajánlásai, az uniós alapjogi diskurzus – nyelvezetére épít, miközben e normákat szelektíven és instrumentálisan alkalmazza a bilaterális vitákban. (Pogonyi 2017) A kisebbségi jogok védelme így egyszerre jelenik meg univerzális normaként és specifikus nemzeti érdek-érvényesítési eszközként.

A kárpátaljai magyar közösség e modellben sajátos kettős funkciót tölt be. Egyrészt legitimációs forrásként szolgál a magyar külpolitika számára: a jogsérelmekre való hivatkozást morális és jogi alapként használja fel a kritikus állásfoglalásokhoz. Másrészt strukturális kapcsolódási pontként működik az ukrán belpolitika, az oktatási rendszer és az önkormányzati szféra felé, ami lehetővé teszi a magyar állam számára, hogy közvetett módon is befolyásolja a kétoldalú viszony alakulását.

A háború előtti időszakban ez a stratégiai pozicionálás már világosan kirajzolódott az ukrán oktatási és nyelvtörvények körüli vitákban. A magyar diplomácia 2017 után következetesen összekapcsolta a kisebbségi jogok kérdését Ukrajna euroatlanti integrációs törekvéseivel, és nyíltan jelezte, hogy kész blokkolni NATO- és EU-folyamatokat a jogszabályok módosításáig. Ez a gyakorlat már ekkor világossá tette, hogy a kisebbségi dimenzió a magyar külpolitikai eszköztár integráns része, nem pedig kiegészítő humanitárius elem. (Fedinec 2024)

A háború kitörése után e stratégiai keret nem szűnt meg, hanem új geopolitikai kontextusba került. Míg számos európai állam a konfliktus hatására háttérbe szorította etnopolitikai kérdéseit, Magyarország továbbra is fenntartotta azt az érvelési struktúrát, amely a kisebbségi jogokat az integrációs és biztonságpolitikai viták egyik referenciapontjává teszi. Ez a kontinuitás arra utal, hogy a kisebbségi dimenzió nem ad hoc taktikai elem, hanem mélyen beágyazott stratégiai komponens a magyar külpolitikában. (Fedinec 2025a) E pozicionálás megteremti annak feltételeit, hogy a kisebbségi dimenzió később alkupozícióvá, blokkoló eszközzé és legitimációs narratívává váljon.

4.2. Intézményi hálózat, transznacionális infrastruktúra és a külpolitikai befolyás csatornái

A magyar külpolitika határon túli kisebbségekkel való kapcsolata nem csupán retorikai vagy diskurzív dimenzióban jelenik meg, hanem intenzíven intézményesített, transznacionális hálózatokon keresztül működik. A kárpátaljai magyar közösség esetében ezek a hálózatok az oktatástól a kulturális intézményeken át a médiáig és civil szervezetekig terjednek, és lehetővé teszik a magyar állam számára, hogy közvetlen és közvetett csatornákon keresztül érvényesítse külpolitikai céljait. Ez a struktúra alapvetően különbözik a szlovák modell „soft power” jellegétől, mert Budapest képes a kisebbségi hálózatokat aktív politikai eszközként működtetni. (Waterbury 2025)

Az oktatási intézmények hálózata az egyik legfontosabb transznacionális csatorna. A magyar állam jelentős támogatást nyújt a kárpátaljai magyar iskoláknak, mind infrastrukturális, mind pedagógiai, mind tananyag-fejlesztési szinten. Ez a hálózat nem csupán a nyelvi és kulturális identitás fenntartását szolgálja, hanem közvetlen kommunikációs csatornát biztosít Budapest számára az ukrainai közösség felé. A tanintézmények révén a magyar állam folyamatosan monitorozni tudja a közösség helyzetét.

A kulturális infrastruktúra – beleértve az egyházi szervezeteket, könyvtárakat, múzeumokat és civil alapítványokat – szintén kulcsfontosságú szerepet játszik a stratégiai kapcsolatok fenntartásában. Ezek az intézmények nemcsak identitásteremtő funkciót töltenek be, hanem a politikai hálózatok részeként szolgálnak, amelyek elősegítik a magyar állam aktív részvételét a helyi közéletben. Például a kulturális események, pályázatok és ösztöndíjprogramok révén Budapest befolyásolni tudja a helyi elit, pedagógusok és közösségi vezetők prioritásait, erősítve ezzel a külpolitikai érdekérvényesítés lehetőségeit. (Pogonyi 2013)

A média és információs hálózatok szintén kiemelt szerepet kapnak. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó, rádiók és online portálok nem csupán a közösség tájékoztatását szolgálják, hanem Budapest külpolitikai üzeneteinek közvetítését is. E médiumok a kisebbségi jogokról és a magyar állam által támogatott politikai kezdeményezésekről szóló híradások révén a nemzetközi fórumokon is legitimációt biztosítanak a magyar állam számára, amikor jogi és morális érvekkel kívánja alátámasztani álláspontját.

Az intézményi hálózatok finanszírozása stratégiai jelentőségű. A magyar állam célzott támogatásokkal, ösztöndíjakkal és beruházásokkal erősíti az oktatási, kulturális és médiainfrastruktúrát, ami nem csupán a közösség életképességét biztosítja, hanem politikai tőkét is generál. Ez a transznacionális hálózat lehetővé teszi, hogy Budapest közvetlenül vagy közvetetten beleszóljon a helyi döntéshozatalba, és alkupozíciót teremtsen az ukrán állammal folytatott tárgyalások során. (Waterbury 2025; Balogh–Kovály 2025)

E hálózatok strukturális és stratégiai integrációja a külpolitikai döntéshozatalba különösen a háború kitörése után vált látványossá. Magyarország a kárpátaljai magyar közösség intézményesített hálózatát felhasználva továbbra is felhasználta a kárpátaljai magyarok kérdését saját politikai céljai erősítésére. A kisebbségi dimenzió így a magyar külpolitikai kalkulus aktív komponensévé vált, amely lehetővé tette, hogy Budapest blokkoló eszközként lépjen fel bizonyos reform- és integrációs folyamatokban. (Fedinec 2025a) A magyar modell így radikálisan eltér a szlovák modelltől: a kisebbségi dimenzió stratégiai, blokkoló és legitimációs szerepet kap, és szerves részévé válik a külpolitikai döntéshozatalnak.

4.3. A kisebbségi jogok és alkupozíció: a magyar modell aktív instrumentális felhasználása

A magyar külpolitika egyik legmarkánsabb sajátossága a kisebbségi jogok tudatos, instrumentális felhasználása az EU- és NATO-folyamatokban, különösen az Ukrajna-politika terén. A kisebbségi dimenzió nem csupán jogi vagy humanitárius szempontból jelenik meg, hanem aktív politikai eszközként, amely lehetővé teszi Budapest számára, hogy befolyásolja az integrációs folyamatokat, alkupozíciót teremtsen és adott esetben blokkoló tényezőként lépjen fel.

A kárpátaljai magyar közösség esetében a magyar állam már a 2017-es ukrán nyelvtörvény körüli viták idején világossá tette, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése feltételrendszerként használható az integrációs és kétoldalú folyamatokban. A magyar diplomácia nyíltan jelezte, hogy kész vétóval élni az EU- és NATO-döntésekben, amennyiben a kárpátaljai magyarok jogait súlyosan sértő intézkedések lépnének életbe. Ez a stratégia az anyaország aktivizmusának klasszikus példája, amelyben a határon túli közösségek politikai jelentőséget kapnak az anyaország külpolitikájában.

Az instrumentális használat két szinten valósul meg. Először is, a jogsérelemre való hivatkozás legitimitációt teremt a magyar külpolitikai lépésekhez. A nemzetközi fórumokon Budapest morális és jogi érvként hivatkozik, illetve támasztja alá blokkoló vagy feltételhez kötött álláspontját. Másodsor, a kisebbségi jogok aktív védelme tranzakciós eszközként szolgál a kétoldalú tárgyalásokban: az ukrán kormány részéről engedmények biztosítása vagy jogszabályi módosítások elérése törekedve.

A háborús kontextus tovább bonyolítja és egyben erősíti ezt a mechanizmust. A 2022 februári orosz invázió hatására Ukrajna geopolitikai sérülékenysége nőtt, ami a magyar fél számára növelte az alkupozíciót. Budapest a kisebbségi dimenzióra hivatkozva részben akadályozni tudta bizonyos uniós döntések, például a NATO-tagsági nyilatkozatok vagy EU-csatlakozási folyamatok gyorsítását. (Jurkovičová 2024) A magyar modellben a kisebbségi jogok instrumentális használata vált az elsődleges szemponttá, fokozatosan eltávolodva, vagy „függetlenedve” a valós helyzettől, például attól a ténytől, hogy a nemzetiségi iskolákat kétnyelvűvé tevő törvényi cikkely sosem lépett életbe, mert elhalasztották a bevezetését, majd törvényi szinten is rendezték a kérdést az anyanyelvű oktatás újbóli biztosításával. A magyar iskolák szempontjából a helyzet tehát nem változott meg.

Fontos kiemelni, hogy a magyar modell instrumentális jellege nem korlátozódik kizárólag a blokkolásra. A kisebbségi jogok stratégiai felhasználása egyúttal normatív legitimitációt is biztosít a külpolitikai döntésekhez. Budapest a nemzetközi jog és az európai kisebbségvédelmi normák nyelvezetét használja arra, hogy érveket szolgáltatson az EU-s és NATO fórumokon, legitimálva ezzel a kétoldalú tárgyalások során alkalmazott alkupozíciókat, ami ahhoz vezetett, hogy a NATO-Ukrajna Bizottság átalakításával már

nem tudja blokkolni az intézmény működését, és ma már az EU-ban is visszaszorult. (Фединець 2024a, 2024b; Fedinec 2025b)

Összességében a kisebbségi jogok instrumentális használata a magyar modell kulcseleme. A kárpátaljai magyar közösség jogainak védelme legitimációs, tranzakciós és blokkoló funkciót tölt be, de ezzel nemcsak Ukrajnának árt, hanem saját pozícióit is megrendíti a transzatlanti együttműködés keretében. A magyar modell így radikálisan eltér a szlovák modelttől: a kisebbségi kérdés nem periférikus, hanem aktív és strukturáló szereplő.

5. A kisebbségi kérdés és az európai integráció összefüggései

Az európai integráció és a nemzeti kisebbségek kérdése hosszú ideje összefonódik az EU-bővítési politikában, hiszen a Csatlakozási kritériumok (koppenhágai kritériumok) részeként a tagjelölteknek biztosítaniuk kell a jogállamiság, az emberi jogok és a nemzeti kisebbségek védelmének intézményes garanciáit. Ebben a logikában a kisebbségi jogok érvényesítése nem pusztán belpolitikai kérdés, hanem a tagsági feltételek szerves része is – amely az adott ország viszonyulásától és a tagállamok politikai prioritásaitól is függ. Ukrajna európai integrációs perspektívájában a háborús kontextus és a kisebbségi kérdés kettős hatást fejt ki: egyrészt strukturális követelményként jelenik meg, másrészt politikai eszközként vált instrumentálissá a tagállami vitákban.

Az EU bővítési politikája keretében – a tagjelölt országokra vonatkozóan – a kisebbségi jogok védelme része a jogállamiság és emberi jogok fejezetének, amelyet az Európai Bizottság vizsgál az előcsatlakozási folyamat során. Ennek keretében a jelölt országoknak biztosítaniuk kell olyan jogi garanciákat és gyakorlati intézkedéseket, amelyek megfelelnek az uniós jogi és normatív elvárásoknak, beleértve a kisebbségek nyelvi, kulturális és politikai jogainak megfelelő érvényesülését is. A kisebbségi kérdés így nem önmagában cél, hanem a demokratikus normák teljesítésének mércéje.

Ukrajna esetében az elmúlt években több reformot fogadtak el, amelyek a kisebbségi jogok helyzetének javítását célozták. Az Európai Bizottság 2024 végén készült jelentése szerint Ukrajna teljesítette a 2022-es EU-tagsági jelölti státusz feltételeit, amelyek között szerepeltek a nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó elemek is; a Bizottság pozitívan értékelte a kisebbségi jogokkal kapcsolatos jogszabályi módosításokat, noha elismerte, hogy további lépések szükségesek a teljes harmonizációhoz.⁷ A vonatkozó törvények módosítására tett próbálkozások részben az uniós bővítési feltételekhez való igazodást

7 European Commission: Ukraine Report 2024. https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

célozták, például a nyelvhasználat és oktatás kérdésében történtek változások, amelyek az uniós elvárásoknak való megfelelést szolgálják.

Az Európa Tanács fórumai és a civil társadalom szereplői is hangsúlyozták, hogy az uniós integráció előrehaladása erős ösztönzőt jelent a kisebbségi jogok érvényesítésére, és számos régiós párbeszédet szerveztek e célból Ungváron és Csernyivciben, ahol a kisebbségi nyelvek, oktatás és médiainfrastruktúra kérdéseiről tárgyaltak az érintettek és az európai intézményrendszer képviselői.

Szlovákia a háborús kontextus ellenére folyamatosan és kiszámíthatóan támogatja Ukrajna integrációs törekvéseit – beleértve a minősített többségi döntésekhez való ragaszkodást és az uniós egység fenntartását –, miközben kritikai hangon csak mérsékelten és diplomatikus módon emeli fel a kisebbségi jogokkal kapcsolatos aggályokat. E megközelítés tágabb értelemben hozzájárul az EU kohéziójához és a közös normák fenntartásához a válság közepette is. Ugyanakkor Magyarország nemcsak az uniós fórumokon emeli fel a kérdést, hanem hazai politikai eszközöket is használja, például Ukrajna-ellenes nemzeti konzultációk és kommunikációs kampányok keretében tisztán belpolitikai célokkal a választók megnyerésére.

A kisebbségi jogok uniós integrációs szerepe Ukrajna esetében kettős hatású. Egyrészt az európai jogrend és normák részeként a kisebbségi jogok harmonizációja objektív része a csatlakozási feltételeknek, amelyet az Európai Bizottság és az Európa Tanács együttműködése is megerősít. E perspektíva továbbra is azt sugallja, hogy Ukrajna reformjai elősegítik a teljes jogi megfelelés kialakulását.

Másrészt azonban a tagállami politikai dinamika – különösen a feltételhez kötött alkupozíciók – befolyásolja azt, hogy mikor és hogyan indulhat meg a tényleges csatlakozási folyamat. Magyarország vétője például technikailag akadályozza a tárgyalások formális megindítását, még akkor is, ha az Európai Bizottság pozitív értékelést adott Ukrajna kisebbségi jogi reformjaira. Ez a dinamikus ellentmondás azt mutatja, hogy az európai integráció folyamata nem csupán jogi megfelelés kérdése, hanem politikai alku eredménye is, amelyben a kisebbségi kérdés instrumentálisan szerepelhet.

Fontos megjegyezni, hogy az EU megpróbál alternatív megoldásokat is vizsgálni – például a minősített többségi döntéshozatali eljárás kiterjesztését az egyes csatlakozási lépésekre, ami csökkenthetné egyetlen tagállam vétőerejét –, azonban az ilyen reformokhoz szintén szükséges a tagállamok egyetértése, így jelenleg is a konszenzus marad a szabályozás alapja.

Összességében tehát az európai integráció és a kisebbségi kérdés Ukrajna esetében két szinten hat: egyrészt normatív elvárásként, amely a tagsági feltételek részét képezi, másrészt politikai eszközként, amelyet egyes tagállamok adott politikai kontextusban instrumentálisan használhatnak saját külpolitikai céljaik elérésére.

6. Kisebbségi kérdés és háborús politika – összehasonlító perspektíva

A 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború nemcsak a regionális biztonságot és geopolitikát rendítette meg, hanem alapvető hatást gyakorolt az Európai Unió bővítési politikájára és a tagállami külpolitikai narratívákra is. Ebben a kontextusban a kisebbségi kérdés stratégiája Szlovákia és Magyarország esetében eltérő módon fonódott össze a háborús politikával, és különböző implikációkat eredményezett Ukrajna európai integrációja szempontjából.

A szlovák külpolitika ilyen integrációbarát magatartása nemcsak a háború idején maradt következetes, hanem az EU-tagsági folyamatok kapcsán is. A pozsonyi álláspont több alkalommal nyilvánvalóan támogatta Ukrajna integrációját, ezzel hozzájárulva az uniós egység fenntartásához – például a javasolt pénzügyi, humanitárius csomagok és katonai támogatások koordinálásában, amelyeket a tagállamok közösen fogadtak el 2025-ben is, bár Magyarország többször blokkolt egyes állásfoglalásokat –, de a kisebbségi jogok kérdését nem helyezte stratégiai alkupozícióként.

Ezzel szemben Magyarország külpolitikai stratégiájában a kisebbségi kérdés a háborús narratívák szerves részévé vált, és aktívan kapcsolódott a geopolitikai érveléshez. A magyar diplomácia a kárpátaljai magyar közösség védelmét egyszerre használja belpolitikai eszközként, és a nemzetközi döntéshozatal és az EU-integráció feltételrendszerének részévé is próbálja tenni. E stratégia kettős célt szolgál: egyrészt erősíti a kormány hazai legitimitását a „nemzeti identitás védelmének” narratívájával, másrészt nyomásgyakorlási lehetőséget teremt az EU-ban és kétoldalú tárgyalásokban.

A háborús kontextus ráadásul új dimenziót adott ennek a narratívának. Orbán Viktor miniszterelnök nyilvánosan is kifejtette, hogy Magyarország nem támogatja Ukrajna uniós tagságát a jelenlegi feltételek mellett, többek között azzal indokolva, hogy egy háborúban álló ország EU-tagsága „a háborút is bevinné az Unióba”. Emellett a magyar kormány több ízben kezdeményezett hazai véleménynyilvánító akciókat a kérdésben – például „Voks 2025” néven – jelezve a kisebbségi és egyéb aggályokra épülő politikai retorika háborús beágyazását.

A háborús politika kontextusában a kisebbségi kérdés nem függetleníthető olyan háttérváltozóktól sem, mint a fegyverszállítás, menekültügy vagy az energiaellátás. A szlovák kormány pragmatikusan kezeli ezeket a tényezőket: a katonai és humanitárius támogatások esetében a döntéshozatal nem dominálja a kisebbségi dimenzió, így a folyamat kiszámítható és az uniós egységet szolgálja, miközben a tagállami együttműködés elengedhetetlen eleme marad.

A két ország modelljének összehasonlítása egyértelműen illusztrálja, hogy a kisebbségi kérdés súlya és funkciója radikálisan eltérhet még akkor is, ha azonos földrajzi régiókban élő kisebbségekről van szó. Ez a felismerés rávilágít arra, hogy a 21. századi európai biztonsági architektúrában a kisebbségi politika nem csupán kulturális örökség, hanem egy

olyan dinamikus tényező, amely befolyásolja a geopolitikai stabilitást, az uniós döntéshozatalt és az európai egység fenntartását egy olyan válságos időszakban, mint a jelenlegi háború Ukrajna ellen és az EU bővítési folyamatának újratervezése. A kisebbségi kérdés így egyszerre fejlődő normatív elvárás és politikai, sőt, biztonságpolitikai eszköz – függően attól, hogyan konstruálják és instrumentálják azt a tagállami stratégiák.

7. Összegzés – Két modell, két stratégia, két európai következmény

A 21. századi európai külpolitika és a regionális biztonság kérdéskörében a kisebbségi dimenzió kezelése ma már nem csupán belpolitikai vagy normatív kérdés, hanem olyan tényező, amely közvetlenül hat a makropolitikai folyamatokra, a nemzetközi döntéshozatalra és az európai integráció sikerességére. Az Ukrajna elleni háborús konfliktus kiélezte ezen dimenzió szerepét, és két szomszédos állam – Szlovákia és Magyarország – eltérő politikai modelljei világosan demonstrálják, hogy a kisebbségi ügyek instrumentális alkalmazása a külpolitikában alapvetően befolyásolja a kétoldalú kapcsolatokat, az EU-és NATO-struktúrák kohézióját, valamint a regionális stabilitást.

Az összehasonlító perspektíva kiemeli, hogy a két modell különbsége nem egyszerűen az állampolgárok vagy intézmények számán vagy szervezettségén alapul, hanem a nemzetállami stratégiai prioritások, a külpolitikai kultúra és a háborús kontextus által meghatározott differenciákon. Magyarország hosszú távon precedenst teremthet a kisebbségi ügyek politikai instrumentalizálására az uniós tagállamok között. Ezzel ellentétes irány, hogy a kisebbségi kérdés biztonságpolitikai megfontolásból egyre inkább háttérbe szorulhat az európai színtéren.

Összességében a tanulmány arra mutat rá, hogy a kisebbségi dimenzió politikai és stratégiai jelentősége az európai válságok és integrációs folyamatok kontextusában alapvetően államfüggő. A szlovák és a magyar modell közti különbségek világosan demonstrálják, hogy a történelmi és etnikai kapcsolatok hogyan válhatnak konstruktív stabilizáló tényezővé vagy éppen a geopolitikai nyomásgyakorlás eszközzé. A kisebbségi politika nem csupán kulturális, hanem dinamikus geopolitikai tényező, amely közvetlenül befolyásolja az európai integrációs folyamatokat, a kétoldalú diplomáciát és a regionális biztonság fenntarthatóságát. A jelenlegi folyamatok azt mutatják, hogy ezzel összefüggésben nem növekedni, hanem éppen ellenkezőleg, csökkenni fog a súlya.

1. táblázat. A magyar és szlovák kisebbségi politika és háborús stratégia összehasonlítása Ukrajna EU-integrációs kontextusában

Dimenzió / Téma	Szlovákia	Magyarország	Hatás Ukrajna EU-integrációjára
Kisebbségi kérdés stratégiai szerepe	Periférikus, szimbolikus, nem strukturálja a külpolitikát; a kisebbségi jogok nem alkupozícióként jelennek meg	Központi stratégiai eszköz, aktívan strukturálja a külpolitikai döntéseket; a kisebbségi jogok gyakran alkupozícióként szolgálnak	Szlovákia stabil, konfliktusmentes környezetet teremt; Magyarország késlelteti vagy blokkolja az integrációt, ami vitákat és törésvonalakat generál az EU-ban
Háborús politika és kisebbségi ügyek összefonódása	A kisebbségi kérdés nincs összekapcsolva a háborús narratívával; a fegyverszállítás, humanitárius és energiaügyi kérdések döntései függetlenek	A kisebbségi kérdés szorosan kapcsolódik a háborús narratívához; a jogok érvényesítése feltételként jelenik meg a nemzetközi döntéshozatalban	Szlovákia gyors, összehangolt uniós és NATO-válaszokat tesz lehetővé; Magyarország komplex feltételrendszert hoz létre, amely lassítja az EU-integrációt
Belpolitikai beágyazottság	A kárpátaljai szlovák közösség kulturális és szimbolikus szerepet tölt be; nincs politikai nyomásgyakorlás	A kárpátaljai magyar közösség jogait a belpolitikai mobilizáció és a „nemzeti konzultációk” révén használják	Szlovákia belpolitikai konszenzust és stabilitást biztosít; Magyarország belpolitikai nyomásgyakorlása a nemzetközi folyamatokra is kihat
EU- és NATO-integrációs stratégia	Integrációbarát, konfliktuskerülő; támogatja Ukrajna gyors haladását az EU-s folyamatokban és elutasítja a NATO vonatkozásában	Instrumentalizálja a kisebbségi jogokat; blokkoló tényezőként használja az EU-csatlakozási folyamatban; a NATO csatlakozást is teljes mértékben elutasítja	Szlovákia elősegíti az integrációt, hozzájárul az uniós egységhez; Magyarország lassítja az integrációt, precedenst teremt a kisebbségi ügyek politikai használatára
Diplomáciai megközelítés és nemzetközi pozíció	Konstruktív, kiszámítható, a kisebbségi dimenzió nem generál feszültséget	Konfrontatív, a kisebbségi dimenziót nyomásgyakorlásra és alkupozícióra használja	Szlovákia erősíti az EU és NATO kohézióját; Magyarország vitákat idéz elő, csökkenti a kétoldalú és multilaterális együttműködés görődülékenységét
Regionális stabilitás és geopolitikai hatás	A kisebbségi kérdés elhanyagolása lehetővé teszi a regionális stabilitás fenntartását a háborús válságban	A kisebbségi ügyek konfrontatív kezelése növeli a geopolitikai kockázatot, feszültséget generál a szomszédos államokkal és az EU-ban	Szlovákia pozitív, stabilizáló tényező; Magyarország potenciálisan destabilizáló hatású a regionális és integrációs szinten

Irodalom

- Allison, Roy 2014. Russian 'deniable' intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules. *International Affairs*, 90(6), 1257–1297. p. DOI: 10.1111/1468-2346.12170
- Balogh, Lídia–Halász, Iván–Pap, András László 2025. Minority Rights, Minority Protection, and Diaspora Policy in Hungary, 2010–2018. In Gárdos-Orosz, Fruzsina (Ed.), *The Resilience of the Hungarian Legal System since 2010. European Union and its Neighbours in a Globalized World*, vol. 16. Cham: Springer, 2025. DOI: 10.1007/978-3-031-70451-2_4
- Balogh, Péter–Kovály, Katalin 2025. Small but Salient: The Securitization of Ukraine's Ethnic Hungarian Minority. *Nationalities Papers*, 3(4), 798–821. p. DOI: 10.1017/nps.2024.51
- Bárdi Nándor–Misovicz Tibor 2010. A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In Bitskey, Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Bayer, Lili 2025. EU on charm offensive in Ukraine as Hungary blocks Kyiv's accession. *Reuters*, September 30. <https://www.reuters.com/world/europe/eu-charm-offensive-ukraine-hungary-blocks-kyivs-accession-2025-09-30/>
- Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, MA, Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers 2004. *Ethnicity Without Groups*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Fedinec Csilla 2024. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrajnai jogalkotás rövid foglalata (1989–2023). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 4. sz. 65–80. p. DOI: 10.61795/fssr.v26y2024i4.04
- Fedinec, Csilla 2025a. A Historical and Legislative Enquiry into the Regulation of the Rights of National Minorities and Indigenous Peoples in Ukraine from 1989 to 2024. *Forum Social Science Review*, 27(5), 63–82. p. DOI: 10.61795/fssr.v27y2025i5.04
- Fedinec Csilla 2025b. *Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek. Etnopolitika és parlamenti képviselet Gorbacsov utolsó éveitől a második Trump-korszakig*. Budapest, Gondolat Kiadó. DOI: 10.24362/ukrajna.fedinec.2025
- Jurkovičová, Klaudia 2024. Fico želá Ukrajine skoré členstvo v Európskej únii. *Korzar Zemplín*, <https://dolnyzemplin.korzar.sme.sk/c/23315097/fico-zela-ukrajine-skore-clenstvo-v-europskej-unii-zaznamenali-sme-posun-reagoval-smyhal.html>
- Kántor, Zoltán–Majtényi, Balázs–Ieda, Osamu–Vizi, Balázs–Halász, Iván (Eds.) 2014. *The Hungarian Minority in Transylvania: A Century of Ethnic Survival*. Boulder–New York, Columbia University Press.
- Kanyicska Belán, Dóra–Popper, Miroslav 2022. Attitudes and relations between the Slovak majority and the Hungarian minority in Slovakia. *Intersections. EEJSP*, 8(3), 192–215. p. DOI: 10.17356/ieejsp.v8i3.747
- Keohane, Robert Owen–Nye, Joseph S. 2012. *Power and Interdependence*. Longman.
- Kichera, Nadiia 2020. Ensuring and protecting the rights of national minorities in the Visegrad countries (on the example of Slovakia). *Border and Regional Studies*, 8(1), 21–38. p. DOI: 10.25167/ppbs1850
- Kiššová, Katarina 2024. Fico varuje pred vstupom Ukrajiny do NATO a žiada súhlas všetkých parlamentov. *Tvnoviny.sk*, <https://tvnoviny.sk/domace/clanok/912008-fico-varuje-pred->

vstupom-ukrajiny-do-nato-a-ziada-suhlas-vsetkych-parlamentov-tato-podmienka-pritom-uz-v-zmluve-je

- Manners, Ian 2002. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258. p.
- Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, W. W. Norton & Company.
- Pogonyi, Szabolcs 2013. National Reunification beyond Borders: Diaspora and Minority Politics in Hungary since 2010. *European Yearbook of Minority Issues Online*, 10, 535–562. p. DOI: 10.1163/22116117-01001025
- Pogonyi, Szabolcs 2017. *Extra-territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Cham, Palgrave Macmillan.
- Putnam, Robert D. 1988. Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3), 427–460. p.
- Schimmelfennig, Frank 2003. The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, 55(1), 47–80. p. DOI: 10.1162/002081801551414
- Sebenius, James K. 1983. Negotiation Arithmetic: Adding and Subtracting Issues and Parties. *International Organization*, 37(2), 281–316. p.
- Sedelmeier, Ulrich 2014. Anchoring Democracy from Above? The European Union and Democratic Backsliding in Hungary and Romania after Accession. *JCMS Special Issue*. DOI: 10.1111/jcms.12082
- Steinsson, Sverrir–Thorhallsson, Baldur 2017. Small State Foreign Policy. In *The Oxford Research Encyclopaedia of Politics*. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.484
- Surova, Svetluša 2020. Does Slovakia need a law on minorities? If yes, why and what kind of law should it be? *Minority Policy*, 1. <https://www.mensinovapolitika.eu/en/does-slovakia-need-a-law-on-minorities-if-yes-why-and-what-kind-of-law-should-it-be/>
- Waltz, Kenneth N. 1959. *Man, the State, and War*. New York, Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Waterbury, M. A. 2010. *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*. New York, Palgrave Macmillan.
- Waterbury, M. A. 2016. National Minorities in an Era of Externalization: Kin-State Citizenship, European Integration, and Ethnic Hungarian Minority Politics. *Problems of Post-Communism*, 64(5), 228–241. p. DOI: 10.1080/10758216.2016.1251825
- Waterbury, Myra 2025. Hybrid Regimes and Transnational Practices: The Illiberal Turn in Hungary's Post-2010 Kin-State and Diaspora Engagement. *Central and Eastern European Migration Review*, 14(2). DOI: 10.54667/ceemr.2025.10
- Фединець, Чіла 2024а. Короткий огляд українського законодавства про національні меншини з особливим акцентом на українсько-угорські дипломатичні відносини. In Остапеч, Юрій–Зан, Михайло–Гіря, Володимир (Eds.): *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*. Ужгород, Ужгородській Національний Університет–ТОВ «РІК-У», 207–212. p.
- Фединець, Чіла 2024б. Реалізовані та втрачені можливості в угорсько-українських відносинах у питанні національних меншин: історичний огляд. In Рафальський, Олег–Котигоренко, Віктор (Eds.): *Україна – Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин*. Київ–Ніжин, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України–Лисенко М. М. DOI: 10.53317/978-617-640-673-0

ŠTEFAN IŽÁK–OLEKSZANDR BERTALAN

THE NATIONAL MINORITY ISSUE AS A TOOL IN FOREIGN POLICY AND EUROPEAN INTEGRATION:
SLOVAKIA'S AND HUNGARY'S POLICIES TOWARDS UKRAINE DURING WARTIME

This study examines the strategic importance of national minority issues in the foreign policies of Slovakia and Hungary during Russia's war of aggression against Ukraine, focusing specifically on the implications for European integration and regional security. Although both countries share geographical proximity and historical ties with minorities in Ukraine, their approaches diverge sharply. Slovakia primarily treats the Slovak minority in Transcarpathia as a peripheral, symbolic concern, embedding minority issues within a broader, integration-oriented strategy that prioritizes regional stability, EU and NATO cohesion, and conflict avoidance. In Slovak diplomacy, minority rights rarely function as a bargaining tool or a significant influence on policy positions at the EU level. Conversely, Hungary actively instrumentalizes the Transcarpathian Hungarian community, linking minority rights directly to Ukraine's EU accession and broader integration processes. This strategy positions minority protection as a leverage mechanism in bilateral and multilateral negotiations, enabling the Hungarian government to mobilize domestic political support and exert pressure on international policy outcomes, which occasionally results in the obstruction of EU-level decisions. Utilizing a qualitative methodology to analyze policy statements, institutional structures, and EU interactions, this study elucidates the complex interplay between minority rights, wartime diplomacy, and integration dynamics. By contrasting the Slovak and Hungarian models, the research demonstrates how national minority issues can serve as central instruments of foreign policy, shaping bilateral relations, influencing EU decision-making, and impacting regional geopolitical stability in wartime Central Europe. The findings highlight that minority protection carries significant strategic potential, though its diplomatic application varies greatly depending on national priorities, historical legacies, and crisis contexts.

AUTONÓMIAKÍSÉRTET

TÓTH KÁROLY

Fórum Kisebbségkutató Intézet

SZABÓ L. DÁVID

Digitális egyenlőtlenségek és generációs különbségek a mesterséges intelligenciához fűződő motivációk és attitűdök tükrében

DÁVID SZABÓ L.

Digital Inequalities and Generational Differences in Light of Motivations and Attitudes Toward Artificial Intelligence

Keywords: artificial intelligence; motivation; attitude; generations; digital literacy; parental education

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.08>

Bevezetés

A mesterséges intelligencia egyre szélesebb körben jelenik meg a mindennapi életben, különféle programok, chatbotok, alkalmazások és szoftverek formájában, ezért napjaink egyik kiemelt kutatási területévé vált. (Mező–Mező 2019) Ezek az eszközök nem csupán a munkavégzés és a szabadidős tevékenységek során kapnak szerepet, hanem a pedagógiai gyakorlatban is egyre inkább teret nyernek. Molnár (2019) szerint az elektronikus tanulási környezetek fejlődésében egyértelmű paradigmaváltás figyelhető meg.

E folyamat során maguk a tankönyvek is jelentős átalakuláson mentek keresztül: szerepük, felépítésük és pedagógiai funkciójuk az idők során folyamatosan változott. A hagyományos, tudásközpontú és lineárisan szerkesztett tankönyvek múltjáról – és bizonyos értelemben jelenéről is – részletesebben Molnár-Kovács Zsófia korábbi tanulmányai nyújtanak átfogó képet. (Molnár-Kovács 2013, 2017, 2019, 2025; Dárdai et al. 2014)

A mesterséges intelligencia egyre meghatározóbb szerepet tölt be a különböző tudományterületeken és iparágakban (Ng et al. 2021; Touretzky et al. 2019), ezért elengedhetetlen, hogy elsajátítsuk annak tudatos és etikus használatát. (Robinson 2020; Rodríguez-García et al. 2020) A mesterséges intelligencia a 21. század egyik kulcskompetenciájává válhat, ennek megfelelően a mesterségesintelligencia-műveltségnek olyan alapvető képességeket kell magában foglalnia, amelyekre a digitális világban való

élethez, tanuláshoz és munkához szükség van. Ennek elsajátítása már az alap- és középfokú oktatásban is kiemelt szerepet kell, hogy kapjon. (Steinbauer et al. 2021)

Tanulmányunkban a mesterséges intelligenciához kapcsolódó motivációs és attitűdbeli tényezők elméleti megközelítéseire helyezük a hangsúlyt. Mindkét konstruktum kulcszerepet játszik abban, hogy az egyének miként viszonyulnak a mesterségesintelligencia-technológiákhoz, valamint mennyire hajlandóak azokat megismerni és alkalmazni az oktatásban vagy a mindennapi életben. A következőkben ezért bemutatjuk a motiváció és az attitűd fogalmi kereteit, releváns elméleteit és azok kapcsolatát a mesterséges intelligencia használatához, amelyek alapul szolgálnak a pilot kutatásunk értelmezéséhez.

A motiváció fogalma az idők során jelentős változásokon ment keresztül, melyek leginkább a pszichológiai és pedagógiai kutatásoknak köszönhetőek. (Derdák 2013) A motiváció a latin *movere* igéből származik, amely „mozogni”, „mozgatni” vagy „kimozdítani” jelentéssel bír, így a motivációt mint kimozdító, mozgató erőt is értelmezhetjük. (Bakos 1989)

A pszichológiai megközelítésben a motiváció egy olyan gyűjtőfogalom, amely a cselekvésre és viselkedésre készítő tényezőket foglalja magában. Hebb (1975) szerint a motiváció az élőlények tevékenységre irányuló tendenciáját jelenti, amelynek erőssége változó. Pedagógiai szempontból a motiváció a tanulás alapvető mozgatórugója. A tanulók belső motivációját erősíti a feladatok megértése, a saját tudás aktivizálása és a sikerélményekhez kapcsolódó belső kontroll. Az érzelmi tényezők, az énkép, az igény szint és a feladat érdekes jellege mind befolyásolja a tanulási erőfeszítést és kitartást. A tudatosan vagy tudattalanul alkalmazott motivációs eszközök (mint a jutalmazás vagy a feladatok megfelelő megválasztása) segíthetik, hogy a tanuló érdeklődése, kíváncsisága és kitartása fennmaradjon, elősegítve az önszabályozott és eredményes tanulást. (Mogyorósi–Virág 2013)

Tóth és Horváth (2021) szerint a motiváció a viselkedés, a tevékenység, és a cselekvés egyfajta mozgatórugója. A tanulási motivációt többféleképpen is magyarázhatjuk, melyek mögött különféle motivációs elméletek állnak. (Tóth–Horváth 2021, 100–104. p.) Ezek közül jelen kutatásunk során a hangsúlyt az éndeterminációs elméletre helyezzük. A Ryan és Deci nevével fémjelzett szelfdetermináció-elmélet (vagy éndetermináció-elmélet) napjaink egyik legnépszerűbb és legkomplexebb humanisztikus irányzatú elmélete, amely az emberi motiváció és cselekvés megértésére fókuszál. Alkalmazhatósága széleskörű: hasznos a szülő–gyermek kapcsolatban, az oktatásban, a munka világában, az egészségügyben, a sportban, valamint a pszichoterápiában is. (Deci–Ryan 2008)

A mesterséges intelligenciához fűződő motiváció mérése az AIMS-kérdőív segítségével

Az éndeterminációs-elméletet alapul véve Vallerand et al. (1992) egy újfajta mérőeszközt fejlesztettek ki a tanulás iránti motiváció mérésére. Ez volt az EME-kérdőív (*Echelle de*

Motivation en Education), amely francia nyelven íródott. Az EME az éndetermináció-elméleten alapszik és 28 itemből áll. A kérdőív három skálában méri a belső és a külső motivációt (Vallerand et al. 1992, 1004. p.):

- belső motiváció a tudásra (tudásvágy),
- belső motiváció a dolgok elvégzésére (teljesítményre irányulás),
- belső motiváció a stimuláció megtapasztalására (élményszerzés),
- külső motiváció mint azonosuló szabályozás,
- külső motiváció mint introjektált¹ szabályozás,
- külső motiváció mint külső szabályozás.

A kérdőív ezen kívül még egy skálában méri az amotivációt (motiválatlanságot) is. Mind a hét skála 4-4 itemet tartalmaz. (Vallerand et al. 1992, 1004. p.) Vallerand et al. (1992) vizsgálatának célja az EME-kérdőív validációja volt angol nyelven. A fordítás megfelelő módszertani eljárással készült, majd azt 745 egyetemi hallgató töltötte ki. Az eredmények azt mutatták, hogy a skála angol változata kielégítő szintű belső konzisztenciával (átlagos Cronbach-alfa=0,81), és megfelelő szintű időbeli stabilitással rendelkezik egy hónapos időszak alatt (átlagos teszt-reteszt korreláció=0,79). Az EME-kérdőív angol nyelvű változata az AMS megnevezést kapta (*Academic Motivation Scale*). Az AMS-kérdőíven lefuttattak egy faktoranalízist is, ami visszaigazolta az AMS-kérdőív hét-faktoros szerkezetét. (Vallerand et al. 1992, 1004. p.)

Az AMS-kérdőív a tanulói motiváció mérésére szolgál, és az éndeterminációs elmélet alapján hét különböző motivációs dimenziót térképez fel. A mérőeszköz 28 itemből áll, minden dimenzióhoz 4 állítás tartozik. A magyar adaptáció során az első lépés az eredeti angol nyelvű állítások szó szerinti fordítása volt, majd ezt követően a tételeket a mesterséges intelligencia oktatási kontextusához igazítottuk, hogy relevánsak legyenek a mesterséges intelligencia használatával kapcsolatos tanulói élményekre és motivációkra. A módosítás során ügyeltünk arra, hogy az állítások jelentése hű maradjon az eredeti dimenziókhöz, ugyanakkor természetes nyelvi formában illeszkedjenek a magyar nyelvhasználatához.

Az átdolgozott kérdőívet AIMS-nek (*Artificial Intelligence Motivation Scale*) neveztük el. A skálák szerkezete megegyezik az eredeti kérdőívével, azaz három fő motivációs kategóriát és összesen hét dimenziót különböztet meg. Az 1. táblázat a skálák elnevezését, rövidítéseit és az egyes skálákhoz tartozó itemek számát tartalmazza.

1 Introjektált: ez a motivációs forma átmenetet képez a külső kontroll és a belső elfogadás között. A viselkedést ilyenkor belső nyomás, például büntudat vagy megfelelési kényszer motiválja. (Ryan et al. 1985)

1. táblázat. Az AIMS-skálák megnevezése, rövidítése és itemeinek száma

Főkategória	Alkategória	Magyar rövidítés	Itemek száma
Belső motiváció	Tudásvágy	BT	4
	Teljesítményre irányulás	BI	4
	Élményszerzés	BE	4
Külső motiváció	Azonosuló szabályozás	KA	4
	Introjektált szabályozás	KI	4
	Külső szabályozás	KK	4
Motiválatlanság	Motiválatlanság	MG	4

Forrás: saját táblázat

Az AIMS-kérdőív hét skálája az éndeterminációs elméletre (Deci–Ryan 1985) épül, és három fő motivációtípust különít el: belső motiváció, külső motiváció és motiválatlanság. A skálák az eredeti AMS-kérdőív logikáját követik (Vallerand et al. 1989), azonban az itemek a mesterséges intelligencia oktatási kontextusára lettek átdolgozva. Az alábbiakban bemutatjuk a hét skála pszichológiai hátterét és jellemzését.

Tudásvágy (BT): ez a motivációtípus akkor jelenik meg, amikor a személy tevékenységét önmagáért végzi, mert örömet leli az új ismeretek megszerzésében, a kérdések megválaszolásában vagy az új területek felfedezésében. (Kagan 1972; Maddi 1970) A mesterséges intelligencia kontextusában ez akkor mutatkozik meg, amikor a hallgató azért használ mesterségesintelligencia-eszközöket, mert élvezi, hogy új fogalmakat, módszereket vagy perspektívákat fedezhet fel a segítségükkel. A motiváció forrása tehát maga a tanulás és a felfedezés folyamata, nem pedig külső elvárás vagy jutalom.

Teljesítményre irányulás (BI): ez a motivációtípus a kompetenciaézés és a kihívások leküzdéséből fakadó belső jutalomra épül. (White 1959; Deci–Ryan 1980, 1985) Akkor jelenik meg, amikor a személy örömet leli a célok elérésében, a problémák megoldásában és saját fejlődésének megtapasztalásában. A mesterséges intelligencia használata során ez akkor figyelhető meg, amikor a hallgató azért alkalmaz ilyen eszközöket, mert szeretné kipróbálni magát új helyzetekben, kihasználni a technológia adta lehetőségeket, és elégedettséget él át, amikor sikerül hatékonyan megoldania egy feladatot.

Élményszerzés (BE): ez a belső motivációtípus a tevékenység során átélt különleges érzésekhez, például izgalomhoz, szórakozáshoz vagy *flow* élményhez kapcsolódik. (Csíkszentmihályi 1975; Reeve et al. 1986) Ilyenkor a tevékenység célja maga az élmény átélése. A mesterséges intelligencia kontextusában ez akkor jelenik meg, amikor a hallgató azért használ mesterségesintelligencia-eszközöket, mert az interakciót izgalmasnak, kreatívnek vagy inspirálónak találja, és maga a használat élménye motiválja, nem pedig a tanulási célok vagy külső elvárások.

Azonosuló szabályozás (KA): ez a külső motiváció egyik leginkább önmeghatározott formája, amikor a személy felismeri a tevékenység személyes jelentőségét, és az értékeit összhangba hozza a viselkedéssel. (Deci–Ryan 1985; Vallerand et al. 1989) A mester-

séges intelligencia használata esetében ez akkor jelenik meg, amikor a hallgató belátja, hogy a mesterségesintelligencia-eszközök alkalmazása hozzájárul tanulmányaihoz vagy jövőbeli szakmai céljaihoz, ezért belső meggyőződésből, de külső célok érdekében végzi a tevékenységet.

Introjektált szabályozás (KI): ez a motivációs forma átmenetet képez a külső kontroll és a belső elfogadás között. A viselkedést ilyenkor belső nyomás, például büntudat vagy megfelelési kényszer motiválja. (Ryan et al. 1985) A mesterséges intelligencia kontextusában ez akkor jelenik meg, amikor a hallgató azért használ mesterségesintelligencia-eszközöket, mert úgy érzi, „muszáj lépést tartania”, vagy kellemetlen érzése lenne, ha nem használná azokat, nem pedig valódi belső érdeklődésből.

Külső szabályozás (KK): ez a külső motiváció legalacsonyabb szintje, amikor a tevékenységet külső kényszerek, jutalmak vagy elvárások irányítják. (Deci 1975; Vallerand et al. 1989) A mesterséges intelligencia esetében ez akkor figyelhető meg, amikor a hallgató pusztán azért használ mesterségesintelligencia-eszközöket, hogy társaitól ne maradjon le, vagy mert a jó jegy eléréséhez elvárt, ami később jobb életkörülmények eléréséhez vezethet.

Motiválatlanság (MG): ez a skála a motiváció teljes vagy részleges hiányát méri. (Deci–Ryan 1985; Vallerand et al. 1989) Ilyenkor a személy nem lát kapcsolatot a tevékenység és a kívánt eredmények között, hiányzik az érdeklődés, és gyakran kontrollvesztettség vagy értelmetlenség érzése jelenik meg. (Abramson et al. 1978) A mesterséges intelligencia kontextusában ez például akkor tapasztalható, amikor a hallgató nem érti, miért lenne hasznos a mesterséges intelligencia alkalmazása, értelmetlennek tartja annak használatát, vagy úgy érzi, nincs befolyása az eredményekre.

A mesterséges intelligenciához fűződő attitűd mérése az ATAI-25-kérdőív segítségével

Gagnè és Briggs (1974) olyan belső állapotként értelmezte az attitűdöt, amely befolyással van az egyén cselekvésére, vagy másként fogalmazva egyfajta tendenciát jelentenek bizonyos cselekvések irányába. (Tóth–Horváth 2021, 148. p.) Az 1960-as évektől kezdve a szociálpszichológia fejlődése jelentősen hozzájárult az attitűd fogalmának újragondolásához. A kutatások célja az volt, hogy feltárják a kognitív folyamatok szerepét az attitűdök személyiségen belüli és interperszonális összetevőinek kialakításában. E nézőpont szerint az attitűd olyan értékelő viszonyulás, amelynek van iránya és intenzitása, alapja pedig mindig a tapasztalat. (Tóth–Horváth 2021)

Hogg és Vaughan (2005, 150. p.) szerint az attitűd „a hiedelmeknek, érzelmeknek és viselkedési tendenciáknak egy viszonylag tartós szerveződése, amely társadalmilag jelentős tárgyakra, csoportokra, eseményekre vagy szimbólumokra irányul”. Egyes kutatók szerint igaz, hogy az attitűdök befolyásolják a viselkedést (Ajzen–Fishbein 2000;

Ajzen 2001; Wallace et al. 2005), ezért az attitűdök javítására összpontosító beavatkozások bizonyos viselkedések ösztönzésére vagy visszaszorítására használhatók. (Sparks-Shepherd 2002; Hunecke et al. 2007)

Sindermann et al. (2021) célja egy rövid és érvényes mérőeszköz bevezetése volt az attitűdökben mutatkozó egyéni különbségek felmérésére azért, hogy lehetővé tegyék az ember és a mesterséges intelligencia közötti interakció jövőbeli kutatását. A mesterséges intelligencia fejlődésének számos előnyös, de hátrányos következménye is lehet, mint például a gépek térnyerése az emberi munkafolyamatokban, ami jelentős létszámleépítést is eredményezhet a jövőben a munkaerőpiacon. Ezek alapján nem meglepő, hogy az emberek attitűdjei jelentősen eltérnek egymástól. Vannak, akik nyitottan és pozitívan viszonyulnak a mesterséges intelligencia megjelenéséhez, míg mások ambivalens vagy kifejezetten szkeptikus, félelemmel teli hozzáállást tanúsítanak. Néhány szakember (például Stephen Hawking és Elon Musk) arra figyelmeztetett, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése akár az emberiség végét is jelentheti. (Sindermann et al. (2021)

A mesterséges intelligenciához fűződő attitűdök sokfélesége miatt Sindermann et al. (2021) egy rövid, megbízható és érvényes mérőeszközt dolgozott ki, amely alkalmas az egyéni különbségek feltérképezésére. A kérdőív különböző kultúrákban, németül, kínaiul és angolul is tesztelésre került. A kutatásuk során a mérőeszköz faktorszerkezetét és invarianciáját is vizsgálták Németország, Kína és az Egyesült Királyság mintáin. Az így megalkotott ATAI-mérőeszköz (*Attitude Towards Artificial Intelligence*) 5 itemet tartalmaz. (Sindermann et al. 2021)

Az ATAI-kérdőív két fő dimenziót mér. Az egyik az „Elfogadás” (Acceptance), míg a másik a „Félelem” (Fear). Az elfogadás skálához két item tartozik, amelyek a mesterséges intelligenciával szembeni pozitív attitűdöt mérik. Ide tartozik például a mesterségesintelligencia-termékek használatának előnyként történő megítélése, illetve a technológia által nyújtott lehetőségek elfogadása. A félelem skálához három item tartozik, amelyek a negatív vagy aggódó attitűdöket mérik, például a mesterséges intelligencia által okozott munkahelyi veszteségeket, adatvédelmi kockázatokat vagy társadalmi következmények miatti félelmet.

A kérdőív rövidegsége ellenére finom, 11 fokozatú Likert-skálát használ, amely lehetővé teszi az egyének attitűdjeinek részletesebb feltérképezését. A kérdőív megbízhatóságát és érvényességét statisztikai elemzések, például faktoranalízisek és reliabilitási vizsgálatok támasztották alá. Az eszköz alkalmas arra, hogy kutatók és szakemberek gyorsan felmérjék az emberek általános attitűdjét a mesterséges intelligenciával kapcsolatban. Vizsgálatukból kiderült, hogy a két fő skála (elfogadás, félelem) negatívan korrelál egymással: akik magas pontszámot érnek el az Elfogadás skálán, azok általában alacsonyabb pontszámot mutatnak a Félelem skálán, és fordítva. (Sindermann et al. 2021)

Kutatásunk keretében az ATAI kiterjesztett változatának alkalmazását és tesztelését tűztük ki célul. Az eredeti kérdőív 5 itemet tartalmazott, amelyek két fő dimenziót vizsgáltak: az elfogadást (2 item) és a félelmet (3 item). Kutatásunkban ezeket a dimenziókat megtartottuk, ugyanakkor a kérdőív szerkezetét jelentősen kibővítettük, hogy pontosabban és árnyaltabban mérhessük a mesterséges intelligencia iránti attitűdök különböző aspektusait. A kibővítés során a pozitív attitűdök mérésére az elfogadás dimenzióján belül két aldimenziót különítettünk el: a bizalom és a remény skálákat, míg a negatív attitűdök részletesebb vizsgálatára három aldimenziót alakítottunk ki: (általános) félelem, félelem a jövőtől, valamint negatív következmények észlelése. Az itemek bővítése során az eredeti állításokból indultunk ki, majd azokat magyar nyelvre fordítottuk és a mesterséges intelligencia aktuális oktatási és társadalmi kontextusához igazítottuk.

A kibővített, 25 itemet tartalmazó kérdőívünket ATAI-25 névre kereszteltük (*Attitude Towards Artificial Intelligence – 25 items*). A skálák szerkezete megegyezik az eredeti kérdőívével, azaz két fő dimenziót (elfogadás és félelem) és összesen öt aldimenziót különböztet meg. A 2. táblázatban összefoglaltuk az ATAI-25 kérdőív dimenzióit, aldimenzióit, azok rövidítéseit és az egyes skálákhoz tartozó itemek számát (2. táblázat).

2. táblázat. Az ATAI-25 kérdőív dimenziói, aldimenziói, azok rövidítése és az itemek száma

Dimenzió	Aldimenzió	Magyar rövidítés	Itemek száma
Elfogadás	Bizalom	EB	5
	Remény	ER	5
Félelem	Félelem	FF	5
	Félelem a jövőtől	FJ	5
	Negatív következmények észlelése	FN	5

Forrás: saját táblázat

A kérdőív szerkezete lehetővé teszi, hogy a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdöket több szempontból, differenciáltan vizsgáljuk. A pozitív attitűdök a bizalom és a remény skálák mentén, míg a negatív attitűdök a félelem, a jövőtől való félelem és a negatív következmények észlelése skálák segítségével térképezhetők fel. Az alábbiakban részletesen ismertetjük az egyes aldimenziókat, bemutatva azok tartalmi jelentését és szerepét a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök feltárásában.

Bizalom (EB): ez az aldimenzió a mesterségesintelligencia-rendszerekbe és működésükbe vetett általános bizalmat méri. Magas értéket azok a felhasználók érnek el, akik megbízhatónak, kiszámíthatónak és pontosnak tartják a mesterséges intelligencia működését, és úgy érzik, hogy a technológia képes támogatni őket a tanulásban vagy a munkavégzésben. A bizalom szintje befolyásolja, hogy a felhasználók mennyire hajlandók mesterségesintelligencia-eszközöket beépíteni a mindennapi gyakorlatukba. Például egy bizalmat mutató személy gond nélkül támaszkodik mesterséges intelligencia alapú megoldásokra tanulás közben, és úgy véli, hogy ezek megbízhatóan kiegészítik saját tudását.

Remény (ER): ez az aldimenzió a mesterséges intelligencia jövőbeni pozitív társadalmi, gazdasági és technológiai hatásaival kapcsolatos optimista attitűdöt méri. A magas reményszámmal rendelkező személyek úgy vélik, hogy a mesterséges intelligencia hozzájárulhat a tudományos fejlődéshez, javíthatja az életminőséget, és segíthet a komplex problémák megoldásában. Például egy személy, aki magas pontszámot ér el ezen a skálán, bízik abban, hogy a mesterséges intelligencia eszközei nemcsak az oktatásban, hanem szélesebb társadalmi szinten is előnyöket hoznak majd.

Félelem (FF): ez az aldimenzió a mesterséges intelligenciával kapcsolatos általános aggodalmakat és bizonytalanságot méri. Magas értékek esetén a felhasználók kellemtelen érzéseket társítanak a mesterséges intelligencia használatához, például attól tartanak, hogy nem tudják megfelelően kontrollálni a technológia működését, vagy hogy az váratlan következményekkel járhat. A félelem gyakran a technológiai ismeretek hiányából vagy az ismeretlennel szembeni bizalmatlanságból ered. Például egy személy idegesnek érezheti magát, ha mesterséges intelligencia generálta tartalmakat kell használnia, mert fél attól, hogy hibás vagy félrevezető információval találkozik.

Félelem a jövőtől (FJ): ez az aldimenzió a mesterséges intelligencia jövőbeni társadalmi, gazdasági és etikai hatásaival kapcsolatos aggodalmakra fókuszál. Az ide tartozó itemek azt vizsgálják, mennyire tartanak a hallgatók a mesterséges intelligencia által kiváltott hosszú távú változásoktól, például a munkaerőpiac átalakulásától, a társadalmi normák meg bomlásától vagy az emberi döntéshozatal háttérbe szorulásától. Magas pontszám esetén a hallgatók pesszimistán tekintenek a mesterséges intelligencia jövőjére, és attól tartanak, hogy a technológia negatívan befolyásolja a társadalom működését.

Negatív következmények észlelése (FN): ez az aldimenzió a mesterséges intelligencia használatával kapcsolatos konkrét, gyakorlati kockázatokra és problémákra vonatkozó attitűdöket méri. A magas értéket elérő személyek hajlamosak hangsúlyozni az etikai dilemmákat, az adatvédelemmel kapcsolatos aggályokat vagy a kiszámíthatatlan működésből eredő veszélyeket. Például egy személy ezen a skálán magas pontszámot adhat, ha úgy gondolja, hogy a mesterséges intelligencia-eszközök alkalmazása torzíthatja a tanulási folyamatot, igazságtalan előnyöket biztosíthat vagy káros társadalmi hatásokkal járhat.

A pilot kutatás eredményei

A következőkben a bemutatott elméleti keretekre és mérőeszközökre (AIMS, ATAI-25) épülő pilot vizsgálatunk empirikus eredményeit ismertetjük. Tanulmányunkban egy összesen 483 főből álló minta adatait elemeztük annak érdekében, hogy feltárjuk a mesterséges intelligenciához kapcsolódó motivációs dimenziók és attitűdök jellegzetességeit, valamint előzetesen teszteljük a kérdőívek pszichometriai mutatóit.

A kutatási minta jellemzése

A kutatásban részt vevők demográfiai adatai a következők voltak:

- nem: férfi – 14,9% (72 fő); nő – 85,1% (411 fő)
- életkor: Z generáció (13 – 28 év között) – 10,1% (49 fő); Y generáció (29 – 44 év között) – 37,3% (180 fő); X generáció (45 – 60 év között) – 47,4% (229 fő); Baby boomer (61 – 79 év között) – 5,2% (25 fő)
- foglalkozás: egyetemista/tanuló – 10,1% (49 fő); pedagógus/tanár – 37,5% (181 fő); egyéb – 47,2% (229 fő); nyugdíjas – 5,2% (25 fő)
- Édesanya legmagasabb iskolai végzettsége: általános iskola – 12,4% (60 fő); valamilyen középiskola érettségi nélkül – 27,5% (133 fő); érettségi – 45,1% (218 fő); főiskola/egyetem – 14,9% (72 fő)
- Édesapa legmagasabb iskolai végzettsége: általános iskola – 12,6% (61 fő); valamilyen középiskola érettségi nélkül – 40% (193 fő); érettségi – 35% (169 fő); főiskola/egyetem – 12,4% (60 fő)
- lakóhely típusa: (fő)város – 19,9% (96 fő); közepes város – 39,8% (192 fő); kisváros – 10,1% (49 fő); falu – 30,2% (146 fő)
- jártasság a digitális eszközök használatában saját megítélés szerint: kicsit – 2,7% (13 fő); közepesen – 52,6% (254 fő); nagyon – 27,3% (132 fő); teljes mértékben – 17,4% (84 fő)
- jártasság a mesterséges intelligencia használatában saját megítélés szerint: semennyire – 5,2% (25 fő); kicsit – 27,5% (133 fő); közepesen – 44,9% (217 fő); nagyon – 12,4% (60 fő); teljes mértékben – 9,9% (48 fő)
- használta-e a mesterséges intelligenciát és ha igen, milyen gyakran: naponta használja – 32,3% (156 fő); hetente használja – 37,7% (182 fő); havonta használja – 12,4% (60 fő); ritkábban, mint havonta – 9,9% (48 fő); soha nem használta még – 7,7% (37 fő)
- mennyire bízik a mesterséges intelligencia által generált információkban saját megítélése szerint: semennyire – 5,2% (25 fő); inkább nem – 14,9% (72 fő); közepesen – 45,1% (218 fő); inkább igen – 27,3% (132 fő); teljes mértékben – 7,5% (36 fő)

A vizsgálatban részt vevő 483 fő válaszadó életkor és nem szerinti megoszlását a 3. táblázatban közöljük. Az eredmények szerint a minta túlnyomó többségét nők alkotják (N=411; 85,1%), míg a férfiak aránya 14,9% (N=72). Az életkori megoszlás alapján a legtöbben az X generációba tartoznak (45–60 év; N=229; 47,4%), ezt követi az Y generáció (29–44 év; N=180; 37,3%). A Z generáció (13–28 év) 10,1%-ot tesz ki (N=49), míg a Baby boomer korosztály (61–79 év) 5,2%-kal (N=25) képviselteti magát.

3. táblázat. A kutatásban részt vevők nem és kor szerinti eloszlása (fő)

		Nem		Összesen
		Férfi	Nő	
Kor	Z generáció (13–28 év)	12	37	49
	Y generáció (29–44 év)	48	132	180
	X generáció (45–60 év)	12	217	229
	Baby boomer (61–79 év)	0	25	25
Összesen		72	411	483

Forrás: saját táblázat

Az életkor és nem közötti kapcsolat alapján jól látható, hogy a női válaszadók aránya minden korcsoportban meghaladja a férfiakét. Különösen az X generációban (45–60 év) jellemző a női túlsúly (217 nő és mindössze 12 férfi). A kutatási mintában a nemi arányok eltolódása a nők felé erőteljes, az életkori eloszlás pedig középkorú túlsúlyt mutat. Ez a mintázat fontos kontextust ad a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök és motivációk értelmezéséhez, mivel az életkor és a nem potenciálisan befolyásolhatja a technológia elfogadását, a tanulási motivációt és az attitűdstruktúrát (3. táblázat).

A 4. táblázatban az életkori csoportok és a lakóhely típusának kapcsolatát mutatjuk be. A minta alapján a válaszadók közel fele (39,8%) közepes városban, 30,2%-a falun, 19,9%-a (fő)városban, míg 10,1%-a kisvárosban él. Az eredmények alapján a lakóhely eloszlása szoros kapcsolatot mutat az életkorral: a khi-négyzet próba eredménye alapján szignifikáns kapcsolat áll fenn az életkor és a lakóhely típusa között ($\chi^2 = 146,45$; $df=9$; $p<0,001$), tehát a különböző korosztályok nem ugyanolyan arányban élnek a különböző településtípusokon. Ebből az következik, hogy a vizsgált mintában az emberek életkora erősen befolyásolja, hogy milyen településtípuson élnek.

4. táblázat. A kutatásban részt vevők kor és lakóhelytípus szerinti eloszlása (fő)

		Lakóhelytípus				Összesen
		(Fő)város	Közepes város	Kisváros	Falu	
Kor	Z generáció (13–28 év)	12	12	0	25	49
	Y generáció (29–44 év)	48	72	36	24	180
	X generáció (45–60 év)	36	108	0	85	229
	Baby boomer (61–79 év)	0	0	13	12	25
Összesen		96	192	49	146	483

Forrás: saját táblázat

A jelen kutatásban a fiatalabb korosztályok (Z és Y generáció) körében nagyobb arányban található városi térségekben élők, míg az idősebb generációkra (X generáció; Baby boomer) inkább a falusi és kisvárosi lakóhely jellemző. Ez a lakóhelyi mintázat fontos háttértényező lehet a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök vizsgálatában, tekintettel az urbanizációs fok és a digitális hozzáférés különbségeire (4. táblázat).

Az 5. táblázat az életkori csoportok és a digitális eszközhasználatban való jártasság (saját megítélés szerinti) kapcsolatát mutatja be. Az eredmények egyértelmű generációs különbségeket jeleznek a digitális kompetenciák szintjében, amelyek a technológiai szocializáció és az életkori tapasztalatok eltérő hátterét tükrözik (5. táblázat).

5. táblázat. A különböző korosztályok digitális eszközhasználati jártassága a saját megítélés alapján (fő)

		Digitális jártasság a saját megítélés alapján					Összesen
		1*	2	3	4	5	
Kor	Z generáció (13–28 év)	0	0	25	12	12	49
	Y generáció (29–44 év)	0	0	72	48	60	180
	X generáció (45–60 év)	0	0	145	72	12	229
	Baby boomer (61–79 év)	0	13	12	0	0	25
Összesen		0	13	254	132	84	483

Forrás: saját táblázat. * 1: semennyire; 2: kicsit; 3: közepesen; 4: nagyon; 5: teljes mértékben

Az 5. táblázat a különböző korosztályok digitális eszközhasználatban való jártasságát mutatja a válaszadók saját megítélése alapján. Az adatok jól szemléltetik a generációk közötti markáns különbségeket, amelyek a digitális kompetencia szintjét és az információs technológiákhoz való viszonyulást egyaránt tükrözik. A khi-négyzet próba eredménye szignifikáns összefüggést mutatott az életkor és a digitális eszközhasználatban való jártasság önértékelése között ($\chi^2=282,47$; $df=12$; $p<0,001$), ami alátámasztja, hogy a digitális kompetencia generációs mintázat szerint rendeződik. Az eredmények egy egyértelmű generációs lejtőt mutatnak: a fiatalabb korosztályok (Z és Y generáció) nagyobb arányban értékelik digitális jártasságukat magasnak, míg az idősebb generációk (X és Baby boomer) körében a közepes vagy alacsony kompetenciaszint dominál (5. táblázat).

A 6. táblázat a különböző korosztályok mesterséges intelligencia használatában való jártasságát mutatja be a válaszadók önbevallása alapján. Az adatok alapján egyértelmű generációs különbség rajzolódik ki a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kompetenciák megítélésében (6. táblázat).

6. táblázat. A különböző korosztályok mesterséges intelligenciában való jártassága a saját megítélés alapján (fő)

		A mesterséges intelligenciában való jártasság saját megítélés alapján					Összesen
		1*	2	3	4	5	
Kor	Z generáció (13–28 év)	0	25	0	0	24	49
	Y generáció (29–44 év)	12	48	72	36	12	180
	X generáció (45–60 év)	0	48	145	24	12	229
	Baby boomer (61–79 év)	13	12	0	0	0	25
Összesen		25	133	217	60	48	483

Forrás: saját táblázat. * 1: semennyire; 2: kicsit; 3: közepesen; 4: nagyon; 5: teljes mértékben

A válaszadók életkora és a mesterséges intelligencia használatában való önértékelt jártasság között markáns generációs különbségek mutatkoztak. A korcsoport és a mesterséges intelligenciában való jártasság önértékelése között szignifikáns kapcsolat mutatható ki ($\chi^2=309,41$; $df=12$; $p<0,001$). Az eredmények markáns generációs különbségekre utalnak: a fiatalabb korosztályok (Z és Y generáció) lényegesen nagyobb arányban ítélik jártasságukat magasnak, míg az idősebb generációk (X generáció; Baby boomer) körében az alacsonyabb mesterséges intelligencia kompetenciaszintek dominálnak (6. táblázat).

Az életkor és a mesterségesintelligencia-használat gyakoriságát a 7. táblázatban közöljük. A fiatalabb korosztályok, különösen a Z generáció tagjai a legaktívabb felhasználók: közülük minden válaszadó legalább heti rendszerességgel használ mesterségesintelligencia-eszközöket, közel egynegyedük pedig napi szinten. Az Y generáció válaszadóinak többsége (73%) szintén rendszeres felhasználónak tekinthető, azonban a használat gyakorisága szélesebb skálán oszlik meg: míg 40% napi vagy heti szinten alkalmaz mesterséges intelligenciát, addig egy részük csak havonta vagy ritkábban él e technológiával. Ezzel szemben az X generáció (45–60 év) körében a használat inkább alkalmoszerű: bár a válaszadók egy része (32%) heti vagy napi szinten használ mesterségesintelligencia-eszközöket, a többség legfeljebb havonta vagy ritkábban teszi ezt. A Baby boomer korosztály (61–79 év) esetében a használat gyakorlatilag hiányzik: a válaszadók 100%-a jelezte, hogy még soha nem használt mesterséges intelligenciát. A khi-négyzet próba eredményei alapján szignifikáns kapcsolat mutatható ki az életkor és a mesterségesintelligencia-használat gyakorisága között ($\chi^2=367,84$; $df=12$; $p<0,001$). Az adatok egy erőteljes életkori lejtőt rajzolnak ki: a fiatalabb korcsoportok (Z és Y generáció) nagy arányban napi vagy heti szinten használnak mesterséges intelligenciát, míg az idősebb korosztályok (X generáció; Baby boomer) esetében a használat egyre ritkább, utóbbiaknál pedig teljes egészében hiányzik (7. táblázat).

7. táblázat. A különböző korosztályok mesterségesintelligencia-használatának gyakorisága (fő)

		A mesterséges intelligencia használatának gyakorisága					Összesen
		Naponta	Hetente	Havonta	RMH*	Soha	
Kor	Z generáció (13–28 év)	12	37	0	0	0	49
	Y generáció (29–44 év)	72	60	12	24	12	180
	X generáció (45–60 év)	72	85	48	24	0	229
	Baby boomer (61–79 év)	0	0	0	0	25	25
Összesen		156	182	60	48	37	483

Forrás: saját táblázat. * (RMH): ritkábban, mint havonta

Az életkor és a mesterséges intelligencia iránti bizalom összefüggését a 8. táblázatban közöljük. A khi-négyzet próba eredménye szignifikáns összefüggést mutat az életkor és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom szintje között ($\chi^2=236,72$; $df=12$; $p<0,001$).

A fiatalabb korosztályok (Z és Y generáció) nagyobb arányban mutatnak közepes vagy inkább pozitív bizalmat a mesterséges intelligencia iránt, míg az idősebb generációk (X generáció; Baby boomer) körében az alacsony bizalmi szintek dominálnak. Az eredmények egyértelmű életkori lejtőre utalnak, amely szerint a mesterséges intelligencia iránti bizalom az életkor előrehaladtával csökken (8. táblázat).

8. táblázat. A különböző korosztályok mesterséges intelligenciába vetett bizalmának gyakorisága (fő)

		A mesterséges intelligencia használatának gyakorisága					Összesen
		1*	2	3	4	5	
Kor	Z generáció (13–28 év)	0	0	37	0	12	49
	Y generáció (29–44 év)	12	36	72	60	0	180
	X generáció (45–60 év)	0	24	109	72	24	229
	Baby boomer (61–79 év)	13	12	0	0	0	25
Összesen		25	72	218	132	36	483

Forrás: saját táblázat. *: 1: semennyire, 2: kicsit, 3: közepesen, 4: nagyon, 5: teljes mértékben

Az AIMS-kérdőív vizsgálatának eredményei

A Cronbach-alfa együttható meghatározása jól alkalmazható egy dimenzió/oktáns belső homogenitásának meghatározására. A megbízhatóság azt jelzi, hogy egy adott dimenzióban az itemek milyen mértékben állnak közel egymáshoz. Kutatásunkban a 0,6 fölötti értékeket tekintettük kielégítőnek az egyes dimenziók megbízhatósága szempontjából. Az alkalmazott mérőeszköz (AIMS) reliabilitás-értéke az egész kérdőívre vonatkozóan jó megbízhatóságra utalt (Cronbach $\alpha=0,962$). Megvizsgáltuk a kérdőív alszállainak belső megbízhatóságát is. Megállapítottuk, hogy az összes változó Cronbach-alfa értéke megfelelő reliabilitást mutat. Az egyes motiváció-változókhoz tartozó megbízhatósági mutatókat, a hozzájuk tartozó tételek sorszámát, továbbá az itemek számát a 9. táblázatban adtuk meg (9. táblázat).

9. táblázat. Az AIMS mérőeszköz megbízhatósági mutatói

Az AIMS-skálák megnevezése és rövidítése	Az oktánshoz tartozó itemek	Az itemek száma	Cronbach-alfa
Belső motiváció – tudásvágy (BT)	2, 9, 16, 23	4	0,832
Belső motiváció – teljesítményre irányulás (BI)	6, 13, 20, 27	4	0,868
Belső motiváció – élményszerzés (BE)	4, 11, 18, 25	4	0,902
Külső motiváció – azonosuló szabályozás (KA)	3, 10, 17, 24	4	0,803
Külső motiváció – introjektált szabályozás (KI)	7, 14, 21, 28	4	0,886
Külső motiváció – külső szabályozás (KK)	1, 8, 15, 22	4	0,872
Motiválatlanság (MG)	5, 12, 19, 26	4	0,870

Forrás: saját táblázat

Főkomponens-elemzéssel összevontuk az eredeti változókat. Mivel magas mérési szintű változókat vizsgálunk, kiszámoltuk a korrelációs együttható értékét, hogy lássuk, mennyire erős a kapcsolat az adott változók között. Az elemzések során arra törekedtünk, hogy a teljes variancia magyarázóértéke elérje a társadalomtudományi kutatásokban elvárt minimális 60%-os szintet. A főkomponens-elemzés során rekonstruáltuk a hét dimenziót, melynek leíró statisztikai mutatóit a 10. táblázatban szemléltetjük. Ezen eljárás során lineáris összeadással kapjuk meg a főkomponenseket.

10. táblázat. A főkomponens-elemzés során rekonstruált 7 dimenzió leíró statisztikai mutatói

	BT	BI	BE	KA	KI	KK	MG
N	483	483	483	483	483	483	483
Hiányzó	0	0	0	0	0	0	0
Átlag	160	160	160	160	160	160	160
Medián	0	0	0	0	0	0	0
Szórás	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0000000
Variancia	-0,0199088	0,0580177	0,0046171	-0,0166009	0,0259574	0,1307673	-0,0199088
Skewness	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000
SE Skewness	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Kurtosis	-0,573	-0,448	-0,379	-0,914	-0,646	-0,525	-0,573
SE Kurtosis	0,192	0,192	0,192	0,192	0,192	0,192	0,192
Minimum	-0,165	-0,154	0,050	1,997	0,816	0,199	-0,165
Maximum	0,382	0,382	0,382	0,382	0,382	0,382	0,382

Forrás: saját táblázat

A motivációs orientációkat mérő AIMS-kérdőív hét alkálójának (*Tudásvágy, Teljesítményorientáció, Élménykeresés, Azonosuló szabályozás, Introjektált szabályozás, Külső szabályozás, Motiválatlanság*) szerkezetét főkomponens-elemzéssel vizsgáltuk. A főkomponens-elemzés alkalmazhatóságát a Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) mutató és a Bartlett-féle szfericitási próba eredményei is alátámasztották: KMO=0,866, amely kiválóan minősül (Kaiser 1974), így a változók közötti korrelációk alkalmasak faktoranalízisre. A Bartlett-teszt eredménye szignifikáns volt ($\chi^2(378)=15.239,76$; $p<0,001$), ami szintén megerősíti, hogy a korrelációs mátrix nem egységmátrix, tehát a faktoranalízis elvégezhető. Az itemek magas mérési szintje miatt Pearson-korrelációkat számítottunk, és minden dimenzió belül erős, pozitív korrelációkat találtunk az itemek között, ami alátámasztja az egyfaktoros komponensek képzését. Minden dimenzióban egy-egy első főkomponenst képeztünk, amely a konstrukciók belső egységességét írja le. Az így létrejött komponenseket sztenderdizáltuk ($M=0$; $SD=1$), így az értékek összehasonlíthatók. A komponensek leíró statisztikáit a 10. táblázat mutatja (N, hiányzók, átlag, medián, szórás, variancia, eloszlásmutatók, szélsőértékek).

A főkomponensek által magyarázott varianciát a 11. táblázatban foglaljuk össze. A magyarázott varianciarányok mind a hét dimenzió esetében közepes vagy magas értéket mutattak (64 és 77% között), ami a társadalomtudományi gyakorlatban elvárt 60%-os küszöbértéket minden esetben meghaladja.

11. táblázat. Az AIMS mérőeszköz főkomponens magyarázott variancia dimenzióként

Az AIMS-skálák megnevezése és rövidítése	Magyarázott variancia
Belső motiváció – tudásvágy (BT)	67,626%
Belső motiváció – teljesítményre irányulás (BI)	71,76%
Belső motiváció – élményszerzés (BE)	77,538%
Külső motiváció – azonosuló szabályozás (KA)	64,426%
Külső motiváció – introjektált szabályozás (KI)	74,67%
Külső motiváció – külső szabályozás (KK)	73,56%
Motiválatlanság (MG)	72,249%

Forrás: saját táblázat

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az AIMS kérdőív szerkezete statisztikailag megalapozott, a tételek jól korrelálnak egymással, és megbízhatóan mérik a mesterséges intelligenciával kapcsolatos motivációs dimenziókat.

A főkomponens-elemzéssel létrehozott AIMS-dimenziók nem függetlenek egymástól, hanem széles körű, szignifikáns összefüggéseket mutatnak. A Spearman-korrelációk alapján a dimenziók döntő többsége közepes vagy erős pozitív kapcsolatban áll egymással (minden esetben $p < 0,001$), ami arra utal, hogy a motivációs tényezők egy közös, integrált rendszer elemeiként működnek (12. táblázat).

A legerősebb összefüggés az *Élményszerzés* (BE) és a *Külső szabályozás* (KK) között mutatkozik ($r=0,815$, $p < 0,001$), ami arra utal, hogy akik a mesterségesintelligencia-eszközök használatát izgalmasnak és élményszerűnek élik meg, azok gyakran külső megerősítések (pl. teljesítmény, elismerés, sikerélmény) révén is motiváltak. Hasonlóan erős kapcsolat figyelhető meg az *Élményszerzés* (BE) és a *Motiválatlanság* (MG) között ($r=0,773$, $p < 0,001$), valamint a *Tudásvágy* (BT) és a *Külső szabályozás* (KK) között ($r=0,734$, $p < 0,001$), ami azt mutatja, hogy az intrinzikus és extrinzikus elemek a mintában nem különülnek el élesen, hanem részben együttesen jelennek meg a mesterségesintelligencia-használattal kapcsolatos motivációban.

A leggyengébb, bár továbbra is szignifikáns kapcsolat az *Azonosuló szabályozás* (KA) és a *Külső szabályozás* (KK) között mutatható ki ($r=0,438$, $p < 0,001$), ami arra utal, hogy az önazonosuláson és a külső kényszereken alapuló motivációk eltérő szabályozási mechanizmusokat képviselnek. Ugyanakkor az *Azonosuló szabályozás* és a többi belső motivációs tényező (pl. *Tudásvágy*, *Élménykeresés*) között fennálló mérsékelt korrelációk ($r=0,47-0,51$) azt jelzik, hogy ez a szabályozás átmeneti formát képvisel az önmeghatározott és a külső motivációk között, ami teljes mértékben összhangban áll az éndeterminációs-elmélet (Self-Determination Theory; Deci–Ryan 1985) által leírt kontinuummal.

12. táblázat. A főkomponensek Spearman-féle korrelációs számítása

		BT	BI	BE	KA	KI	KK	MG
BT	Correlation Coefficient	1.000	.670***	.675***	.472***	.589***	.734***	.728***
	Sig. (2-tailed)	.	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
BI	Correlation Coefficient	.670***	1.000	.695***	.464***	.692***	.762***	.695***
	Sig. (2-tailed)	<.001	.	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
BE	Correlation Coefficient	.675***	.695***	1.000	.508***	.745***	.815***	.773***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	.	<.001	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
KA	Correlation Coefficient	.472***	.464***	.508***	1.000	.441***	.438***	.482***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	.	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
KI	Correlation Coefficient	.589***	.692***	.745***	.441***	1.000	.678***	.674***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	<.001	.	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
KK	Correlation Coefficient	.734***	.762***	.815***	.438***	.678***	1.000	.669***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001	.	<.001
	N	483	483	483	483	483	483	483
MG	Correlation Coefficient	.728***	.695***	.773***	.482***	.674***	.669***	1.000
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001	.
	N	483	483	483	483	483	483	483

Forrás: saját táblázat

A *Motivátlanság* (MG) viszonylag erősen együtt jár minden más skálával ($r=0,67-0,77$ között), ami arra utal, hogy a skála nem teljesen ellentétesen viselkedik a motivált dimenziókkal, hanem inkább egy általános motivációs intenzitás komponenssel osztozik közös variancián. Ez azt sugallja, hogy a motivátlanság nem teljes hiányt jelent, hanem alacsonyabb szintű, kevésbé önmeghatározott motivációt, ami még mindig együtt mozog a motivációs orientációk általános mintázatával (12. táblázat).

Az ATAI-25-kérdőív vizsgálatának eredményei

Az alkalmazott mérőeszköz (ATAI-25) reliabilitás-értéke az egész kérdőívre vonatkozóan jó megbízhatóságra utalt (Cronbach $\alpha=0,927$). Megvizsgáltuk a kérdőív alskáláinak belső megbízhatóságát is. Megállapítottuk, hogy az összes változó Cronbach-alfa értéke megfelelő reliabilitást mutat. Az egyes attitűd-változókhoz tartozó megbízhatósági muta-

tókat, a hozzájuk tartozó tételek sorszámát, továbbá az itemek számát a 13. táblázatban adtuk meg (13. táblázat).

13. táblázat. Az ATAI-25 mérőeszköz megbízhatósági mutatói

Az ATAI-25 megnevezése és rövidítése	Az oktánshoz tartozó itemek	Az itemek száma	Cronbach-alfa
Elfogadás – bizalom (B)	2, 7, 12, 17, 22	5	0,791
Elfogadás – remény (R)	4, 9, 14, 19, 24	5	0,804
Félelem – (általános) félelem (F)	1, 6, 11, 16, 21	5	0,832
Félelem – félelem a jövőtől (K)	3, 8, 13, 18, 23	5	0,827
Félelem – negatív következmények észlelése (A)	5, 10, 15, 20, 25	5	0,816

Forrás: saját táblázat

Az ATAI-25 mérőeszköz reliabilitás-értékei minden dimenzió esetében jó megbízhatóságra utalnak ($\alpha=0,79-0,83$ tartományban). A legmagasabb Cronbach-alfa érték a *Félelem* skálán (0,832), míg a legalacsonyabb a *Bizalom* skálán (0,791) figyelhető meg, ám ez utóbbi is bőven meghaladja a társadalomtudományi kutatásokban elfogadott alsó határértéket. A belső konzisztencia mutatók alapján az ATAI-25 skálái megbízhatóan mérik a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök különböző aspektusait, és alkalmasak az attitűdök differenciált, többdimenziós vizsgálatára.

Főkomponens-elemzéssel összevontuk az ATAI-25 kérdőív eredeti változóit, hogy az attitűdök mögöttes dimenzióit feltárjuk. Mivel magas mérési szintű (öt fokú Likert-skálás) változókat vizsgáltunk, Pearson-korrelációkat számítottunk, amelyek minden dimenzióon belül szoros, pozitív kapcsolatot mutattak az itemek között. Ez igazolja, hogy az egyes skálák egydimenziós szerkezetűek és alkalmasak a főkomponens alapú összevonásra. Az elemzések során arra törekedtünk, hogy a teljes variancia magyarázóértéke elérje a társadalomtudományi kutatásokban elvárt legalább 60%-os szintet. A főkomponens-elemzés során rekonstruáltuk az öt dimenziót, és a kapott főkomponenseket sztenderdizáltuk ($M=0$; $SD=1$), így az értékek összehasonlíthatók. Az így létrejött dimenziók leíró statisztikai mutatóit a 14. táblázatban közöljük.

A főkomponens-elemzés alkalmazhatóságát a Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) mutató és a Bartlett-féle sfericitási próba is alátámasztotta: $KMO=0,795$, amely a jó tartományba esik, vagyis a mintanagyság és a változók korrelációs mintázata megfelelő a faktor-elemzéshez. A Bartlett-féle sfericitási próba szintén szignifikáns ($\chi^2(300)=12.425,17$; $p<0,001$), ami megerősíti, hogy a változók között szignifikáns összefüggések állnak fenn. Az eredmények tehát igazolják, hogy az ATAI-25 adatszerkezete faktorelemzésre alkalmas, és a skála megfelelően reprezentálja a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök mögötti dimenziókat. A főkomponens-elemzés során mind az öt ATAI-dimenzió

esetében egyetlen főkomponens volt kinyerhető, ami a konstrukciók egydimenziós szerkezetét erősíti meg. Az egyes komponensek sztenderdizált eloszlásmutatói ($M=0$; $SD=1$) normál eloszláshoz közeli mintázatot mutatnak, enyhe balra vagy jobbra ferdeséggel (Skewness értékek $-0,4$ és $+0,4$ között). A kurtózisértékek ($-0,3$ és $+0,6$ között) lapos vagy közel normális eloszlást jeleznek. A komponensek leíró statisztikai mutatóit a 14. táblázat tartalmazza, beleértve a mintanagyságot (N), a hiányzó adatokat, az átlagot, mediánt, szórást, varianciát, valamint az eloszlás- és szélsőértékeket.

14. táblázat. A főkomponens-elemzés során rekonstruált 5 dimenzió leíró statisztikai mutatói

	B	R	F	K	A
N	483	483	483	483	483
Hiányzó	0	0	0	0	0
Átlag	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Medián	0.011	-0.004	0.008	-0.010	0.006
Szórás	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Variancia	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Skewness	-0.421	-0.308	0.126	0.452	0.398
SE Skewness	0.192	0.192	0.192	0.192	0.192
Kurtosis	-0.198	-0.309	0.583	0.661	0.524
SE Kurtosis	0.382	0.382	0.382	0.382	0.382
Minimum	-2.714	-3.045	-3.201	-2.847	-2.909
Maximum	1.489	1.603	1.844	1.763	1.694

Forrás: saját táblázat

A főkomponensek által magyarázott varianciát a 15. táblázat foglalja össze. A magyarázott varianciarányadok mind az öt dimenzió esetében magas értéket mutattak (69 és 74% között), ami a társadalomtudományi kutatásokban elfogadott 60%-os küszöbértéket jelentősen meghaladja. Ez arra utal, hogy az ATAI-25 kérdőív dimenziói jól meghatározott, homogén konstrukciókat mérnek, amelyek stabil faktorstruktúrát alkotnak, és megbízhatóan tükrözik a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdök különböző aspektusait (15. táblázat).

15. táblázat. Az ATAI-25 mérőeszköz főkomponens magyarázott variancia dimenzióként

Az ATAI-25-skálák megnevezése és rövidítése	Magyarázott variancia
Elfogadás – bizalom (B)	68,942%
Elfogadás – remény (R)	71,325%
Félelem – (általános) félelem (F)	74,187%
Félelem – félelem a jövőtől (K)	73,211%
Félelem – negatív következmények észlelése (A)	70,566%

Forrás: saját táblázat

Elvégeztük a Spearman-féle rangkorrelációs elemzést is, melynek eredményei azt mutatják, hogy az ATAI-25 kérdőív dimenziói között általánosan szoros, pozitív és statisztikailag szignifikáns kapcsolatok figyelhetők meg (minden esetben $p < 0,001$). Ez azt jelzi, hogy az attitűdök – legyenek akár pozitívak (bizalom, remény), akár negatívak (félelem, aggodalom, kockázateszlelés) – nem függetlenül, hanem egymással összefüggő rendszert alkotnak a mesterséges intelligenciával kapcsolatos attitűdrendszerben (16. táblázat).

16. táblázat. A főkomponensek Spearman-féle korrelációs számítása

		B	R	F	K	A
B	Correlation Coefficient	1.000	.605***	.404***	.561***	.566***
	Sig. (2-tailed)	.	<.001	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483
R	Correlation Coefficient	.605***	1.000	.519***	.584***	.436***
	Sig. (2-tailed)	<.001	.	<.001	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483
F	Correlation Coefficient	.404***	.519***	1.000	.248***	.376***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	.	<.001	<.001
	N	483	483	483	483	483
K	Correlation Coefficient	.561***	.584***	.248***	1.000	.585***
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	.	<.001
	N	483	483	483	483	483
A	Correlation Coefficient	.566***	.436***	.376***	.585***	1.000
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001	<.001	<.001	.
	N	483	483	483	483	483

Forrás: saját táblázat

A legerősebb korreláció a *Bizalom* (B) és a *Remény* (R) dimenziók között figyelhető meg ($r=0,605$, $p < 0,001$), ami arra utal, hogy azok, akik bíznak a mesterséges intelligencia

működésében és megbízhatóságában, reményt is fűznek annak jövőbeli pozitív hatásaihoz. Ez a kapcsolat az optimista, nyitott attitűdkomponensek összefonódását tükrözi, és megerősíti az „elfogadás” faktor kettős, de egymással erősen összefüggő szerkezetét.

A második legerősebb összefüggés a *Félelem a jövőtől* (K) és a *Negatív következmények észlelése* (A) között mutatkozik ($r=0,585$, $p<0,001$), ami arra utal, hogy akik tartanak a mesterséges intelligencia jövőbeli társadalmi és gazdasági hatásaitól, nagyobb valószínűséggel érzékelik a mesterségesintelligencia-használat gyakorlati kockázatait is. Ezen két dimenzió tehát a negatív attitűdök kognitív és emocionális összetevőit írja le. A *Bizalom* (B) dimenzió több más tényezővel is mérsékelt erő kapcsolatokat mutat: (1) a *Félelem a jövőtől* ($r=0,561$, $p<0,001$); valamint (2) a *Negatív következmények észlelése* ($r=0,566$, $p<0,001$) dimenziókkal (16. táblázat).

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a *bizalom* és a *félelem* nem kizáró ellentétei egymásnak, hanem egy komplex, ambivalens attitűdrendszeren belül léteznek, ahol a technológia iránti bizalom együtt járhat a kockázatok tudatosításával is. A *Félelem* (F) skála szintén szignifikáns, de gyengébb kapcsolatot mutat a többi dimenzióval ($r=0,248-0,519$, $p<0,001$), ami azt jelzi, hogy a mesterséges intelligencia iránti érzelmi alapú aggodalom részben független a kognitív attitűdöktől (pl. a jövőre vagy következményekre vonatkozó félelmektől), és inkább általános érzelmi reakcióként értelmezhető. A korrelációs mátrix mintázata azt mutatja, hogy az ATAI-25 kérdőív koherens, de többdimenziós szerkezetű attitűdkonstrukciót mér. A pozitív attitűdök (*Bizalom*, *Remény*) és a negatív attitűdök (*Félelem*, *Jövőtől való félelem*, *Negatív következmények*) nem függetlenek, hanem egymást kiegészítve rajzolják ki az emberek komplex viszonyát a mesterséges intelligenciához: a technológia iránti bizalom és remény együtt létezhet a kockázatok tudatos és érzelmi szintű észlelésével (16. táblázat).

A mesterséges intelligenciába vetett bizalmat befolyásoló tényezők

Következő lépésként az életkor és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom összefüggését vizsgáltuk egytényezős varianciaanalízissel (ANOVA). Az eredmények alapján szignifikáns különbséget találtunk a különböző életkori csoportok között a bizalom mértékében ($F=45.241$, $p<0,001$): a vizsgált mintában a válaszadók életkora szignifikánsan befolyásolja, mennyire bíznak meg a mesterséges intelligencia által generált információkban. Az elemzés során a csoportok közötti eltérés jóval meghaladta a csoportokon belüli szórást, tehát a bizalom szintjében megfigyelhető különbségek nem véletlenszerűek, hanem rendszerszerű életkori mintázatot tükröznek.

A post hoc elemzések alapján a Z és Y generáció tagjai jelentősen magasabb bizalmi szintet mutatnak, mint az X generáció és a Baby boomer korosztály képviselői. A legfiatalabb válaszadók körében a bizalom átlagértéke a skála „közepesen” (3) és „inkább igen” (4) kategóriái közé esik, ami mérsékelt, de alapvetően pozitív hozzáállást

jelez a mesterséges intelligenciával szemben. Az X generáció válaszadói jellemzően közepes bizalmi szintet mutatnak, míg a Baby boomer korosztály tagjai körében a bizalom átlagértéke lényegesen alacsonyabb, többnyire az „inkább nem” (2) vagy „semennyire sem bízok” (1) válaszkategóriákban koncentrálódnak.

Az eredmények az életkor negatív korrelációját támasztják alá a mesterséges intelligencia iránti bizalommal: minél idősebb a válaszadó, annál kevésbé bízok meg a mesterséges intelligencia által generált tartalmakban.

Megnéztük, hogy a mesterséges intelligencia használatában való önértékelt jártasság milyen mértékben befolyásolja a mesterséges intelligencia által generált információkba vetett bizalmat. A lineáris regressziós modell eredményei alapján a kapcsolat statisztikailag szignifikáns és közepesen erős ($R=0,569$, $R^2=0,324$, $F=230.063$, $p<0,001$), tehát a jártasság szintje a bizalom varianciájának mintegy 32,4%-át magyarázza, ami a társadalomtudományi kutatásokban kifejezetten magas magyarázóerőnek számít. A pozitív regressziós együttható ($B=0,539$, $\beta=0,569$, $t=15.168$, $p<0,001$) arra utal, hogy minél magasabbnak értékeli valaki a mesterséges intelligencia használatában való jártasságát, annál nagyobb bizalommal fordul a mesterséges intelligencia által generált információk felé. A kompetenciaszint emelkedése lineárisan, pontonként átlagosan 0,54-es bizalmi szintnövekedést jelez. Az intercept (állandó) értéke ($B_0=1.583$) azt mutatja, hogy a legalacsonyabb jártasságot érzékelő válaszadók átlagosan 1,6-os bizalmi szinttel rendelkeznek („inkább nem bízok”), míg a legmagasabb jártasságúak körében ez az érték megközelíti a 4–5 közötti tartományt („inkább igen” – „teljes mértékben bízok”). Ezek az eredmények egyértelműen alátámasztják, hogy a mesterséges intelligencia használatában való kompetenciaérzet és önhatékonyság meghatározó szerepet játszik a mesterségesintelligencia-technológiákba vetett bizalom kialakításában. A bizalom tehát nem csupán attitűdbeli vagy érzelmi komponens, hanem a használati tapasztalatból fakadó biztonságérzet is befolyásolja.

A digitális eszközhasználatban való jártasság és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom kapcsolatát is megvizsgáltuk. A lineáris regresszió célja annak vizsgálata volt, hogy a digitális eszközhasználatban való önértékelt jártasság mennyiben befolyásolja a mesterséges intelligenciába vetett bizalom szintjét. Az eredmények szerint a modell statisztikailag szignifikáns és közepes erősségű kapcsolatot tárt fel a két változó között ($R=0,330$, $R^2=0,109$, $F=58.925$, $p<0,001$). Eszerint a digitális eszközhasználati jártasság a bizalom varianciájának körülbelül 10,9%-át magyarázza, vagyis a bizalom szintjének alakulásában a digitális kompetenciának kimutatható, de nem kizárólagos szerepe van. A pozitív regressziós együttható ($B=0,391$, $\beta=0,330$, $t=7.676$, $p<0,001$) alapján megállapítható, hogy minél magasabbnak ítéli meg valaki a digitális eszközhasználatban való jártasságát, annál inkább hajlamos bízni a mesterséges intelligencia által generált információkban. Minden egyes egységnyi növekedés a jártasság skálán átlagosan 0,39 ponttal növeli a bizalom mértékét az ötfokú skálán. Az intercept ($B_0=1.766$) értéke azt

jelzi, hogy a legalacsonyabb digitális jártasságú személyek esetében a bizalom szintje az „inkább nem bízik” kategóriának felel meg, míg a magas jártassággal rendelkező válaszadók esetében ez a szint a „közepesen” és az „inkább igen” tartományába emelkedik. Az eredmények azt támasztják alá, hogy a technológiai magabiztosság erősíti a bizalom kialakulását az új mesterséges intelligencia alapú rendszerek iránt, azonban a modell viszonylag mérsékelt magyarázóereje arra utal, hogy a bizalmat nem kizárólag a technikai kompetencia, hanem más pszichológiai és attitűdbeli tényezők is alakítják.

Az életkor és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom összefüggését is egytényezős varianciaanalízissel (ANOVA) vizsgáltuk. Az eredmények szignifikáns különbséget mutattak a különböző korcsoportok között a bizalom szintjében ($F=45.241$, $p<0,001$). A szórásokon belüli és csoportok közötti eltérések aránya ($\eta^2=0,470$; $\eta^2=0,221$) azt jelzi, hogy az életkor a bizalom varianciájának mintegy 22,1%-át magyarázza, vagyis az életkor jelentős hatással van arra, hogy a válaszadók mennyire bíznak meg a mesterséges intelligencia által generált információkban. A csoportátlagok azt mutatják, hogy a Z generáció ($M=3,49$, $SD=0,87$) és az X generáció ($M=3,42$, $SD=0,82$) tagjai a legmagasabb bizalmi szinttel rendelkeznek, míg a Y generáció ($M=3,00$, $SD=0,90$) mérsékelt, a Baby Boomer korosztály ($M=1,48$, $SD=0,51$) pedig kifejezetten alacsony bizalmat tanúsít a mesterséges intelligencia iránt. A különbségek iránya tehát nem lineáris, de egyértelműen látszik, hogy az idősebb korosztályok (különösen a 61–79 éves válaszadók) jóval szkeptikusabban viszonyulnak a mesterséges intelligencia által generált információkhoz. Az eredmények azt sugallják, hogy az életkor növekedésével általában csökken a mesterséges intelligenciába vetett bizalom. A fiatalabb korosztályok nagyobb technológiai nyitottsága, valamint a mesterségesintelligencia-eszközökkel kapcsolatos gyakoribb és természetesebb használati tapasztalata hozzájárulhat ahhoz, hogy a Z és X generáció tagjai magasabb bizalmi szintet mutatnak.

A mesterséges intelligenciába vetett bizalom lakóhely szerinti eltéréseit is egytényezős varianciaanalízissel (ANOVA) vizsgáltuk. Az eredmények statisztikailag szignifikáns különbséget jeleznek a különböző településtípusok között ($F=5.096$, $p<0,001$). A hatás méret ($\eta^2=0,188$; $\eta^2=0,035$) alapján a lakóhely típusa a bizalom szórásának 3,5%-át magyarázza, ami kismértékű, de releváns hatásnak tekinthető a társadalomtudományi kutatásokban. A csoportátlagok szerint a közepes városokban ($M=3,31$, $SD=0,99$) és a falvakban élők ($M=3,25$, $SD=0,72$) mutatják a legmagasabb bizalmi szintet a mesterséges intelligencia iránt, míg a kisvárosok ($M=2,96$, $SD=1,26$) és különösen a (fő)városi lakosok ($M=2,87$, $SD=0,93$) körében a bizalom alacsonyabb. Bár a különbségek nem szélsőségesek, az adatok arra utalnak, hogy a lakóhely mérete és típusa összefügghet a technológiai bizalommal, de nem lineáris módon. Az eredmények értelmezhetők úgy, hogy a nagyvárosi környezetben élők kritikusabban viszonyulhatnak a technológiához. Ezzel szemben a kisebb településeken élők, akik számára a mesterségesintelligencia-használat inkább új, praktikus és segítő eszközként jelenik meg, pozitívabban értékelhetik

annak megbízhatóságát. A közepes méretű városokban tapasztalható legmagasabb bizalmi érték azt sugallja, hogy a technológiai elérhetőség és az innovációhoz való hozzáférés optimális szintje kedvezően hathat a mesterséges intelligenciához való attitűdökre. Megnéztük a mesterséges intelligenciába vetett bizalom nemek közötti eltérését is egytényezős varianciaanalízissel (ANOVA), azonban az eredmények szerint nem mutatható ki statisztikailag szignifikáns különbség a férfi és női válaszadók között ($F=2.718$, $p=0,100$).

A szülők iskolai végzettsége és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom összefüggései

A mesterséges intelligenciába vetett bizalom és az édesanya legmagasabb iskolai végzettsége közötti kapcsolatot egytényezős varianciaanalízissel (ANOVA) vizsgáltuk. Az eredmények statisztikailag szignifikáns különbséget mutattak a különböző végzettségi csoportok között ($F=11.734$, $p<0,001$). A hatásméret ($\eta^2=0,262$; $\eta^2=0,068$) alapján az édesanya iskolázottsága a mesterséges intelligenciába vetett bizalom varianciájának közel 7%-át magyarázza, ami közepes nagyságú hatásnak tekinthető. A csoportátlagok alapján azok a válaszadók, akiknek édesanyja általános iskolai végzettséggel rendelkezik, mutatják a legmagasabb bizalmat a mesterséges intelligencia által generált információk iránt ($M=3,60$, $SD=0,81$). Őket követik a középiskolai végzettségű ($M=3,18$, $SD=1,03$) és az érettségizett ($M=3,21$, $SD=0,98^*$) szülők gyermekei, míg a felsőfokú végzettségű édesanyával rendelkező válaszadók mutatták a legalacsonyabb bizalmat ($M=2,67$, $SD=0,48^*$). Ez a tendencia érdekes módon negatív irányú kapcsolatot jelez az anyai iskolázottság és a mesterséges intelligenciába vetett bizalom között: minél magasabb az édesanya iskolai végzettsége, annál alacsonyabb a válaszadó bizalmi szintje. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei jellemzően kritikusabban viszonyulhatnak az információforrásokhoz, illetve nagyobb kognitív tudatossággal értékelhetik a mesterséges intelligencia által előállított tartalmakat, ami óvatosabb, szkeptikusabb attitűdöt eredményezhet. Ezzel szemben az alacsonyabb iskolai háttérrel rendelkező válaszadók esetében a mesterséges intelligencia-eszközök újdonsága és praktikus haszna pozitívabb, bizalommal teli értékelést válthat ki.

Megnéztük a mesterséges intelligenciába vetett bizalom és az édesapa legmagasabb iskolai végzettsége közötti összefüggést is. Az eredmények alapján statisztikailag szignifikáns különbség figyelhető meg a különböző végzettségi csoportok között ($F=13.758$, $p<0,001$). A hatásméret ($\eta^2=0,282$; $\eta^2=0,079$) arra utal, hogy az apai iskolázottság a mesterséges intelligenciába vetett bizalom varianciájának közel 8%-át magyarázza, ami közepes mértékű hatásnak tekinthető. A csoportátlagok értelmezése alapján azok a válaszadók, akiknek édesapja általános iskolai végzettségű, mutatják a legmagasabb bizalmat a mesterséges intelligencia által generált információk iránt ($M=3,79$, $SD=0,76^*$).

Őket követik az érettségizett apával rendelkező válaszadók ($M=3,21$, $SD=0,86^*$), majd a szakmunkás vagy középfokú végzettségű apák gyermekei ($M=3,05$, $SD = 1,04^*$). A legalacsonyabb bizalmi szint a felsőfokú végzettségű apával rendelkező válaszadók körében figyelhető meg ($M=2,80$, $SD=0,76^*$). A tendencia tehát az anyai iskolázottságnál megfigyelt mintázathoz hasonló: a magasabb apai végzettség alacsonyabb bizalmi szinttel jár együtt a mesterséges intelligenciával kapcsolatban. Ez a kapcsolat negatív irányú és nem lineáris, ami arra utal, hogy a magasabban iskolázott családi háttérrel rendelkező személyek kritikusan és tudatosabban viszonyulnak a mesterséges intelligencia által előállított tartalmakhoz.

A mesterséges intelligenciába vetett bizalom és a szülők iskolai végzettsége közötti kapcsolat vizsgálata mind az édesanya ($F=11.734$, $p<0,001$, $Eta^2=0,068$), mind az édesapa ($F=13.758$, $p<0,001$, $Eta^2=0,079$) esetében statisztikailag szignifikáns volt. A hatásméretek közepes nagyságúak voltak, ami azt jelzi, hogy a szülői iskolázottság releváns, de nem kizárólagos tényező a mesterséges intelligencia iránti bizalom formálódásában. Mindkét szülő végzettsége esetében azonos irányú tendencia rajzolódik ki: a bizalom szintje fordított arányban áll a szülők iskolázottságával. Az alacsonyabb végzettségű (általános iskolát végzett) szülők gyermekeinek bizalmi átlaga a legmagasabb (anyai végzettség esetében $M=3,60$; apai esetében $M=3,79$), míg a felsőfokú végzettségű szülők gyermekeinél a legalacsonyabb ($M=2,67$, ill. $M=2,80$). Ezzel párhuzamosan a bizalom csökkenése az iskolázottsági szint növekedésével mindkét szülő esetében konzisztensen érvényesül, ami azt sugallja, hogy a magasabb szocioökonómiai háttér nem feltétlenül jár együtt technológiai bizalommal.

Konklúzió

A kutatás célja a mesterséges intelligenciához kapcsolódó motivációs és attitűdbeli tényezők feltárása, valamint ezek generációs és társadalmi háttérváltozók szerinti alakulásának vizsgálata volt. Eredményeink alapján egyértelműen kirajzolódnak olyan meghatározó mintázatok, amelyek befolyásolják a mesterséges intelligencia használatát, a technológiával kapcsolatos bizalmat, illetve a motivációk és attitűdök szerkezetét.

A generációk közötti különbségek vizsgálata rávilágított arra, hogy az életkor kiemelkedően fontos szerepet játszik a mesterséges intelligenciához való viszonyulásban. A fiatalabb generációk magasabb digitális és mesterséges intelligenciával kapcsolatos jártasságot, nagyobb technológiai nyitottságot és erősebb bizalmat mutattak. Ezzel szemben az idősebb korosztályok körében alacsonyabb kompetenciaszint, nagyobb óvatosság és dominánsabb szkepticizmus jelent meg. Ez az összefüggés nemcsak lineáris életkori hatást tükröz, hanem a technológiai szocializáció különbségeit is: azok, akik természetes módon nőnek fel a digitális környezetben, könnyebben integrálják a mesterséges intelligencia eszközeit a mindennapi tevékenységeikbe.

A háttérváltozók vizsgálata több fontos tényezőt is azonosított. A mesterséges intelligencia használatában való önértékelt jártasság közepesen erős prediktora a bizalom szintjének: minél kompetensebbnek érzi magát valaki, annál magabiztosabban fordul a mesterséges intelligencia által generált információk felé. A digitális eszközhasználatban való jártasság szintén pozitívan befolyásolja a bizalmat, bár annak magyarázóereje mérsékeltebb, ami arra utal, hogy a technológiai magabiztosság mellett más pszichológiai tényezők (például attitűdök, tapasztalatok vagy általános technológiai nyitottság) is szerepet játszanak.

A szülők iskolai végzettsége érdekes, fordított irányú összefüggést mutatott: a magasabb szülői iskolázottság alacsonyabb bizalmi szinttel társult. Ez arra enged következtetni, hogy a magasabb iskolázottsági háttérrel rendelkező személyek kritikusan viszonyulnak a mesterséges intelligencia által előállított tartalmakhoz, és inkább fenntartással kezelik azok megbízhatóságát. A lakóhely szerinti különbségek szintén kimutathatók voltak: a legmagasabb bizalmi szintet a közepes méretű városok és kisebb települések lakosai mutatták, míg a nagyvárosokban élők kritikusanabb hozzáállást tanúsítottak.

Összességében a kutatás eredményei azt jelzik, hogy a mesterséges intelligenciához való viszonyulás többtényezős jelenség, amelyet egyszerre formál a technológiai kompetencia, a társadalmi háttér, az életkori sajátosságok és a személyes tapasztalatok. A generációs különbségek hangsúlyos szerepe jól mutatja, hogy a mesterséges intelligencia társadalmi beágyazottsága nem egységes: a fiatalabb generációk számára sokkal természetesebb és integráltabb része a mindennapoknak, míg az idősebb korosztályok esetében nagyobb szükség van támogatásra, edukációra és felhasználóbarát megoldásokra.

A vizsgálat eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabban megértsük a mesterséges intelligencia társadalmi elfogadottságát, valamint alapot adnak olyan fejlesztésekhez és oktatási stratégiákhoz, amelyek figyelembe veszik a különböző felhasználói csoportok igényeit és sajátosságait. A mesterséges intelligencia sikeres és etikus alkalmazásának egyik kulcsa éppen abban rejlik, hogy felismerjük és kezeljük ezeket a különbségeket, támogatva a technológia tudatos, kritikus és felelős használatát minden generáció számára.

Irodalom

- Abramson, Lyn Y.–Seligman, Martin E.–Teasdale, John D. 1978. Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87(1), 49–74. p. DOI <https://doi.org/10.1037/0021-843X.87.1.49>
- Ajzen, Icek 2001. Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27–58. p. DOI 10.1146/annurev.psych.52.1.27
- Ajzen, Icek–Fishbein, Martin 2000. Attitudes and the attitude-behavior relation: Reasoned and automatic processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1–33. p. DOI 10.1080/14792779943000116

- Bakos Ferenc 1989. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csikszentmihályi, Mihály 1975. *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Dárdai Ágnes–Dévényi Anna–Márhoffer Nikolett–Molnár-Kovács Zsófia 2014. Tankönyvkutatás, tan-
könyvfejlesztés külföldön I. *Történelemtanítás, (XLIX.) Új folyam V. 2–4. sz. december*
- Deci, Edward L. 1975. *Intrinsic motivation*. New York, Plenum.
- Deci, Edward L.–Ryan, Richard M. 1980. The empirical exploration of intrinsic motivational pro-
cesses. *Advances in Experimental Social Psychology*, 13, 39–80. p. DOI 10.1016/
S0065-2601(08)60130-6
- Deci, Edward L.–Ryan, Richard M. 1985. *Intrinsic motivation and self-determination in human
behavior*. New York, Plenum.
- Deci, Edward L.–Ryan, Richard M. 2008. Self-determination theory: A macrotheory of human
motivation, development, and health. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*,
49(3), 182–185. p. DOI 10.1037/a0012801
- Derdák Mercedes 2013. Motiváció. https://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/23/motivci_derdk_mercedes.html Utolsó megtekintés: 2025. október 12.
- Gagné, Robert Mills–Briggs, Leslie J. 1974. *Principles of Instructional Design*. New York, Holt,
Rinehart and Winston.
- Hebb, Donald O. 1975. *A pszichológia alapkérdései*. Budapest, Gondolat Tankönyvkiadó.
- Hogg, Michael A.–Vaughan, Graham M. 2005. *Social Psychology (4th edition)*. London, Prentice-
Hall.
- Hunecke, Marcel–Haustein, Sonja–Grischkat, Sylvie–Böhler, Susanne 2007. Psychological, soci-
odemographic, and infrastructural factors as determinants of ecological impact caused
by mobility behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 27(4), 277–292. p. DOI
10.1016/j.jenvp.2007.08.001
- Idegen szavak gyűjteménye*. <https://idegen-szavak.hu/introjekci%C3%B3> (Utolsó megtekintés:
2025. október 13.)
- Kagan, Jerome 1972. Motives and development. *Journal of Personality and Social Psychology*,
22(1), 51–66. p. DOI 10.1037/h0032356
- Kaiser, Henry F. 1974. An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31–36. p. DOI
10.1007/BF02291575
- Maddi, Salvatore R. 1970. The Search for Meaning. In Page, Monte (Ed.): *Nebraska Symposium
on Motivation*, 137–186. p. Lincoln, University of Nebraska Press.
- Mező Ferenc–Mező Katalin 2019. Interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségek a mesterséges
intelligenciára irányuló cél-, eszköz- és hatásorientált kutatáshoz. *Mesterséges intelli-
gencia – interdiszciplináris folyóirat*, 1. évf. 1. sz. 9–29. p. DOI 10.35406/MI.2019.1.9
- Mogyorósi Zsolt–Virág Irén 2013. Motiváció. https://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/23/motivci_mogyorsi_virg.html (Utolsó megtekintés: 2025. október 12.)
- Molnár Balázs 2019. Paradigmaváltások azelektronikus tanulási környezetek fejlődésében I. *Mes-
terséges intelligencia – interdiszciplináris folyóirat*, 1. évf. 1.sz. 41–52. p. DOI
10.35406/MI.2019.1.41
- Molnár-Kovács Zsófia 2013. A tankönyvi illusztráció-kutatás historiográfiája. In Andl Helga–Mol-
nár-Kovács Zsófia (eds.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011–2012*. 1. kötet.
Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola.
147–155. p.

- Molnár-Kovács Zsófia 2017. *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai*. Pécs, Capillatus Kiadó.
- Molnár-Kovács Zsófia 2019. *A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918)*. Pécs, Institutio.
- Molnár-Kovács Zsófia 2025. *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága.
- Ng, Davy Tsz Kit–Leung, Jac Ka Lok–Chu, Samuel Kai Wah–Qiao, Maggie Shen 2021. Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence* 2, Elsevier. Article 100041. DOI 10.1016/j.caeai.2021.100041
- Reeve, Johnmarshall–Cole, Steven G.–Olson, Bruce C. 1986. Adding excitement to intrinsic motivation research. *Journal of Social Behavior–Personality*, 1(3), 349–363. p.
- Robinson, Stephen Cory 2020. Trust, transparency, and openness: How inclusion of cultural values shapes Nordic national public policy strategies for artificial intelligence (AI). *Technology in Society*, 63. évf. Elsevier. Article 101421 DOI 10.1016/j.techsoc.2020.101421
- Rodríguez-García, Juan David–Moreno-León, Jesús–Román-González, Marcos–Robles, Gregorio 2020. Introducing artificial intelligence fundamentals with LearningML: Artificial intelligence made easy. In García-Peñalvo, Francisco José–García-Holgado, Alicia (Eds.): *Eighth International Conference on Technological Ecosystems for Enhancing Multiculturality*. New York, Association for Computing Machinery, 18–20. p. DOI 10.1145/3434780.3436705
- Ryan, Richard M.–Connell, James P.–Deci, Edward L. 1985. A Motivational Analysis of Self-determination and Self-regulation in Education. In Ames, Carole–Ames, Russell E. (Eds.): *Research on Motivation in Education: The Classroom Milieu*. New York, Academic Press, 13–51. p.
- Sajtos László–Mitev Ariel 2007. *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest, Alinea Kiadó.
- Sindermann, Cornelia–Sha, Peng–Zhou, Min–Wernicke, Jennifer–Schmitt, Helena S.–Li, Mei–Sariyska, Rayna–Stavrou, Maria–Becker, Benjamin–Montag, Christian 2021. Assessing the Attitude Towards Artificial Intelligence: Introduction of a Short Measure in German, Chinese, and English Language. *KI – Künstliche Intelligenz*, 35. évf. 109–118. p. DOI 10.1007/s13218-020-00689-0
- Sparks, Paul–Shepherd, Richard 2002. The role of moral judgments within expectancy-value-based attitude-behavior models. *Ethics–Behavior*, 12(4), 299–321. p. DOI 10.1207/S15327019EB1204_01
- Steinbauer, Gerald–Kandlhofer, Martin–Chklovski, Tara–Heintz, Fredrik–Koenig, Sven 2021. A Differentiated Discussion About AI Education K-12. *KI – Künstliche Intelligenz*, 35. évf. 131–137. p. DOI 10.1007/s13218-021-00724-8
- Tóth Péter–Horváth Kinga 2021. *Didaktika. Bevezetés az oktatás elméletébe*. Komárom, Selye János Egyetem.
- Touretzky, David–Christina, Gardner–McCune–Fred, Martin–Seehorn Deborah 2019. Envisioning AI for K-12: What Should Every Child Know about AI? *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 33. évf., 9795–9799. p. DOI 10.1609/aaai.v33i01.33019795

- Vallerand, Robert J.–Blais, Marc. R.–Brière, Nathalie M.–Pelletier, Luc G. 1989. Construction et validation de l'Échelle de Motivation en Éducation (EME). *Canadian Journal of Behavioral Sciences*, 21, 323–349. p. DOI 10.1037/h0079855
- Vallerand, Robert J.–Pelletier, Luc G.–Blais, Marc. R.–Brière, Nathalie M.–Senécal, Caroline B.–Vallières, Évelyne F. 1992. The Academic Motivation Scale: A Measure of Intrinsic, Extrinsic, and Amotivation in Education. *Educational and Psychological Measurement*, 52–53. évf. 1003–1017. p. DOI 10.1177/0013164492052004025
- Wallace, David S.–Lord, Charles G.–Bond, Charles F. 2005. Which behaviors do attitudes predict? Meta-analyzing the effects of social pressure and perceived difficulty. *Review of General Psychology*, 9(3), 214–227. p. DOI 10.1037/1089-2680.9.3.214
- White, Robert W. 1959. Motivation reconsidered. The concept of competence. *Psychological Review*, 66(5), 297–333. p. DOI 10.1037/h0040934

DÁVID SZABÓ L.

DIGITAL INEQUALITIES AND GENERATIONAL DIFFERENCES IN LIGHT OF MOTIVATIONS AND ATTITUDES TOWARD ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The objective of this study is to explore the motivations and attitudes associated with artificial intelligence across different generational groups. During the research, the psychometric properties of two measurement scales (AIMS and ATAI-25) were examined, and variations based on age and other background variables were analyzed. Results from the sample (N=483) indicate significant generational differences: younger age groups reported higher digital and AI-related proficiency and more active usage, whereas older generations were characterized by lower competence levels and less trust. Parental education level was also found to correlate with trust in artificial intelligence: higher maternal and paternal education levels were associated with lower levels of trust, suggesting that respondents from higher educational backgrounds approach AI-generated content more critically. Factor and reliability analyses confirmed the strong internal consistency and stable dimensional structure of both measurement instruments. Based on these findings, age, digital background, and family socialization are all determining factors in the formation of motivations and attitudes related to artificial intelligence.

Jeney Éva: A megosztó és a megosztható múlt. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2023, 294 p.

„...újra kell alkotnunk képzeletben a gyász és a történet, a szeretet tárgyát egyéni és közösségi emlékezetünkben” (253. p.) – az értelmező és a fordító visszatekintéséből sarjadnak ezek a sorok, amelyeket az irodalomtudós s egyben Paul Ricœur munkáinak fordítója jegyzett le a francia filozófus nekrológiájában, ugyanakkor igazolva Jeney Éva közvetítő szerepét nyelvek és kultúrák között, de másik nagy hatású alkotásával, az irodalomterápia elméleti alapjait összegző kötettel, a 2012-ben kiadott *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélettel* (Budapest, Balassi Kiadó) is, mellyel számos biblioterapeuta utának nyújtott támpontot és elindulást a segítő, támogató szakmában, elmélet és gyakorlat esetében is közvetítőként lépett fel.

Jeney Éva (1963–2019) az ELTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének, majd az MTA Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Osztályának munkatársa, a Reciti, Az Irodalomtudományi Intézet tartalomszolgáltató portáljának főszerkesztője volt. Ez a lényegre törő felsorolás tömörségében talán érzékelteti a magyar–francia szakos bölcész szerteágazó érdeklődését, aki Sepsiszentgyörgyön született 1963-ban, 1988 körül települt Magyarországra, és a határ túloldaláról viselte szívén a magyar kisebbséget érintő kérdéseket, valamint az annak sorsát is befolyásoló irodalom- és fordításelméleti szakterületen is hatást gyakorló kultúrkapcsolatok alakulását. Mindezt hűen tükrözi egy posztumusz kötet, *A megosztó és a megosztható múlt. Tanulmányok*. 2023-ban jelent meg a kolozsvári Kriterion Kiadó gondozásában, Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó válogatták és rendezték sajtó alá, akik többször dolgoztak együtt a szerzővel, és jól ismerték munkásságát. A sokrétű történeti és kulturális háttérrel reprezentáló narrációk összekapcsolódnak, minden tanulmánnyal igazolva az utószóban is megfogalmazott kijelentést, miszerint Jeney Évát „a szót értés esélyei foglalkoztatták”. (277. p.) A

szakkönyv következetes és alapos szerkesztésére utal, hogy a különböző műfajú írásokat (a műértelmezéstől a nekrológig, a kutatási eredmények összegzésétől az esszén át a személyes megélésű utazástörténetig) a szerkesztőpáros négy témakörbe csoportosította. A hitelesség megőrzése céljából az olykor szöveg szintű ismétléseket is megengedő editálás hűen tükrözi Jeney Éva szerteágazó érdeklődését és gazdag kutatási területét a komparatistikában, a kulturális kapcsolattörténeti és fordításelméleti vizsgálatokban Paul Gustave Ricœur munkásságától Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényének sajtó alá rendezéséig.

A nyitótanulmány, *A végtelen vers nyomában (Húsz év múlva)*, egyike azoknak az írásoknak, amelyek nem találhatók meg a szerzőnek a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) föltüntetett 90 alkotása között, mely bizonyára még így is hiányos és további kiegészítésre vár. A szerkesztők kiváló elgondolása, hogy rögtön Jeney Éva mentorának, Szegedy-Maszák Mihálynak a születésnapjára írt, a jelként kibontakozó és a szó erejében cselekvéssé formálódó nyom gondolatát kifejtő esszéje, a *Talán eltűnök hirtelen* című József Attila-költemény hatás- és olvasattörténeti értelmezésével hívják fel a szövegközöttiségre az olvasók figyelmét. A tanulmányíró rutinos nyomkövető technikájával irányítja befogadóját a szöveg dekódolásában, a látható jelből kiindulva („akár az erdőben a vadnyom”) a Paul Ricœur-és a Gadamer-féle nyomértelmezés útvesztőjén keresztül, bizonyítva, hogy milyen változatos formában hagyja bélyegét értelmező szöveg az értelmezett szövegen. A költemény körkörös szerkezetének kibontásával, elérkezve a zárógondolatig, a végtelen vers végtelen értelmezési lehetőségéig, egy vég nélküli visszaszármaztatási játékra utal az elemző.

Az első egység *A tiszta forrás utópiája* címmel a román irodalom magyar recepcióját bontja ki a népköltészeti alkotások egymásra való hatásában, történeti kitekintéssel a 19–20. századi magyar–román kulturális kapcsolato-

kat meghatározó domináns fordulópontok optikáján keresztül, valamint a két világháború között formálódó erdélyi magyar irodalom szignifikáns eszmeiségének, a transzilvanizmusnak kezdeti és alakuló változatait ábrázolja nagy vonalakban. A *fordított folyamatok. Szempontok a román irodalom 19–20. századi magyar történetéhez* című tanulmányban utal a nagy számban román irodalmat fordító magyar költőkre József Attilától Tandori Dezsőig, nem mellőzve a tényt, hogy az alkotásokat évtizedeken át meghatározották a nemzetpolitikai álláspontok. Az, hogy a román irodalom gyakran hasonló vonásokat mutatott a magyar irodalom sajátosságaival, részben magyarázható a közös országterületen osztozó, ezáltal egybefonódó történelmi sorssal, diverzitása pedig adódhat a tényből, hogy Románia földrajzi és művelődési határvidékei több évtizeden át az állandó változó politikai hatások következtében egyre erőteljesebben különböztek, így nemcsak a magyar kultúra hatott rá, hanem a nyugati kereszténység is. Jeney Éva a kulturális kapcsolathálók kibontása során egyértelművé teszi, hogy a román és magyar művelődés kapcsolata fordítások és tolmácsolások révén is jelentősen alakul. Ez történt a *Báránka* ballada esetében is: „Lucian Blaga például egy magyar fordítás, a Kádár Imre-féle *Miorița*-tolmácsolás nyomán »fedezte fel magának« a népballadát. A fordítás érezte meg vele a balladának »sajátos varázsát« . (21. p.) A *tiszta forrás utópiája* című cikluscímadó tanulmány azt a kérdéskört és feltevést igyekszik értelmezni, hogy lehet-e a folklór a nemzeti azonosság alapja – annak ismeretében, hogy egy népi szöveggel egyszerre több közösség is kapcsolatba kerülhet. A végkövetkeztetés az utolsó bekezdésben igazolódik: a „tiszta forrás” a kifejezés makulátlanságában fordításként is olvasható, ez pedig a nyelvek és kultúrák találkozásánál fejt ki hatását. Nem elhanyagolandó tény, hogy a fordítások célelvűsége mindig az adott történelmi, politikai események hatására változott, így míg a románok az 1870-es években a saját értékeik megteremtésére és felmutatására törekedtek, addig a magyar nem-

zetet a befogadó közeg öncélúságával a közös haza etnográfiai sokszínűsége vezette. (28. p.) Figyelemre méltó a két világháború közötti román–magyar kultúrközeledés szempontjából, értékátvitel céljából sokat említett fordítás, a hídszerep melletti állásfoglalás, mely összefügg az erdélyiség és a kisebbségi léthelyzet eszmerendszerével. Az értekező kiemelt figyelmet szentel ebben az írásában a román irodalom akkori fogadtatásának az intézmények, lexikonok és kézikönyvek lapjain, nyomatékositva mindegyik jellegzetességét és megkülönböztető jegyét: az 1931–1933 között megjelenő *Világ-irodalmi Lexikon* újdonsága, hogy a szerzők neve mellé bekerültek azok jelentős munkáinak adatai is, az 1993-as Magyar Nagylexikon azonban már csak korlátozott számú szakirodalomra utal, kevés irodalomjegyzékkel.

Jeney Éva *Maorik és transzilvánok. 1937: Jelszó és mítosz vita* című értekezése az 1920 után kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarok irodalmának alakulástörténeti szempontú vizsgálatát ábrázolja a változó politikai eszmerendszerek viszonyában. A kulturális egység megteremtésének akadályait egy térben és időben távoli példával helyezi keretbe: Sir George Grey próbálkozásaiival a maori nyelv elsajátítására, annak megtanulásához elengedhetetlen volt a nép mítoszának megismerése.

A *nemzetiségi (kisebbségi) irodalom* megnevezés jelentősége is foglalkoztatja a szerzőt, melynek komplexitása tartalmában rejlik: a humánus elkötelezettség, valamint a közös sors és erkölcs által meghatározott helyzetértelmezés jelszó és mítosz. A *határon túli irodalom* fogalma a szemlélet honnanját rejtí buktatóként magában, míg a *romániai magyar irodalom* – bár politikailag helytállóbbnak bizonyult, a romániai jelző rengeteg negatív előítéletet társított hozzá a megnevezettek számára. Idővel az erdélyi irodalom megnevezés is elveszítette tartalmi gazdagságát, mivel 1944 után a többségi nemzet hatalmi fölényét zavarta az erdélyi jelző használata. A legátfogóbbnak mégis ez utóbbi bizonyult, mert magán viselte a vidék sajátos jegyeit, és hiányzott belőle a nemzetmegjelölés; a fogalomkörbe sorolt szerzők a behatárolt

vidék szülöttjei voltak, de nyelvükben lehettek eltérők (magyar, szász).

Az első világháború után az erdélyi magyar kisebbség egyik legjelentősebb fóruma két évtizeden át a *Pásztortűz* irodalmi folyóirat volt, melynek történetét Palotai Mária összegezte 2008-ban *Pásztortűz, 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története* című monográfiájában, melyet Jeney Éva recenzeált, hangsúlyozva, hogy az olvasó végre áttekintést nyerhet a kor-szak irodalmi vitáiról, ugyanakkor kemény kritikát is megfogalmazott a mű hiányosságairól, mivel a sűrűn szereplő közhelyek, az esetlen megfogalmazások nem engedték érvényesülni az értelmezői magyarázatot. A kritikus hangvételű írást két jegyzet követi Camil Petrescu háborús regényéről, mely egy nagyobb vállalkozás része lett volna, de a szerkesztők lábjegyzetéből kiderül, hogy az nem készülhetett el. Az „*Isten minden földje a nyakunkba szakadt*” című értekezés a jól ismert, Romániában a mai napig az érettségi tételek között szereplő regény történelmi háttérét vizsgálja. A *szerelem utolsó éjszakája*, a *háború első éjszakája* az első modern regény, melyben az író az 1916-os román betörést vázolja és ismerteti az olvasóval. Jeney Éva ugyanarra irányítja a figyelmet száz évvel később is, az augusztus végi traumatikus eseményre, s inkább ezt nevezi meg fordulópontként a két nép történetében, mintsem az 1918-ast, főleg hogy a magyar irodalomban természetesen a Petrescu-műben megjelenített eseménysorral találkozik az olvasó (Tamási Áron, Nyíró József, Szabó Dezső vagy újabban Tompa Andrea regényeiben). Ezúttal a többségi nemzet felől, az irodalmi egyenrangúságra törekvés szimbólumaként tanácsos tekinteni a feldolgozott műre. Az *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* című regényt 1930-ban írta a szerző, magyar nyelvű fordítása (*A szerelem utolsó, a háború első éjszakája*, a fordítás Szász Béla munkája) pedig 1961-re datálható.

A kötet és egyben a második ciklus címadó tanulmánya *A megosztó és a megosztható múlt*, központi alakja Kuncz Aladár, akinek főműve kerül fókuszba. A *Fekete kolostor* alapján Jeney felteszi a kérdést: létezik-e koncentrációs iro-

dalom? Ugyanakkor maga a regény műfaji besorolása is izgatta az értekezőket, s mindezeket összegyűjtve Jeney egyfajta konklúziót helyez az olvasó elé: „amint regényként kezelik, dokumentumszerű elemei, mihelyt úgynevezett emlékiratként, irodalmiságának jegyei bújnak ki, mint szögek a zsákból”. (133. p). Visszatekint az internálás rendszerére is, a táborok létrejöttére, továbbá hogy azok milyen formában jelentek meg irodalmi alkotásokban is, mint Dosztojevszkij és Markovits Rudion műveiben, hogy mindig visszaérkezzen Kuncz Aladár népszerű művének sajátosságaihoz. Ugyanakkor felmérhetetlen az a munkafolyamat, amivel Jeney Éva visszaállította a regény eredeti szövegrészleteit a cenzúrák után, valamint a narratíva nyelvi és helyesírási korszerűsítését. Már az első tanulmányban *A fekete irodalom* címmel felveti a műfajiság kérdését: dokumentumirodalom, terápiás irodalom, mnemotoposz/emlékezet-hely (egyszerre történelem és irodalom). Talán épp az író intellektuális nézőpontjából megvilágított francia fogság történetének eltérő olvasatait, melyet Németh Andor és Bárczi Géza jegyzeteiből ismerhet meg az értelmező, ugyancsak az állandó közöztiség élményét nyújtják: irodalmi vagy történelmi regény, fikció vagy valóság, magyar, netán francia? *A megosztó és megosztható múlt* című következő tanulmány a franciaországi civil internálás kérdésével foglalkozik, ismét alapul véve a *Fekete kolostort*, mely nem csupán magyar történelmi viszonylatban, hanem a magyar–francia kapcsolattörténet szempontjából is jelentős munka. Az első világháború kitörését követően Franciaország – a többi hadviselő államhoz hasonlóan – megkezdte a vele hadiállapotba került országok francia területen tartózkodó állampolgárainak összegyűjtését, majd internálását. Kuncz a gyakran önelemző és esszéisztikus elbeszélő technikájával, valamint a fogolytársportrék alkalmazásával különböző nézőpontokból világít rá az elkülönítettek mindennapjaira, legtöbbször elegyítve a fiktív és valós eseményeket. Nyolcvan évvel később a tanulmányíró összeveti a regény részleteiben leírtakat kutatásai eredményeivel, pontosabban a helyszínen gyűjtött ada-

tokkal az internáltak mindennapi ellátásáról, tisztálkodásuk és ételmezésük nehézségeivel, s így teljes képet igyekszik nyújtani a 21. századi olvasó számára egy távoli világ maradványairól. Ehhez a folyamathoz kapcsolódik a *Marginália a Fekete kolostorhoz. Bárczi Géza lapszéli jegyzetei* című következő tanulmány. Az említett magyar nyelvész diákként, Eötvös-kollégistaként került a noirmoutier-i várba, s később jegyzeteket írt Kuncz könyvének a birtokában lévő példányába. Jeney Éva bravúros írása bizonyítja, hogy ezek a jegyzetek, bár nem közismertek, kiegészítik, módosítják a történetet és annak olvasatát, ugyanakkor nyomatékossítja, hogy az első világháborús civil internálás nem csupán a regényíró életében hagyott nyomot. Az írást követő felsorolásszerű mellékelt táblázatban összegzi Bárczi Géza jegyzeteit a Kuncz-mű kötet- és oldalszámaival ellátva. A „...sorsom már készen volt bennem” című tanulmány a *Fekete kolostor* előzményeit vizsgálja, miszerint Kuncz Aladárban a regény „sorsa” már az 1920-as évekre kialakult, noha a szöveget az író csak halála előtt zárta le. Az értekező számba veszi Kuncz azon elméleti írásait, novellákat és egyéb publikációkat, melyek a mű előzményeinek, illetve részeinek tekinthetők. Egy szubjektív hangvételű tanulmányút beszámolójával folytatódik a ciklus – *Utazás a fekete kolostorhoz* –, mely valóban Jeney Éva egyéni megéléseit tartalmazza és adatgyűjtési technikáit dokumentálja. A Klebelsberg Kunó Alapítvány ösztöndíj-támogatásával megvalósított utazás során az emlékhelyeken komoly levéltári munkát végzett, s a kalandos kutatás, a beszélgetések a helyiekkel színes történetekkel és használható információkkal bővítették ismeretét a noirmoutier-i várról, s részben fény derül néhány érdekességre is. A regény egyik legpontosabb változatát ma is neki köszönhetjük, s a témakör további gazdagítására és széles körű ismertetésére egy 2014-ben nyílt, a noirmoutier-i várban általa szervezett kiállítással gyarapodott az internáltakról meglévő ismeretanyag.

A harmadik egység, *Az egyetemes fordíthóság elve* a nevek jelentőségére és mibenlétére felhívó tanulmánnyal indít. A *Nem ér a nevem!*

A név mint kicsinyítő tükör című értekezés a nevek fordíthatóságát kiemelt kérdéskörnek tekinti, ugyanis a személy- és köznévkialakulástörténeti összefüggése segítheti a műértelmezést. Anne Godard *Magdala* című írásának elemzésével igazolja, hogy az olvasó számtalan megélést és ismeretet társít egy névhez, s olyankor kulturális háttere és előzetes olvasmányai működésbe lépnek. A cikluscímadó tanulmány Paul Ricœur fordítás-problematikájához nyúl vissza, miszerint a fordítás lehetősége és lehetetlensége ugyanarról a töről fakad, csak épp a fordított mű perspektívájából tartja elérhetőnek és ellenőrizhetőnek az üzenet közvetíthetőséget, ezáltal előmozdítja a különböző kultúrák közötti átjárást. Jelen írásában Jeney Éva Ricœur 1961-es állítása mellett érvel, hogy a kultúrák közti kommunikáció létezik, s a köztük való átjárást és közvetíthetőséget a fordított művek mint önálló alkotások jelentik. A fordítás lényegét a „nyelvi vendégszeretet” metaforájában foglalta össze, vagyis magyarázatában a fordítónak úgy kell fogadnia a másik nyelvet, hogy a sajátja mellé emeli.

Az utolsó ciklusba Jeney Éva további tanulmányai kerültek Paul Ricœur életéről és munkásságáról, egyesekből, mint a *„Vagyok, amit elbeszélék”, Paul Ricœur 92 éve az olvasó megismeri a filozófus életét, iskolázottságát, érdeklődési körét, hogy azt követően jobban megértse, miért akart „folyton összeházasítani tüzet és vizet: fenomenológiát és hermeneutikát, pszichoanalízist és bibliai szövegmagyarázatot...”*

A filozófus metaforaelmélete, vagyis a példázat megjelenése mint metaforikus elbeszélés innovatívan hat az irodalomtudomány világában, igazolja, hogy az nem fölösleges szófeccsérlés, hanem megnyilatkoztatás, mert „többet gondolkodásra készíteti az olvasót” (240. p.), elvégre „vagyunk, amit elbeszélünk. Az ember végső soron irodalmi lény”.

A kisebbség nagyságában Paul Ricœur valóságos, protestáns egyénisége mellett filozófusi beállítódását hangsúlyozza; e kettő hatott egymásra, nem pedig kizárták egymást. Nem szerette, ha keresztyén filozófusnak titulálták, elvégre ez utóbbi a szakmája volt, a protestantizmusa

pedig „természetes adottság”. (245. p.) S hogy a Ricœur-tematika s a filozófus emléke méltó befejezést kapjon a kötetben is, a szerkesztők Jeney Éva búcsúsorait csatolták a ciklusba, *A bölcselő halott, a metafora él* címmel.

A mű újabb unikalitását igazolja az a körkörös szerkesztési mód, mellyel a szerkesztők keretbe helyezték a bölcsész írásait. Jeney Éva nagyrabecsült mentorának, korunk kiváló irodalomtörténészének, Szegedy-Maszák Mihálynak születésnapjára készült köszöntő soraival indult a kötet, s a róla írt nekrológ olykor lírikus soraival záródik, melyben egy kiváló irodalomelméleti gondolkodó is búcsúzott alig 56 évesen a magyar irodalom palettájáról: „Olyan az ember, mint a lehelet, napjai, mint az átfutó árnyék. De a kis felhők fölött, kívül az időn, hát ha valóban kezdet fognak korokon át a nagyok. Megnyugtató volna.” (257. p.)

A szerkesztők dicséretes kutatómunkáját igazolja két előadás vázlata: *Merre vezet a terelőút?* és *Gera György és a francia irodalom*. Ez utóbbiak Jeney Éva kéziratból közölt jegyzetei, melyek a *Művek-Fordítás-Kultúra*. A fordítás és kultúraközvetítés a klasszikus és a neolatin nyelvek, valamint a magyar nyelv viszonylatában című előadáson hangzottak el.

A Szerkesztői utószó Filep Tamás Gusztáv irodalomtörténész sorai, aki nem csupán a tanulmányíró munkásságát és a jelen kötet célját hivatott igazolni, valamint keretbe helyezni, hanem minden elfogultság nélkül, annál mélyebb tisztelettel törekszik fel-felillantani a sorok között Jeney Éva egyéniségét, hangsúlyozva, hogy „személyisége nem ekvivalens munkái összességével”.

A szerző e kötetben megjelentetett tanulmányai olyan jelentőséggel bírnak a magyar irodalom és az erdélyi magyar kisebbség számára, melyek pótolhatatlanok maradnak a magyar–román, magyar–francia kultúrkapcsolatok, továbbá a fordításelméleti elgondolások terén. Félbemaradt munkái és kérdései a megfelelő továbbgondolókra várnak, akik a nyomdokaiba mernek lépni, hogy az olvasás és értelmezés cselekvés maradjon.

Prém Mónika

Bólya Anna Mária (szerk.): Néptáncszínház – és ami mögötte van. Tanulmányok a népzene, a néptánc és a színpadi tánc világából. Budapest, MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2025, 192 p.

A tanulmánykötet nyolc szerző nyolc írásán keresztül ad betekintést a néptáncszínház művészetének interdiszciplináris vizsgálatába. Tradíció és művészet viszonya (Bólya Anna Mária), színházelmélet és lélektan kapcsolata (Kovács Örs), a dráma mélylélektani elemzése (Györfly Ágnes), a népzene rendszerezéstörténete (Fehér Anikó), a táncnyelvek antropológiai analízise (Kavecsánszki Máté), a mesterségesintelligencia-használat transzhumán és poszt-humán táncelméleti elemeinek vizsgálata (Kovács Péter), Milloss Aurél koreográfiai zsenijének megrajzolása (Kővágó Zsuzsa), valamint a hiperfigyelmet és mélyfigyelmet ötvöző tánc-történeti oktatási tananyag kidolgozása (Bólya Anna Mária, Dani Erzsébet, Györfly Ágnes) széles látképpel szolgál a néptánc-történet kortárs diskurzusaiba bepillantani vágyó kultúreberek, de elméleti kutatók számára is. Utóbbiak különösen nagy haszonnal forgathatják a kötetet, hiszen a szerkesztési elv a téma művészetelméleti diskurzusba való beemelése, és egy tudományközi elemzési minta megadása volt. A kötet ezért tematikusan jól illeszkedik a Magyar Művészeti Akadémia „Művészet és elmélet” sorozatába. Mindemellett a tanulmányok széleskörű kultúrelméleti értelmezési lehetőségeket nyújtanak, mert a néptánc hagyományának és a magyar koreográfiai iskola alkotóinak elméleti, esztétikai, lélektani és rendszerezési kutatási irányait is bemutatják. A szak tanulmányok elméleti erőssége azonban nemcsak a színes tematikus válogatásban és a kifejtések interdiszciplináris diskurzusban való magabiztos mozgásában nyilvánul meg. A kötet ugyanis úgy nyit párbeszédet az egyes szaktudományok között, hogy közben a bölcséleti gondolkodás általános szervezőelemei is megmutatkoznak benne. Az alábbiakban három ilyen karaktert szeretnék kiemelni. Ezek a finom fogalmi meghatározások és megkülönbözteté-

sek jelenléte a szövegekben; az egymásra reflektáló, tanulmányokon átívelő gondolatok; valamint általános érvényű művészetelméleti konklúziók megfogalmazása.

A kötet „elméleti csemegeként” szolgál azok számára, akik kutatásaikban nagy hangsúlyt helyeznek a fogalmi differenciációkra. A tanulmányokban igen sok ilyen értelmezői gondolatmenetet találunk. Ez bizonyára a szerkesztési elvből következik, hiszen egyrészt kifejezett cél volt az interdiszciplináris vizsgálat és a népi táncanyagok értelmező elemzése (7. p.). Ugyanakkor a heterogenitás nemcsak tudományos cél, hanem teoretikus kiindulópont is egyben. Ez jól látszik az olyan finom magyarázatokból, mint amilyen néprajz és kulturális antropológia módszertani elkülönítése (Bólya Anna Mária, 10. p.), a repetitív és minimalista zene megkülönböztetése (Bólya Anna Mária, 13. p.), a néptánc reprodukálása és színházi művelése közti különbség (Kovács Örs, 29. p.), az antik görög dráma kifinomult jungiánus vizsgálati fókusza (Győrffy Ágnes, 39. p.), a Kodály-rend és Bartók-rend közti különbség megvilágítása a népdalgyűjtés rendszereseleméleti megértése érdekében (Fehér Anikó, 54–55. p.), a táncantropológia fogalmának jelentősége a táncnyelvek és az emberi test hatástörténeti kutatásában (Kavecsánszki Máté, 87. p.), a magyaros balett fogalma (Kavecsánszki Máté, 99. p.), az emberi és gépi táncszótárak különbségének elvi lehetősége-lehetetlensége (Kovács Péter, 127. p.), a poszthumán és transzhumán fogalmi különbsége (Kovács Péter, 128. p.), a színpadi cselekmény ritmikus-dinamikus megfogalmazása (Kóvágó Zsuzsa, 143. p.) vagy a tanulásmódszertan két központi fogalmának, a hiperfigyelem és mélyfigyelem egymást kizáró eszméjének szukcesszivitás-elven alapuló meghaladása (Bólya Anna Mária, Dani Erzsébet-Győrffy Ágnes, 154. p.).

A kötet szövegkohéziós erejét bizonyítják az egyes tanulmányokon átívelő, egymásra reflektáló gondolatok, amelyek átjárást biztosítanak a szövegek közt, mintegy vitalizálva azt a dialógust, amelyet látszólag az olvasóközönség és a szakmai beszélgetések generálnak majd.

Valójában azonban dinamikus gondolatok már elindították a szakmai eszmecserét, mert túl lépnek a szövegek statikus egymásutániségán, és egymásra vonatkoztatható értelmezési mintázatokat mutatnak. Ez különösen fontos egy olyan kutatás bemutatásánál, amely nemcsak az addigi anyagokat, dokumentumokat vagy művészi alkotásokat kívánja összegezni, hanem szakmailag előrevetíti a diskurzust. Jó példa erre a Milloss Aurél koreográfusi munkáját feldolgozó három tanulmány (Kavecsánszki Máté, Kóvágó Zsuzsa), mert továbbgondolási lehetőséget rejt, és ezzel megadja egy újabb tanulmány tematikus irányát. Ugyanígy megemlíthetjük a néptáncszínház lélektani kutatását célzó írásokat (Győrffy Ágnes, Kovács Örs). Ezek gondolati dinamizmusukkal egészen különleges csemegek a kortárs művészetelméletben. Témájuk tudományos jelentőségét nemcsak az interdiszciplináris kitekintés adja, hanem a vizsgálat tárgyválasztása is: a görög dráma, jelesül az *Elektra*. Az antik görög dráma esszenciaként őrzi a nyugati kultúra filozófiai és irodalmi gondolatait, és ezért a bölcsészettudomány origójaként tekinthetünk rá. Ennek pszichológiai elemzése olyan primordiális lelki összefüggéseket világít meg, amelyeknek kulcsszerepük van a kortárs mélylélektanban és a művészetelméletben egyaránt. Az a felismerés, hogy a drámai pillanatok a szereplők lelki folyamatainak kivetítései (Kovács Örs, 32. p.), egybecseng azzal a gondolattal, hogy a személyiségfejlődés szempontjából nagy jelentősége van az indulatok megjelenésének és feloldásának (Győrffy Ágnes, 39. p.). A részletes elemzés túllépné egy recenzió kereteit, de talán a fentiek jól példázák a gondolatok élénk tanulmányközi párbeszédét.

A kötet bölcsészettudományos diskurzust gazdagító harmadik jellemzője az általános érvényű művészetelméleti konklúziók megfogalmazása. Ezek szaktudományos precizitással levezetett következtetések, amelyek kiválóan beilleszthetők a bölcsészettudomány kortárs eszmecseréibe, vagy általános érvényük okán, vagy azért, mert ilyen megállapításokhoz nyitnak utat. A kötet első tanulmányában a falusi

kultúra kohéziós erejének kortárs táncművészeti diskurzusba helyezését végzi a szerző (Bólya Anna Mária, 10. p.), és ez azon az általános művészeti elven alapul, hogy a magasművészet mindig táplálkozott a tradicionális formákból és tartalmakból (Bólya Anna Mária, 10. p.). Az a felismerés, hogy a magyar néptánc dramatikusan művek létrehozására alkalmas (Kovács Örs, 32. p.), nemcsak a néptáncszínház elmélete szempontjából jelentős, hanem általános antropológiai és művészetpszichológiai diskurzusokba is jól beilleszthető. Hasonló módon – ráadásul az előző szempontot, a tanulmányközi gondolatiaságot is képviselve – érdemes megemlíteni azt a táncelméleti eszmét, amely szerint a szimbolikus közlés legősibb eszköze a test (Kavecsánszki Máté, 88. p.). Ez utat nyit egyebek közt a táncművészet és az architektípusos szimbólumelmélet közös kutatási teréhez, vagy a tánc és az önismereti folyamatok kapcsolatának vizsgálatához, ugyanakkor a dráma szimbólumörző funkciójának metaelméleti kutatásaiban is helye lehet. Ugyancsak kiváló a gondolat, hogy a dramatikusan táncban megjelenik az alkotó (a koreográfus), ezért ez már színházi produkció is egyben (Kavecsánszki Máté, 109. p.). Ehhez kapcsolódik Milloss Aurél bölcs és mélyértelmű koreográfiai „hitvallása”. Eszerint a művészet gyökere a természet belső ereje, és ezért figuratív kifejtés helyett lüktető életre van szükség a színpadon (Kóvágyó Zsuzsa, 143. p.). Milloss ebből a gondolatból arra a következtetésre jutott, hogy a vidéki tánctradíció elevensége nélkülözhetetlen a színpadon (Kóvágyó Zsuzsa, 141. p.). Ennek bizonyítékára egy olyan összetett táncnyelvet dolgozott ki, amely megfelel Bartók zenei világának, mert ugyanazokat az atavisztikus ösztönös erőket használja (Kóvágyó Zsuzsa, 148. p.). A felismerés külön metaelméleti tanulmány témáját adja, mert példájában a módszertani szintézis különleges eszmei felismerésekkel párosul. Ezeket egy célzott kutatás során lehetne részletesen áttekinteni, mert értékes filozófiai tartalmakat sejtetnek. Kiemelkedő példa továbbá a jó dráma időtlenségének gondolata, valamint a dráma tragédiájának törvényszerűségét hangsúlyozó kifejtés

(Győrffy Ágnes, 39. p.), amely alapvető drámaelméleti meghatározásokhoz vezeti az olvasót. Ugyanakkor, a tanulmány interdiszciplináris irányával összhangban, a mélylélektan felé is általános érvényű konklúziókat fogalmaz meg, amikor kijelenti, hogy az *Elektra* drámája trauma-kezelési mintául szolgál (Győrffy Ágnes 40. p.); a családi alapértékek krízishelyzetben spontán aktiválódnak (Győrffy Ágnes, 42. p.); illetve, hogy a hősök krízisei és megoldásai univerzális megoldási mintázatokként működnek a közönség számára (Győrffy Ágnes, 39. p.).

A népdalrendszerezés komplex Járdányi-féle módja (Fehér Anikó) a magyar kultúrtörténet kiemelkedő kincse. A zenei tartalom mély ismeretén alapul, ez adja zenetörténeti jelentőségét. Mindemellett általános rendszerelméleti követelményként is megállja a helyét, mert Járdányi Pál rendszerezési elve a lényeg megragadásán alapul (Fehér Anikó, 75. p.), amely minden bölcsészettudományos kutatás alapelve is egyben.

Művészetelméleti és filozófiai szempontból is nagy jelentőségű az a téma, amely a mesterseges intelligencia táncművészetben való alkalmazását vizsgálja (Kovács Péter). A tanulmány a 20. századi elméleti és gyakorlati filozófiai diskurzus szerves részét képező kérdéseket vet fel. Jelesül, hogy a posztmodern gondolkodásmódjának meghaladása vagy tánc-decentralizáló következménye, esetleg poszthumanista kontextusa (Kovács Péter, 128. p.) az emberi test kiborgi minőségét vetíti előre (Kovács Péter, 130. p.), és az értelmezői keretek újragondolására bátorít (Kovács Péter, 135. p.). Ez azonban nemcsak táncművészeti vonatkozásban lehet elméleti perspektíva, hanem általánosságban alkalmazható a mesterséges intelligencia bölcsészeti kutatásaiban.

Tanulásméleti kuriózumként tekinthetünk arra az oktatási anyagra, amely a hiperfigyelem és mélyfigyelem ötvözésén alapul (Bólya Anna Mária, Dani Erzsébet, Győrffy Ágnes). A projekt a mélyfigyelem és hiperfigyelem fókuszálási különbségeit az egymásba való átalakulás módszerével igyekszik összehangolni a megértési fázisokkal (Bólya Anna Mária, Dani Erzsébet, Győrffy Ágnes, 153. p.), és a szövegértésen kívül

az identitástudat kialakulásában is részt kíván vállalni (Bólya Anna Mária, Dani Erzsébet, Gyórfy Ágnes, 156. p.). A mély- és hiperfigyelem különbözősége a tanulási modellben a szukcesszivitás felől kerül értelmezésre. Ez a pedagógiai szemléletmód összhangban van a Z- és alfa-generációra különösen jellemző kreativitás elméleti kutatásának legfontosabb konklúziójával. Eszerint a kreatív cselekvés folyamata korántsem csupán a divergens gondolkodáson alapul, hanem a divergens és konvergens gondolkodás együttesen biztosítja a cselekvés sikerességét.

A néptáncszínház elméleti kérdéskörének vizsgálatával a kötet szerzői a néptánc autentikusságának tudományos értelmezői és kulturális értékörző munkáját egyaránt előkészítették. Mindemellett olyan széles diskurzuseretet teremtettek a néphagyomány mozgás- és gondolkodási formáinak vizsgálatához, amelyben magabiztosan mozoghatnak az egyes életműveket vagy dokumentumtárakat feldolgozó szakemberek éppúgy, mint a metaelméleti megalapozást végző kutatók. A kötet a kortárs tudományos diskurzus dinamikus és friss példája, amely a kutatói olvasóközönséget további eszmecserére inspirálja. Reméljük tehát, hogy folytatása következik!

Dergez-Rippl Dóra

Kontra Miklós: Angol és magyar nyelvészeti tanulmányok, Válogatott írások, 1980–2023. Studies in English and Hungarian Language Matters, Selected Papers, 1980–2023. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, 2025, 318 p.

A kétnyelvű tanulmánykötet Kontra Miklós válogatott, 15 angol és 11 magyar nyelvű írását tartalmazza, amelyek 1980 és 2023 között jelentek meg, nem kis részben olyan folyóiratokban, amelyek a magyar olvasóközönség számára nem vagy csak nehezen hozzáférhetők. A szerzői előszóból megtudjuk, hogy mi motíválta a kötet összeállítását és az adott írások kiválasztását, továbbá a szerző több tanulmány-

hoz is kiegészítést, magyarázatot fűz, reflektál a megjelenés óta történt esetleges változásokra. Az első 17 tanulmányt a szerző maga rendezte négy fejezetbe, melyek elsősorban a nyelvkontaktus, a nyelvpedagógia és a nyelvpolitika témakörére fókuszálnak. Az utolsó, ötödik fejezetben kapnak helyet azok az írások, amelyek Vasváry Ödönre, Ország Lászlóra, Michael Clyne-ra és az amerikai magyarokra emlékeznek, valamint köszöntik Herman Józsefet és Rozsnyai Bálintot, beszámolnak Ács Gedeon emléktáblájának avatásáról a dél-baranyai Csúzában, a chicagói Szathmáry Lajos Ilia Mihálynak Szegedre küldött hangosleveléről, és Harold B. Allen amerikai nyelvész két debreceni látogatásáról. A kötet végén névmutató, valamint magyar és angol tárgymutató is található.

Az első tanulmány (*Do not people say such things?*) önálló fejezetet alkot, egy angol szintaktikai jelenséget – a tagadó kérdésekben a *not* tagadószó helyét – vizsgál szociolingvisztikai megközelítéssel, azaz különböző nyelvi (határozatlan névmások, határozószók, az *it* névmás pozíciója, az alany hossza) és társadalmi (a beszédhelyzet, a megszólított személy) változókat is figyelembe véve. A tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a leíró nyelvészek által nyelvtanilag helytelennek vagy nem létezőnek minősített szerkezetet (pl. *Do not people say such things?*) is használhatják a brit angol anyanyelvi beszélők egy-egy adott kontextusban.

A következő fejezet négy magyar–angol nyelvi kontaktusjelenségre fókuszál. Az első tanulmány (*Hungarians turned gateniks in 1990*) azt mutatja be, hogy az angol *-gate* utótagot az 1990-es évek elején kölcsönözte a magyar nyelv és rohamosan sok szóhoz is hozzákapcsolta. A fejezet második tanulmánya (*The messy phonology of Hungarians in South Bend: A contribution to the study of near-mergers*) egy fonológiai-fonetikai vizsgálat, amelynek fő kérdése az, hogy mi történik az egyes magyarországi nyelvjárásokban meglévő zárt és nyílt e különbségével (pl. *ment 'a megy múlt idejű alakja'* szemben a *mɛnt*-tel, aminek jelentése 'ő most vkit/vmit veszélyből kiszabadít') az amerikai magyarok beszédében. A szerző bemutat-

ja, hogy vannak olyan magyarok is az indianai South Bendben, akik kiejtésükben megőrzik az /e/ és az /ɛ/ közti különbséget, ugyanakkor percepciójukban nem észlelik azt. Ennek az az általános nyelvészeti jelentősége, hogy bemutatja: a hangváltozások vizsgálatában elengedhetetlen a produktív és a percepció adatok együttes elemzése. Ebben a fejezetben helyet kap az angolból átvett *heló* szó magyarországi térhódítását nyomon követő írás is (*A heló térhódítása Budapestben*). A tanulmányból kiderül, hogy a kölcsönszó Budapestről terjedt vidékre, majd a környező országok magyar beszélői is átvették, elsősorban a 18-20 éves fiatal beszélők révén. Míg ezek a kutatások az angolnak a magyar nyelvre gyakorolt hatását mutatják be, addig az angol és magyar színnevekkel foglalkozó írás inkább összehasonlító jellegű (*Matching Hungarian and English color terms*). Magyar és amerikai adatközlőknek színmintákat kellett megnevezniük. Az elemzés az ugyanarra a színre adott válaszokat hasonlítja össze, és megállapítja, hogy sem a színnevek mindegyike, sem pedig a világos és a sötét színfogalmak nem fedik le egymást teljes mértékben az angolban és a magyarban. Ezen eredmények alapján Kontra és amerikai szerzőtársa, Leslie B. Barratt, arra hívják fel a figyelmet, hogy nem szabadna sem a szótárkészítőknek, sem a nyelvtanároknak azt feltételezniük, hogy a színnek észlelése a két nyelv beszélői körében ugyanúgy történik, hanem konkrét példák segítségével kell a színneveket illusztrálni annak érdekében, hogy egymásnak megfeleltethetők legyenek az angolban és a magyarban.

A nyelvpedagógia témakörébe tartozó hét tanulmány mindegyike fontos témát tárgyal. Az első ilyen téma az angol nyelvváltozatok kérdéséről veti fel (*On teaching English in Hungary in the 1970s*), és megállapítja, hogy míg az 1970-es években az angoltanítás Magyarországon a brit változat tanítását jelentette, az 1980-as években az amerikai angol is bekerült a köztudatba mint tanítható nyelvváltozat. Ez lehetővé tette, hogy ne csak a brit változat, hanem mellette az amerikai angol is teret nyerjen az iskolai angoloktatásban. Ez a gondolatmenet

helyet kap a következő írásban is (*Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés*), amely – egyebek között – arra a kérdésre is választ keres, hogy az angol melyik változatát (a britet vagy az amerikaiat) kellene Magyarországon tanítani. Ezen túl felhívja az angoltanárok figyelmét arra, hogy az angol nyelvi és kulturális imperializmus terjedése helyett a nyelvi ökológiai paradigma terjedését tartsák szem előtt, vagyis ahhoz, hogy az angol és más nyelvek közötti strukturális és kulturális egyenlőségek megszűnjenek, az anyanyelv megőrzése, a kultúrák közti ismeretek tanítása és a nyelvtanulással kapcsolatos káros ideológiák felszámolása is fontos szerepet kell, hogy kapjon. A következő két tanulmány (*A kontextus szerepe az angol aspirálatlan zárhangok percepciójában* és *On teaching English rhythm to Hungarians*) fő üzenete az, hogy mind az aspirálatlan zárhangokat, mind pedig az angol beszédritmust és intonációt tanítani kell(ene) az angolórákon és a tanárképző programokban is, mert az angol anyanyelvi beszélők számára a nem anyanyelvi beszélők által ejtett aspirálatlan zárhangok és a nem anyanyelvi intonáció nem minden esetben teszi érthetővé a külföldiek angol beszédét, következésképpen az anyanyelvi beszélők nem anyanyelvekkel szembeni attitűdjeit is megváltoztathatja, negatívabbá teheti. *A Használható még a lufis könyv Amerikában?* című írás egy 1989-ben megjelent, fiatal amerikai magyaroknak Budapestben készített képesszótárra reflektál (Biro et al. 1989). Mivel a szótár összeállításakor különösen figyeltek a szerzők arra, hogy átfogó témaköröket, valamint általános kifejezéseket és szavakat tartalmazzon, ezért a szótár – egy-két elavult szó és kulturális ismeret kivételével – ma is jól használható, nem csak fiatalok, hanem minden angol vagy magyar nyelvet tanuló számára. A fejezet utolsó két tanulmánya (*Ups and downs in English language teacher education in Hungary* és *Jövőt formáló nyelvi nevelés*) a magyarországi angoltanárképzés és általában a magyar pedagógusképzés kihívásait elemzi. Először az 1970-es és 1980-as évek egyetemi szintű angoltanárképző programjait vizsgálja kritikus szemmel

a szerző, és megállapítja, hogy ezek a programok egyáltalán nem készítették fel a hallgatókat a tanításra, mert főként a filológus- vagy tudósképzést tekintették központi céljuknak. Azonban az 1990-es években létrehozott – és a bolognai rendszer 2000-es évek elején történt bevezetésével meg is szüntetett – hároméves nyelvtanárképző programok az alkalmazott nyelvészetet, a nyelvpedagógiát és a gyakorlati órák számának növelését helyezték középpontba, melynek segítségével felkészültebb nyelvtanárokat képző programokat sikerült kialakítani. A pedagógusképzés egészében is szükség lenne nyelvi szemléletváltásra, és a sztenderd nyelvi ideológiát előtérbe helyező iskolai nevelés és tanárképzés helyett a hozzáadott nyelvpedagógiai szemléletet kellene elterjeszteni. Ez a nyelvvel kapcsolatos közbeszédre is igaz: a lingvicizmust, azaz a bizonyos csoportok közötti, nyelvi alapon nyugvó diszkriminációt le kell cserélni egy olyan diskurzusra, amely a különböző nyelvváltozatokat elfogadja és értékékként kezeli.

A nyelvi jogokkal és nyelvpolitikával foglalkozó tanulmányok az egyenlőség és a diszkrimináció kérdését állítják középpontba. A Peter Trudgill-lal készült interjú (*If women are being discriminated against, you don't say "You should become a man". An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and standard English*) bemutatja, hogy Trudgill hogyan kezdett el a szociolingvisztikával foglalkozni az 1970-es években, majd a beszélgetés kitér a szociolingvisztikai szemlélet alapelveire, a nyelvváltozatok egyenrangúságának elvére, és arra is, hogy a nyelvváltozatok nem diszkriminatív megítélése a társadalom feladata, vagyis amennyiben egy nem sztenderd nyelvváltozatot beszélővel szemben előítélettel viselkedik a társadalom, akkor nem az így beszélő(k) nyelvváltozatát kell megváltoztatni, hanem az előítéletes társadalmi csoportok nyelvekről való gondolkodását. A nyelvi emberi jogok kérdésével a szerző három tanulmánya is foglalkozik. A (*Linguistic human rights and/or security policy*) című írás biztonságpolitikai szempontból vizsgálja meg a kisebbségek nyelvhasználatának lehetőségeit, és arra a megállapításra jut, hogy azok az

államok, amelyek egynyelvű oktatási programok révén próbálják asszimilálni a kisebbségi nyelveket beszélő közösségeket, nyelvi emberi jogokat sértenek. A fejezet egy másik tanulmánya az 1995. évi szlovákiai államnyelvtörvényt elemzi (*On the right to use the language of one's choice in Slovakia*), amely a nyelvi jogok megsértésének nemzetközileg is hírhedt, eklatáns példájává vált. Egy következő írás (*British aid for Hungarian deaf education from a linguistic human rights point of view*) amellel érvel, hogy a magyarországi siketeket nyelvi kisebbségként kellene kezelni, és biztosítani kellene számukra az anyanyelvi, tehát magyar jelnyelven folyó oktatáshoz való jogot, nem pedig rájuk kényszeríteni a többségi (hangzó) magyar nyelv megtanulását. Végül a *Hungary: a sham fight-back against the domination of English* című tanulmány az angol dominanciája elleni küzdelmet színlelő magyarországi nyelvpolitikát bírálja. Miközben a politikai diskurzus a magyar nyelv védelmét hangsúlyozza, valójában nem kínál szakmailag átgondolt és következetes nyelvpolitikát, így aztán az angol privilegizált helyzete tovább erősödik az oktatásban is, miközben más idegen nyelvek tanítása egyre inkább háttérbe szorul.

Kontra Miklós válogatott írásait tartalmazó kötete a szociolingvisztika nézőpontjából enged betekintést a nyelvészet több alterületébe. Teszi mindezt úgy, hogy a nyelvhasználatot a társadalmi változók kontextusában vizsgálja. Érinti a szociolingvisztika számos alapvető tételét: a különböző nyelvváltozatok egyenrangúságától kezdve a kisebbségek nyelvi jogainak elismerésén át a nyelvi alapon történő diszkrimináció elleni küzdelemig. A kötet abban is kiválóan példát mutat, hogy a tanulmányok alapjául szolgáló kutatások adatait széles módszertani eszköztár bemutatásával, empirikus adatgyűjtési módszerekkel támasztja alá. Bemutatja, hogy a nyelvi jelenségek vizsgálatát nem célszerű csak elméleti, kontextusfüggetlen módon, strukturális nyelvészeti szempontból elvégezni (lásd Cseresnyési és Kontra 2024). A nyelv és a társadalom egymástól elválaszthatatlanságát az is mutatja a kötetben, hogy több tanulmány

akár egy másik fejezetben is helyet kaphatna – azaz a magyar–angol nyelvi kontaktusoknak vagy a nyelvi jogok kérdésének meghatározó jelentősége van a nyelvpedagógia területén is.

A szerzői előszóban több tanulmányhoz kapcsolódóan is olvashatjuk Kontra Miklós kiegészítő megjegyzéseit (pl. *On teaching English in Hungary in the 1970s*), s egy-egy tanulmánnyal a szerző maga is visszatekint (pl. *Használható még a lufis könyv Amerikában?*). Ezen túl is érdemes lenne megvizsgálni és a válogatott íráskor eredményeivel összehasonlítani, hogy a tanulmányok alapját képező 1980-as, 1990-es vagy akár a 2000-es évekbeli adatgyűjtések óta eltelt évtizedekben történt-e változás a nyelvhasználatban, azaz mi jellemzi ezeket a nyelvi kérdéseket mai magyar társadalmainkban. A kötet kiváló kiindulópontot és inspiráló módszertani ötleteket kínál annak vizsgálatára, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi változásai hogyan befolyásolják mai nyelvhasználatunkat.

Balogh Erzsébet

Hivatkozások

- Biro, Ruth G.–Kontra Miklós–T. Radnai Zsófia 1989. *Hungarian Picture Dictionary for Young Americans. Angol–magyar képezzótár. Bilingual Edition.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Cseresnyési László–Kontra Miklós 2024. *Empirical linguistics. A cautious obituary. Argumentum*, 20, 276–286. p. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2024/16>

Parapatics Andrea: A múltban gyökerező identitás jelene és jövője. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 238. Budapest–Veszprém, Tinta Könyvkiadó–Pannon Egyetem, 2025, 447 p.

Napjaink egyik népszerű, a laikusok és a tudomány emberei érdeklődésére is számot tartó témája az identitás, ami egy sok szempontból nehezen megfogható, komplex és dinamikusan alakuló, folyamatosan változó struktúra. Erre a változó természetére, időbeliségére utal a kötet címe is, amely azonos annak a 2023. június

21–24. között a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi (ma már Humántudományi) Kara által Veszprémben megrendezett nemzetközi, interdiszciplináris konferenciának a címével, amelyen az itt közölt, szerkesztett és bővített, válogatott tanulmányok előadásként hangzottak el.

Bár a vaskos kötet a Tinta Könyvkiadó *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozatában jelent meg, a benne foglalt íráskor zöme nem nyelvészeti témájú, hanem olyan színes és változatos palettát tár elénk, mint amilyen maga a központi elem, az identitás. A könyv 34 tanulmányt közöl a nyelv-, az irodalom- és a kultúratudomány, a pszichológia és neveléstudomány, az építészet köréből, valamint az identitáskutatás további aspektusairól magyar, angol és francia nyelven. A tudományos világ érdeklődését tükrözi az is, amit a szerkesztőtől és egyben a konferencia egyik szervezőjétől, Parapatics Andreától tudunk meg az *Előszóban*: ti. hogy a választott téma (identitás) a vártnál jóval nagyobb számban és körben vonzotta a kutatókat: nyelvész, irodalomtudós, történész, néprajzkutató, pszichológus, neveléstudós, építész, filozófus, médiakutató, szociológus, akik – a kötet értékességéhez nagyban hozzájárulva – mind a saját tudományterületük nézőpontjából vizsgálták ugyanazt a kérdést, így amíg ők egymást a konferencián meghallgatva, mi a tanulmányokat elolvasva eddig kevésbé ismert vagy akár teljesen ismeretlen szempontokkal is gyarapodhatunk.

A – négynapos, négy nyelvű interdiszciplináris – konferencia szervezőinek célja (hogy közös gondolkodásra hívja azokat a magyar, európai és tengerentúli kutatókat, akik különféle tudományterületek képviselőiként más-más módszerekkel, eszközökkel és megközelítésekben vizsgálják az identitás fogalmát, típusait, viszonyrendszerét és azok változásait, mely változások a kortárs társadalmakkal szemben jelentkező meghatározó kihívások alapját képezik) a könyv tartalomjegyzékét látva maradéktalanul teljesült, hiszen a hazai és nemzetközi – 13 országból, 35 egyetemről és 16 további intézményből érkezett – előadók (összesen

150, ebből 23 meghívott) az identitás fogalmát, a fenntartható egyéni és közösségi identitások, a nemzeti, európai, kozmopolita és fluid identitás megváltozott formáit, értelmezéseit és művészi megjelenítését járták körül.

Az első rész az irodalom- és kultúratudomány körébe tartozó kilenc írást tartalmaz. Ján Drengubiak egy, a québeci identitás két pillérével, a patriarchális családdal és az egyházzal szembenező Anne Hébert-regénnyel foglalkozik, Kéry Anna Lilla a főhősök családba való reintegrációját és újjáépülő identitásukat Dragomán György *Máglya* és Donatella Di Pietrantonio *A visszaadott lány* című regényeiben vizsgálja összehasonlító műelemzés keretében. Kovács Gábor a narratív és kulturális identitást, a szövegsubjektumot és a tárgyi alakmást Alberto Moravia *Barátság* c. novellájának elemzésén keresztül tárgyalja, Ladányi István a vajdasági magyar irodalmat a Vajdaságból „elszármozott” alkotók műveinek megközelítésében szemléli. Lévai Ruth Karin olyan eseteket elemez Georg Bernanos *The Diary of a Country Priest* [Egy vidéki pap naplója] című regényében, amelyek a szerzőnek azt a meggyőződését bizonyítják, hogy a modern civilizáció elidegenedésének leküzdésére és a gonosz fizikai megnyilvánulásának megváltoztatására egyedül a kapcsolatok tekintélyén keresztül van lehetőség. Pataky Adrienn a *Nyugat* világirodalmi identitásának gyökereit és az első évek européer szemléletét kutatja a folyóirat harminchárom évfolyamában (1908–1941) megjelent műfordításokon és világirodalmi műveken, szerzőkről közölt íráson, valamint az 1949-ig működő *Nyugat* Kiadó által megjelentetett fordításköteteken keresztül. Thomka Beáta a meghatározó nemzedéki tapasztalatok transzformálódásának folyamatát néhány művészeti, érzéki szenzáció és intellektuális élmény alapján vizsgálja. Vraukó Tamás írásának témája Gloria Anzaldúa mexikói–amerikai költőnő munkáinak út- és önazonosság-keresése térben és időben, Zámbó Bianka pedig arról ír, hogyan jelenik meg az identitás Juhász Gyula, Petri György és Weöres Sándor ún. önarckép-verseiben.

A második rész témája a nyelvtudomány, és összesen nyolc írást foglal magába. Gergely Viktória a magyar mint idegennyelv oktatására használt MagyarOK A1+ tankönyvcsoomag kultúra szempontú elemzésével foglalkozik, arra keresve a választ, hogyan nyilvánul meg a kulturális sokszínűség és milyen módon jelennek meg a magyar kultúra jellegzetességei a tankönyvben. Iványi Zsuzsanna a szociális pozícionálást és kollektív identitást vizsgálja botlatókövek elhelyezése alkalmából elhangzott megemlékező beszédekben. Nádor Orsolya tanulmányának fő kérdése, hogy miként igazolhatja a nyelvtudomány, hogy Kelet-Közép-Európa nemcsak történetileg, hanem nyelvi hálózatok szempontjából is regionális egységként értelmezhető. Ekaterina Protassova és Maria Yelenevskaya azt vizsgálják, milyen hatással van a külföldön élő orosz beszélők identitására a jelenlegi globális helyzet. Reszegi Katalin írásában bemutatja a tulajdonnevek különböző típusainak az identitásjelzésben és az identitás formálásában játszott szerepét. Szabó Melinda az észak nemzeti identitásának vizsgálatával foglalkozik, azon belül is az etnikummal mint nemzetformáló erővel. Szabó T. Annamária Ulla a Kárpát-medencén kívüli európai országokban élő két- és többnyelvű családok nyelvi szocializációs stratégiáit kutatja, egyebek között az identitásstruktúrák felépítése szempontjából. Vančo Ildikó és Illés Dániel bemutatja, hogyan vélekednek a szlovákiai magyar középiskolás diákok a szlovákiai magyar regionális nyelvváltozatok (köztük a közösségi identitást is jelző nyelvjárás) használatáról.

A harmadik rész a pszichológiai és neveléstudományi írásokat gyűjti egybe, szám szerint tízet. Beck-Zaja Mónika középiskolás diákok pénzügyi nevelését és a családi modell kapcsolatát vizsgálja. Bodnár Éva írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy tanári szerep pozitív irányú változásai kulcsfontosságúak az oktatás sikeressége szempontjából. Di Blasio Barbara és Szigeti Mónika Veronika egy 2022-ben, a pandémia után lezajlott, főleg Somogy megyei pedagógusok körében végzett kutatás eredményeit ismertetik, amely a pedagógusok szakmai

identitása és a jóllétük közötti összefüggéseket vizsgálta a kiégésük szintjének mérésével. Forgács Attila írásában azzal foglalkozik, hogyan járult hozzá az ételmegosztás a társadalmi azonosítástudat kialakulásához az emberiség története során. Kotics József tanulmányában arról olvashatunk, milyen szerepe van a vallásnak az etnikumok közötti kapcsolatokban és a romák társadalmi integrációjában, s hogy jelenthet-e a vallásváltás megszabadulást egy megbélyegzett identitástól. Kubinger-Pillmann Judit arról ír, hogy milyen szerepe van a digitális történetmesélés módszerének az identitás formálódásának folyamatában, miközben alkalmazási lehetőségeit és folyamatát is ismerteti. Rozgonyi Emőke bemutatja a „Testtérkép” komplex művészeti programot, amelynek alapja az identitás-elemek felfedezése művészi eszközökkel, és amelyet a serdülőkori identifikációs folyamatok támogatásáért hoztak létre. Sántha Kálmán a tanári identitást és a tanárrá válás folyamatának kapcsolatát történeti és kutatómódszertani fókuszban vizsgálja. Sass Judit egy pedagógusokkal végzett kutatást mutat be, amely az érzelmi igénybevétel szervezeti és egyéni tényezőit, a munka során átélt érzelmeket és azok szabályozását vizsgálta, és amelynek eredményei felhasználhatóak az érzelmezés fejlesztésére a tanári felkészítés során. Vass Vilmos tanulmányában a változó tanári identitás és tudáskonceptió összefüggéseiről szól.

Az építészet témakörébe tartoznak a negyedik részben szereplő írások, összesen három. Nagy Márton négy esettanulmányon keresztül ismerteti a kontextus megértésén alapuló és a reflexiót előtérbe helyező „régijű” tervezési módszer alkotófolyamatát és a létrejött tárgyakat, amelyekben közös vonás a helyek, helyzetek identitása keresésének, megragadásának és továbbadásának a szándéka. Nedeczky Zsolt dolgozatában arra próbál választ keresni, hogy

milyen tényezők határozzák meg egy épület identitását, milyen módszerek, stratégiák járulnak hozzá annak megtalálásához, és ezek hogyan segítik az átalakítás, továbbtervezés munkáját. Wettstein Domonkos a korabeli szakajtóban fellelhető reflexiók tükrében vizsgálja azt, hogyan nyilvánul meg az identitáskeresés a Balaton-parti nyaralótelepek építészetében a két világháború között.

Az utolsó, az identitáskutatás további aspektusaival foglalkozó, négy írást tartalmazó részben találjuk Fenyvesi Anna „interdiszciplináris bölcsész esszéjét”, amelyben saját családtörténet-kutatásának eredményeit ismerteti arra keresve a választ, hogy miért fontos az ilyenfajta kutatás a ma emberének, milyen hozadékaik lehetnek a számára. Kovács Gáborján írásában az 1990 és 1993 között Veszprémben működött ♡ KÖRHöz (ejtsd: A Kőr) (Veszprémi Fiatal Alkotók Köre) kapcsolódóan vizsgálja a Veszprém-identitást, N. Mandl Erika tanulmányából megismerhetjük a keszthelyi Helikoni Ünnepek kultúraformáló szerepét és jelentőségét a művészi életpályák elindításában, Oláh Miklós pedig az identitás alapú társadalmi tereket vizsgálja Magyarországon – milyen szerepe van a területi identitásnak az igazgatási terek tervezésében.

A konferencia szervezőinek szándékához híven mindazoknak (a tudomány képviselőinek és „az utca embereinek” egyaránt) ajánlom a kötet forgatását, akik számára fontos kérdés az identitás tudományos alapú megvitatása, és a szerkesztővel együtt én is bízom benne, hogy e sokszínű konferenciával sikerült elindítaniuk egy hagyományt, amelyet a jövőben is folytatnak, hiszen – ahogy ő is fogalmaz – az identitás témakörének vizsgálata mindig időszerű lesz, és a jövőben is tartogat majd újdonságokat.

Szendi Tünde

Számunk szerzői

Balogh Erzsébet (1976)

nyelvész, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, BTK, Angol-Amerikai Intézet, Debrecen, Magyarország)
balogh.erszebet.zsoka@gmail.com

Bertalan Olekszandr (1985)

doktorandusz (Politológia és Államigazgatás Tanszék, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár, Ukrajna)
ORCID: 0000-0002-5817-1617
oleksandr.bertolon@uzhnu.edu.ua

Dergez-Rippl Dóra (1977)

filozófus (Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország)
ripl.dora@pte.hu

Erdődi Csobády Csilla (1998)

magyartanár (Alapiskola és Óvoda Szádalmás, Szlovákia)
csobadycs@gmail.com

Fedinec Csilla (1968)

történész, szerkesztő (ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország)
ORCID 0000-0002-9156-9002
fedinec.csilla@tk.elte.hu

Štefan Ižák (1992)

adjunktus (Etnológia és Nem Európai Tanulmányok Tanszék, Szent Cirill és Metód Egyetem, Nagyszombat, Szlovákia)
ORCID: 0000-0003-2049-5744
stefan.izak@ucm.sk

Keresztes Csaba (1976)

főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Magyarország)
keresztes.cs@freemail.hu

Oros Bugár Anna (1999)

doktorandusz (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra, Szlovákia)
bugranna@gmail.com

Prém Mónika (1980)

irodalomterapeuta, magyartanár (Ady Endre Elméleti Líceum, Nagyvárad, Románia)
monikaprem8@gmail.com

Szabó L. Dávid (1993)

pedagógia tanár MA-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország)
szabold@yahoo.fr

Szendi Tünde (1987)

nyelvész (Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ, Komárom, Szlovákia);
doktorandusz (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)
szendi.tunde@foruminst.sk

Tóth Alexandra (2002)

MA-hallgató (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)
131169@student.ujs.sk

Vesztróczy Zsolt (1966)

történész (MNM KK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Magyarország)
zsoltvesztroczy@gmail.com